

EĞİTİM SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

İÇİNDEKİLER

1. EĞİTİM SOSYOLOJİSİ NEDİR?	.....
1.1. Kavramlar Üzerine	.....
1.2. Eğitim Sosyolojisinin tarihî gelişimi ve teorik yaklaşımlar	.....
1.2.1. Emile Durkheim'ın eğitime sosyolojik yaklaşımı	.....
1.2.1. Max Weber	.....
1.2.3. Eğitim Sosyolojisi - Eğitsel Sosyoloji tartışmaları	.....
1.2.4. Yapısal - fonksiyoncu Eğitim Sosyolojisi	.....
1.2.5. Bilgi Sosyolojisi, Fenomenolojik Sosyoloji ve Eğitim Sosyolojisi bağlantıları	.....
1.3. Eğitim Sosyolojisi biliminin inceleme alanı ve bu kitapta ele alınacak konular	.....
1.4. Eğitim Sosyolojisinde kullanılan metotlar	.....
1.5. Eğitim Sosyolojisinin önemi	.....
1.6. Eğitim ile toplum arasındaki ilişkilere tarihî bir bakış	.....
Bu bölümün kaynakları	.....
2. BİREY VE TOPLUM	.....
2.1. İnsana ve insanın sosyolojik hayatına psikolojik yaklaşım	.....
2.2. İnsana sosyolojik yaklaşım	.....
2.3. İnsanın toplumsal hayatına diğer yaklaşımlar	.....
2.4. "Sosyal-kültürel şahsiyet" kavramı	.....
Bu bölümün kaynakları	.....
3. SOSYALLEŞME	.....
3.1. Sosyalleşme nedir ve çeşitleri	.....
3.2. Sosyalleşme yeri olarak aile	.....
3.3. Çocukların sosyalleşmesine sosyal tabakaların etkisi	.....
Bu bölümün kaynakları	.....
4. SOSYALLEŞME VE EĞİTİM	.....
4.1. Sosyalleşme sürecine değişik yaklaşımlar	.....
4.2. Özel bir sosyalleşme şekli olarak eğitim	.....
4.2.1. Okuldaki sosyalleşme şartları	.....
4.2.2. Kültürleme	.....
4.2.3. Şahsiyet kazanma	.....
4.3. Sosyalleşme teorileri	.....
4.3.1. Sosyal Roller Teorisi	.....
4.3.2. Sosyal İnteraksiyon Teorisi	.....
4.3.3. Öğrenme teorileri	.....
4.4. Mesleki Öğrenme sosyalleşme	.....
Bu bölümün kaynakları	.....
5. SOSYALLEŞMENİN İKİ FONKSİYONU	.....
5.1. Sosyalleşme fonksiyonları	.....

5.2. Sosyalleştirme sistemleri	
5.3. Sosyal kalıtım	
Bu bölümün kaynakları	
6. OKULUN TOPLUMSAL GÖREVLERİ	
6.1. Okulların toplumsal görevleri	
6.2. Okulun ekonomik görevi	
6.3. Okulun seçme ve yerleştirme görevi	
Bu bölümün kaynakları	
7. OKULUN TOPLUMU BÜTÜNLEŞTİRME VE MEŞRULAŞTIRMA GÖREVİ	
7.1. Okul ve sanayi toplumu	
7.2. Okulun toplumu bütünleştirme ve meşrulaştırma görevi	
7.3. Demokratik okul	
7.4. Okul ve demokratik toplum düzeni	
Bu bölümün kaynakları	
8. BİR SOSYAL KURUM OLARAK OKUL	
8.1. Okul ve aile	
8.1.1. Aile ile okul arasındaki yapısal ilişkiler	
8.1.2. Ailedeki okul ve okuldaki sosyalleşme yapıları	
8.1.3. Aileden okula geçiş problemi	
8.1.4. Aile ve dil	
8.1.5. Aile ve okul başarısı	
8.2 Okul ve öğretmen	
8.2.1 Öğretmen - öğrenci etkileşimi	
8.2.2. Öğretmenin sosyal rolü.	
8.2.3 Öğretmenlerin meslekî sosyalleşmesi	
8.3 Okul ve meslek	
8.3.1. Okul ve meslek arasındaki yapısal ilişkiler	
8.3.2. Okul ve meslek arasındaki genel ilişkiler	
8.3.3. Okul diplomaları ve meslek hiyerarşisi bağlantısı	
8.3.4. Genel kültür eğitimi-meslekî eğitim ikilemi	
Bu bölümün kaynakları	
9. OKULDAKİ ETKİLEŞİM VE TOPLUMSAL SONUÇLAR	
9.1. Eğitimin toplumsal kaynağı	
9.2. İnsan davranışlarının oluşumu	
9.3. şahsiyetin bir bütün olarak oluşması	
9.4. İnsanlar arası karşılıklı iletişim ve etkileşim (interaksiyon)	
9.5. Okuldaki pedagojik interaksiyon ve toplumsal sonuçları	
Bu bölümün kaynakları	
10. SOSYAL YAPI VE SOSYAL HAREKETLİLİK	
10.1. Sosyal yapı	
10.1.1. Toplumsal yapının temel unsurları	
10.2. Toplumsal tabakalar ve eğitimle ilgileri	

10.3. Sosyal hareketlilik ve eğitim .....
Bu bölümün kaynakları .....

11. TOPLUMLAR VE OKUL KURULUŞ SİSTEMLERİ .....

11.1. Toplum tipleri ve okul kuruluş sistemleri arasındaki bağlantıların tarihî gelişimi .....
11.1.1. Zümresel toplumlar ve paralel hatlar sistemi .....
11.1.2. Ekonomik sınıfsal toplumlar ve çatal modeli .....
11.1.3. Demokratik toplumlar ve merdiven modeli .....
11.1.4. Türk toplumu ve Türk okul kuruluş sistemleri .....
11.2. Tarihî gelişim içinde okul kuruluş sistemlerinde değişikliğe neden olan faktörler .....
11.2.1. Sosyal gelişmelerin çok yönlülüğü .....
11.2.2. Teknoloji ve ekonomideki gelişme ve değişimler ...
11.2.3. Politik sistemler alanındaki gelişmeler .....
11.2.4. Eğitim ve komşu bilim dallarındaki araştırma sonuçları .....
11.2.5. Eğitimde fırsat eşitliği ve çeşitli tabakalardan gelen öğrencilerin bundan faydalanması .....
11.3. Geleneksel dikey okul kuruluş sistemi .....
11.3.1. Dikey okul kuruluş sistemi .....
11.3.2. Dikey okul kuruluş sisteminin seçicilik özelliği .....
11.4. Toplumsal yapının okul kuruluş sistemine yansımaları engelleyici çalışmalar .....
11.4.1. Yeni okul modelleri .....
11.4.2. İç okul düzenlemeleri .....
Bu bölümün kaynakları .....

12. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE EĞİTİM .....

12.1. Gelişme ve sosyal değişim .....
12.2. Toplumsal değişim teorileri .....
12.3. Türk toplumunun "Batılılaşma" çabaları ve "modern insan" ..
12.4. Eğitim ve toplumsal değişim .....
Bu bölümün kaynakları .....

KAYNAKLAR .....

KONU VE ÖZEL İSİM DİZİNİ .....

1. EĞİTİM SOSYOLOJİSİ NEDİR?

1.1 Kavramlar üzerine

Eğitimden bahsedildiğinde, genellikle, eğitim işine eğitimci ve öğrenci olarak katılanlar; öğretmenler ve öğrenciler, çocuklar ve gençler, anaokulu öğretmen ve bakıcıları, çıraklar ve ustalar, anne-babalar ve okul yöneticileri vs. akla gelir. Yani eğitim deyince ilk akla gelen, *eğitici ile eğitilenler arasındaki kişisel ilişkilerdir*. Daha açık bir söyleyişle; öğretmen ile öğrenci arasındaki karşılıklı ilişkilerin şekli ve izleri, çocuk gelişiminin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar, eğitsel ilişkinin meydana geldiği okul ve çevre ortamı, eğitime etki eden çevre faktörleri, çocukların tecrübe kazanmaları ve yetenekleri, eğiticinin pedagojik hedefleri, kullanılan eğitim araç ve metotları ile ilgileniriz.

Eğitim, toplumun sosyal kurumlarından bir tanesidir. Her çocuk belirli bir aile içinde doğar, belirli bir sosyal tabakanın dilini ve görgü kurallarını öğrenir, bir köy veya şehir ortamında büyür, ilkokulda ve öğretim sisteminin diğer okullarında okur. Küçük çocukluk yaşlarından itibaren çeşitli arkadaş çevredeki içine girerek oyunlarını bu çevreler içinde oynar, sohbet eder, bu gruplarla bütünleşir. Kitap, gazete, dergi okur; sinemaya, tiyatroya gider, radyo dinler, televizyon seyrederek... Bütün bunlar insanların ve özellikle yeni yetişen nesillerin içinde yaşadıkları toplumdan etkilenme yollarından bazılarıdır. İçinde yaşanılan bu ortamlar, çocukları ve gençleri hayatın amacı, önyargılar ve değer hükümleri, tutumlar, vaziyet alışlar, bütün düşünce ve davranış yönlerinden etkiler, yönlendirir ve kalıplaştırır. İşte burada kısaca değinilmeye çalışılan toplum ile eğitsel yetiştirme arasındaki karşılıklı ilişkileri, bağlantıları ve etkilemeleri inceleyen bilim dalına *Eğitim Sosyolojisi* denir.

Türkiye'de "Eğitim Sosyolojisi" olarak adlandırılan bilim dalı, dünyada kendisi ile ilgili literatürdeki ikili yaklaşımın ikisini birden ifade etmektedir. Bu bilim dalının tarihinde özellikle etkili olmuş bu ikili yaklaşım şunlardır: Türkçeye "*Eğitim Sosyolojisi*" olarak çevirebileceğimiz "*Sociology of Education*" ("Erziehungssoziologie", "Soziologie der Erziehung"), toplumun sosyal yapısını bir bütün kabul ederek onun kurumlarından birisi olan eğitimi ele alıp incelemektedir. Burada sosyolojik metotlar kullanıldığı gibi, araştırmaların odak noktası ve konuya bakış açısı da sosyolojiktir. Türkçeye "*Eğitsel Sosyoloji*" olarak çevirebileceğimiz "*Educational Sociology*"

("Pädagogische Soziologie") ise odak noktası olarak eğitimi almakta; eğitim sistemi, öğretmen-öğrenci ilişkileri, sınıfların durumu, ders programları, eğitimde uygulanan metotları vs. incelemektedir. Yaklaşımlar farklı olmasına rağmen ele alınan konular aşağı yukarı aynı olduğu için, Eğitim Sosyolojisi derslerinde her iki yaklaşımın da eğitim ve toplum konularını ele alma tarzları ve çıkardıkları sonuçlar birlikte verilmeye çalışılmaktadır. Zaten son yıllarda bu tartışmaların en yoğun olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde de iki akımın birbirine yaklaştığı ve birleştiği görülmektedir.

Eğitim Sosyolojisinin ana konularına girmeden önce, **eğitim ve sosyoloji** kelimelerini, bizim için ne ifade ettikleri noktasından ele almak lâzımdır. Sosyolojik açıdan eğitim, bireyin içinde yaşadığı toplumda yeteneğini, tutumlarını ve olumlu yöndeki diğer davranış biçimlerini geliştirdiği bir süreçler toplamıdır. Başka bir tanıma göre de eğitim, bireyin toplumsallaşması ve ferdî gelişimini - ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda - en yüksek düzeye çıkarması için düzenlemiş, kontrollü bir çevredeki toplumsal süreçtir. Sosyolojiye göre eğitim, bir sosyalleşme veya sonradan topluma katılanlar için bir entegrasyon (bütünleşme, kaynaşma, intibak) sürecidir. Sosyoloji ise, insanların meydana getirdikleri toplulukların ve toplumsal kurumların sistematik incelemesini yapan bir bilimdir. Sosyoloji, insanın sosyal davranışlarını inceler, toplumsal davranışın kalıplaşmış şekillerini, bu alandaki toplumsal kuralları ve "toplumsal yasaları" tespit etmeye çalışır; modern toplumlarla ilgilenir.

Eğitim, toplum içinde cereyan eden bir sosyalleşme olgusu olarak ele alındığında, okullar ve diğer eğitim-öğretim birimleri de bu toplumsal olguyu organize ettiğinden eğitim de bir sosyal olay olarak ele alınmakta; eğitim olgusuna sosyal yönden yapılan yaklaşım ve incelemeler de *Eğitim Sosyolojisi* adı altında toplanmaktadır.

1.2. Eğitim Sosyolojisinin tarihi gelişimi ve teorik yaklaşımlar

Gerçi Eğitim Sosyolojisi genel sosyolojiden, felsefeden, ekonomiden, psikolojiden, sosyal antropolojiden, siyaset biliminden çok yararlanır, bunların konularına yeni yaklaşımlar getirir, bu bilim alanlarının kavramlarını kullanır; ama Eğitim Sosyolojisine teorik yaklaşımlar genellikle tanınmış sosyoloji teorisyenlerince yapılmıştır. Eğitim Sosyolojisinin tarihî gelişimi içindeki inceleme ve araştırmalara daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak girileceği için; burada kısaca teoriler üzerinde durulacaktır. Eğitim Sosyolojisine etkide bulunan belli başlı teorik görüşler şöyle sıralanabilir:

1.2.1 Emile Durkheim'in eğitime sosyolojik yaklaşımı

Eğitim Sosyolojisinin kurucusu *Emile Durkheim*'dir*. *Durkheim*'a göre her sosyal düzen, onu meydana getiren fertlerin dışında bağımsız olarak var olan ve kişilerin değişmelerine bakmadan devam eden bir gerçekliktir. Sosyal kurumlar birer kalıp, birer nehir yatağıdır; çocuklar ve gençler onun içinde şekillenir, oradan akıp giderler. Sosyal şekiller, bireyleri kendi istediği biçimde şekillendirmek için baskı ve zor kullanır; bu baskı ve zorlama bazı konularda ve bazı dönemlerde çok sert hissedildiği gibi, bazen da hemen hiç hissedilmeyecek kadar hafif kalır. Sosyal kurumların güçleri özellikle bu kurumların içinde geçerli olan kurallardan saptığımızda kendisini göstermektedir.

Dünyada milyarlarca birey ve bir o kadar da bireysel yaşayış anlayış biçimleri vardır. Oysa dünyadaki toplumsal yaşayış-anlayış biçimlerinin ve kültürlerinin sayısı daha azdır. Ancak bütün çeşitliliğine rağmen, hem fertlerin hayatında hem toplumların düzenlerinde birçok ortak özellikler bulunmaktadır.

Bir toplumdaki sosyal organizasyonlar, toplum fertlerini çeşitli şekillerde kontrol ederler. Bu kontrolün aşırı şekillerinde insan, topluma bütün şahsiyeti ile katılır; yaşayışının bütün safhalarını ve çeşitlerini içinde yaşadığı sosyal bünye tayin eder. Öte yandan sosyal kurumlar kendilerine tam itaat eden kişilere rehberlik ederler, korurlar, destek olurlar (*F. Tönnies*'in cemaat tipi toplumları).

Sosyal kontrolün zayıf olduğu toplumlarda fertler bazı yönlerden kontrol altına alınır, diğer noktalarda serbest bırakılır. Herkes sadece belirli konularda ve belirli oranlarda sosyal yaşayışa katılır. Bu sosyal kurumların insanları yönlendirmesi ve koruması da sadece belli noktalarda olur. Ancak o kadar çok sosyal kurum insan hayatı ile meşgul olur ki, genel olarak insanın bütün hayatı sosyal kurumlarca şekillendirilmiş ve yönlendirilmiş olur.

Ancak *Durkheim*'a göre, modern toplumlar bireyleri korumak ve yönlendirmek özelliğini yitirmiştir. Yeni sosyal kurumlar insanlardan pek az konuda pek az şey istiyor; diğer konularda onu kendi haline bırakıyor. Kişi, karşılaştığı pek çok problemleri kendi başına çözmek zorunda kalıyor. Modern toplumlar, eskisinden çok daha karmaşık olmasına rağmen bireylerin yaşayışını kontrol edip destekleyememektedir. Modern sosyal hayatta bütün güç devletlerin

---

* 1920'de Eğitim Sosyolojisi Araştırmaları Ulusal Derneği'ni kuran, 1927'de "Eğitim Sosyolojisi Dergisi"ni yayınlayan *George Payne* da "kurucu" olarak gösterilmiş, ancak yaygın kabul görmemiştir.

elinde toplanmış; devlet ile fert arasındaki pek çok sosyal kurum önemini ve gücünü kaybetmiştir.

Durkheim, toplumsal hayatın, hatta ferdî hayatın açıklanmasında tamamen din, hukuk, mantık, ahlâk, aile vs. gibi toplumsal olaylara ve kurumlara dayanmış; diğer faktörleri hesaba katmaz görünmüştür. Bu bakımdan da çağdaşı *G.Tarde* ile çatışmaya düşmüştür. *Tarde*, bütün toplumsal hayatı ferdî yaşantı ve bilhassa taklit ile açıklamak çabasında bulunmuştur. *Tarde* ile *Durkheim*'ın fikirleri, âdeta "psikolojizm" ile "sosyolojizm" in çatışması gibidir; birisi sosyal olayı, diğeri ferdî psikolojiyi tamamen reddetmektedir. Bu tartışmalar Türk bilim hayatına da aynen yansımış; *Durkheim* ekolünün fikirlerini *Ziya Gökalp*, *Tarde* ekolünün görüşlerini de *Sâti Bey* dile getirmiştir.

Sosyal kurumları, "*sosyal kolektif duyguların kristalize olmuş bir şekli*" olarak niteleyen *Durkheim*, eğitimi de bir sosyal kurum olarak kabul eder. Ona göre eğitim, toplumun bir fonksiyonudur. Çeşitli toplum tiplerine göre değişen eğitim, yetişkin nesillerin genç nesillere etkisi; çocukları belli bir düzeyde ve toplumun istediği şekilde bedensel, ahlâkî ve zihni düzeye çıkarmaktır.

Durkheim'ın görüşlerine genel olarak bakıldığında, onun eğitimi çocukları ve gençleri sosyalleştirme olarak aldığı görülmektedir. O halde eğitim, toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenecektir. Böyle olunca da, her toplumun kendi devamlılığını sürdürmek için ortaya koyduğu ahlâk, değerler ve diğer sosyal normlar, eğitimin genç kuşaklara benimseteceği ilk unsurlar olacaktır.

1.2.2. Max Weber

Modern sosyolojinin kurucularından *Weber*, insanın hareket ve davranışlarını sosyal ilişki ve bağlanışlar çerçevesinde ele almıştır. Sosyal ilişkiler, taraflar arası anlaşmalardan doğabildiği gibi, dışarıdaki bir güç tarafından da dayatılabilir. *Weber*, sosyal kurumların hepsinin, hem tarih içinde dikey gelişim açısından hem de şu andaki yaygın durum bakımından ideal tiplere, soyut tiplere indirgenebileceğini iddia ediyor; böylece sosyal gerçeğin tabakalar içinde daha iyi anlatılabileceğini düşünüyor. *Weber*'in bilhassa hâkimiyet teşekkülü ve şehir tipolojileri ile hukuk ve din sosyolojisi üzerindeki analizleri dikkati çekmektedir.

Sosyal hayatta bütün faktörler birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. Ekonomik ilişkilerin din ve diğer sosyal ilişkiler üzerinde büyük etkileri olduğu gibi, meselâ, her din de bir iktisadî ve sosyal ahlâk yaratmaktadır. İnsanların duygularını, düşüncelerini, vaziyet alışlarını etkileyen faktörlerin içinde dinin önemli bir yeri vardır. Kapitalizm de, Protestanlığın getirdiği kapitalist zihniyetin bir eseridir.

Dinler ahlâkî değerleri, ahlâkî değerler de sosyal ve ekonomik hayatı şekillendirmektedir.

Eğitim, fertlerin ilerde toplumsal yapı içinde alacakları statüyü belirleme açısından çok önemlidir. *Weber*'e göre eğitimin esas görevi, kişinin ilerde toplumsal yapıda ulaşacağı yere ulaşması için kişileri ve grupları hazırlamaktır. Yani eğitim, kişilerin ve grupların, bürokrasi ve sosyal tabakalaşma içinde ilerde alacakları yere hazırlama çalışmalarıdır. *Weber*'in tipoloji yaklaşımı, Eğitim Sosyolojisi araştırmalarında çok etkili olmuştur.

1.2.3. Eğitim Sosyolojisi - Eğitsel Sosyoloji tartışmaları

Eğitimin toplumsal yönünün ele alınması, A.B.D.'de iki ayrı eğilimin gelişmesine yol açtı: bunlardan birincisi konuyu sosyolojinin bir dalı olarak alan Eğitim Sosyolojisi, ikincisi ise konuyu eğitim açısından ele alan Eğitsel Sosyolojisi akımlarıdır.

Eğitim Sosyolojisi akımına mensup sosyologlar eğitimcileri, okulları ve diğer kurumları toplumsal ve kültürel çerçeveleri, içinde anlamaya çalışırlar. Amaç, eğitim ile toplum arasındaki ilişkilerin kavranmasıdır. Bu araştırmalarda, sosyolojik metot ve teknikler kullanılır. Toplumsal rollerin eğitim alanında nasıl oynandığı da incelenir. Eğitim ile -diğer toplumsal kurumlar olan- ekonomi, politika, din, aile gibi kurumlar arasındaki ilişkiler ele alınır. Okullar ve eğitim sistemleri ile toplumsal yapı arasındaki bağlantılar, eğitim politikacısı, teorisyenleri ve eğitim uygulayıcılarının toplumsal kökenleri vs. de Eğitim Sosyolojisi akımına mensup olanların araştırma konuları olmuştur.

Eğitsel Sosyolojisi ise, eğitimin teori ve uygulamalarına normatif olarak yaklaşmakta, istatistik verilerden, deneysel araştırmalardan kaçınmaktadır. Ahlâk, politika, eğitim uygulamaları ve pratik sorunlar üzerinde durmaktadırlar.

Ancak daha sonraları bu iki akımın ortak bir çizgi üzerinde birleşme çabaları görülmektedir. Bilindiği gibi, kıt'a Avrupa'sının genellikle teorik sosyal görüşler ileri süren sosyologlarına karşı - özellikle Avrupalı *G. Tarde* ve *H. Spencer*'den esinlenen - Amerikalı sosyologlar (*L.F. Ward*, *A.W. Small*, *G. Ratzenhofer*, *W. McDougall*, *C.H. Cooley*, *G.H. Mead* vs.) konuyu, fertten hareket ederek açıklamaya çalışmışlar ve toplumsal gerçeği mikroskobik parçalara ayırmışlardı. Daha sonra gelen *T. Parsons*, *Robert K. Merton*, *C.W. Mills* gibi Amerikalı sosyologlar ise kendi ülkelerindeki deneysel ve sayısal araştırma akımı ile Avrupalı düşünürlerin bütünü kapsayan teorik görüşlerini birleştirmek istemişlerdi. Sosyal bilimlerin problem tespit etme, hipotez koyma, veri toplama, verilerin analizi, değerlendirilmesi, yorumu ve ortaya konan hipotezin test edilmesine

dayanan araştırma yöntemi, eğitim dâhil bütün sosyal bilimler alanında hızla yayılmıştır. Amerika'daki Eğitim Sosyolojisi ve Eğitsel Sosyoloji akımları da bir taraftan deneysel araştırmalarda normatif teorilerin kabul edilmesi, diğer taraftan sosyal kural ve değerlerin deneysel olarak incelenmeye başlanması ile ortak bir noktaya doğru gelmiş bulunmaktadır.

1.2.4. Yapısal - Fonksiyoncu Eğitim Sosyolojisi

Toplumlar, hayatîyetlerini sürdürmek için bazı ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Bu ihtiyaçların karşılanması sırasında ortaya çıkan sosyal kurumların hemen hepsi belli bir takım toplum gereksinimleri için var olmuşlardır. Başka bir deyişle, her toplum kendi ihtiyaçlarına göre bazı sosyal kurumlar oluşturur. Her ihtiyaç ve görev bir sosyal kurum meydana getirmektedir. Sosyal yapı gerçi sonradan oluşur ama oluşuktan sonra görevlerin çoğalmasına ve değişmesine göre farklılaşır; yeni yapılar ortaya çıkartır. Bir toplum içinde çeşitli görevleri yerine getiren sosyal kurumlar, kendi aralarında uyumlu bir bütünlük gösterir.

Sosyolojideki yapısal-fonksiyoncu görüşün en başta gelen temsilcileri Amerikalı sosyologlar olan *Talcott Parsons* ve *Robert K. Merton*'dur. Parsons'a göre toplumsal sistem, belirli statülerdeki kişilerin rollerine uygun karşılıklı etkileşimleri sayesinde kurulmakta; bu ilişkiler kalıplaşınca toplumsal yapı oluşmaktadır. *Parsons*'da toplumsal olaylar kişiler arası ilişkilere indirgenmektedir. Bireyler, birbirlerine zıt gibi görünen karşıt ikililer ("diktomi") içinden özgür seçim yaparak toplumsal sistemi oluştururlar. Ancak fert, bu özgür davranışları' seçerken, toplumsal açıdan bunun hoş görülüp görülmeyeceğini; değerlere, kurallara, ahlâka ve diğer sosyal kurumlara uyup uymayacağını ve -uymaması halinde- tehlikeleri göz önüne almalıdır. Her toplumun kendine has bir değerler tipolojisi ve amaçlar dizgesi vardır; her toplum kendi kültürel modelini devam ettirmek ister.

Parsons'ın sosyolojisinde genellikle sosyalleşme, benimseme ("internalizasyon"), kişileri belli görev ve sosyal statülere yerleştirme ("allokasyon"), kişileri farklı rol, davranış kalıpları, sosyal sınıf, yerleşim yerlerinde vs. farklılaştırma ("differentiation"), şahsiyet, sosyal ve kültürel sistemler gibi konular üzerinde durulur. Kişinin toplum içindeki hedeflerini, onun rolleri, ihtiyaçları ve toplumsal değerler organizasyonları belirler. Burada okul, bir sosyal sistem olarak ele alınır. Okul, aktörler arasındaki, yani öğretmen-öğrenci ve öğrencilerin kendi aralarındaki karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucudur. Okul, sosyalleşmeyi sağlayan yerlerden biridir. Hatta giderek çocukların ve gençlerin sosyalleşmesi tamamen okulların görevi haline gelmektedir. Okullar, hem toplum kültürünü çocuklara ve gençlere öğretmek, benimsetmek hem de fertleri ilgi ve yeteneklerine

göre belli görevlere yerleştirmekle görevlidirler. Okul, hem kişilere kendi şahsiyetlerini kazandıracak hem toplumsal rolleri öğretecek, bireylerin şahsi ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Sosyolojideki fonksiyonalist görüşün eksikliklerini tamamlamak isteyen *R.K. Merton*, özellikle fonksiyon kavramı üzerinde durmaktadır. Fonksiyonlar her zaman toplumsal bütünlüğü sağlamıyor; bazen da bozuyor, sarsıyor. Bireylerin birbirleriyle uyumlu davranışlar göstermelerine yarayan kültürel yapı (değerler, normlar, amaçlar) ile davranışlar arasındaki ilişkileri gösteren toplumsal yapı, uyumsuzluk içine düştüğünde, bir gerilim ve kopma hali ("anomi") ortaya çıkar. Bu durumda kişiler sahipsiz, amaçsız kalır; hiçlik duygusuna kapılır, boşluğa düşer. Toplumsal yapı değişimleri sırasında kültürel yapının değişmesi, böyle anomi durumları yaratır. Bu durumlarda eğitim sistemine ve kurumlarına büyük rol ve ağır bir görev düşmektedir. Okulların kültürel ve toplumsal değişmeye karşı takınacakları tavır, yetiştirdikleri kişiler ve toplum açısından çok önemlidir.

1.2.5. Bilgi Sosyolojisi, Fenomenolojik Sosyoloji ve Eğitim Sosyolojisi bağlantıları

Son yıllarda İngiliz sosyologlarından bir grup geleneksel Eğitim Sosyolojisine karşı radikal öneriler getirmekte; Eğitim Sosyolojisine yeni bir yön vermek istemektedirler. Özellikle *Michael F.D. Young*'ın önderliğinde gelişen bu yaklaşımı açıklayabilmek için onun dayandığı bilgi sosyolojisi ve fenomenolojik sosyolojiye kısaca göz atmak gerekmektedir.

Bilgi sosyolojisi; insan bilgisi, bilinci ve tasavvurları ile bunların içinde olduğu sosyal yapı ve olgular arasındaki ilişkileri araştırır. Bilgi, toplumsal bir olgudur; ahlâk, politika, dil, din, hukuk, ekonomi gibi toplumsal alanlardaki bilgiler, toplum yapısının ürünüdürler. İnsanın bilgisi üzerinde toplumun etkilerine, toplum üyesi bütün bireylerin ve sosyal kurumların toplumdaki yaygın bilgi yapısı ile uyum içinde olmalarına eskiden beri dikkat çekilmiştir. Hele hele *A.Comte*'un "*Üç Hal Kanunu*"nda tamamen bir bilgi sosyolojisi görülmekte, bütün insanlık tarihi bu şekilde açıklanmaktadır. Durkheim, düşünmenin ve bilginin toplumsal bilinç içinde olduğuna, toplumsal örgütlenmedeki değişmelerin bilgide ve düşünmede de değişiklikler yarattığına işaret etmiştir. *Levy Bruhl*, ilkel ve uygar zihniyet ile toplumlar arasındaki sıkı bağlantılara değinmiş; *Max Scheler*, bilgi üzerindeki toplumsal etkilerin farklılığına göre bilgileri sınıflamaya çalışmış; *Karl Mannheim*, düşünme ile toplumsal durumun birbirine çok bağlanmasının ideolojik düşüncüyü doğurduğunu iddia etmiştir. Polonya asıllı bir Amerikan sosyologu olan *F.Znaniecki*, bilginin yayılmasını sağlayan araçlar, bilgileri geliştiren ve yayan kişilerin toplumsal rol ve statüleri üzerinde

araştırmalar yaparak eğitim sosyolojisi ile bilgi sosyolojisini birleştirme yönünde büyük adımlar atmıştır. Fransız sosyologu *G.Gurwitch*, bilgi eşitleri ile toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki karşılıklı fonksiyonel ilişkileri araştırmaya ve bu ilişkilerin oluşturduğu bilgi sistemlerini incelemeye çalışmışlar.

Alfred Schtz tarafından kurulmuş olan fenomenolojik sosyoloji ise, günlük hayatta insanların kurduğu sosyal yapı ve tipleri teorik tavır almadan, dışarıdaki gözlemciler tarafından analiz etmek, kavramak ve apaçık tasvir etmek fikrini savunuyor. İnsan, tabiatın bir eseridir, ama diğer tabiat maddeleri gibi değildir. İnsan, anlamlı davranan, birbirleriyle iletişim kurup etkilenen; daha önceden yapılaşmış bir kültür ortamı içinde doğmuş olmasına rağmen gene de kendi kendine anlamlı ve orijinal bir şahsiyet oluşturan varlıktır. Sosyoloji, tarih içinde oluşmuş sosyal yapı ve sosyal ortamlar ile günlük hayat içinde yaşayan insanlar arasındaki karşılıklı ilişkileri ve bağlantıları ("Intersubjektivitt") inceler. Her insan, içinde yaşadığı sosyal yapı ile karşılıklı yönlendirme ve sınırlamalar yaparak oluşur.

Bilgi sosyolojisi ve fenomenolojik sosyolojiden yola çıkan *M.F.D. Young*, geleneksel eğitim sosyolojisine karşı çıkmaktadır. Ona göre, toplumdaki politik gler faaliyetlerini şimdi eğitsel bilginin organizasyonunda yoğunlaştırmışlardır. Günümüzde akıl ve bilim tehlikeli bir şekilde mutlaklaştırılıyor; çeşitli sosyal, politik ve eğitsel davranışları etkiliyor. Akıl ve bilim "dogmaları", feodal toplum yapısındaki kilise dogmaları haline geliyor. *Young*, akıl ve bilimin dogmatik yanına hücum etmektedir. Eğitim Sosyolojisi, kurumları, fikirleri, öğretimin elemanlarını, yetenek ve başarıyı başlangıç noktası olarak almalı, bunların altında yatan anlamları bulmaya çalışmalıdır. Eğitimsel bilgi ta program düzenlemeden, mli ve idari kontrolden öğretmenlerin yetiştirilmesine kadar politiktir. Bilgilerimiz, politik glerin istediği gibi toplumsal tecrübelerin ve kitapların aktardığı gibi oluşmaktadır. Hele son zamanlarda kitle iletişim araçlarının ya resmî kurumların ya da güçlü sermaye gruplarının elinde olması, yalnız okullardaki çocukların ve gençlerin değil, evlerinde oturan her yaştaki insanların da propaganda, beyin yıkama ve telkin şeklindeki politik ve yönlendirmeli bilginin elinden kurtulamadığını; davranışlarımızın ve vaziyet alışlarımızın buna göre şekillendiğini daha açık göstermektedir.

Eğitim Sosyolojisi araştırmalarına etki eden daha başka teorik görüşlere, ilerde başka konular işlenirken zaman zaman temas edilecektir.

1.3. Eğitim Sosyolojisi biliminin inceleme alanları ve bu kitapta ele alınacak konular

Klâsik yoldan giden birçok sosyologlar Eğitim Sosyolojisini, toplumsal gelişmeyi sağlayan ve toplumsal bozuklukları çözmeye çalışan bir bilim alanı olarak görürler (*L.Ward, W.J. Goode, Ellwood vs.*)

Kinneman, Peters gibi sosyologlar Eğitim Sosyolojisini, eğitimin toplumsal amaçlarını belirlemeye çalışan bir bilim olarak ele almışlar ve çalışmalarını bu yönde sürdürmüşlerdir.

Gene bir grup Amerikan sosyologu, Eğitim Sosyolojisini, sosyolojinin eğitim sorunlarına ve konularına uygulanması olarak almaktadırlar. Burada sosyolojinin uygulandığı esas alan, program geliştirme alanıdır. Bu görüşe göre, Eğitim Sosyolojisi bir bilim değil, bir teknolojidir (*M.P. Smith, Kulp, Leslie Zeleny*).

Eğitimi bir toplumsallaşma (sosyalizasyon) süreci olarak ele alan sosyologların sayısı da bir hayli fazladır. *S.D. Sieber, D.E. Wilder, F.Brown, Ellwood* gibi sosyologlar çocuğun toplumsallaşma sürecini incelemişler, bireyi etkileyen toplumsal grupları konu olarak almışlardır. Eğitim Sosyolojisi, sadece okuldaki toplumsallaşma ile değil, bütün hayat boyunca süren toplumsallaşma ile ilgilenmektedir. Eğitim sosyologu *G.Payne*, Eğitim Sosyolojisinin konusu olarak bireyin eğitimle kazandığı, uyduğu ve organize ettiği toplumsal ilişkileri almaktadır. Başka bir deyişle Eğitim Sosyolojisi, insanın sosyal davranışlarını kazanmasıyla ilgilenmektedir. Ancak az-çok kapalı ve ilkel topluluklarda çocuğun sosyalleşmesi, kuşaklar arası ve aile içindeki ilişkiler vs. ile ilgilenirken; daha gelişmiş ve modern toplumlarda, genellikle eğitim-öğretim amacıyla kurulmuş örgütlerle ilgilenilmektedir.

Başka bir grup sosyolog ise, eğitim-öğretim kurumlarının toplumdaki yeri ve okulun toplumsal fonksiyonları üzerinde durmaktadırlar. Okul içindeki toplumsal hayat, öğretmen-öğrenci ilişkileri, öğrencilerin kendi aralarında kurdukları gruplar arası ilişkiler, öğretmenin okuldaki rolü; kısaca toplumun küçük bir modeli olarak okulun ele alınıp incelendiği eserler de çoktur.

En geniş anlamda Eğitim Sosyolojisi, eğitim ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki fonksiyonel ilişkileri incelemektedir. Eğitim politikalarının ve eğitim teorilerinin toplumsal kaynakları, eğitim sistemlerinin toplum yapısı ile ilişkileri Eğitim Sosyolojisinin inceleme konularıdır.

Bu kitapta çeşitli başlıklar altına dağılmış olarak incelenecek konular da şöyle özetlenebilir:

* Eğitim ile toplum arasındaki ilişkiler / Toplum için veya topluma karşı eğitim - Formel ve informal (örgün ve yaygın) eğitimde toplumun rolü - Toplumsal bir kurum olarak okul.

* İnsan, eğitim ve toplum / İnsanın sosyal tabiatı / Sosyal ve kültürel bir varlık olarak insan / Sosyalleşme, dil ve kültür kazanma / Sosyal rolleri öğrenme / Sosyal interaksyon (karşılıklı ilişkiler) / Sosyal değerler, normlar ve kurumlar / Sosyal benlik, insan davranışlarının oluşumu ve değiştirilmesinde grup dinamiği.

* Çocukluk ve gençlik yaşlarında şahsiyetin oluşumu - Aile / Arkadaş grupları / Okul / Meslek / Aile, okul ve meslekte rol ve tutumların kazanılması,

* Eğitim, kültür ve toplum - Kültürün toplum düzenindeki yeri / Sosyo-kültürel sistem / Kültür değişimleri ve toplum değişimleri - toplum tipleri, kültür tipleri.

* Eğitime etki eden sosyal faktörler / Aile / Sosyal sınıflar ve tabakalar / Öğretmen - Okul - Kitle iletişim araçları / Politik ve ekonomik sistem - Sosyal hareketlilik.

* Eğitimin sosyal fonksiyonları / Politik, ekonomik ve seçme fonksiyonları / Toplumsal düzeni sürdürme ve değiştirme.

* Okulun sosyal yapısı / Öğretmen-öğrenci, öğretmen-anne-baba ilişkileri / Okul hayatında demokrasi / Okulun diğer sosyal kurumlarla, aile, din, ekonomi, yönetim vs. ile ilişkileri.

* Eğitim, politika ve toplum / Politik güçler ve toplumsal sistemler arasındaki bağlantı / Politik güçler ve eğitim / Eğitimde şans ve fırsat eşitliği / Eğitim politikası ve sosyal politika ilişkileri / Yetenekleri boşa harcama / Gençleri meslek sahibi yapmak.

* Toplumlar ve okul kuruluş sistemleri / Toplum modelleri ve okul sistemleri / Toplumsal değişme ve eğitimde demokratlaşma / Okul yapısı ve kültürel yapılar.

1.4. Eğitim Sosyolojisinde kullanılan metotlar

Eğitim Sosyolojisi araştırmalarında, genellikle diğer davranış bilimlerinin kullandığı belli başlı teknik ve metotlardan yararlanılır ki, bunlar kısaca şunlardır:

* Tarihi belgelerin ve edebî eserlerin çözümlenmesi ve yorumu;

* Araştırmacının eğitim olgusuna bizzat katılarak doğrudan gözlem yapması;

* Belirli bir toplumsal grup veya kurum hakkında tasvirî bilgi toplama ve değerlendirme ("Örnek olay araştırması", "Case study");

* Eğitim araştırmalarında, eğitim ve diğer sosyal konulardaki istatistiklerden yararlanma;

* Eğitim problemlerinin çözümünde teorik modeller önerme ve deneme;

* Okul ve sınıfla ilgili araştırmalarda grupların psikolojik davranışlarının matematiksel olarak ölçülmesi için kullanılan sosyometri.

1.5. Eğitim Sosyolojisinin önemi

Eğitim Sosyolojisi dersinin öğretmen ve eğitimcilere kazandıracağı yararlar da şu noktalarda özetlenebilir:

a) Bir öğretmenin karşısındaki öğrenciler çok çeşitli toplumsal menşelerden; ailelerden, yerleşim yerlerinden, sosyal sınıf ve tabakalardan gelmektedirler. Öğretmen, öğrencilerin içinden çıktığı sosyal çevreyi ve oradaki sosyal ilişkileri iyi bilmelidir.

b) Öğretmen, içinde çalıştığı okuldaki toplumsal olguyu ve bir sosyal kurum olarak okulun sosyal işleyişini bilmeli; eğitim-öğretim çalışmaları sırasında bundan faydalanmalıdır.

c) Modern öğretim yapmak isteyen bir öğretmen, karşısındaki öğrenci grubunun özelliklerini bilmeli; grup dinamizmi, grup davranış ve dayanışması ile ilgili bilgi sahibi olmalıdır.

d) Eğitim Sosyolojisi, öğretmenlere, içinde bulundukları toplumun kültürü, eğitimi etkileyen toplumsal güçler ve etkileme biçimleri, toplumsal gelişme, toplumsal roller vs. konularında sağlıklı bilgiler vermektedir.

e) Eğitim Sosyolojisi, ülkenin ve çağdaş toplumsal düzenin eğitim sorunları karşısında, öğretmenlerin daha bilinçli hareket etmelerinde ve mümkün çözümler göstermelerinde yardımcı olur.

1.6 Eğitim ile toplum arasındaki ilişkilere tarihi bir bakış

Uzun yüzyıllar boyunca eğitim, toplumun ahlâk kurallarının, ekonomik ve politik yapısının belirlediği - ama kesin olarak belirlediği - ve mevcut toplumsal düzeni aynen devam ettirmeyi sağlayacak

vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir sistem olarak görüldü. Öyle ki, toplum düzeni ve onun felsefî ahlâki ve politik kuralları, öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkiyi, eğitimin amaçlarını, eğiticinin hedeflerini, eğitim araçlarını ve vasıtalarını tek başına belirliyordu. Avrupa'da 18. yüzyılın ortalarına kadar hem okullarda hem de okul dışı dinî ve meslekî eğitim kurumlarında verilen eğitim, eğiticilerin öğrenciler üzerindeki kesin egemenliğine dayanıyor ve yeni nesiller mevcut toplumsal düzenin devamını sağlamak için zamanın toplumsal ihtiyaçlarına ve gereklerine göre düzenleniyordu.

Tarihte artık klâsik olmuş olan bu tezi ilk defa 1888 yılında *W.Dilthey*, "*eğitim, toplumun bir fonksiyonudur*" şeklinde formüle etmişti. Buna göre eğitim hedefleri toplumun hedeflerinin aynısı idi. Eğitim düşünce ve hareketleri sosyal yapıya bağlı ilişkiler tarafından, "toplumsal güç" ve politik çıkarlar bakımından belirleniyordu. Öyle ki eğitim, mevcut yönetim-yönetilen (iktidar-halk) ilişkilerinin sağlamlaştırılarak sürdürülmesine yarlıyordu.

18. yüzyılın ortalarından itibaren aşırı derecede hızlanmış olan toplumsal değişimde eğitim, çok önemli bir rol oynayamadı. *W.F. Ogburn*'ün "*kültürel geri-kalma*" (cultural lag", "kulturelles Zurückleben") teorisine göre, toplumdaki bütün kültürel unsurlar aynı değişme sürecini paralel zamanlar içinde geçirmediler. "Maddî kültür" dediğimiz bilim ve teknik keşifleri, bilgi ve metotları, "manevî kültür" ("immaterialle Kultur") dediğimiz toplumsal kurumlar, değerler, kurallar, dünya görüşleri, örgütler vs. den daha yavaş bir gelişme gösterdiler ve onların gerisinde kaldılar. Oysa günümüzde ise tam tersi bir durumla karşılaşmaktayız. Bugün maddî kültür unsurları alabildiğine bir gelişme içinde bulunmalarına karşın, manevî kültür unsurları önemli bir gerilik içinde bulunmakta; yeni değerler yaratılmadığı gibi eskilere karşı da vaziyet alınmakta ve insanlar büyük bir manevi boşluk içinde bunalımlara düşmektedirler.

Genellikle Eğitim Sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Fransız sosyologu *E.Durkheim*, eğitimi toplumun bir fonksiyonu olarak görmeye devam etti. Ona göre eğitim, topluma bağlı değişkenlerden biri idi ve amacı da çocukları ve gençleri, içinde yaşadıkları topluma katmak, oraya uyum yapmalarını sağlamaktı. Bu toplumsal ve politik sistemi anlamalarını ve işleyişine katılmalarını temin etmek idi. Hatta bazı anne-babalar istemeseler bile, çocukların başarılı olabilmeleri için, içinde bulundukları toplum düzenine uygun, sosyal yönden arzu edilen çerçevede yetiştirmek zorundadırlar. Bu, çocukların hayatta başarılı olabilmeleri için vazgeçilmez bir esastır.

Eğitim-toplum ilişkilerindeki bu aşırı görüş insanın tamamen toplum tarafından şekillendirildiğini kabul ediyor ve onu, toplum düzeni içindeki sosyal rollerden kendisine uygun düşenleri seçip oynayan bir "rol oyuncusu" olarak görüyordu. Ancak bu görüşün bir

antitezi olarak, eğitim toplumdan bağımsız bir değişken olduğu ve toplumun eğitim tarafından şekillendirilip değiştirdiği görüşü savunulmaktadır. *Dilthey*'in tezine tamamen zıt olan bu görüşe göre de "*toplum, eğitimin bir fonksiyonudur*". Eğitim, toplumu yenileştirme ve değiştirme, mevcut toplumsal, politik güç ve fikirleri kontrol altına alma, şekillendirme gücüne sahiptir. Sosyal bilimler tarihinde bu tip bir görüşün ilk savunucularından biri *J.G.Fichte* idi. Ona göre, eğitim sisteminde ve bilhassa ilköğretim düzeyindeki eğitim-öğretim yürüten öğretmenlerin çalışmalarıyla toplum yapısında büyük değişiklikler olur. *Fichte*, Alman milletinin Napolyon'un işgalinden kurtulmasının ancak bu yolla mümkün olabileceğini savunuyordu. Tanınmış Amerikalı eğitim düşünürü *J. Dewey* de 1899'da yayınladığı "*Eğitim ve Toplum*" adlı eserinde, eğitim sistemini, toplumsal değişimin doğrudan doğruya bir aracı olarak görüyor; toplumsal reformların yapılmasını okullardan bekliyordu.

Yukarıda kısaca söz edilen görüşler, eğitim ile toplum arasında diyalektik bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu kitapta işlenecek olan eğitim ile toplum arasındaki bağlantılara, düşünce tarihinin ilk dönemlerinden beri dikkat çekilmektedir. *Platon*, *Aristoteles*, *Poseidonius*, *Çiçero* gibi antik Yunan ve Roma dönemi düşünür ve siyasetçilerinin eserlerinde eğitim olgusuna toplumsal, felsefî ve politik yaklaşımlar görülmektedir. Ortaçağ düşünce hayatında da, toplumsal yaşam ile eğitim bir görülmeye devam etmiştir. Ancak daha sonra eğitim ve toplum, felsefî ve teolojik görüşlerin kontrolünden kurtulmuştur. Bu, İngiltere'de de *J.Locke*; Fransa'da, *J.-J. Rousseau* ve Almanya'da *J.G.Herder* tarafından gerçekleştirilmiştir. Bilimsel ve teknik keşifler, icatlar, gittikçe artan nüfus, üretim tekniğinde ortaya çıkan yeni düzenlemeler sosyal yaşam biçimindeki değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bu arada politik iktidarlar da toplumsal değişmeye ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. O zaman bu sosyo-ekonomik değişiklikler içerisindeki insanlarda kendi çıkarlarını düşünen, rasyonel davranan, feodal yapılardan ve geleneksel meslek bağlarından kurtulan bireyler olarak ortaya çıktılar. Bunun sonucu olarak da, eğitim ve öğretim anlayışı ferdin kendini bağımsızlaştırmasına ve toplum yapısındaki değişikliklere uymak zorunda kaldı.

J.-J. Rousseau, ferdin doğuştan getirdiği saf tabiatını temele alan bir eğitim teorisi geliştirdi. Onun "*Emile veya Eğitim Üzerine*" adlı pedagojik romanında vurgulamak istediği, ferdin doğuştan esas olarak temiz olduğu, ancak feodal toplumun ve eğitim dâhil bütün toplumsal kurumların daha sonra kişinin temizliğini ve ahlâkını bozduğudur. Ona göre eğitim toplumun, dinî, felsefî, ahlâkî ve politik sistemlerin çocuğa kabul ettirilmesi değil; çocuğun serbest gelişimini, "tabîî gelişimini" sağlayıcı bir düzen olmalı idi. *Rousseau*'nun eğitim anlayışı yalnız bu değildir; onun eğitim anlayışını toplum anlayışı ile birlikte ele almalıdır. Ona göre toplum, o topluma katılan insanların

bağımsız ve mantıklı düşünüp anlaşmalarıyla ("sosyal sözleşme") kurulmalıdır; bu da ancak demokratik bir cumhuriyet şeklinde mümkündür. Onun "tabiata geri dönme" şeklindeki eğitim görüşü toplum ve medeniyet düşmanı bir görüş değil, sosyal eşitsizliğe ve çatışmalara yol açan o zamanki eğitim ve toplum düzenine karşı bir vaziyet alıştıdır.

Rousseau'nun açtığı bu çığır, daha sonra da devam etmiş ve bugün de hâlâ temsilcileri bulunmaktadır. Bunların en tanınmışları *M.J.A. Condorcet, I.Kant, W.v. Humboldt, K.Marx, S.Freud, W.Reich, H.Marcuse, J.Habermas*'tır. Bunlar eğitimden, insanın kendini gerçekleştirmesi ve haklarını elde etmesi ("Emanzipation") yolunda ona yardım etmesini istemekte ve genellikle radikal ütopyaşer şeklinde, daha iyi ve çocuklara uygun bir toplum kurulmasını hayal etmektedirler. Bunlara göre toplumsal statüler, çocukların kimin çocuğı olarak doğduklarına veya ailelerin servetlerine bakılmaksızın, şans eşitliğine dayalı bir eğitim sistemi içinde yetişecek çocukların yükselebilecekleri yerlere göre verilmelidir. Yani eğitim, bir taraftan çocukları ve gençleri toplumsal ve geleneksel bağlardan kurtardığı gibi, öte yandan da toplumsal yapı, eğitim tarafından belirlenmiş olmaktadır. Toplumun eğitimi veya eğitimin toplumu belirlediğı şeklindeki diyalektik görüşlere gerçekçi bir yaklaşımla bakıldığında bunların aslında iç-içe oldukları, birbirlerini karşılıklı etkiledikleri ve belirledikleri ortaya çıkmaktadır.

Eğitimin toplumsal olarak üstlendiğı görev, diyalektik bir yapı göstermektedir; eğitim hem yetiştirdiğı çocukları ve gençleri içinde yaşayacakları topluma uyan birer şahsiyet olarak yetiştirmek için toplum düzenini ve kültürünü onlara aktarmakta hem de bu çocuklara ve gençlere, toplum yapısını değıştirici, düzeltici ve ileriye götürücü, eleştireci düşünceyi vermeye çalışmaktadır.

Eğitimde bu iki yöne daima dikkat edilmelidir; gençler hem devlet ve toplum için, onların kültür ve kanunlarına uyacak şeklinde yetiştirilmeli hem de ileriye yönelik olumlu değışiklikleri yapabilecek güçte olmalıdırlar. Aslında birbirine zıt gibi görünen bu hususlar, daha dikkatlice incelendiğinde, sadece görünürde bir zıtlık olduğı ortaya çıkar; eğitimde her iki husus ne kadar mükemmel bir şekilde gerçekleştirilse, zıtlığın o kadar belirsiz bir şekilde ortadan kalktığı görülecektir. Yalnız burada toplumsal ve bireysel ilgi ve ihtiyaçlar çok dikkatli değeriendirilmelidir.

Bu Bölümün Kaynakları

- ANAR, S. Eğitim Sosyolojisinde Gelişmelerin Değeriendirilmesi. *Çağdaş Eğitim*, 70, 1982. S. 21-25.
AYTAÇ, K. *Avrupa Eğitim Tarihi*. Ankara, D.T.C.Faköltesi yay. 1972.
CANGIZBAY, K. *Gurwitch Sosyolojisi*. İstanbul: Değışim yay. 1985.

- CELMAN, H. Yıldırım. *Eğitim Sosyolojisi*. Erzurum: Atatürk Üni. Yay. 1991.
- DEMAINE, J. *Contemporary Theories in the Sociology of Education*, London: The Macmillan Press LTD. 1981.
- ELBURZ, L. *Karl Mannheim ve Plânlı Değişme*. Ankara: DPT yay. 1982.
- FREYER, H. *İçtiâmî Nazariyeler Tarihi*. Ankara, D.T.C.Fakültesi yay. 1977.
- FREYER, H. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. 1967.
- FUCHS, W. / KLIMA, R./v.b. *Lexikon zur Soziologie*. Braunschweig: Westdeutscher Verlag, 1978.
- GOODE, W.J. / HATT, P.K. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metotları*, Ankara, S.S.Y.B. Sosay Hizmetler Genel Müd. yay. 1964.
- HARTFIEL, G. / HILLMANN, K.-H. *Wörterbuch der Soziologie*, Stuttgart: A.Kröner Verlag, 3. baskı. 1982.
- HENECKA, H.P. *Grundkurs Erziehungssoziologie*, Breisgau: Herderbücherei, 1980.
- KÖSEMİHAL, N.Ş. *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- KÖSEMİHAL N.Ş. *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- KÖYMEN, N. *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1953.
- LESLIE, G.R./LARSON, R.F./GORMAN, B.L. *Introductory Sociology - Order and Change in Society*, New York, 1980, 3. baskı.
- MITCHELL - G.D. (yay) *A New Dictionary of Sociology*. London: Routledge & Kegan Paul, 1977, 5. baskı.
- MORRISH, I. *The Sociology of Education*, London 1978, 2. baskı.
- OTOWAY, A.K.C. *Education and Society. An Introduction to the Sociology of Education*, New York, 1966, 2. baskı.
- ÖZTÜRK, H. *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Utku yayınevi,
- PARSONS, I. *The Social Structure and Personality*, New York: The Free Press, 1964.
- SCHELER, M. *Problems of Sociology of Knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul, 1980.
- SWIFT, D.F. *The Sociology of Education*, London: Routledge Kegan Paul, 1973, 3. baskı
- TEZCAN, M. *Eğitim Sosyolojisi - Kurum ve Sonuçlar*, Ankara, 1984, 3. baskı.
- TOLAN, B. *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara, 1975.
- TOPÇUOĞLU, H. *Eğitim Sosyolojisi (Tanımı, Konusu, Sorunları)*, TOPÇUOĞLU, H./TEZCAN, M. v.b. *Eğitim Sosyolojisi (Kaynak Metinler)*, Ankara, A.Ü.Eğitim Fakültesi yay. 1971.
- WEBER, M. *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, İstanbul 1984.

2. BİREY VE TOPLUM

İnsanın eğitimi sorununu ele aldığımızda, karşımıza en sık çıkan konular insana psikolojik ve sosyolojik yönden yapılan yaklaşımlardır. Bu cephelerden biri eksik olduğunda, insan sadece bir beden, bir madde olarak kalmaktadır. Bu nedenle, eğitimin sosyal temellerini ortaya koymaya çalışırken insanın psikolojik ve sosyolojik yönlerinin dengeli olarak nasıl ele alınması gerektiği konusu üzerinde önemle durulacaktır.

2.1. İnsana ve insanın sosyal hayatına psikolojik yaklaşım

İnsana psikolojik ve sosyolojik yönden yaklaşmak isteyenler, aynı olayı iki farklı temelden hareket ederek çözmek isterler: psikoloji, doğuştan olan ve bütün hayvanlarda az çok ortak olan özelliklere, sosyoloji, sonradan kazanılan, topluma ve çağlara göre değişen toplumsal bilinç hallerine dayanır.

Bireyin yaşantısının her safhasını psikoloji ile açıklamak iddiasında bulunan teoriler kısaca şöyle özetlenebilir: Toplumsal hayatın içgüdüler üzerinde kurulduğunu iddia edenler grubunda *S.Freud*, temele cinsel içgüdüyü ve cinsellik farkını koymaktadır. Ona göre toplumları ve toplumsal hayatı doğuran, insanları birbirine bağlayan "*libido*"dur. Toplumsal olaylar libidonun değişik şekillerde görünüşleridir. Gene bu grupta olan *Hans Blüher*, kadın-erkek ilişkilerinin ancak aile gibi küçük grupları meydana getirebildiğini; büyük toplumları ise erkeklerin kendi aralarındaki libido ilişkilerinin meydana getirdiğini söyler. Ayrıca *Hevelock Ellis*, *W.I. Thomas*, *W.Mc. Dougall* gibi psikologlar da toplumsal hayatı cinsel içgüdülerle açıklamak istemişlerdir. Gene bu psikologlar, toplumsal hayatın temelinde annelik-babalık ve sürü içgüdülerinin bulunduğunu belirtmektedirler. Korku, merak, çalışma, sevgi, özgürlük gibi "*içgüdü*"lerin de toplumsal hayatın temelinde bulunduğunu savunanlar olmuştur.

I.Pavlov'dan itibaren, davranışların temelinde Biyolojik ihtiyaçlara dayalı şartlanmanın bulunduğu varsayımı genişletilerek toplumsal hayata da aktarılmıştır. Meselâ, *Pitirim A.Sorokin*, gerek insan psikolojisini gerek toplumsal hayatı besin uyaranlarının

belirlediğini; açlığın artması halinde toplumsal hayatın da, cinsel hayatın da bir anlamı kalmadığını, göçlerin, savaşların, iç mücadelelerin ortaya çıktığını açıklamaktadır. İnsanların sosyal hayatı baştan aşağı açlık ve tokluk tarafından belirlenmektedir.

Öte yandan *G.Tarde*, toplumsal hayatın psikolojik ilişkilere dayandığını ve ancak bunlarla izah edilebileceğini iddia eder. Toplumsal olayları meydana getiren bireyler olayların üç biçimi vardır: a) tekrar ve taklit; b) çatışma; c) uyma ve buluş, çatışma, uymaya ve yeni buluşlara zorlar. Taklit dalgalarının yayılmasına karşı bazı engeller ortaya çıkabilir ama bunlar geçicidir.

Lester F. Ward, toplumsal olayları belirleyen dinamik kuvvetler olarak istek ve duyguları, yönlendiren kuvvet olarak da insan zekâsını kabul etmektedir. Üstelik geleceğe iyimser bakarak, insanların toplumsal uyumlarının giderek daha rasyonel ve kontrollü olduğunu savunmaktadır.

Toplumsal hayatı insan psikolojisinden hareket ederek açıklamaya çalışanlardan *G.Ratzenhofer* ve *A.Small* ilgilere; *W.I. Thomas*, *R. Park*, *E.Burgess* istek ve iradeye; *A.Foille* ise fikir, duygu ve heyecanlara dayanmaktadırlar.

W.Pareto da insanın haz duyan bir molekül, duygu veya içgüdüye benzeyen değişmez eğilimlere, tortulara ("residus") göre hareket eden bir varlık olduğunu iddia ediyor. Genelde içgüdülere dayanan bu tortular çok çeşitli şekillerde ortaya çıkabilirler. Duyguları dış eylemlerle gösterme, varlıkları ve oluşları birbirine bağlama, kişinin bütünlüğünü ve devamlılığını sağlama, cinsel tortular gibi gruplara ayrılan bu değişmez eğilimler, insan hareketlerinin karakterlerini de belirler.

Her insan asgarî iki boyutludur; herkesin kendisini temsil eden bir "**ben**"i, mensup olduğu grup veya topluluğu temsil eden bir "**biz**"i vardır. Gerçekte insan, ancak diğer insanlarla birlikte yaşamaya ve karşılıklı ilişkide bulunmaya başlamakla esas şahsiyetini ve insanlığını kazanmaktadır. İnsan, sürekli olarak bir sosyal çevrenin içinde yaşamakta ve sosyal çevre, insanın yaşaması için, anne karnındaki etene (placenta) kadar gerekli olmaktadır.

İnsan tabiatı itibarıyla sosyal bir varlıktır; sosyallik onun içinde kuvvetli bir içgüdü veya eğilim olarak bulunmaktadır. İnsanlığın sosyal gelişim tarihinde uzun yüzyıllar topluluk ve toplumun temsil ettiği kuvvet ve kudret her şeye hâkim olmuştur. Ancak 19. yüzyılda Batı uygarlığı bireye, "kişi" kavramına aşırı derecede önem vermiş ve âdeta bir "*Ferdiyetçilik çağı*"nı başlatmıştır. Bugün pek çok alanlarda bu akımın etkileri hâlâ hissedilmektedir.

İnsanların topluluk halinde yaşaması biyolojik ve psikolojik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanın, beslenme gereksinimlerini tek başına kendi biyolojik gücü ile sağlayabilmesi -o zamanki şartları içinde- çok zordu. İşbirliği ve işbölümü, beslenmeden başlayarak birçok alanlardan insanların "işine gelmiştir". İkinci olarak insanlarda doğal bir korunma ihtiyaç ve eğilimi vardır. Özellikle İlkçağlarda korunma ihtiyacı ve güdüsü, insanları dayanışmaya, bir arada bulunmaya ve işbirliğine zorlamıştır. İnsanlar, birliğin ve örgütlenmenin getirdiği emniyet ve kolaylığı daha İlkçağlarda görmüşlerdir. Üçüncü olarak da insandaki kendi neslini üretme güdüsü ve eğilimi, eşini kıskanması, çocuklarını koruma duygusu kısa zamanda büyük çapta ailelerin, boyların, soyların ve milletlerin doğmasına neden olmuştur.

Bu biyolojik zorunluluklar, insanda ilk önce içgüdüsel bir duygu yaratmış olabilir; daha sonra da, bu gelenek ve alışkanlığa dönüşmüş ve en sonunda da "bunun böyle olması gerektiği" anlayışına ulaşmış, toplumsal örgütlenmeler gün geçtikçe artmış olabilir.

İnsandaki sosyal yaşayışın salt bir içgüdü mü, yoksa bir gelenek mi olduğu tartışılmalıdır. Ama sosyal psikologların görüşüne göre bu, gelenek ve alışkanlıklar tarafından zayıflatılmış bir içgüdü, daha doğrusu içgüdüsel bir eğilim olabilir. Ne şekilde olursa olsun, sosyal hayat insanların gücünü arttırmıştır. Eğer sosyal hayat olmasa idi, insanlar da diğer hayvanlar gibi içgüdüleriyle yaşayan, sadece kendi bedeni ve yaşı ile sınırlı, kültürü, tarihi, bilimi, tekniği olmayan; geçmiş ve gelecek bilincinden yoksun sadece yaşadığı anı idrak eden bir canlı grubu olacaktı.

İnsanda en bencilce duygular olan değerli bulunmak, takdir edilmek dilek, duygu ve düşüncesi bile örgütlü bir toplum içinde yaşamayı zorunlu kılıyor. Muhterislik, şımarıklık vs. gibi ferdî gözükken pek çok özellik, ancak bir topluluk içinde değer bulmaktadır. Benlik duygusunun zedelenmesi, ürkeklik, çekingenlik vs. hep toplumun koyduğu bazı kurallara fertlerin uymamasından kaynaklanmaktadır. İnsandaki pek çok eğilimler sosyalleşmeyi kolaylaştırmaktadır. Mücadele ve rekabet de böyledir; spor mücadeleleri, ekonomik rekabet bazı sosyal kural ve düzenleri gerektiriyor. Yani insandaki bu gibi bireysel duygular bir taraftan sosyal hayatı meydana getirdiği gibi, öte taraftan da sosyal yapının bir ürünü gibi gözüküyorlar.

İnsanların çoğunda gözükken uysallık ve itaat etme doğuştan bir eğilim mi, yoksa sonradan kazanılmış bir özellik midir? Saygı, uysallık ve itaatin arkasında taklit, korku, mahcubiyet, çekingenlik, sevgi, sempati, güven gibi birçok bireysel unsurların yanı sıra bir sosyal zorlama da görülmektedir. Bütün bu unsurlar insanlarda temelleri çok sağlam olan doğal özelliklerdir. Ancak her insanî özellik,

bir kültür birikimi ve sosyal şekil içinde ortaya çıkmadıkça, insanları bir sürü hayvanı derecesine de indirebilir.

İnsanlardaki doğal "*taklit içgüdü ve eğilimi*" de sosyal yaşayışın esaslarını sağlamada önemli hizmetler görür. Sosyal davranışlar, nesilden nesile sessizce geçen kültür ve gelenekler genelde iradî değildir; taklit ve benimsemeye dayanmaktadır. Uzun süren taklidin yanı sıra taşkınlık, gülmek, neşelenmek, ağlamak gibi hallerde de kısa zamanda yayılan içgüdüsel bir taklit vardır. Uysallık ve itaate oldukça yakın olan taklit duygusu, "moda" dediğimiz sosyal olayda da görülmektedir. Moda, sadece giyinmek ile ilgili olmaktan da çıkmış; sanatta, kültürde, düşüncede, insan davranışı belirleyen her şeyde görülmeye başlamıştır. Moda, fertler arasında görülen bir olay olduğu halde, kısa zamanda bütün toplumu, hatta dünyayı saran bir sosyal olay olup çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, *G.Tarde*, bütün sosyal olayların temelinde bağlılık, hayranlık ve benimseme şeklinde görülen taklidin yer aldığını savunmuştur.

İnsanlar arasındaki sosyal hayatı yaratan, güçlendiren ve geliştiren daha başka bireysel özellikler olarak da bildirme, bir şeyler yaratma ve takdir edilme eğilimleri sayılabilir. Bu özellikler, toplumlarda giderek belge, şekil ve renklere bağlılık olarak ortaya çıkmaktadır. Bayrak, sancak, millî marş, takdir belgesi, nişan ve evlilik yüzükleri, spor takımlarının renkleri ve armaları vs. bunların belirtileridir. Ancak modernleşme ile birlikte, toplumsal iletişim vasıtaları olan basın-yayın, sinema, radyo-televizyon eski yüzyılların yakın iletişimi yerine bütün dünyayı saran bir uzak iletişim yaratmışlardır ve bu da taklit duygusunu dünya ölçüsünde genişletmiş bulunmaktadır.

19. yüzyılda insanlardaki sosyalleşme eğiliminin biyolojik bir zorunluluk olduğu görüşü ortaya atılmış, bunu da bilhassa beslenme ve korunma ihtiyacının yarattığı savunulmaya başlamıştır. Bu görüşün bir devamı olarak da, bireylerin şahsiyetlerinin gelişmesinde sosyalleşmenin çok önemli bir rol oynadığı, sosyalleşmeyen insanın ruhsal yönden hasta olmaya başladığı görüşleri getirilmiştir.

İnsanların işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmaları da sosyal duygu ve düşüncenin kuvvetlendirilmesine yol açmaktadır. Öte yandan sosyal örgüyü koruyan bağlar arasında, dinî ve ahlâki kuralların da çok büyük rolü vardır.

İnsanların doğuştan getirdikleri merhamet ve yardımseverlik duyguları da sosyal hayatın kurulmasında büyük roller oynamaktadır. Bu duygular üzerine kurulan dernekler de uluslararası olmaya başlamıştır.

İnsan sosyal bir varlıktır; ancak bu sosyal düzenin kurulmasında insanın ruhunda var olan içgüdüsel eğilimler ve mevcut sosyal yapıların fert insana etkileri birlikte çalışmaktadır. İnsandaki sosyal eğilimler sürekli olarak onları bir arada yaşamaya sevk ediyor. İnsanî benlik ile "biz duygusu" hep bir arada bulunan ve birbirini tamamlayan kavramlardır.

Sosyal psikoloji, "ben"in sınırlarının ne kadar belirsiz olduğunu; ortaya çıkarmıştır. İnsan, birçok durumlarda süratle "ben"den "biz"e geçiyor. Biz, ben'den daha büyüktür ve kişi süratle "biz" içine girerek hayatını daha rahat ve emin bir mecrada sürdürmeye başlar. Aslında biyolojik bir varlık olan insan, ancak diğer insanlarla bir toplum halinde yaşaması durumunda, esas insanî özellikleri kazanmaktadır. İnsanın zaman ve mekân sınırları üstündeki gelişmesi, onun sosyal yaşayışına bağlıdır.

2.2. İnsana sosyolojik yaklaşım

İnsan bilincinin bireysel yanına psikologların önem vermesine karşın, toplumsal yanına sosyologlar önem verir. Onlara göre insanın psikolojik hayatı bile toplumsal temel üzerinde anlam kazanır. Bireyler ve bireylerin benliği toplumların ürünüdür. İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkiler ortadan kaldırıldığında psikolojik olayların, güdü ve tepkilerin hiç bir anlamı kalmaz. *Aristoteles* bile insanı diğer hayvanlardan "toplumsal olması" ile ayırmaktadır. *E.De Roberty*, psikolojik olayların, toplumsal ilişkilerin nedeni değil sonucu olduğunu belirtiyor; İnsan hareketlerinin ya tümüyle biyolojik ya da toplumsal olduğunu ve toplumsal olmanın da insanlara' diğer canlılar arasında büyük bir üstünlük sağladığını belirtiyor. Düşünce, toplumsal ilişkiler sonucu meydana gelmektedir. *Draghicesso* ise psikolojik olayların, toplumsal dünyanın mikroskopik bir yansıması olduğunu belirtiyor, *Durkheim* ve *Simmel* de aynı görüşü paylaşmışlardır; öyle ki insan hayatındaki her şey sosyal interaksyonun eseridir.

İnsan tabiatı hakkındaki bilgilere bakıldığında sosyoloji güç ve tartışmalı bir durumda kalmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında şahıs ve toplum, ferdiyet ve cemaat, ben ve biz veya kolektif hayat karşı karşıya konularak geniş bir tartışma ortamı açılmıştır. Fert bir yandan toplum dışı ve toplum üstü gözükürken, diğer taraftan büyük sosyal bütünün ve grubun bir parçası olarak da ele alınıyordu.

W. Dilthey'in psikolojik bir bakış açısıyla insanı, bir fert olarak bütün tarihî ve kültürel bağlardan kopmuş veya kopabilen bir varlık olarak ele alan görüşünün karşısına, *Ludwig Gumplowich*'in, insanın bütün düşünce ve kültürünün, beyindeki her şeyin kaynağının kendi sosyal çevresi, içinde yaşadığı sosyal ortam olduğu şeklindeki görüşü çıkmıştır. *Gumplowichz*'in, bireyin düşünmediği, düşünmenin sadece toplumsal olduğu; insan düşüncesinin toplum düşüncesi kaynağından

çıktığı şeklindeki aşırı görüşü, insan düşüncesindeki orijinallikleri ve gelişmeleri izah edemiyordu.

Daha sonra *Emile Durkheim* ve *James A. Baldwin* gibi sosyologlar, psikolojik ve sosyolojik tek yanlılıkları birleştirmeye çalışmışlardır. Onlara göre, bilincimizdeki şeyler kısmen ferdi hayatımızdan, kısmen çevredeki toplumdan gelmektedir. Yani insanın hem sosyal hem de ferdi bir yanı vardır; toplum fertlerden meydana gelir ve fertler de toplumun birer parçasıdır. Bunlar hem birbirlerinden etkilenirler, hem birbirlerini etkiler ve değiştirir hem de birbirlerini korurlar. Toplum olmadan bir ferdiyet ve fertler olmadan da bir toplumun varlığı düşünülemez. Ama bunlara rağmen toplum ile fert arasındaki karşılıklı iletişim ve etkileşimler sürekli tartışma konusu olmaktadır. Bazı sosyologlar, meselâ *Dahrendorf*, ferdin üstünlüğünü kabul etmekte ve toplumu, ferdin hürriyetini ve kendiliğinden tehdit eden bir faktör olarak değerlendirmektedir. *Parsons* gibi bazı başka sosyologlar da toplumu bir bütün olarak kabul etmekte, onun düzen ve sürekliliğini esas almakta, tek tek fertlerin şahsî ve özelliklerini hiç hesaba katmamaktadır.

Modern sosyoloji toplum ile birey arasındaki karşılıklı ilişkileri ele alır ve inceler; ferdin davranış ve hareketlerinin, düşünce ve bilincinin toplum tarafından nasıl kontrol edilip damgalandığını göstermeye çalışır.

2.3. İnsanın toplumsal hayatına diğer yaklaşımlar

Biyokimyasal bir yaklaşımla, toplumsal hayat insanlar arasındaki mekanik çekimle, biyolojik gücün şekil değiştirmeleriyle izah edilmek istenmiştir. İnsan bedenindeki güdülerin ve içtepelerin, insanlar arası ilişkilerin nedeni tamamen biyokimyasal enerjilerdir (*L.Winiarski*). Bireylerin ve toplumların güçleri farklı farklı olduğu için toplumsal gelişim de çeşitli değişiklikler gösterir.

İnsan eylemlerini, bu arada toplumsal olayları iklim, toprak, fizik, tabiat gibi coğrafya olaylarına bağlayan düşünürlerin sayısı da pek çoktur. Bunlar, insanların ve toplumların zenginlik, sağlık, zekâ, uygarlık vs. gibi yönlerini, içinde yetiştikleri tabiat ortamı ile izah etmek isterler.

Marxistler insan ve toplum hareketlerini geçim yolunun, ekonomik ilişkilerin belirlediğini iddia ederler. Din, devlet, hukuk, sanat, dil, felsefe gibi "üstyapı" kurumları da, toplumdaki üretim ilişkileri tarafından şekillendirilir.

Antropolojik ve etnolojik araştırmalar da insan tabiatının gelişip olgunlaşması için kültürün ve toplumun önemini açıkça göstermektedir.

Arnold Gehlen, insanı bir kültürel varlık olarak görmekte, insan tabiatındaki her şeyin esas şeklini kültür ile aldığını vurgulamaktadır. İnsan, sosyal örgünün dışında kaldığı zaman bir hiçtir, eksiklerle dolu bir canlıdır; ne kaçmada ne savunma ve hücumda gerekli silâhlara sahip değildir; duyu organlarının gücü göz önüne alındığında insandan daha mükemmel hayvanlar vardır.

İsviçreli biyolog *Adolf Portmann*'a göre de insan, doğumdan sonraki ilk iki yıllık gelişimine bakıldığında bir yıl erken doğmuş gibi gözükmetedir. Burada bir "fizyolojik erken doğum" söz konusudur. Zaten insandaki hamilelik süresi - insanın memeli hayvanlar arasındaki yüksek yeri dikkate alındığında - dokuz ay yerine 21 ay olmalı idi. İnsan yavrusu doğum anında tamamen biçaredir; memeli hayvanların yeni doğmuş yavruları arasında en zayıf ve korumasız insan yavrusudur. Bebekler ancak bir yıl sonra yeni doğmuş diğer memeli hayvan yavrularının seviyesine ulaşabilirler. Memeliler içinde en uzun gelişme ve olgunlaşma devresini geçirenlerden biri gene insandır. İnsana diğer canlılar arasında daha sonra kazandığı yüksek mevki sağlayan, ancak insanın sosyal ve kültürel bir ortamda yaşamasıdır. Ama insan yavrusu yeni doğduğunda tay gibi, civciv gibi kendi hayatiniyetini annesinin az bir yardımı ile sürdürebilse idi, insan toplumu olmaz sadece toplu yaşayan bir hayvanlar grubu olurdu. İnsan yavrusuna annesinin uzun süre bakması babayı anneye yardıma ve ailenin doğmasına, buradan giderek diğer insan topluluklarının ve sosyal kurumların meydana gelmesine yol açmıştır.

İnsanlarda, tarih içinde meydana geldiği varsayılan içgüdü zayıflamasına başka araştırmacılar da işaret etmişlerdir. Pek çok hayvan hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli davranış ve becerileri öğrenmek zorunda değildir; bu onlarda doğuştan bir içgüdü olarak vardır. İnsan ise emme ve yakalama gibi bazı reflekslerin dışında her şeyi sonradan öğrenmek zorundadır.

Öte yandan yeni antropoloji insanın "dünyaya açık" bir varlık olmasını, çevreden gelecek etkilemelere diğer canlılardan daha açık ve alıcı olmasını olumlu bir faktör olarak değerlendirirler. Hayvanlar kalıtım yolu ile gelen içgüdüleri vasıtasıyla - insan yavrusuna göre başlangıçta daha rahat bir hayat yaşamalarına rağmen, yeni şeyler öğrenmede çok sınırlı kalmaları, insan yavrusunun daha sonra onlara yetişip kışa zamanda çok çok geçmelerine neden olmaktadır. İnsanın biyolojik yönden eksik donanımı, kalıtımla ve içgüdülerle fazla bir şey getirmeyip kendisini hayat tecrübeleri ve öğrenmesiyle gerçekleştirmesi, olumlu bir esas olarak değerlendirilmektedir. İnsanın sonsuz öğrenme kabiliyetine ve sosyo-kültürel çeşitliliğe sahip olabilmesi bu sayede olmuştur. İnsanın dünyaya açık olması, karar verme özgürlüğü, birbirinden çok farklı sosyal ve kültürel çevrelere uyabilmesi, kendi arzu ve ihtiyaçlarına göre çevresini

değiştirebilmesi ona büyük bir üstünlük sağlamaktadır. İnsan yalnız "yaratılan" değildir; aynı zamanda pek çok şeyi "yaratan"dır.

Toplumun ve kültürün insanları nasıl etkilediğini en iyi gösteren örneklerden birisi de Amerikalı etnolog *Margaret Mead*'in Yeni Gine'de yan yana yaşayan üç kabiledaki ahlâk kurallarının, âdetlerin insan mizaç ve davranışlarını nasıl etkilediğini gösteren çalışmalarıdır. Burada "erkeklik" ve "kadınlık" gibi oldukça biyolojik gözükken özelliklerin bile kültür ve zihniyete göre nasıl değiştiği gösterilmiştir. Meselâ, Çambuli kabilesinde kadın ve erkek rolleri tamamen değişiktir. Arapeş kabilesinde bütün kadın ve erkekler yumuşak, dostça, anlayışlı, çekingen özellikler gösterirken Mundugumor kabilesinin erkekleri ve kadınları tam tersi saygısız, kaba kuvvet kullanan, saldırgan, hırslı insanlardır. Aynı doğal ortam içinde yaşayan bu insanları birbirinden böylesine farklı yapan şey, eğitim ve kültürel değerlerdir; bütün farklılık çocukların yetişmesi ve yetiştirilmesindedir. *M.Mead*, kabileler arasındaki bu esaslı eğitim farklarından, insan tabiatının şekil almaya son derece uygun olduğu, içinde yaşadığı topluma ve kültüre göre şekil aldığı, insanlar arasındaki farkların onların birbirlerinden değişik kültür evrelerinde yetişmelerinden ileri geldiği sonuçlarını çıkarmıştır.

2.4. "Sosyal - kültürel şahsiyet" kavramı

Bugün sosyologların insan anlayışını en iyi ifade eden kavram, sosyal - kültürel şahsiyet kavramıdır. Bu, bireylerin toplum içindeki sosyal hareketlere aktif bir üye olarak katılmalarını sağlayabilmek için yapacağı davranışları öğrenmesi demektir. Buna göre insan, "insan" olarak doğmaz ("*man ist not born human*"), ancak daha sonra "insan yapılır". Gerçi insan olmak, doğuştan bir yatkınlık olarak insan yavrularının hepsinde vardır; ama sosyal bir çevre olmadan, öyle bir çevre içinde yaşamadan insan olmak mümkün değildir. Her insan kendi hayat biçimini bir toplum ve kültür içinde bulunmak ve aktif olarak yaşamakla öğrenir. Böyle olunca da insanların davranış ve hareket biçimleri toplumdan topluma değişmektedir; çünkü içinde yetiştikleri âdetler, gelenekler, ahlâk anlayışları, sosyal-kültürel şahsiyetin farklı tipleri ortaya çıkmaktadır.

Doğumdan sonra başlayan bu "insan olma süreci"nde kişiye sadece bedensel değil, daha esaslı olarak duygular, düşünceler, içtepeler, tepkiler, ahlâk kuralları gibi sosyo-kültürel unsurlar kişiye kazandırılmaktadır. Sosyal bilimcilere göre bu "insan olma", sosyal ve kültürel bir oluşum; "ikinci bir doğum" veya başka bir deyişle "sosyal kültürel doğum"dur. İlk baştan aile içindeki "anne kucağı", çocuğun insanî özellik ve yetenekleri kazanmasında ve geliştirmesinde vazgeçilmez bir ortamdır.

Sosyal-kültürel şahsiyet, kişinin içinde yaşadığı sosyal ve kültürel ortamın beklentilerine cevap vermek ve onun içinde verimli çalışabilmek için onu uygun motivasyon, düşünce, duygu ve davranış şekillerini öğrenmektir. Bu şahsiyet kişinin ferdiyetinin psikolojik ve fizyolojik tabiatı ile sosyal grup, kurum ve oluşumların kaynaşmasından meydana gelir. Sosyal kültürel şahsiyet, sadece ferdin topluma pasif intibakının değil, karşılıklı iletişim ve etkileşimin bir ürünü olarak anlaşılmalıdır.

Öte yandan soruna kültür psikolojisi ve kültür antropolojisi açısından bakıldığında karşımıza *A.Kardiner* ve *R.Linton*'ın "**temel şahsiyet**" ("basic personality structure", "Grundherrsönlichkeit") kavramı çıkmaktadır. Bu kavram, bir toplumda veya kültür içinde yaşayan kişilerin "sosyal karakter"leri için veya başka bir söyleyişle, belirli bir toplum ve kültür içinde yaşayan bütün bireylerde bilinçsiz olarak var olan, o toplum ve kültürü temsil eden şahsiyet yapısı için kullanılmaktadır. Bu temel şahsiyet kişilerin algılamasını, vaziyet alışlarını, içinde yaşadıkları hayat şartlarını değerlendirmelerini vs. de etkilemektedir.

Kardiner'in temel şahsiyet kavramından hareketle, *Cora Dubois* tarafından temel şahsiyet kavramını genişleten "modal şahsiyet" kavramı ortaya atılmıştır. Modal şahsiyet, bir kültür çevresinin ferdi şahsiyet değerlerindeki merkezî eğilimler, bir toplumda en sık karşılaşılan ve o toplumu karakterize eden tipik şahsiyet demektir. Belli bir halkı veya milleti temsil eden karakteristik şahsiyet bir modal şahsiyettir (tipik Alman, Yahudi, Fransız, Arnavut vs.). Modal şahsiyet üzerinde yapılan araştırmalarda, bunun ilgili toplum insanların pek azında görüldüğü (*Wallace*), sınırlı sayıdaki insanın dışındaki toplumun diğer fertlerin başka bir şahsiyet tipinde toplanmaksızın değişik özellikler gösterdikleri ortaya çıkmıştır (*Kaplan*).

Burada önemli olan, modal şahsiyet, temel şahsiyet, millî karakter gibi kavramların hepsinin toplum yapısı ve toplumların tarihî gelişmelerine bağlı olmasıdır. Öte yandan, aynı gelişimi gösteren toplum ve kültürler içinde de bazı değişik özellikler gösteren gruplar ve *alt kültürler* ("Subkultur") vardır. Bu grup ve kültürler genellikle toplumların farklı sosyal tabakaları içinde görünürler.

Bireyler sosyalleşme oluşumu içinde sosyal ve kültürel bir kişilik kazanarak grup ve kurumlarla kaynaşırlar. Bu kaynaşmanın ölçüsü de kişiden kişiye göre değişmektedir.

Sosyal-kültürel çevrenin insanların oluşumu ve gelişimi için ne kadar önemli olduğunu insanlar arasındaki sevgi ve konuşma ortamında büyümemiş çocuklar göstermektedir. Bunun çok açık olarak görüldüğü örnekler, yakın çevresinde hiç insan olmadan

sosyal kurumlardan ve sosyal ilişkilerden, dilden uzak bir ortamda büyümüş "vahşi çocuklar"dır. Bunların en meşhurları 1920 yılında Hindistan'da bulunan **Amala ve Kamala** adlı "Kurt çocuklar"dır. Bu çocuklar yakalandıktan sonra ne insan gibi konuşabilmiş ne de yürüyüp koşabilmişlerdir. "Sosyal anne kucağı"nın eksikliğinin nelere mal olabileceğini bu çocuklar açık bir şekilde göstermişlerdir.

İnsanlar arası ilişkiler ve yardımlar olmadan temel insanî beceriler kazanılmaz. Sosyal interaksyondan (karşılıklı ilişki) sapmalar kişilerin bilgisel ve duygusal hayatına büyük zararlar vermektedir. A.B.D.'nde *Réné Spitz*, duygusal anne-çocuk ilişkilerinin çocuk hayatının ilk yıllarındaki duygu ve zihin gelişiminde ne kadar etkili olduğunu mukayeseli olarak göstermeye çalışmıştır. Küçük yaşta anne-baba sevgisi ve ilgisi olmadan uzun süre hastahane, sanatoryum, çocuk ıslahevleri veya çocuk bakım yurtlarında kalan çocuklarda derin fizikî ve psikolojik gelişim sapmaları ve gerilikleri ("Hospitalizm") görülmektedir. Küçük yaşta annelerinden ayrılan çocukların gelişimleri, diğerlerine göre giderek normalin altına düşmektedir. Hem de bu gerileme her türlü gelişim için söz konusu olmaktadır. Spitz'in dört yıl boyunca yaptığı gözlemlere göre dört yaşına gelmiş bu çocuklardan bazıları hiç konuşmıyor, yarıdan fazlası yemek yerken çatal kullanmayıp yalnızca kaşıkla yiyor, büyük bir çoğunluğu tek başına giyinemiyor, temizliğine dikkat etmiyor, hatta bazıları hiç konuşamıyordu; konuşabilenlerin ise kelime hazineleri çok dardı. Bunların % 30'a yakını daha bir yaşına gelmeden ölmüşlerdi. Spitz'in araştırması İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasındaki kötü hayat şartlarında yapılmıştı. Bu tür araştırmaları daha sonra yapmaya devam eden *Goldfarb* ve *Bowlby*'in araştırmaları da benzer sonuçlar çıkarıyordu: duygusal gerilik, depresyon, olumsuz zihni ve sosyal gelişim vs. Bu gelişim geriliğinde rol oynayan sadece aileden ve anneden uzak olmak değil, yurtlardaki çocukların zaten kötü gelişmiş, hastalıklı, anneleri alt sosyal tabakalardan gelen kişiler olmaları vs. gibi etmenler olabilirdi. Bu çocukların anneleri kötü bir hayat yaşıyorlardı; istenmeyen bir hamilelik dönemi geçiriyorlar, bazen çocuğun babası tarafından terk ediliyorlar, anne kötü bir doğum yapabiliyordu. Bu gibi şartlar da çocukların olumsuz bir gelişim göstermeleri ihtimalini arttırıyordu. Ama her şeye rağmen erken yaşta bir anne-çocuk ayrılmasının çocuğun zihni ve duygusal gelişimine ne kadar olumsuz etki yaptığı, bu alanda araştırma yapmış birçok bilim adamınca doğrulanmıştır. Bu da bize, çocuğun her türlü gelişiminde bir sosyal kurum olarak ailenin ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu bölümün kaynakları

ARMSTRONG, D.G./HENSON, K.T./SAVAGE, T.V. *Education - An Introduction*. New York: MacMillan Publishing, 1981.

- BERKOWITZ, L. *Grundriss der Sozialpsychologie*. München: Juvanta Verlag. 1976.
- BÜHL, W.L. *Struktur und Dynamik des menschlichen Sozialverhaltens*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1982.
- ÇAĞATAY, T. *Günün Sosyolojisine Giriş*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1968. 2. baskı.
- ESERPEK, A. *Sosyoloji*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1981.
- FREUD, S. *Totem ve Tabu*. İstanbul: Millî Eğitim Bas. 1971. 2. baskı.
- FREYER, H. *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1977. 3.baskı
- GEHLEN, A. *İnsan üzerine Sekiz Konferans*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay. 1970.
- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. *Erziehungssoziologie*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1978.
- GÜVENÇ, B. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi 1979, 3.baskı
- GÜVENÇ, B. *Kültür Kavramında Bütüncülük Sorunu üzerine Bir Deneme*. Ankara: Hacettepe Basımevi 1970.
- HENECKA, H.B. *Grundkurs Erziehungssoziologie*. Freiburg: Herdenbücherei, 1980.
- HOFSTÄTTER, P.R. *Einführung in die Sozialpsychologie*. Stuttgart: A.Kröner Verlag, 1973.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. *İnsan ve İnsanlar - Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Beta yay. 1983. 5.baskı.
- KLAFKI, W./RÜCKRIEM, G.M./v.b. *Erziehungswissenschaft 1 - Eine Einführung*. Weinheim: Fischer Taschenbuch Verlag, 1981. 16.baskı.
- KÖSEMİHAL, N.Ş. *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968. 2.baskı.
- KRECH, D./CRUTCHFIELD, R.S. *Sosyal Psikoloji Teori ve Problemler*. İstanbul: Ötüken, 1980. 3.baskı.
- ????

3. SOSYALLEŞME

İnsanın kognitif, duygusal ve motivasyonel gelişimi, hayatta alacağı sosyal roller ve mevkilerin verililişi ve alınışı büyük oranda insanın sosyal çevresi ve aldığı eğitim tarafından belirlenir. Bazı toplumsal ve eğitsel şartlar en azından kişinin hayatta istediği amaçlara ulaşmasını kolaylaştırabilir veya zorlaştırabilir.

Bin yıllardan bu yana süregelen insanlık tarihi içinde eğitimin amaçları, eğitilmiş mükemmel bir şahsiyetten beklenen temel özellikler ve insandan istenen beceri ve üstün başarılar devamlı olarak değişmiştir. Öte yandan aynı zaman kesiti içinde bile yukarıda sıralanan amaçlar ve beklentiler toplumdan topluma, bölgeden bölgeye değişmektedir. Toplamların tarihî ve kültürel geçmişi, o zaman kesiti içindeki gelişmişlik durumu ve ihtiyaçları, gelecekteki çıkarları ve hedefleri kişiden beklenen özelliklere, dolayısıyla sosyalleşmeye ve eğitim düzenine doğrudan etki etmektedir. Her toplum, kendi toplumsal kurumları olan eğitim-öğretim sistemi ve okullarıyla kendisini o andaki durumuna ve gelecekteki amaçlarına uygun bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Yetiştirilecek kişilerde hangi özelliklerin bulunacağını tespit ve karar yeri bir yandan toplumsal düzeni en yüksek noktadan belirlemekte olan Anayasa ve diğer yasalar; diğer taraftan bir toplumda güçlü ve ağırlıklı olan toplumsal gerçekler, politik güçler ve makamlardır. Toplamların tipine göre bir ülkedeki eğitim ve sosyalleşme amaçlarının belirlenmesinde başka güçler de söz sahibi olabilirler; meselâ, çoğulcu demokrasiyi uygulayan açık toplumlarda anne-babalar, öğretmen dernekleri, çeşitli resmî, yarı resmî, özel sosyal ve mesleki kuruluşlar kendilerini ilgilendiren yönleriyle ülke insanların eğitilmesinde ve şekillenmesinde ağırlıklarını ve önerilerini ortaya koyabilirler. Ama bugün toplumun sosyal değerleri, çıkarları, kültürü ve geleceği göz önüne alınarak, toplumdaki bütün grupların çıkarları korunarak genel sosyalleşme programı tespit etmek oldukça zordur. Buna rağmen toplumun genel kültürel değerlerine saygılı, Anayasa'daki insan hak ve hürriyetlerini sağlamayı amaçlayan; cins, ırk ve sosyal tabaka farkı gözetmeden bütün toplumsal örgütler içinde yaşayan bireyler için bazı sosyalleşme amaçları belirlemek zarureti doğmuştur.

3.1. Sosyalleşme nedir ve çeşitleri

Sosyalleşme kavramını ilk kullanan *E.Durkheim*'dir. *Durkheim* eğitimi, yetişkin kuşakların yetiştirmekte olan kuşakları sosyalleştirmesi,

toplumsal hayata alıştırmaları, ruhsal, zihnî ve ahlâkî yönden yetiştirmesi olarak kabul etmişti. O, eğitime *metotlu sosyalleşme* ("Socialization methodique") diyordu. Toplum içinde bilinçsiz, plânsız ve kendiliğinden yapılan sosyalleşme de *metotsuz sosyalleşme* (yaygın eğitim) idi.

Sosyalleşme, bireyin bir sosyal gruba katılması olgusudur. Birey bir gruba girerken o grupta geçerli olan sosyal normları, o grup içinde girişte ve ilerde alacağı rolleri, ulaşacağı sosyal mevkileri, bu rol ve yerlerin kendisinden beklediği davranış, beceri ve yetenekleri, grubun kültürünü oluşturan değerleri, inançları öğrenip benimsemek durumundadır. Kişi eğer içinde yaşadığı sosyal-kültürel kural ve değerleri iyice benimser, kendi şahsiyet yapısını onun üzerine kurar, kendi iç-kontrol mekanizmaları ile toplumsal kontrol mekanizmalarını aynileştirirse buna içleştirme, özleştirme ("Internalisation", "Verinnerlichung") denir.

Sosyalleşme olgusu doğumdan hemen sonra başlar; bireyin toplumda geçerli olan değerleri, inançları, vaziyet alışlarını, davranış kalıplarını öğrenip özümsemesi, çocukluk ve gençlik döneminde girdiği gruplarda geçerli değer, tavır ve rol beklentilerine göre "sosyal ben"ini veya "sosyal-kültürel şahsiyet"ini kazanması ile devam eder.

Her toplum, daha çocukluktan itibaren kendisine mensup olanların cinsiyetlerine, yaşlarına, ailelerine göre uyacakları genel ve özel normları ortaya koyar; buna uymayanları kendine has metotlarla cezalandırır. Toplumda geçerli olan giyimler, davranışlar, konuşmalar, yiyecekler vs. ayrıntılı olarak tespit edilir. Her çocuk kendi ait olduğu grubun değerlerini ve kurallarını öğrenir.

Bazı araştırmacılara göre sosyalleşme, sosyal-kültürel şahsiyetin meydana gelmesidir; bilinçli veya bilinçsiz olarak devam eden bir eğitim süreci ile birlikte gençlik döneminin bitişi ile sınırlıdır. Ama hangi yaşta olursa olsun toplumda üstlenilen ve öğrenilen her yeni sosyal rol, her yeni bir gruba katılma bir sosyalleşme sayılabilir; bu bakımdan sosyalleşme bütün hayat boyunca devam eden bir süreçtir. Meselâ, sanayileşmiş toplumlarda genellikle gençlik döneminin bitmesinden sonra gerçekleşen mesleğe girme, yeni bir sosyalleşme safhası, bir meslekî sosyalleşmedir. Bazı başka sosyologlar ise sosyalleşmeyi, kişinin toplumda alacağı sosyal rollere uygun davranış kalıpları ve örneklerini öğrenmesi olarak alıyorlar. Diğer bir grup ise sosyal topluluğun nesilden nesile aktarılan kültürünün genç nesillere öğretilmesi ve benimsetilmesi olayına sosyalleşme diyorlar.

Her toplumda, daha sonra kişilerin dahil olacakları çeşitli pozisyonlar, meslekler, sosyal gruplar vardır. Bu statü ve gruplarda nasıl davranılacağını sosyal statü ve roller belirler. Bir kişi değişik

yerlerde değişik görevler ve buna uygun roller üstlenebilir. Meselâ bir kişi evde aile reisi, çocuklarına baba, karısına eş, işyerinde memur veya amir, arkadaşları arasında bir dost, oyun arkadaşı, çarşıda müşteri vs. olabilir. Bu durumlarda rol çatışmalarının olmaması için bu rollerin çok iyi öğrenilmesi gerekmektedir. Bir rnek vermek gerekirse bir genç arkadaşları arasında bir gençlik grubunun, bir oyun ekibinin lideri olabilir; bu genç aynı zamanda evde küçük kardeşlerinin ağabeyi, anne-babasının en büyük oğludur. Ondan, her iki grupta da farklı davranışlar beklenir.

Helmut Fend, iki türlü sosyal rol ayırmaktadır: *verilmiş roller ve kazanılmış roller*. Verilmiş roller genellikle biyolojiktir; yaş, cinsiyet, ırk, aile ve akrabalar içindeki sıra ve yer gibi... Bir ailede bir çocuğun doğması birçok kişiye anne, baba, büyükanne, büyükbaba, amca, teyze, dayı vs. rolleri verir. Bunlar bazen farkında olunmadan, istek ve irade dışında olmaktadır.

Kazanılan roller ise kişinin çalışmasına, öğretimine, mesleğine göre ve hayatın akışı içinde "kazanılan" rollerdir; hemen bütün meslekler, yneticilikler bu grupta sayılabilir.

Talcott Parsons, roller arasındaki bu farklılaşma ve ilişkilere "sosyal sistem" adını veriyor. Ona göre sosyalleşme, bu sosyal sistemin mükemmel işlemesini sağlayan, herkese rollerini öğreten bir olgudur. Sosyalleşme, kişinin kendisinin ve sosyal sistemin iyi ilişkiler içinde yaşayabilmesi için sosyal rollerin iyi öğrenilmesi, düzenlenmesi ve yapılması demektir.

Üstelik insan bütün hayatı boyunca yeni sosyal pozisyonlarda yeni sosyal roller üstlendiği için, bu rollerin öğrenilmesi sırasında sosyalleşme de hayat boyu devam eder. Meselâ, ihtiyaşlık aynı çocukluk, gençlik, yetişkinlik gibi başlı başına bir sosyal durumdur ve öğrenilmesi gerekir.

Sosyalleştirme, "sosyalleştirme yerleri" veya mevkileri ("agencies of socialization", "Sozialisationsagenten, - instanzen") içinde olur. Çocukların öğretildiği, büyüklerin yönlendirildiği aile, ocuk yuvaları ve anaokulları, arkadaş grupları, çeşitli kademelerdeki okullar, gençlik grupları, meslekler, üst sosyal organizasyonlar ve kitle iletişim araçları içindeki sosyalleşmeye birincil sosyalleşme, okul hayatının başlamasıyla birçok sosyal birimler tarafından yapılan sosyalleştirmeye de ikincil sosyalleşme denir.

Genel Sosyolojide ve Eğitim Sosyolojisinde belirgin olarak ortaya çıkmış olan sosyalleştirme eşitleri şunlardır:

Antizipatorik sosyalleşme, bir grubun yesi olmayan fakat o gruba girmek isteyen bireylerin o gruptaki değerleri, kuralları, vaziyet

alışlarını öğrenmesi ve benimsemesi demektir. Meselâ, bir memur yükseldiği statünün inançlarını ve yaşayış stilini öğrenir, benimser ve taklit eder.

Tarihi sosyalleşme, insanlık tarihinin herhangi bir döneminde yaşayan kişinin yaşadığı zamanın hayat şartlarına göre karakteristik bir bilgi, vaziyet alış ve davranış yapısına sahip olması demektir.

Siyasî sosyalleşme, çocukların ve gençlerin, içinde büyüdükleri toplumun politik sistemini, ideolojisini ve hayat görüşünü benimsemesi demektir.

Kısmî sosyalleşme, içine girilecek bir sosyal grup veya örgünün kişilerden beklediği rol davranışlarının ve grup kurallarının yalnızca bir kısmının öğrenilip benimsenmesi demektir.

Sosyal sınıf ve tabakalara göre sosyalleşme: Herkes kendi anne-babasının mensup olduğu ve kendisinin de içinde yetiştiği sosyal sınıf ve tabakanın normlarını, rol beklentilerini, değerlerini, inançlarını öğrenir ve benimser. Bu durum bilhassa alt sosyal tabakalarda yetişmiş çocukların okul başarılarında kendini gösterir. Alt tabaka çocukları, özellikle dil yapıları ve buna bağlı vaziyet alışları bakımından okul içi başarılarında ve okullar arası geçişlerde orta tabaka çocuklarından daha geride kalırlar.

Çağdaş, sanayileşmiş bir toplumun sosyalleşme amaçları ne olmalıdır? En başta, insanın insan olmasını, düşünmesini sağlayan dil sosyal bir ortam içinde kazanılır. Sosyalleştirme çocukta kendine güven duygusunu geliştirir. Çocukta kendine güven duygusu onun olumsuz bir vaziyet alışla diğer insanlardan kaçıp kendi başına hodbın ve hiç bir şey öğrenemez bir varlık olarak yaşamasına veya mevcut otoriteye kayıtsız şartsız boyun eğerek silik bir varlık olarak yaşamasına engel olur. Sosyalleşme bir vicdan teşekkülüne hizmet eder; bu sayede çocuk hem kendi fikir ve ihtiyaçlarını kontrol eder hem de toplumdaki mevcut değer ve kurallara uygun davranış şekilleri geliştirilebilir. Sosyalleşme, zihnî yeteneklerin geliştirilmesini de amaçlamaktadır. Bu sayede kişi bilgisel alandaki kavramları, teorileri çözebilir. Sosyalleşme çocuktaki başarı motivasyonunu artırır, bireyde sonsuz bir şevk ve arzu çeşitliliği yaratır. Ancak bu arada başarı arzusunu kontrol edebilecek sosyal sınırlar da çok iyi gösterilmelidir.

Sosyalleşme, başkalarının ilgi ve ihtiyaçlarını kabul edip saygı göstermeyi ("empati") de çocuklarda bir özellik olarak yerleştirmeye çalışır. Başkaları yetenek ve beceri yönünden ne kadar zayıf olsa bile onların haklarını, ihtiyaç ve çıkarlarını tanımayı ve saygı göstermeyi çocuklara ancak sosyalleşme öğretebilir.

Sosyalleşme, sosyal çatışmaların görmezlikten gelinerek örtbas edilmeyeceğini veya kaba kuvvet kullanılarak çözümlenemeyeceğini; sosyal sorunların çözümünün sosyalleşme içinde, kişilere sosyal yasallıkların öğretilerek verilebileceğini gösterir.

Bu sosyalleştirme prensipleri, sosyalleşmeyi sağlayan kişi ve kurumlar tarafından ne ölçüde gerçekleştirilebilir? Bunların uygulanması sırasında alt sosyalleştirme kişi ve yerlerine, aileye, öğretim kurumlarına, öğretmenlere ağır görevler düşmektedir. Bu arada toplumsal gerçekler, toplumun üst sosyal örgütleri ve toplum düzeni devletin yöneticileri, sosyal tabakalaşmanın sertliği, sosyal hareketliliğin olmaması tarafından bazı güçlükler çıkarılabilir. Bütün bu sorunların çözümü bir *sosyal politika* meselesidir. Burada sadece sınırlı konular üzerinde, ailenin, eğitim kurumlarının ve mesleklerin sosyalleştirme fonksiyonları üzerinde durulacaktır.

3.2 Sosyalleşme yeri olarak aile

Aile çocukların hayatındaki ilk ve en önemli sosyalleşme yeridir. *Réné Köning*, aileyi kişinin ikinci doğumu sosyal-kültürel doğumu yaptığı yer olarak gösteriyor. Sosyalleşmede ailenin önemi o kadar büyüktür ki, birçok araştırmacı sosyalleşmeyi ailedeki ve aile dışındaki olarak ikiye ayırır; bu, birincil ve ikincil sosyalleşme olarak ta söylenir. Birincil sosyalleşme genellikle küçük çocukların aile içindeki sosyalleşmesi olarak ele alınırken, ikincil sosyalleşmenin büyük çocukluk ve gençlik dönemi arkadaş grupları içinde, okulda, meslekte, kitle iletişim araçlarının etkisindeki sosyalleşme olarak alt bölümlere ayrıldığı görülmektedir.

Aile yapısı, özellikle sanayileşme devriminden bu yana değişiklikler göstermiş olmasına rağmen aile, bugün hâlâ toplumsal yapının temelini teşkil etmekte; birçok faaliyet alanını kaybetmiş olmasına karşın çocuk yapma, bakma, büyütme, eğitme ve sosyalleştirme fonksiyonunu sürdürmektedir.

W.J.Goode, "*Ailenin Yapısı*" adlı eserinde, ailenin fonksiyonları olarak şunları sayıyor: üretim fonksiyonu, sosyal statüler ve görevler yükleme fonksiyonu, sosyal kontrol yeri olması, çocukların biyolojik, duygusal ve ekonomik yönden korunması ve yetiştirilmesi. *R.F. Winch* de ailenin üretim, sosyalleştirme ve eğitim fonksiyonlarının yanı sıra belirli ekonomik, politik ve dinî fonksiyonlarından da bahsetmektedir. Bunlara ek olarak *-R. Mayntz*'ın belirttiği - ailenin kültürel ve boş zamanları değerlendirme fonksiyonlarından, *-F. Neidhardt*'ın belirttiği- ailenin gerilimleri azaltma ve yumuşatma fonksiyonlarından da söz edilebilir. Aslında ailenin fonksiyonlarını ve sosyal gücünü tam olarak anlamak için sanayileşme öncesi dönemindeki aileyi ele alıp incelemek gerekir.

Büyük aile, üç nesli - büyükanne ve büyükbabaları, esas anne ve babaları ve çocukları- içine alır. Öte yandan aynı çatı altında yalnız aile fertlerinin değil, uşakların, hizmetçilerin, tarlada ve çiftlikte çalışanların da bulunduğu daha büyük ailelere rastlanmıştır. Bu durumda aile, bir üretim, tüketim ve hayat ortaklığı birimidir. Sürdürdüğü "ev ekonomisi" ile zamanın en küçük ekonomik birimleri olan büyük aile, çocukların, hastaların, yaşlıların bakım ve beslenmeleri ile de görevli bir sosyal birim idi. Hem bireysel sosyalleşme hem meslekî sosyalleşme aile içinde ve aile tipinde kurulan daha büyük sosyal organizasyonlarda yapıliyordu. Meselâ Türk-İslâm ülkelerinde görülen ve 13 ve 14. yüzyıl Anadolu'sunda büyük bir etkinliğe ulaşan Ahilik sistemi, meslekî hayata aynen aile sistemini aktarmaya çalışmıştı. Zaten o zamanın toplumsal hayatı, bir çocuğun daha sonraki hayatın alacağı statüyü, mesleği içinde doğduğu aile ile belirlemiş oluyordu.

Sanayileşme hareketi ve onun getirdiği sosyo-ekonomik değişim içinde büyük aileler dağıldı: anne-baba ve çocuklardan ibaret iki nesli ihtiva eden **küçük aileler** ("modern aile", "atom aile", "çekirdek aile" gibi adlarla da anılır) ortaya çıktı. Küçük aile tipinde karakteristik olan özellik, işyeri ile oturlan evin ayrılmış olması idi. Öte yandan genel toplumsal değişmeler ailenin görevlerinde de önemli değişiklikler yaptı. Meselâ, onun en eski görevlerinden olan bazı önemli ekonomik faaliyetler, yaşlıların ve hastaların bakımı, bazı sosyalleştirme görevleri başka sosyal kurumlara aktarıldı. *W.F.Ogburn* bunu "*ailenin fonksiyonlarını kaybetmesi*" tezi ile formüle etmek istemiştir. Ama *R.König* gibi bazı başka araştırmacılar da ailedeki görev kaybının tam anlamıyla olmadığını, sadece içeriğin biraz değiştiğini iddia ederler. Ev kadınları hâlâ bazı üretimler - yemek, dokuma, örgü vs. - yapmakta, erkekler basit yapım ve tamirler yapmakta, bu şekilde ailenin ekonomik işlevinin tamamen bitmemiş olmaktadır. Öte yandan okuldaki sosyalleştirmeye paralel olarak ailenin sosyalleştirme çalışmalarının da devam ettiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle *F.Neidhardt*, modern ailelerde bir fonksiyon kaybından ziyade bir fonksiyon uzamasının söz konusu olduğunu iddia edebilmektedir.

Geçmiş ile çağımız arasındaki hızlı toplumsal değişmeler çekirdek ailenin sosyalleştirme çalışmalarının önemini hiç bir şekilde azaltmamıştır. Aile, eskiden olduğu gibi, çocuğun ilk sosyalleşme yeridir. Çocuğun küçük yaşlarda geçirdiği bu sosyalleştirme anne-babası ile münasebetleri ve özleşmesi sayesinde olmaktadır. Çocuk ilk davranış kalıplarını orada görür; bilgi, duygu ve davranış yeteneklerini ilk defa orada öğrenir, kazanır. Çocuk şahsiyetinin özü ve dolayısıyla "sosyal kaderi" aile içinde uygulanan sosyalleştirme amaçları, metotları ve üsluplarıyla belirlenir. Eğitim Sosyolojisinin en çok önem verdiği konulardan birisi aileler içindeki sosyalleştirme ortamlarının incelenmesidir. Ailenin sosyo-ekonomik ve sosyo-

kültürel durumu onun sosyalleştirme çalışmalarını mutlaka etkileyecektir. Ailenin büyüklüğü, çocuğun kardeşleri arasındaki yeri, anne-baba arasındaki iktidar ilişkileri, ailedeki ölümler, boşanmalar, çocuğun öz veya üvey oluşu, babanın ve annenin genel ve meslekî eğitim durumu, ailenin aylık geliri, oturduğu ev, tüketim imkânları, evde bulunan kitle iletişim araçları vs. aile içinde çocuğun sosyalleşmesini etkileyecektir.

Dieter Clässens, aile içindeki sosyalleşmenin üç safhada meydana geldiğini savunuyor:

1) *Çocuğu sosyalleşebilir hâle getirme* ("Soziabilisierung"). Aile içindeki maddî ve manevî bakım ve ilgi çocukta sosyal bir iyimserlik, sosyal hayata duygusal bir yatkınlık meydana getirir. Hospitalist çocukların sosyalleşmeye neden bu kadar uzak oldukları da buradan hareketle anlaşılabilir.

2) *Kültürleme* ("Enkulturation"). Çocuklara bebekliklerinden itibaren uygulanan beslenme, temizlik, avutma, uyutma çalışmaları tabîî değil, sunidir; kültürlere bağlıdır. Bilinçsiz olarak yapılan bu hareketler kültürel özellikler taşır; çocuğun duygusallığı, düşünce biçimi, dili, ahlâkı, dünya görüşü ve davranışları içinde yaşadığı kültür, daha doğrusu ailenin kültürel düzeyi tarafından damgalanır. Çocuk, ailesinin etkilemelerine tamamen açık, dışarıya karşı kapalıdır: Ödüllendirme ve cezalandırma yoluyla çocukların motivasyonları da etkilenir. Çocuk oyun arkadaşlarıyla oynamaya, okula gitmeye başlayınca ailenin etkisinden yavaş yavaş kurtulur. Ama aile içinde dil, motivasyon ve sosyal davranışlar oldukça stabil hâle gelmiştir.

3) *İkinci sosyalleşme*, çocuk, toplum tarafından kendisinden beklenen rolleri kabul eder, benimser ve onlarla özleşirse ikinci sosyalleşme ortaya çıkar. Burada aile artık tek ve en etkili sosyalleşme yeri değildir; aile dışı mekânların etkisi daha fazladır.

3.3. Çocukların sosyalleşmesine sosyal tabakaların etkisi

"*Sosyal tabaka*" dendiğinde kişilerin mesleklerini, yaptıkları üretim işini, aylık veya yıllık geliri, eğitim düzeyi, oturulan semt veya yer gibi özellikleri bakımından teşkil edilen topluluk kategorileri kastedilmektedir. Farklı sosyal tabakalardaki insanların farklı vaziyet alışları, yaşama biçimleri, davranış kalıpları ve alt kültürleri vardır.

Sosyalleşme bakımından sosyologlar başlıca iki tabakayı karakteristik saymışlardır: orta ve alt tabaka. Orta tabakada genellikle memurlar, serbest meslek sahipleri ve kalifiye eleman olarak çalışanlar; alt tabakada ise kalifiye olmayan işçiler, az kalifiye hizmet

meslekleri, önemsiz ve üretim gücü düşük bazı işyerlerinde çalışan kişiler bulunmaktadır.

Sosyal tabakaların çocukların sosyalleşmesine etkisi, sosyal tabakaların daha baştan ailenin vaziyet alışlarına, davranışlarına, problem çözmede, hoşgöründe, çocuk yetiştirme tekniklerinde, beslenmede, konuşmada alabildiğine etki etmesi şeklinde görülür. Çocuğun ailesinin mensup olduğu sosyal tabaka, onun başarı motivasyonunun yönünü belirler, dil başarılarını arttırır veya azaltır.

Sosyal tabakaların sosyalleşmeyi etkileyen faktörleri şöyle gruplanabilir:

a) *Sosyo-ekonomik faktörler:* Ailenin aylık gelir durumu çocukların giyimini, beslenmesini, eğlenmesini, cep harçlıklarını vs. belirler. Çocuğun arkadaşları arasındaki sosyal hayatı da ailenin gelir durumuna bağlıdır. Öte yandan ailenin çiftçi, işçi, memur ailesi olması, köylü-kentli olması da gelirin harcanma biçimlerine etki eder.

b) *Sosyo-ekolojik faktörler:* Çocuğun ailesinin oturduğu coğrafi bölge, yerleşim yerinin büyüklüğü ve küçüklüğü, şehirle ilişkileri vs. de sosyalleşmeyi etkilemektedir. Çünkü çocukların başka insanlarla kurdukları sosyal ilişkiler, onların karakterlerini etkilemektedir. Kitle iletişim araçlarıyla yayılan haberlerin çocuğa ulaşması, kullanılış şekilleri, sosyal hayatın başka şekilleri hakkında çocuğun bilgi, düşünce davranışlarını etkiler.

c) *Sosyo-kültürel faktörler:* Toplumun gelenekleri, ahlâkı, dini, dünya görüşü, değerleri, ideolojisi, medenilik durumu, teknik ve sanayideki gelişmişlik durumu da sosyalleşmeyi etkilemektedir. Bu arada dil seviyesini de unutmamak gerekmektedir.

Samuel Eisenstadt, sosyalleşmenin çocukluk döneminde, çocuğa bakan kişi veya kişilerle çocuk arasında başladığını; çocuğun sağlıklı gelişimi, gelecekte üstleneceği rollerde başarılı olabilmesi için bu bağların çok sağlam kurulması gerektiğini belirtmektedir. Burada, yetişkinin şahsiyeti ve çocuğu yöneltme biçimi de önemlidir. Gerçi aileler çocukların büyüyünce ne olacaklarına dair birçok hayaller kurarlar, bu hayallere çocukları da katarlar ama ailelerin çocuğun geleceğini etkilemesi bu yöndeki heveslendirmelerden çok ailenin sosyo-ekonomik yapısı tarafından belirlenir. Ama aile içinde babanın ve annenin mesleği; çocukların gelecekte alacakları rolleri, girecekleri meslekleri etkiler. Meselâ, bir politikacının çocuğu dil yönünden, başarı hırslı, öğrenmeye açıklık, bağımsızlık vs. bakımından gelecekte yeni ve yüksek roller almaya hazırdır. Oysa babası işçi olan bir çocuk dil bakımından azla yetinme, uzun plân yapamama, tüketime yönelme, yüksek pozisyon ve rollere karşı vaziyet alma dolayısıyla daha sonraki meslek hayatında fazla yükselemez. Doğal

olarak bunun birçok istisnaları vardır, ama aile genelde çocukların ilerde alacakları rollere ön hazırlıklar yapar.

Sosyal tabakaların sosyalleşmeyi nasıl etkiledikleri konusunda sosyologların vardıkları sonuçlardan bazıları kısaca şunlardır:

a) Alt tabakaya mensup kişiler insanlarla, sembol, sayı ve haberlerle uğraşmaz, madde ve makinelerle uğraşır; yaptığı çalışmaların değerini bilmez, iş yerinde izole olmuş durumdadır, yükselme şansı çok azdır. Bu nedenle alt tabaka çocukları toplumda yükselmeyi sağlayacak kültür değerleriyle, başarı toplumunda kendini gösterecek bilgi ve becerilerle donatılamaz. Bu tabakadaki insanlar da dayanışmadan çok ferdî başarılarla; gelecekteki bazı amaçlara ulaşmayı plânlamaktan çok hemen ulaşılabilir küçük çıkarlara yönelirler. Öte yandan maddî sosyalleştirme vasıtaları da kısıtlıdır; kitle iletişim araçları, içinde sosyalleşebileceği oyun ve arkadaş grupları kurma imkânları eksiktir. Okul başarılarını arttırmaya yarayacak merak giderme, anlama ve araştırma yapması da her zaman mümkün olmaz.

b) Orta tabakada ise alt tabakadakinden değişik çalışma durumları vardır. Burada maddî ve manevî sosyalleşme ile eğitim ortamı tamamen değişmiştir. Bu tabakadaki insanlar hazırlayıcı, plânlayıcı, analiz ve kontrol edicidirler; yönetici rolündedirler. Kendi başarılarının kişisel yükselme getireceğini bilirler ve uzun süreli plânlama yapabilirler. Geleceğe, gelecekteki ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik girişimlerde bulunurlar. Bu tabakadaki çocuklar eğitim-öğretim yoluyla yükselmeyi tercih ederler; müzik, san'at gibi kültürel değerlere daha fazla önem verirler; aileler çocukların okul çalışmalarına yardımcı olurlar.

c) Amerikalı sosyolog *Urie Bronfenbrenner*'in aşağı yukarı 20 yıl süren 18 araştırmadan çıkardığı sonuçlar da şöyle özetlenebilir.

- Orta tabakadaki anneler çocuklarını daha uysal yetiştirirler. Bu uysallık dilde, temizlikte, bağımlılıkta, cinsel hayatta vs. kendini gösterir. Ama orta tabakadaki çocuklardan beklentiler daha yüksektir; kendi kendine dikkat etmesi, evde sorumluluk üstlenmesi, okulda daha başarılı olması istenir.

- Alt tabaka anne ve babaları bedensel gelişime önem verir; orta tabakadakiler çocuklarının hata yapmasına, suç işlememesine, kendi kendini kontrol etmesine önem verirler. Alt tabaka harekete önem verirken orta tabaka fikir, düşünce ve niyeti esas alır. Alt tabaka dış disipline, orta tabaka iç disipline önem verir. Ailelerin, çocukların işlediği eylemlere karşı vaziyet alışları ve verilen cezalar oldukça farklıdır.

Sosyalleşme, üst ve orta tabakalara göre alt sosyal tabakalarda meslekler tarafından daha fazla belirlenir; arkadaş gruplarında da sosyal tabakaların etkisi daha çok görülür. Okullarda verilen eğitim ise orta ve üst tabakaların sosyal karakterlerine daha uygundur; bu nedenle alt tabaka çocuklarının okulda çok başarılı olmaları oldukça zordur. Onlar da bu nedenle babalarının mesleklerinde yetişme yolunu tutarlar.

Farklı sosyal çevrelerin, çocukların sosyalleşmesine nasıl farklı etkiler yaptığı en iyi şekilde iletişim davranışları ve dil yetenekleri alanında gözükür. Çocukların dillerinde, mensup oldukları sosyal tabakalara göre önemli farklar olduğuna bilimsel metotla ilk işaret edenlerden biri *Basil Bernstein*'dir.

Alt ve orta tabakalardaki dil farklılıkları çocukları da küçüklükten itibaren etkilemektedir. Orta tabakada sevgi dilsel ifadelerle açıklanmaya başlar, çocuklar dil ile sevilir, azarlanır, yönetilir; bu da onlarda dil gelişimini hızlandırır. Somut göstermelerden fazla sorulan sorulara dil ile açıklamalar getirilir. Alt tabakada ise, iletişim sisteminde dil pek kullanılmaz, daha doğrusu cümle ve kelimeler yerine sesler ve vurgular kullanılır. İstekler dil ile ifade edilmez. Alt tabakadaki anneler çocuklarının davranışlarının neden doğru veya yanlış olduklarını söz ile açıklamazlar. Alt tabakalar arasındaki fark, dil farkı değil iletişim biçimi farklılığıdır. Sosyal tabakalar, sosyo-kültürel ortam çocukların dilini zekâdan bağımsız olarak etkilemektedir. Aile içindeki dil kalıplaması da çocukta daha sonraki kavram gelişimini etkiliyor.

Bernstein'in araştırmalarına göre alt tabaka çocukları sınırlı dil becerilerin ("restringierter Kode") sahiptir; soyutlama ve plânlı konuşma yetenekleri zayıftır, daha ziyade jest ve mimiklerin yardım ettiği, tam olmayan kısa cümlelerle konuşurlar. Buna karşılık orta tabaka çocuklarında işlenmiş bir dil ("elaborierter Kode") vardır; gramere, sentaksa ve sözlüğe uygun, yüksek düzeyde bir dili plânlı olarak konuşabilirler ve yazabilirler.

G.Iben'e göre anne-babaların aşağıdakine benzer davranışları çocukların sosyalleşmesini ve başarı motivasyonunu olumlu yönde etkilemektedir:

* Anne-babaların çocuklardan olumlu ve yüksek başarılar beklemeleri;

* Aile içinde duygusal sıcaklığın olduğu gerilimsiz bir ortam?

* Çocukların kendi değerlerini anlamaları, anne-babaların onların bağımsız çalışmalarını desteklemeleri;

* Uzun süreli plânlama ve yüksek gelecek beklentileri yönünde çocuğu alıştırmak;

* Çocuğun karşılaşacağı problem ve çatışmaları karşılıklı tartışma yoluyla çözmek.

Çocuğun daha sonraki sosyalleşmesinde aile içindeki ilk tecrübelerin büyük önemi vardır. Bireylerin ilk sosyalleşme dönemlerinde özömsediği, depoladığı davranışlar daha sonraki safhalarda sık sık kullanılmaktadır. Çocuğun ilk beş yıl içindeki başarı motivasyonu, onun daha sonraki hayat başarılarını önemli ölçüde etkilemektedir. Sosyalleşmede çocuğun hayat alanı (*K. Lewin*), aile, komşular, giderek kademe kademe genişleyen çevre çok önemli bir rol

Sosyalleşmenin, sosyal tabakalar tarafından önemli ölçüde etkilendiği şeklindeki araştırma sonuçlarının fazla abartılarak genelleştirilmesine *T.Bargel, D. Oeverman, H.Bertram, D.Fröhlich* gibi bazı sosyologlar karşı çıkmışlardır. Çünkü aynı "millî karakter" örneğinde olduğu gibi, burada da grubun karakteristik denilen özelliklerinin grup üyelerinin büyük çoğunluğunda görölmediği bilinmektedir. Yâni annenin öğretim durumu, evdeki oda ve eşya sayısı, çocuğun kardeşlerinin sayısı vs. bazen hep aynı şekilde etki yapan belirleyiciler olarak ortaya çıkamamaktadır.

Sosyalleşme çocuğun ve kişinin eğitiminde toplumun öğretmen olduğu bir öğretimdir. Çocuğun ve gencin çevresindeki kişiler, onun benliğinin meydana gelmesinde çok etkilidirler. Bireyin kişiliğinin çevre tarafından bu denli açık bir şekilde etkilenmesine dikkati çeken *C.H. Cooley*, çevredeki insanlara "ayna benlik" demektedir. Bireyin, biri toplumsal ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkan, diğerı gerçek yetenek, beceri ve özelliklerini ifade eden iki benliği vardır. Her birey kendi öz niteliklerini ve toplumsal hayattaki yerini bencilce savunur. Ama kendini değerlendirirken gene de toplumsal hükümlere uymak, başkalarının değerlendirmelerini hesaba katmak zorundadır. Bu bakımdan her birey kendini, çevresindeki insan davranış ve tutumlarının yansıttığı bir aynada görür; bu aynaya bakarak durumu düzeltir, davranışlarını ayarlar. Eğer kişinin kendini değerlendirmesi ile toplumun değerlendirmesi arasında çok fark varsa patolojik uyumsuzluklar ortaya çıkar.

Sosyalleşme, insanın mensup olduğu topluma katılıp sosyal bir kişilik kazanmasıdır. Ancak modern hayatta insanın durmadan çevre, meslek ve sosyal grupları değerştirmesi sosyalleşmenin bütün hayat boyunca devam etmesine neden olmaktadır.

Tablolar eklenecek

Bu bölümün kaynakları

- AYTAÇ, K. *İngiltere, İsveç, Fransa ve Federal Almanya'da Okul Reformları ve Okul Kuruluş Sistemlerindeki Demokratlaşma Temayülleri (Mukayeseli Bir Eğitim Araştırması)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1975.
- BERKOVITZ, L. *Grundriss der Sozialpsychologie. Grundfragen der Psychologie*. München: Juventa Verlag 1976.
- BERNSTEIN, B. *Studien zur sprachlichen Sozialisation*. Düsseldorf: Schwann 1974. 3. baskı.
- BRONFENBRENNER, U. *Ökologische Sozialisationsforschung*. Stuttgart: Klett 1974.
- BÜHL, W.L. *Struktur und Dynamik des menschlichen Sozialverhaltens*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1982.
- CLÄSSENS, D. *Familie und Wertsystem. Eine Studie zur "zweiten sozio-kulturellen Geburt" des Menschen*. Berlin: Duncker & Humboldt 1972.
- ÇAĞATAY, T. *Günün Sosyolojisine Giriş*. Ankara: D.T.C. Fak. yay. 1968. 2. baskı.
- ÇAĞATAY, T. "İçtimaî Nizam, Kadın, Cemiyet." *Araştırma* 7, 1969. S. 247-304.
- DURKHEIM, E. *Terbiye ve Sosyoloji*. İstanbul 1950.
- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. *Erziehungssoziologie*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag 1978.
- GOODE, W.J. *Die Struktur der Familie*. Köln: Westdeutscher Verlag 1966. 2. baskı.
- SHAVER, K.G. *Principles of Social Psychology*. Cambridge: Winthrop Publishers, Inc. 1981. 2. baskı.
- IBEN, G. "Abweichende" und "defizitäre" Sozialisation. NEIDHARDT, F. (Yay.) *Frühkindliche Sozialisation. Theorien und Analysen*. Stuttgart: Enke 1975. S. 114-161.

?????

Sosyalleşmeyi etkileyen faktörlerin fasit dairesi
(H.P.Henecka'dan)

Alt ve orta tabakalar arasındaki sosyalleşme farkları (W.W. Weiss'dan)

Sosyalleşme ölçüleri	Alt tabaka	Orta tabaka
Vaziyetalışlar:	Pasif	Aktif
Genel vaziyetalış	yaşadığı ana önem verir, aileye bağlıdır	geleceğe yönelik çalışır, ferdiyetçidir
Eğitim Amaçları	itaat, düzen, temizlik, davranışları öğrenme ve benimseme	bağımsız, başarılı vaziyetalışları öğrenme ve benimseme
Okul devamları ve başarıları	düşük	yüksek
Eğitim sistemine karşı tutum	duygusal mesafe, işbirliğine hazırlık çok az	işbirliğine hazırlık çok az fazla duygusal benimseme
Davranışlar	kişinin ne kadar çok farklı rolleri benimseyebileceği, çok yönlü ve hoşgörülü olmasının derecesi	
Genel Davranış Eğilimleri	az belirgin	çok belirgin ve karakteristik
Temel sosyalleşme örneği olarak dil	işlenmemiş dil, parça parça, eksik diyaloglu iletişim	işlenmiş dil, genel bir bütün, çok diyaloglu iletişim
Eğitim ve sosyalleşme sırasındaki arkadaşlar	babanın sosyalleştirme başarısı az	ailenin yanı sıra arkadaş çevreleri de sosyalleştiriyor
Cinsiyete göre eğitim	belirgin	az belirgin
Yaptırımlar	olumsuz amaçla cezalandırma, bedensel ceza verme, cezalandırırken nedenleri açıklamama	olumsuz amaçla cezalandırma, suçluluk duygusu yaratmaya çalışma, ceza ve önlemlerin nedenlerini açıklama
Eğitimin havası	gerilimli, ilgi az	uyumlu ve ilgili
Eğitim üslubu	otoriter	sosyal yönden bütünleştirici

4. SOSYALLEŞME VE EĞİTİM

4.1. Sosyalleşme sürecine değişik yaklaşımlar

İnsan, tarihin her döneminde ve her toplumda birbirinden çok farklı hayat şartları, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılar içinde yaşamıştır; günümüzde de bu yapı ve ortam farklılıkları içinde yaşamaya devam etmektedir. Kültürel antropoloji ve etnoloji, tarih içinde ve günümüzdeki insan topluluklarının ve kültürlerinin őaşıllacak derecede çokluğuna dikkat çekmektedir. Bu farklı doğal ve sosyal çevreler insanların ve insan gruplarının farklı davranışlarına, iletişim ve etkileőimlerine, sosyal düzenlerine neden olmaktadır. İnsanların tutumları ve hareketleri, karşılıklı iliőikleri, dilleri, sembolleri, masalları ve efsaneleri, gelenekleri ve görenekleri; içinde yaşadıkları farklı sosyal hayat biçimleri ve sosyo-kültürel tarihlerinden dolayıdır.

Her insanın iki tabiatı vardır: birisi onun kendi psikolojik intim tabiatı, diğeri de sosyal tabiatı. Her birey topluluklar ve sosyal organizasyonlar içinde yaşar. Kendine karşı sorumlulukları olduğu kadar topluma karşı da sorumlulukları vardır. Kiőı benliğini dahi toplumsal bir hayat içinde kazanır; dili toplumsaldır, düşüncesi toplumsaldır. İnsan bir topluluk varlığıdır; "ben"i ne kadar gerçekse içinde yaşadığı "biz"i de o kadar gerçektir, biz olmadan ben yoktur. İnsanların dilleri, düşünceleri, duyguları, vaziyetaliőları hep bireysel bir kiőı olarak yaşar. Eğitimi bir sosyalleşme olarak kabul etmenin önőartı, insanlardaki bu sosyal tabiattır.

Sosyalleşme bugün en az üç farklı anlamda kullanılmaktadır:

a) Bir toplum içinde yaşayan bireylerin şahsiyet yapılarının gelişimine toplumun doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yaptığı etkiler, sosyalleşmedir. Bu açıdan sosyalleşme kavramı ile klasik eğitim kavramı aynı anlamda kullanılmaktadır.

b) Çevre faktörlerinden ister etkilensin ister etkilenmesin, genel şahsiyet gelişimini ifade etmek için de sosyalleşme kavramı kullanılmaktadır ki, bu klasik psikolojideki "gelişim" kavramının karőılıėıdır.

"Gelişim" ve "eğitim" kavramları "sosyalleşme" kavramına oldukça yakındır. Başka bir deyişle, kişinin insan olmasında bu üç olgu hep birlikte çalışırlar; bunlardan birinin eksikliği kişinin şahsiyetinde hemen kendisini gösterir. Bireyin bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı gelişimi olmadan eğitim de, sosyalleşme de bir işe yaramaz. Ancak insanın toplumdan ve kültürden uzak, bunların etkisinde kalmadan gelişmesine de imkân yoktur. Uzun yüzyıllardan beri yapılan amaçlı ve planlı eğitim de, insan şahsiyetinin oluşumunda vazgeçilmez bir olgu haline gelmiştir. Gelişim psikolojisinin görüşüne göre, sosyalleşmede bedensel büyüme ritimlerine, olgunlaşma dönemlerine dikkat edilmelidir.

c) Sosyal değerlerin, normların ve davranış örneklerinin bir kişiye kazandırılması; bu şekilde kişinin-potansiyel olarak- o toplumun içinde hareket etme yeteneğine sahip birisi olması da sosyalleşme sayılmaktadır ki, bu klasik sosyolojideki "insan tabiatının sosyalleştirilmesi" demektir.

Sosyalleştirme kavramı, içgüdülerden yoksun, biyolojik olarak olgun ve hayat mücadelesine hazır olarak doğmayan; fakat büyük bir alabilirlik (etkilenebilirlik) ve öğrenme yeteneğine sahip insanoğlunun davranışlarını, içinde yaşadığı toplumların kuralları çerçevesinde eğitilerek şekillendirilmesi ile ilgili bütün işlemleri, olgu ve oluşumları ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Sosyalleşme, sayısız derecede tek tek olaylardan oluşan bir süreçtir; planlı-plansız, bilinçsiz, doğrudan veya dolaylı olarak birçok etkileşimler sosyalleşme sayılır. Bu oluşum sayesinde, önce "biyolojik bir varlık" olarak doğan insan yavrusu kendi toplumuna uygun bir sosyal - kültürel şahsiyet halini alır.

Sosyalleşme olgusu, içinde yetiştiği sosyal sistemin bir üyesi olarak insanın, karşılaşabileceği çeşitli durumlarda o sosyal sisteme özgü becerileri, tutum ve davranışları, değerleri öğrenip ona göre hareket etmesini ifade eder. Sosyal hayat şartları sürekli olarak değişiyor, ama gene de bu değişim bireylerin hayatını çok çok aşıyor. Sosyalleşme bireyleri aynı şekilde yetiştirerek geçmiş kuşakların kültür birikimini sürdürmek, sosyal sistemlerin bireyler üstü devamlılığını sağlamak için hemen her toplumda gereklidir.

Sanayileşme öncesi dönemde toplumsal sistemlerin ve toplum içindeki bireylerin üstesinden gelecekleri sorunlar az çok belli idi; eski nesillerin bunlara karşı bulduğu gelenekler izlenerek, yani eski toplumsal çözüm biçimleri taklit edilerek toplumsal bütünlük ve devamlılık sağlanmış oluyordu. Modern toplumlar ise çok hızlı bir değişim süreci içindedirler; bu değişim sırasında ortaya daha önce hiç karşılaşılmamış, benzeri görülmemiş sorunlar çıkmaktadır. Bunlara daha önceki toplumsal davranış biçimlerini ve kültürel

çözümleri uygulamak yanlış olmaktadır; Yeni problemlere yeni çözümler gerekmektedir. Modern toplum içinde yaşayacak çocukların bu yeni çözümleri öğrenmesi gerekir; ancak her toplumsal değişim birey hayatındaki akıştan çok daha yavaş olduğu için, toplumun geçmiş dönemlerinden kalma bazı problemlere o dönemden kalma çözümleri uygulamak toplumsal devamlılığı sağlar. Bu tür örnek davranışların yanı sıra toplumsal hayatın gerektirdiği ve eskiden beri örnek şekilleri bulunmuş birçok sosyal normlar ve kültürel değerler de yeni yetişen çocuklara kazandırılmalıdır.

Sosyalleşme, çocukları ve gençleri, yetişkin bir insan olduğunda karşılaşılabileceği durumlara göre ayarlar. Sosyal sistemler karmaşıktıkça, insandan beklenen roller ve görevler arttıkça sosyalleştirme daha da zor olmakta; insanlar kendine has bağımsız bireyler olmak için toplumdan kaçma veya toplumdan ayrı yaşama yolunu tutmaktadırlar. Uygarlık ve toplumsal "gelişme" birlikte olmaktadır. İnsanlar kendi yarattıkları ve bazen da kontrollerinden çıkardıkları bu sistem içinde yaşamak zorundadırlar; toplumdan kaçma, insanın bağımsızlaşması ve sağlam bir şahsiyet geliştirmesi bakımından bir ilerleme sayılmaz, hiç bir şeyi çözmez; tam tersine insanın ve insan uygarlığının gelişmesini engeller. İnsan şahsiyeti ancak sosyalleşme vasıtasıyla kazanılabilir. Sosyalleşmenin meydana getirdiği şahsiyet "*sosyal-kültürel şahsiyet*"tir ve kişinin çevresindeki toplumun özellikleri incelenerek kavranabilir. Toplamların insan şahsiyeti üzerindeki bu etkisine karşı, bireyler de toplum yapısına ve toplumsal değişmelere etkide bulunabilirler. Ne kadar toplumsal olursa olsun, gene de her bireyin kendine has özellikleri ve faaliyetleri vardır. Birey her yönüyle içinde yaşadığı toplumsal ve fizik çevre tarafından belirlenemez; sosyal ve fizik çevrenin etkilerine karşı her insanda bir de "*kendini gerçekleştirme*" gücü vardır. İnsan, sosyal ve fizik çevreden gelen uyaranları ve etkileri seçerek alır; bu seçim, insanın kendine has özelliklerini gösterir. (Tarihin her döneminde insanın bu seçimi ne kadar özgürce yaptığı, zorla kabul ettirmelerin dışında seçim sırasında yapılan propagandaların gücü ve seçim imkânlarının sayısı ayrıca tartışılabilir. Çünkü tarihteki ve çağımızdaki pek çok bireysel ve toplumsal bunalımların altında bu yatmaktadır.) Günümüzde toplumlar giderek açık toplum olmaktadır. Açık toplum ve kitle iletişim araçlarının sunduğu seçim imkânlarının fazlalığı, insanın sosyalleşmesinde içinde yaşanan toplumun etkisini azaltacak mıdır? Bugüne kadar ortaya çıkan durum, insanın birçok seçim imkânından, rehbersiz olarak seçim yapmasının veya yapamamasının onu zor durumlara düşürdüğü ve bazen bunalıma sürüklediğini göstermektedir. Ancak kitle iletişim araçlarının dünya ölçüsünde yaygınlaşması, uluslararası program alıverişlerin artması ile toplumlar arasındaki ortak özelliklerin giderek arttığı, toplumsal çeşitliliğin azalmasına rağmen toplumsal gücün fazlalaştığı da ortadadır. Buna

göre de insan toplumlarının uygarlık düzeyi yükseldikçe, teknik imkânlar fazlalaşıp yayıldıkça sosyalleşmenin de arttığı söylenebilir.

Sosyalleşme daima karşılıklı etkileşim şeklinde olmaktadır. Sosyalleştirici kişiler ve sosyalleştirme yerleri tarafından çocuklara ve gençlere öğretilip benimsetilmek istenen kültürel ve toplumsal değerler, kurallar ve davranışlar bir "*sosyal ilişkiler ağı*" içinde, uygun bir zemin, anlayış ve etkileşim içinde kazandırılır.

Amerika'da gelişmiş olan Etnososyoloji, (*R.Linton, G.P. Murdock*) ve Fonksiyonalist Sosyoloji (*T. Parsons, R.K.Merton*), sosyalleşmede özellikle kültürel muhtevaya ağırlık verirler. *Murdock*, çekirdek ailedeki çok fonksiyonluluk ve bunun sosyal değeri üzerinde durmaktadır. Aile hem cinsel yönden hem ekonomik işbirliği, insanlığın ve toplumun devamını sağlama hem de çocuk eğitimi ile toplumun geleceğini güven altına alma gibi çok önemli faaliyetlerin yapıldığı bir yerdir. Çocukların eğitimi bütün toplumlarda önemli sayılmış, kurallara bağlanmış, bunun için kişiler görevlendirilmiştir. *Parsons* ise sosyalleşmeyi, kişilerin gelecekte alacakları rolleri öğretmek, bununla ilgili değerleri benimsetmek olarak ele almaktadır. Toplumsal roller ve statüler, değer sistemlerine bağlıdır. Bu arada sosyal kontrol de sosyalleşmede önemli bir rol oynar. Sosyal sistemin istikrar kazanmasında en önemli görev ailede ve okul sistemindedir; ailede sistemi koruyacak motivasyonlar yapılır, okulda sosyal farklılaşma ve kanallı etme gerçekleştirilir. *Merton*'un yanı sıra *Zigler* ve *Child* da, sosyalleşmeyi bireyin diğer insanlarla aktif ilişkilere girerek kendine ait davranış örnekleri göstermesi olarak almaktadırlar.

D.A. Goslin'e göre karşılıklı sosyal ilişkilere dayanan sosyalleşmede, gruptaki her üyenin davranışı diğerlerinin davranışını etkiler, kontrol eder ve düzenler; böylece sosyalleşme de karşılıklı olur. Evli bir çift, anne-baba rollerine uygun düşecek kendi davranışlarını ilk çocukların bedensel ve ruhsal yönden bakım, beslenme ve büyütölmeleri sırasında öğrenirler. Yüksekokuldan yeni mezun olmuş bir öğretmen, öğretmen rolüne uygun davranışlarını ancak "öğrencilerin yardımı ile" kazanabilir. Yalnız burada anne-babanın çocuğu sosyalleştirmesi, çocuğun her türlü etkilere açık olduğu bir zamanda yapıldığı için birincil sosyalleşme; çocuğun anne babayı sosyalleştirmesi onların belli bir yapılaşma, şekillenme ve olgunlaşması üzerine kurulduğu için ikincil sosyalleşme olmaktadır. Aslında sosyalleşmenin bu karşılıklı iki yönü farklı yaşlar arasında değil, aynı yaşlardaki kardeşler ve çocuklar arasında, anaokulu çocukları arasında, *arkadaş grupları* ("peer groups", "Freundensgruppen") ve hatta yetişkin kişiler arasında da olmaktadır. *Birincil sosyalleşme* ("primary socialization") erken çocukluk döneminde, aile içinde ve küçük arkadaş grupları içindeki bilgi, dil, motivasyon, duygu ve heyecan yönünden çocuğun şekillendirmesi ve

topluma uyumlu geliştirilmesi demektir. *İkincil sosyalleşme* ("Secondary socialization") ise birincil sosyalleşme üzerine kurulu; okulda, meslekte, büyük gençlik grupları ve dernekler içinde, kitle iletişim araçlarının etkisindeki sosyalleşmedir.

4.2. Özel bir sosyalleşme şekli olarak eğitim

Sosyoloji açısından bakıldığında eğitim, sosyalleşmenin özel bir görünümü, özel bir şekli olarak anlaşıyor. Çünkü eğitim, belli amaçlar doğrultusunda kişide belirli davranış yatkınlıklarını geliştirmek veya istenmeyen bazı davranış ve alışkanlıkları değiştirmek ("davranış modifikasyonu") olarak görülmektedir.

Sosyalleşmeyi, insan tabiatının bütün hayat boyunca devam eden toplumsallaşması olarak alan sosyolojik görüşten hareket eden *K.Hurrelmann*, eğitimi şu şekilde tanımlamaktadır: Eğitim bir toplumdaki tek tek bireylerin veya grupların, toplumdaki başka kişilerin şahsiyet gelişimini olumlu yönde etkilemek için yaptıkları sosyal hareketlerdir. Eğitim, şahsiyetin oluşumuna planlı ve bilinçli olarak görevlendirilen yetişkinlerin çocuklar ve gençlerin şahsiyet gelişimini amaçlarına ve vaziyetalarına, geçmişten gelen kültürü ve gelecekteki beklentilerine dayanır. Eğitim kavramı için söylenen bu amaçlı, örgütlü ve kısmen de profesyonelce etkiler, çocuklara ve yeni yetişen gençlere yönelmiştir. Eğitim amacıyla görevli ve yetkili makam, kurum ve kişiler, bu çocukları ve gençleri yönlendirme işini yapmaktadırlar. Ama bir yandan örgün eğitim sürerken öte yandan arkadaş grupları, kitle iletişim araçları, çıkar birlikleri politik kuruluşlar ve kamuoyu tarafından yapılan etkilemeler de sürmektedir. Eğitim Sosyolojisinin özellikle ilgilendiği, örgün eğitim kurumlarında yapılan sosyalleşmelerdir; diğer yerlerde yapılan "yaygın" eğitim sosyalleştirmeleri genellikle başka sosyal bilimlerden ayrıntılı olarak incelenir.

Okul, öğrencilere sadece müfredat programındaki bilgileri aktarmak, oradaki amaçlar doğrultusunda bazı beceri, alışkanlık ve davranış kalıpları kazandırmakla sosyalleştirme görevini yapamaz. Elbette çocuklar farklı bilim alanlarındaki bazı pratik ve teorik bilgileri öğrenmek, becerileri kazanmak için okula gelirler. Ama bu bilgi ve becerileri öğrenirken, aileden ve diğer sosyal kurumlardan çok farklı bir yapıya sahip olan okul toplumu içinde yaşamayı da öğrenirler. Okullar, âdeta aile ortamı ile büyük sosyal kurumlar arasında bir geçiş toplumdur; belki aile kadar sıcak ve hoşgörülü değildir, ama içinde yaşadığımız toplumun diğer bazı kurum ve gruplarındaki kadar acımasız da değildir. Çocuklar, okulda kazandıkları birçok bilgi ve becerilerin yanı sıra aile fertlerinden başka yabancı çocukları, büyükleri ve yöneticileri de tanır. Farklı davranış şekilleri, farklı alışkanlıklar, gelenekler, değerlendirme teknikleri ile karşılaşır. Öğrenci arkadaşlarından, öğretmenlerden, okul yöneticilerinden,

memur ve hizmetlilerinden gelen bu tipik davranışlara yavaş yavaş alışır; okuldaki sosyal ilişkiler ağını, sosyal örgüyü öğrenirler. Bu, onların daha sonra katılacakları yetişkinler toplumundaki örgüyü tanıma ve öğrenme şansları demek olur.

Sosyalleşme, çeşitli sosyal çevre etkileri ile kişinin bazı tutum ve davranışları öğrenmesi, benimsemesi, çevresine uyum yapmasıdır. Her canlı varlık gibi, insan da -yaşayabilmek için- çevresindeki fizikî ve sosyal çevreye uyum yapmak zorundadır. Bu genel uyum eğitiminde sosyal çevresi de insana yardım eder. Hatta bu yardımdan daha öte, amaçlı ve planlı bir takım etkileme ve yönlendirmelerle çocuklar ve gençler istenilen şekilde yetiştirilmek, kalıplandırılmak istenir ki, bunun adı *sosyalleştirme* veya *eğitim*dir.

4.2.1. Okuldaki sosyalleşme şartları

İşbölümünün alabildiğine arttığı sanayileşmiş toplumlarda kişileri vasıflı yapmanın ve sosyalleştirmenin en önemli vasıtası okul olmuştur. Okulun örgütlü yapısı, eğitim amaçları ve vasıtaları, öğrencilerden istedikleri ailelerden oldukça farklıdır. Bu nedenle 6-7 yaşındaki çocuklar aileden okula geçerken bazı problemlerle karşılaşır; okula uyumsuzluk gösterirler. Ama okula gitme mecburiyeti, ilgililer için önemli bir sosyal olaydır. Okuldaki sosyalleşmeyi, okul sistemini ve öğrencilerin okuldışı hayatını etkileyen toplumsal şartlar, okul sistemindeki okul-içi ve okul-dışı hayatını etkileyen toplumsal şartlar, okul-içi ve okuldışı (okullar arası) geçişler, ders programları, öğretmen-öğrenci iletişim ve etkileşimi belirler. Öğretmenlerin davranışları, disiplin kuralları, sınav korkusu da okuldaki sosyalleşmede etkilidir. Okuldaki sosyal araçlarının etkisindeki sosyalleşmenin okul eğitime zıt veya onun etkilerini ortadan kaldırııcı olmaması gerekir.

Okuldaki sosyalleşmenin ve öğrenmenin bazı özellikleri şunlardır: öğretmen ile öğrenci arasındaki sosyal ilişkilerde taraflar eşit değildir; öğretmen hem bilgi hem yetki ve güç olarak öğrenciden üstündür. Bu nedenle, sosyalleşme için gerekli karşılıklı ilişki de değişiktir. Okuldaki öğrenme, doğrudan tecrübelerle dayanmaz; bilim ve teknoloji dünyasından yapılan seçimler sözlü iletişim vasıtasıyla aktarılır. Okul öğrencilerden belirli ilgi ve çalışma şekilleri bekler; öğrenci çalıştığının ve öğrendiğinin sonuçlarını göstermek zorundadır. Okuldaki öğrenme alanının birbirine zıt istekleri, öğrencileri seçip elemesi bazı öğrencilerde rahat davranmaya, bazı öğrencilerde ise davranış bozukluklarına neden olur.

Sosyalleşme, okul sistemlerine ve okul tiplerine göre farklı bazı özellikler gösterir. Dersin ve öğretimin tüm kararlarının öğretmen tarafından verildiği durumlarda, öğrencide sadece pasiflik ve itaat duyguları gelişir. Bu nedenle iletişim ve etkileşim tek taraflı

yapılmamalıdır. Öğrencinin yaşı, okul türü, öğretimi yapılan meslek veya bilim dalı, öğretmen davranışları gibi faktörlerin öğrenci sosyalleşmesini etkilemesi yanı sıra öğrencileri sürekli değerlendirme, onlardan her zaman başarılı olmalarını isteme, onları sıraya koyma, rekabete sokma da sosyalleşmeyi etkileyen önemli faktörlerdendir. Çünkü okul başarısı veya başarısız olarak okuldan atılma, öğrencinin daha sonraki hayatını tümünden etkileyecektir. Okulun, toplumsal hayatın genelindeki sosyal eşitsizliklerin ortadan kaldırmaya çalışıldığı, toplumdaki demokratik (hakça sosyal hareketliliği sağlayan bir yer) olması gerekirken, bunu gereği gibi yapamaması ve hatta bazen hiç yapmayıp sosyal eşitsizlikleri berkiştirmesi fonksiyonu da göz önünde tutulmalıdır.

4.2.2. Kültürleme ("Enkulturation")

Eğitim Sosyolojisinin en önemli kavramlarından, sosyalleşme ve eğitim konusunun en önemli kısımlarından biri de kültürleme kavramıdır. Kültürleme, kişinin doğuştan itibaren kendi kültürünü öğrenmesi, benimsemesi ve bu kültürün bir "üyesi" olması demektir. Kültürlemenin en önemli yanı, gruba veya tabakaya has olan dilin öğrenilmesidir.

Kültürleme, kısmen okulda kültürel muhteva ve tekniklerin bilinçli olarak öğretilmesi, kısmen de hayatın günlük akışı sırasında bireyin ilişki kurduğu kişilerle karşılıklı etkileşimi içinde bilinçsiz olarak öğrenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu bakımdan kültürleme, sosyalleşmenin kültürel unsurlarla ilişkili olan tarafıdır. Bazı yazarlar, çok karmaşık olan sosyalleşme olayını parçalara ayırarak basitleştirmeye çalışmışlar; bireyin sosyal normlar, değerler ve davranış örneklerini öğrenmesine sosyalleşme, kişiye toplum kültürünün öğretilip benimsetilmesine de kültürleme demişlerdir. Kültürlemede bilhassa kültürel sembol ve geleneklerin oluşumu önemlidir; meselâ, yiyecek hazırlama, grup diline ait gramer ve sentaksın öğrenilmesi gibi. Sosyalleştirme ile kültürleme kavramları arasındaki fark pek belirgin değildir; çünkü sosyal normlar, toplumsal davranış örnekleri ve kültürel muhtevalar sık sık birbirlerine karışmaktadır. *D.Claassens*, bu nedenle kültürlemeyi sosyalleşme olgusunun bir bölümü saymış; sosyalleşmenin temel oluşumu olarak sosyalleşebilme ve sosyalleştirebilmeyi kabul etmiştir ki, bu da genellikle aileler içinde olmaktadır. Ancak ailedeki ilk sosyalleşme başarılı olursa çocuk çevresindeki insanlara güvenebilmekte, sosyal hayata iyimser yaklaşmakta ve bu temel üzerinde sosyalleşebilmektedir. Kültürleme, sosyalleşen çocukları hemen belirli bazı örnekler ("patterns", "Muster") etrafında sabitleştirmektedir.

Kültürleme, hayatın ilk günlerinden itibaren başlar; emzirme, memeden kesme, besleme, temizlik alışkanlıklarını kazandırma,

çocuğun ağlamasına, konuşmasına ve hareketlerine karşı vaziyet alışlar her aile içinde kendiliğinden olmaktadır. Ancak kendiliğinden olan bu şeyler doğal değil kültürel; anne-babanın bütün davranışları kültürel özellikler taşımakta, çocuk da bunları aynen almaktadır.

4.2.3. Şahsiyet kazanma ("Personalisation")

D.Clässens, aile içinde cereyan eden birincil sosyalleşmeden ve kültürlenmeden ayrı olarak bir de "ikincil sosyal etkileme" dediği şahsiyet kazanmadan bahsediyor. Bireylerin toplumsal roller alabilmesi, toplumun kendine öğrettiği ve kendisinden beklediği vaziyet alışlarını ve davranış şekillerini gösterebilmesi, toplumda iyice belirgin ve sürekli olan sosyal-kültürel şahsiyeti kazanabilmesi için öncekilerden oldukça farklı olan bir sosyalleşme safhasından daha geçmesi gerekmektedir. Bu sosyalleşme safhasında birey, toplumun ve kültürün çeşitli etkilerini birbirinden ayırarak, değerlendirerek, koordine ederek, bütünleştirerek, kabul veya reddederek kendine göre bir şekil verir. Bir taraftan toplumsal özellikler bireyin özellikleriyle karışarak ona has olur, ama bu arada gene de toplumsal olma özelliklerini korur. Her toplum, kendi insanlarına kendi kültürel şahsiyetini kazandırdığı gibi, her birey de bir taraftan bu toplumsal ve kültürel muhtevayı kendine göre seçer, seçtiklerini işler, değerlendirir, ferdileştirir; bir yandan da toplum kültürünün değişmesine ve gelişmesine hizmet eder. Tarihte ve toplumsal değişimde bireyin rolü hiç bir zaman küçümsenmemelidir; tarih ve toplumsal örgü nasıl bireyleri kalıplandırıp yön veriyorsa; bireyler de aynı şekilde tarihî ve toplumsal yapıları kalıplandırıp yön vermektedirler.

İnsanların pek çoğu aynı sosyal kültürel çevrede yetişip büyüdükları halde herbirinin temel şahsiyet özellikleri birbirlerinden oldukça farklıdır. *Erik H.Erikson*, insan benliğinin önceden belirlenmiş adımlara göre şekillendiğini savunur. Tıpkı embriyonun annenin döl yatağında önceden belirlenmiş aşamalara göre geliştiği gibi, doğumdan sonra da annenin silik görüntüsünden bütün insanlara kadar genişleyen toplumsal çemberler içinde kişinin benliği gelişir. İnsan şahsiyetinin oluşumundaki adımlar boyunca insan giderek toplumsal hayata itilir, onun bilincine varır ve karşılıklı ilişkiler içinde toplumdaki yerini bulur. Bu nedenle toplum, bir taraftan karşılıklı etkileşim olanakları yaratmalı, diğer taraftan da insanın gelişme safhalarının açılımının doğru bir sırada ve ölçülü olmasını güvence altına almalıdır.

Erikson'un aşamalı türeyim ("epigenesis") ilkesine göre sıralanan sekiz çağ, şunlardır:

1. Temel güvensizliğe karşı temel güven,

2. Utanç ve kuşkuya karşı özerklik,
3. Suçluluk duygusuna karşı girişim,
4. Aşağılık duygusuna karşı iş-yapıcılık,
5. Rol kargaşasına karşı kimlik,
6. Yalnız kalmaya karşı yakınlık kurma,
7. Duraklamaya karşı üretkenlik,
8. Umutsuzluğa karşı benlik üstünlüğü.

Dikkat edilirse, bu çağların her birinde çatışma vardır; gelişme sürecindeki her çağ bir dönüm noktası bunalımını içerir. Her çakışmada iki uç vardır ve hiç bir çağda bunlardan birisi ezici bir üstünlük sağlamaz; ancak göreceli bir üstünlük sağlar. Her dönem bir önceki dönemden etkilenir ve bir sonraki dönem için basamak görevi görür. İnsan şahsiyeti, hayatın ilk günlerinden başlayarak birbiri üzerine binen ve birbirini hazırlayan basamaklardan oluşur.

Çocuk, gerek taklit yoluyla gerek yaşadığı aile içerisinde kendine uzun bir gelecek göremediğinden dolayı hemen anne ve baba rollerine özenir. Aile içinde çalışılabilir bir geleceğin olmaması, onu dış toplumsal hayata yöneltir. Bundan sonra da toplum, kendi teknolojisi ve ekonomisi ile çocuğu şekillendirmeye ve sömürmeye çalışır. Aile, çocuğu okul hayatına iyi hazırlayamadığı; okul, hayatın daha sonraki isteklerini yerine getirecek şekilde donatamadığı için, kişinin gelişimi, geçiş dönemlerinde kesintiye uğrar. Bir gencin şahsiyetinin oluştuğu ana evrelerden birisi ergenlikten sonraki dönemdir. Bu dönemde bedensel ve duygusal gelişim kadar toplumsal değerlendirme ve kabul de önemlidir. Bu kabul sırasında toplumsal törenler, kurallar ve ideolojiler önemli bir rol oynarlar. Beden ve benlik savaşımı giderek bir dengeye ulaşır. Bireyin amacı da, bu gelişmelerin sonunda kognitif bir bütünlüğe ulaşabilmektir.

Erikson'a göre, aynı bireyler gibi, toplumların gelişimi de bir evrim tarzında olur; yalnız buradaki evrim birimi kişiler değil kuşaklardır. (Erikson'a göre Şahsiyet kazanma Safhalarının Şeması için bk. S.) ????

Bir bireyin insan olabilmesi için bir toplumun sosyal kültürel örgüsü içinde yaşaması zorunludur. Aynı şekilde bir toplumun da canlılığını ve güçlülüğünü sürdürebilmesi çağdaş değişmelere ayak uydurabilmesi için kendi kültürü ile damgalanmış, kendi toplumsal yapısını bozmadan olumlu yönde ilerletecek, geliştirecek şahsiyetlere ihtiyacı vardır. Her toplumda sosyalleşmenin ilk ana görevi, mevcut

geleneksel ve kültürel değerleri yeni yetişen kuşaklara aktarmak, öğretmek ve benimsetmektir. Ancak sosyalleşmenin muhteva, amaç ve metotları toplumların gelişmişlik durumlarına, üretim tarzlarına, işbölümü anlayışlarına, sosyal yapılarına, politik ve sosyal sistemlerine göre değişmektedir. Sosyalleşmeyi yalnız bunlar değil, kişinin motivasyon, hareket hayatı da belirlemektedir. Kişi sosyalleşirken dış kültürel dünyadan her şeyi kendine göre seçerek alır. Toplumun ve bireylerin fonksiyonel hale gelmesi için sosyalleşme şarttır. Sosyalleşme toplumun devamlılığını sağlar; bunun için yeni yetişen nesillerin neler öğrenebilecekleri, toplumun çağdaş değişmelere uyarak yaşayabilmesi için daha neleri öğrenmesi gerektiği, sosyalleşme işini düzenleyen kişi ve kurumlar tarafından tespit edilir. Sosyalleşmenin mükemmel olup olmaması, sosyalleşmenin ürünü olan sosyal-kültürel şahsiyetin kalitesi, büyük oranda toplumun o bireye sunduğu geniş sosyalleşme ve kültürleme imkânlarına bağlıdır.

4.3. Sosyalleşme teorileri

Sosyalleşmenin nasıl olduğu konusundaki çeşitli teorik görüşlerden bazıları şöyle özetlenebilir.

4.3.1. Sosyal Roller Teorisi

Sosyal roller, bir sosyal statü veya makamın, o sosyal sistem içinde o mevkide bulunan kişiden beklediği rollerdir. Sosyal roller kişilere bazı hak ve yetkiler vermesinin yanı sıra bazı sorumluluk ve yükümlülükleri de getirir. Sosyal hayat içinde yaşayan herkes, kendi sosyal rolünün veya rollerinin gereğini yapmak zorundadır; çünkü toplumdaki çeşitli kurum ve kişiler, bu arada toplumun kendi günlük işleyişi kişilerin kendilerinden beklenen rolleri yapıp yapamadığını kontrol etmektedir. Sosyal sistem içinde başarılı olma ve yükselmenin yolu, kişilerin kendilerine düşen rolleri iyi yapmasıdır. Sosyal hayat içinde bireylerin davranışlarını genellikle sosyal roller belirlediği gibi, kişiler de sosyal rollere yön ve çeşni vermektedirler. Sosyal sistem içindeki herkesin, üzerine düşen rolleri benimseme, algılama, yorumlama ve kendi şahsiyetlerine göre değişik yapma hakları vardır ("Her yiğidin bir yoğurt yeyişi vardır") ama bu farklılık sadece bir çeşni mahiyetinde kalmalı ve genelde kişinin şahsiyeti bu rollerle bütünleşebilmelidir.

Bazı sosyologlar sosyalleşmeyi, kişinin sosyal rolleri almaya ("rolle taking", "Rollen einnehmen") hazır hale getirilmesi olarak alıyorlar. Bir birey yaşadığı sosyal hayat içinde kendi iradesiyle veya iradesi dışında çeşitli roller almaktadır. Bu bakımdan sosyalleştirme, kişilerin gelecekteki annelik-babalık, öğretmenlik, mühendislik, çiftçilik vs.. gibi rollere hazırlanması olarak görülüyor.

Erikson'a göre Şahsiyet Kazanma Oluşumunun Psiko-sosyal Safhaları

Olgunluk								Umutsuzluğa karşı benlik üstünlüğü
Yetişkinlik yaşları							Duraklamaya karşı üretkenlik	
Erken yetişkinlik yaşları						Yalnız kalmaya karşı yakınlık kurma		
Delikanlılık ve ergenlik çağları					Rol kargaşasına karşı kimlik			
Latenz (gizlilik)				Aşağılık duygusuna karşı başarı				
Genital			Suçluluk duygusuna karşı girişimcilik					
Anal (kassal)		Utanma ve şüpheye karşı özerklik						
Oral-duyumsal	Güvensizlik - güven							
Safhalar	1	2	3	4	5	6	7	8

4.3.2. Sosyal Interaksiyon Teorisi

Bazı sosyologlar, sosyalleşmenin sosyal interaksiyon içinde olmasına önem vermektedirler. Sosyal interaksiyon, çeşitli iletişim araçlarıyla (dil, semboller, jestler, hareketler vs..) kişiler ve gruplar arasındaki karşılıklı iletişim ve etkileşim sistemidir. Sosyal interaksiyon, kişilerin vaziyetaliş ve tutumlarını, beklentilerini ve hareketlerini belirler. *Talcott Parsons*'a göre sosyal interaksiyon, roller teorisi ile çok ilgilidir ve toplumdaki genel kurallar tarafından düzenlenir. Sosyal interaksiyon, toplum içinde herhangi bir şekilde hareket yapacak kişilerin, karşılarındaki diğer bireylerin mümkün tepkilerini hesaplayıp ona göre davranması demektir. Sosyal sistem, bireyler arasındaki interaksionlardan meydana gelir. Bireylerin veya başka bir deyişle sosyal aktörlerin meydana getirdiği bu sosyal ilişkiler örgüsü, bir taraftan da yeni yetişen aktörlere oyun kurallarını ve örneklerini gösterir. Toplumdaki interaksiyon özellikleri, çocukların yetişmeleri üzerinde çok etkilidir. *G.H. Mead*, bireysel davranışların ve bilincin ancak sosyal oluşumla açıklanabileceğini savunmaktadır. Kişinin sosyal davranışları, onun çevresinde görüp beğendiği ve taklit ettiği, yazılı ve sözlü dille benimsediği sosyalleşme içinde açıklanabilir. *A. Lorenzer*'e göre de, kişinin davranış ve şahsiyet yapısı interaksionla belirlenir. İnteraksiyon, anneçocuk arasında duyguya dayalı bir etkileşim, yetişkinlik döneminde duygusal, sembolik, tutum ve vaziyetalişlara dayalı etkileşim şeklinde çeşitli safhalara ayrılır ve çeşitli safhalarda cereyan eden bir sosyalleşme olarak görülür.

Toplumdaki sosyal interaksiyonun niteliği muhakkak ki sosyalleşmeyi de etkiler. Bu noktada, genellikle sosyal interaksiyon modelleri olarak bilinen *Max Weber*'in "anlamalı hareket teorisi", *G. Homans*, *J. Thibaut*, *H. Kelley* ve *P.M. Blau* tarafından geliştirilen "alışveriş (mübadele) teorisi", bilhassa dilciler tarafından geliştirilen "yapısalcılık teorisi" de aynı zamanda bir çeşit sosyalleşme teorileri sayılabilirler.

4.3.3. Öğrenme Teorileri (Sosyal öğrenme)

Öğrenme teorilerine göre, bir sosyal sistem içinde doğan kişi o toplumun değerlerini, kurallarını ve rollerini normal öğrenme kanunlarına göre öğrenir.

Sosyalleşmeye yakın, hatta bazen da sosyalleşme ile aynı tutulan bir başka kavram "sosyal öğrenme"dir. Tek taraflı, başkalarından uzak yaşamının uzak yaşamının zıddına çevresindeki sosyal problemlerin farkında olarak, çevre içinde kendi durumunu bilerek, başkalarıyla ilişki kurarak, sosyal örgü içinde

başkalarına yardım ederek yaşama; karşılıklı iletişim ve etkileşim yoluyla öğrenmeye sosyal öğrenme denmektedir. Öğrenmenin, daha doğrusu sosyal öğrenmenin nasıl olduğu konusunda değişik görüşler vardır. 1935'e kadar uzanan psikolojinin kurucuları kuşağında *Pavlov*, *Watson*, *Thorndike*, *Hull* ve *Guthrie* birleştirilmiş ve temel unsurlara indirgenebilen hareketler üzerinde; *Baldwin*, *Piaget* grubu sosyal özellikleri kazanmada bilgi ile ilgili yapı ve görevler üzerinde çalışmışlardır. *Lewin*, *Koffka* gibi Gestalt psikologları sosyal çevre sorunları üzerinde; *Freud*'un psikanaliz akımı erken çocukluk dönemindeki düzenlemeler üzerinde durur. 1935- 60 arasında Yale Üniversitesi grubu geleneksel öğrenme teorileri ile psikanalizci görüşleri birleştirmeye çalışmış; *B.F. Skinner* de operant şartlanmaya özel bir önem vermiştir. 1960-70 arasında davranış analizi ve davranış modifikasyonu ile *Bandura/Walters* grubunun "taklit yoluyla öğrenme"si dikkati çekmiştir. 1970'lerden sonraki görüşler de şöyle özetlenebilir.

* Amerikalı bilim adamları davranış yönlendirmeden şahsiyetin kognitif şekillenmesi ve kişilik boyutlarının araştırmasına geçmişlerdir. Bireyin çevresindeki dış olgu ve etkilemeleri kişinin seçerek ve kontrol ederek almasına özellikle dikkat edilmeye başlanmıştır.

* Roller öğrenme, benimseme ve kabul etmede sosyal ve kognitif gelişim araştırılmaya başlanmıştır.

* Sosyalleşmenin sosyal ve fiziksel çevre şartlarına bağlılığı üzerindeki araştırmalar da devam etmektedir. İnsanın sosyal gelişimini, sosyal çevre bilimi ile açıklamak isteyenlere göre, insan davranışlarının ön-şartları ve sınırları bireyin içinde yaşadığı fiziksel, sosyal ve ekonomik çevre şartları tarafından belirlenir. Özellikle küçük çocukların sosyalleşmesini onların içinde yaşadıkları günlük hayat belirler.

Sosyalleşme konusunda sosyo-ekonomik teoriler de vardır. Bunlardan en tanınmış da, sosyalleşmeyi ve eğitimi büyük oranda toplumun alt-yapı ("İnfrastruktur") elemanlarının belirlediği şeklindeki Marxist görüştür.

Bunların yanı sıra gelişim, öğrenme, davranış ve psikanalizin sosyalleşme teorileri de vardır. Bunlardan hemen hepsi, belli psikoloji dallarının ve ekollerinin görüşlerini yansıtmaktadır. Ama bugün sosyalleşmeyi izah etmek için disiplinler arası metotlarla araştırmalar yapmak gerekmektedir. Çünkü sosyalleşme çok karmaşık, çok boyutlu, çok faktörlü bir olgudur; tek tarafa önem veren teorilerle anlaşılamaz.

4.4. Mesleki sosyalleşme

Mesleklerin şahsiyet üzerindeki etkileri, bireylerin meslekleri ile şahsiyetlerini bütünleştirmeleri gereği üzerinde öteden beri durulmaktadır. Gerçekten de kişinin mesleği, şahsiyetinin en önemli boyutudur. Kişinin kimliği sorulduğunda, mesleği de en az ismi kadar ve hatta bazen isimden de önce öğrenilmek istenmektedir. Eskiden beri mesleğin toplum hayatında bir kutsallığı vardır; bugün de uzun süren eğitim çabalarının hemen hepsi toplumun gençlerine birer meslek kazandırmayı amaçlamaktadır. Eskiden çocukluk döneminden itibaren başlayan mesleğe hazırlık eğitimi, şimdi oldukça uzun ve kapsamlı bir genel eğitimden meslek pratiğine geçerken bazı güçlüklerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Örgün eğitim sisteminin bu geçişi iyi yapamaması ve mesleğin insan şahsiyetini önemli ölçüde etkilememesi, meslek hayatında yeni bir sosyalleşmenin yapılmasını gerekli kılmıştır. Gençler, anne-baba rollerini nasıl çocukları olduktan sonra daha iyi öğreniyorlarsa, belli bir mesleğe giriş eğitimi yapan kişiler de o mesleğin esas inceliklerini işyerlerinde çalışmaya başladıktan sonra öğrenmektedirler.

Çalışma şartları ile şahsiyet özellikleri arasındaki ilişki, birçok tecrübî araştırmalarla gösterilmiştir. Kişinin yaptığı iş, onun şahsiyetini, düşüncelerinden ve duygularından daha çok etkilemektedir. Gerçi kişinin mesleğini, kendi seçme hakkı veya kişinin ilgi, yetenek ve becerileri doğrultusunda yönlendirme çalışmaları vardır ama dünya nüfusunun giderek artması, buna karşılık işyerleri sayısının aynı oranda artmaması meslek seçimini ve mesleğe yönlendirme çalışmalarını engellemektedir. Kişilerin hayatına yön vermede en önemli faktörlerden birini meydana getiren mesleki sosyalleşme neden ve nasıl olmaktadır? Buna verilebilecek uzun cevaplar şu şekilde özetlenebilir:

Kişinin, içinde yaşadığı topluma anlamlı bir şekilde katılması ancak çalışma vasıtasıyla ve çalışma sırasında olmaktadır. Yetişkinler, hayatlarının önemli bir kısmını işyerlerinde çalışarak geçirmektedirler. Bu çalışma sırasında sadece kendisi için değil, toplum için de yararlı bir şeyler üretmekte; içindeki üretici arzularını bu şekilde tatmin etme ve gösterme imkânı bulmaktadırlar. Zaten bir kişinin yetenek ve becerileri, ancak çalışma ve üretim sırasında kendini göstermektedir. Öte yandan, çalıştığı iş, kişinin günlük yaşayışını ve hayatının genel akışını belirlemektedir. Halkın çok büyük bir kısmı, çeşitli mesleklerde çalışanların sağladıkları üretim ve kazandıkları paralarla hayatlarını sürdürmektedir. Toplum içinde kişinin sosyal değeri ve saygınlığı mesleği ile iş dünyasındaki yeri ile belli olmaktadır.

Yetişkinlerin, toplumun diğer unsurlarıyla sosyal iletişim ve etkileşimleri genellikle işyerlerinde cereyan etmekte; birçok sosyal normlar, statü ve davranış kalıpları iş dünyasında kazanılmaktadır.

İş ve meslek sahibi olmanın kişinin yaşayışı ve şahsiyeti üzerinde ne kadar olumlu etkileri varsa, işsizlik ve belli bir meslek sahibi olmamanın da kişi ve toplumsal hayat üzerinde o kadar olumsuz etkileri vardır. Bu nedenle sağlıklı bir toplum ve birey için, bir yandan işsiz ve mesleksiz kişilerin sayısını azaltma veya sıfıra indirme çalışmaları yapılırken, bir yandan da çalışanların gerilimsiz, sosyal dayanışma içinde çalışmalarını sağlayacak önlemleri almalıdır. Çünkü yetişkinlerin işyerlerinde geçirdikleri hayatın bir uzantısı da evde devam etmektedir; işyerindeki mutsuzluk aynen eve ve aile bireylerine de yansımaktadır. Toplumdaki genel mutluluk da aile içinden başlamaktadır.

Bu bölümün kaynakları

- AKARSU, B. Max Scheler'de Kişilik Problemi. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay. 1982.
- BAŞARAN, F. Psiko-Sosyal Gelişim. Ankara: D.T.C. Fakültesi Yay. 1976.
- BERKOWITZ, L. Grundriss der Sozialpsychologie. Grundfragen der Psychologie. München: Juventa Verlag 1976.
- BÜHL, W.L. Struktur und Dynamik des menschlichen Sozial - verhaltens. Tübingen: J.C.B. Mohr 1982.
- CLÄSSENS, D. Familie und Wertsystem. Eine Studie zur "zweiten sozio-kulturellen Geburt" des Menschen. Berlin: Runcker & Humboldt 1972.
- ÇAĞATAY, T. Günün Sosyolojisine Giriş. Ankara: D.T.C. Fakültesi Yay. 1968 2. baskı.
- EKŞİ, A. Gençlerimiz ve Sorunları. İstanbul: İ.Ü. Mediko Sosyal merkezi Yay. 1982.
- ERİKSON, E.H. İnsanın Sekiz çağı. Ankara: Birey ve Toplum Yay. 1984.
- ESERPEK, A. Sosyoloji. Ankara: D.T.C. Fakültesi Yay. 1981.
- FEND, H. Sozialisierung und Erziehung. Weinheim /Basel: Beltz 1969.
- GEHLEN, N./WOLFGANG, K.R./SCHMITT, G. Schulische und außerschulische Sozialisation ausländischer Arbeiterkinder. Zeitschrift für Pädagogik. 6, 1981, S. 941-954.
- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. Erziehungssoziologie. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag 1978.
- GOSLIN, D.A. Handbook of socialization theory and research. Chicago: Rand McNally 1971. 2. baskı.
- HENECKA, H.P. Grundkurs Erziehungssoziologie. Freiburg: Herderbücherei 1980.

- KLAFKI, W./RÜCKRIEM, G.M./v.b. Erziehungswissenschaft 1- Eine Einführung. Weinheim: Fischer Taschenbuch Verlag 1981. 16. baskı.
- GÜVENÇ, B. İnsan ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi 1979. 3.baskı.
- GÜVENÇ, B. Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme. Ankara: Hacettepe basımevi 1970.
- HURRELMANN, K. Erziehungssystem und Gesellschaft. Reinbeck: Rowohlt 1975.
- KAĞITÇIBAŞI, ç. İnsan ve İnsanlar - Sosyal Psikolojiye Giriş. İstanbul: Beta Yay. 1983.
- KUCKARTZ, W. Sozialisation. und Erziehung Essen: Neue Deutsche Schule Verlagsgesellschaft 1969.
- POPER, K. Açık Toplum ve Düşmanları. 2. cilt. Ankara: Siyasî İlimler Türk Derneği Yay. 1967-68.
- SHAVER, K.G. Principles of Social Psychology. Cambridge: Winthrop Publ. Inc. 1982. 2.baskı.
- SCHENK, MB Soziale netzwerke und Kommunikation. Tübingen. J.C.B. Mohr (Paul Siebck) 1984.
- TURHAN, M. Kültür değişimleri. Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: Devlet Kitapları M.E. Basımevi 1969.

5. SOSYALLEŞMENİN İKİ FONKSİYONU

Çevrenin etkileri ve bu etkilere bireyin tepki biçimleri diye nitelenebilecek olan sosyalleşmenin iki görevi veya fonksiyonu vardır: toplumların devamlılığını sağlama ve toplum içinde yaşayan bireylerin şahsiyetlerinin oluşturulması.

5.1. Sosyalleşmenin fonksiyonları

Toplumlar ve sosyal sistemler bireylerden daha uzun süre yaşarlar. Bu nedenle toplumların ve sosyal sistemlerin sürdürücülerini yetiştirmek veya başka bir deyişle yeni yetişenlere toplumun ve sistemin yapısını öğretmek, sosyal yaşayış için gerekli özellikleri kazandırmak gerekir. Bu da yetişkin nesillerin yeni yetişenleri etkilemesi, toplumsal davranış şekillerini öğretmesi, sosyal sistemin devamını sağlayacak yönlendirme ve mesleki becerilerin kazandırılması ile olur. Bir toplumda var olan sosyal ilişkiler, aynı şekilde yeni yetişenler arasında da kurulmaya ve yaşatılmaya çalışılmalıdır.

Sosyalleşme, toplumların ve toplumsal sistemlerin nesiller üstü yaşamalarını sağladığı gibi, toplumların kendi kendilerini yenilemelerini de sağlar. Bir yandan toplumsal değişimin toplumu sarsmayacak esasları sosyalleşme içinde atılırken, bireylerin öğrenme ihtiyacı ve yeteneklerinin doyurulması ve geliştirilmesi de bu sistem içinde olmaktadır.

Toplumların devamlılığını sağlamada esas olan toplumsal uyum, durgunluk (stabilite), süreklilik ve kendi kendine yeterlilik gibi hususlardır. İnsan toplumlarından her birçok kişi ayrılmakta, birçok yeni üye adayı katılmaktadır. Bu yeni katılanların bilinçleri, ihtiyaçları, davranışları uzun bir sosyal etkileme altında, öğrenme olguları içinde şekillendirilmektedir. Toplumsal değişimlerin sakin ve esaslı olarak başarılmasında, sosyalleşme, çok iyi kullanılması gereken bir fırsattır. Bu oluşum esnasında arzu edilmeyen fikir ve davranış sistemleri değiştirilir, arzu edilen yeni örnekler öğretilir ve benimsetilmeye çalışılır. Gençlik, sosyal hayattaki yenileşmenin ümididir.

Sosyalleşme bir yandan sosyal sistemlerin devamlılığını sağlarken, bireyin bir şahsiyet sahibi olmasına ve ferdiyetinin hayat boyunca az-çok sürekli olmasına da yardımcı olur. Toplumun, alt kültürlerin ve grupların ve hatta bireylerin korunması, sürdürülmesi ve değiştirilmesinin sırrı sosyalleşme içinde bulunmaktadır.

Sosyalleşme, bireyin davranış sistemlerinin oluşturulmasında ve değiştirilmesinde son derece etkilidir; çünkü davranışları etkileme kaynakları genellikle sosyalleştiricilerdir. Sosyalleşmede genellikle rol beklentileri, değerler ve sosyal kurallar öğrenilir, sosyal hayata yatkınlık kazanılır. Kültürlerin ve toplumların devamı için sosyalleşme son derecede önemlidir.

Toplumların birçok nesiller boyunca devam etmesinin esas sırrı, toplum üyelerinin aynı sembollerini öğrenmeleri, aynı dili konuşmalarıdır. İnsanların toplum halinde yaşaması, onlara özel durumları yorumla ve bu durumların üstesinden gelmek için hangi yolları ve vasıtaları kullanacağı hakkında anlaşmayı, ortak hareket etmeyi öğretmiş; toplumsal ve kültürel hayat böyle doğmuştur. Toplumsal hayat bir işbölümünü, işbölümü de herkesin kendine düşen rolü çok iyi yapmasını gerekli kılmaktadır. Toplumsal hayattaki rollerin olabilmesi, işlerin yürütülebilmesi için de işbirliği şarttır. İşbirliği içinde rollerin mükemmel olarak yapılabilmesi de, bireylere sosyalleşme vasıtasıyla öğretilir.

E.Ziglyer ve *I.L.Child'a* göre sosyalleşme, bireylerin, sosyal çevrenin taleplerine karşı tepki şemaları geliştirmesi, kişi-çevre bağlantılarını kurması, sosyal davranmayı ve hareket etmeyi öğrenmesi demektir. Bu açıdan her toplum hangi yaşlarda, hangi mesleklerde, hangi sosyal statülerde, hangi cinslerden neler beklendiğini sistemleştirmelidir. Toplumsallaşma, birçoklarınınca, rol beklentilerini öğrenmek olarak tanımlanmaktadır. Zaten rol beklentileri de bir toplumun sistemi, onun içindeki insan ilişkilerinin düzenli ağı demektir. Başka bir deyişle sosyalleşme, toplumun rol beklentileri ve örneklerinden oluşan sosyal yapısını öğrenme ve ona uymak demek oluyor.

Sosyalleşme olgusu insanın doğumundan itibaren başlayan, onun büyümesi ve olgunlaşması boyunca devam eden, bireylerin davranışlarını düzenleyen bir olgudur. *Portmann, Lorenz, Plessner, Gehlen* gibi bilim adamları hayvanlarla insanların davranışlarını karşılaştırarak yaptıkları araştırmalardan şu sonuca varmışlardır: İnsan yavrusu içgüdülerden yoksun ve programlanmamış olarak dünyaya gelmektedir. İnsan davranışları tamamen çevresindeki kültürel, toplumsal ve fizikî ortam tarafından şekillendirilmektedir.

Sosyalleşmenin, toplumun devamı ve şahsiyetin teşekkülü görevlerini yapması, hem toplum hem de birey açısından son derece önemlidir. Bu olgu, bireyleri toplum içinde yaşayabilir hale getirirken toplumları da nesiller üstü yaşayabilir ve bireyler için iş görebilir hale getirmektedir. Ama bu, her zaman toplum ile onu meydana getiren bireyler arasında tam bir uyum olacak, toplumsal düzene kimse eleştiri getirmeyecek demek de değildir.

5.2. Sosyalleştirme sistemleri

Sosyalleşme, bireylerin sosyal ve kültürel bir sembol sistemlerinin bulunduğu her yerde vardır. Ancak sosyalleşmenin olabilmesi için somut sosyal ilişkilerin bulunması gerekir, yoksa soyut sosyal sistemlere yönelik bir sosyalleşme olmaz. Sosyal sistem de ancak düzenli sosyal bütünleşme ve kaynaşma ile olabilir. Mükemmel örgütlenmiş sosyal sistemlerde amaçlar ve organizasyonlar bireyler üstü bir duruma gelmiştir; üretimde, okullarda, hukuk örgütünde vs. sosyal sistem bireyler üstü bir şekilde kurulmuştur ve çalışmaktadır.

Sosyalleşme, sosyal sistem içinde *karşılıklı iletişim ve etkileşim* ("interaksiyon") ile haberleşme oluşumları içinde meydana gelmektedir; burada ortak semboller ve karşılıklı etkileşim çok önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyalleşme, bireyler ile sosyal sistemler arasındaki uyumsuzlukları azaltır. Bu, hem toplumların dinamikliğini gösterir hem de pek çok fikrin aşırı taraflarının törpülenerek bir ortak noktada, toplum bütünlüğü içinde görünmesini ve kaynaşmasını sağlar. Sosyal iletişim, etkileşim ve sosyalleşme olmadan toplum içinde yaşayan birçok arzu ve fikrin bir ortak noktada toplanması, başkalarının kontrolünden geçirilmesi pek mümkün olamazdı.

Frey'e göre, sosyalleşmede ilgi genişliği çok önemli bir rol oynar. Çocuk büyüdükçe ilgi alanı artar. Sosyalleşme olgusu, birçok sosyal ilgi alanı olan toplumlarda biraz çatışmalı geçmektedir. Bunların rol beklentileri birbirine zıt olduğu için, bir ilgi sistemine göre yapılan sosyalleşme diğer ilgi sistemine zıt olmaktadır ve sosyalleşme âdeta bozulmaktadır ("Desocialization").

Bir toplumun içindeki sistem, kültürel değerler ve sosyal roller, aslında yeni yetişen gençlere bazı çözüm ve davranış örnekleri sunmaktadır. Çocuklar ve gençler de bunları öğrenmekte ve benimsemektedirler. Sosyalleşme, toplum içindeki haklarla sorumluluklar, bireylerin ihtiyaçları ile sosyal gereklilikler arasında bir uyumu ve bunların birbirini tamamlamasını gerektirir. Bunların birincileri ferdin, ikincileri ise toplumun güvenliği için şarttır. Sosyalleşmenin amacı, toplumsal kurumların ve yetişkinlerin rol beklentileri ile bireylerin rol davranışları arasında bir uyum meydana getirmek, norm çatışmalarının ortadan kalktığı bir durum yaratmaktır.

Bu sosyalleştirme sistemi kişilere, içinde yaşadıkları sosyal sistemi kabul ettirmeye yönelmiştir. Ancak bu model veya anlayış, birçok bilim adamlarınca eleştirilmiştir; çünkü bu modelde taraflar eşit değildir, interaksiyon yoktur ve tek taraflı bir şekillendirme vardır. Yetişkinler, rol beklentilerini çocuklara ve gençlere zorla kabul ettirmektedirler. Öte yandan toplumların rol beklentilerini sosyalleşen

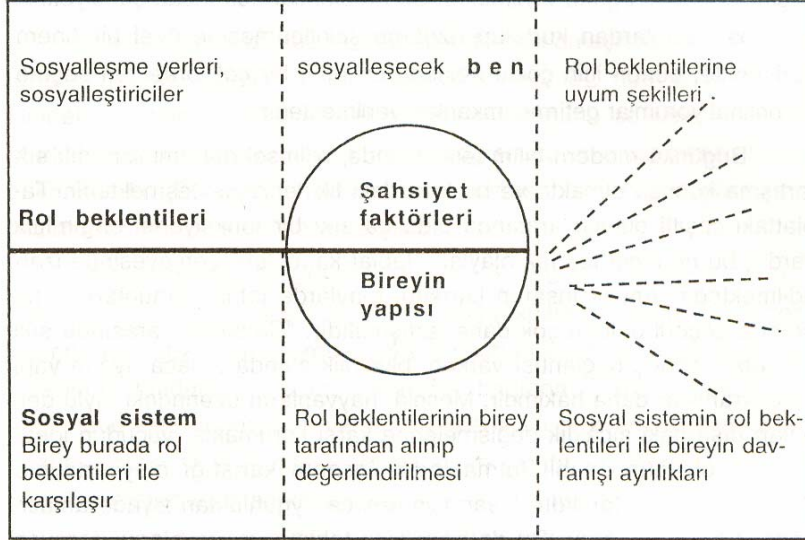

kişilerin aynen kabul etmesi de sosyal sistemlerin gelişmesini engellemektedir. Bu durumda sosyal sistem belki kısa bir süre iyi çalışır ama zamana ayak uyduramaz. Böyle bir sosyalleşmede kişiler kendilerine has rol yorumlamalarına girişemez, yetişkinlere karşı yeni fikirler ileri süremezler. Sosyal bütünlüğün veya birliğin tam olması, sosyal problemlerin ortaya çıkmaması için, birçok yönetimler ve ideolojik sistemler mevcut toplumsal yapının sabitleştirilmesini, sosyalleşme vasıtasıyla eski kültürel değerlerin aynen kabul edilmesini istemektedirler. Oysa toplumların ve sosyal sistemlerin yaşayabilmesi için -gerektiğinde- sosyal ilişkilerin değiştirilmesi, geleneksel yapının zaman zaman eleştirisinin yapılması, eksik ve kusurlu yönlerinin düzeltilmesi gerekmektedir; bunu da ancak sosyalleşme sağlayabilir. Son zamanlarda topluma tam bir uyumu amaçlayan sosyalleşme modelleri hem Doğu hem Batı bilim çevrelerinde eleştirilmektedir. Doğu toplumlarında toplum yapılarının değiştirilmesine ağırlık verilmekte; Batı toplumlarında insan şahsiyetinin toplumsal bağlardan kurtulup özgürce şekillenmesine özel bir önem verilmekte; bunun için çoklu beklenti sistemi, birçok örnekten seçme ve orijinal yorumlar getirme imkânları verilmektedir.

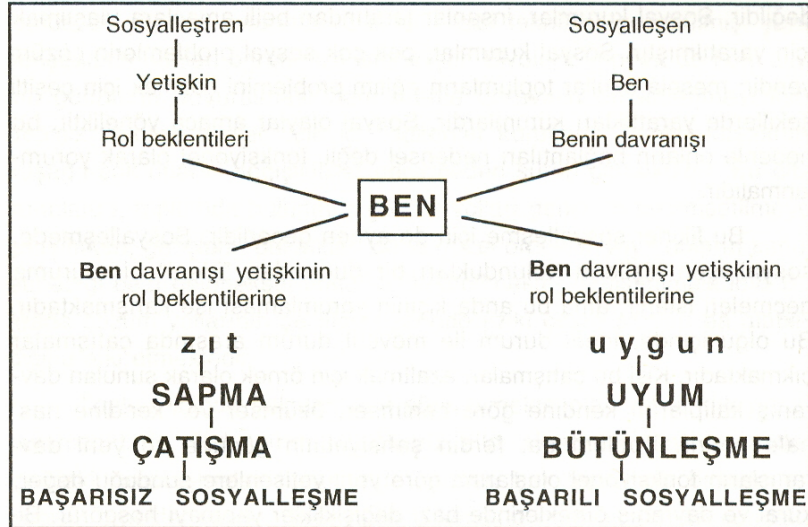
Bugünkü modern bilim felsefesinde, bilimsel determinizm sık sık tartışma konusu olmakta ve bu konudaki fikirler esnekleşmektedir. Tabiattaki çeşitli olaylar arasında oldukça sıkı bir fonksiyonel bağımlılık vardır; bu nedenle tek tek olaylar "tabiat kanunları" çerçevesinde izah edilmektedir. Ancak insanın karıştığı olaylarda tabiat kanunlarının ne oranda geçerli olduğu çok daha tartışmalıdır. "Cansızlar" arasında sıkı bir sebep-sonuç bağlantısı varken, biyolojik alanda amaca uygun yapı ve davranışlar daha hâkimdir. Meselâ, hayvanların üzerindeki tüylü deri onları dışardaki sıcaklık değişimlerine karşı korumakta, vücudun ideal sıcaklık ölçüsünü sabit tutmaktadır. İnsanın karıştığı olaylarda ise durum tamamen farklıdır; insan için amaca uygunluktan ziyade amaca yönelik hareket vardır. Bu da genellikle tabiata uygun olarak cereyan etmez. Çünkü insan yaratır; sosyal olaylar, insanın yaratma gücü göz önüne alınmadan izah edilemez; burada dar bir pozitivist görüş yeterli değildir. Sosyal kurumlar, insanlar tarafından belli amaçlara ulaşmak için yaratılmıştır. Sosyal kurumlar, pek çok sosyal problemlerin çözüm yeridir; meselâ okullar toplumların eğitim problemini çözmek için çeşitli şekillerde yarattıkları kurumlardır. Sosyal olaylar amaca yöneliktir; bu nedenle onların bağlantıları nedensel değil, fonksiyonel olarak yorumlanmalıdır.

Bu fikirler sosyalleşme için de aynen geçerlidir. Sosyalleşmede, sosyalleşen kişilerin bulundukları bir durumdan "ideal" bir duruma geçmeleri istenir, ama bu anda kişinin yorumlaması işe karışmaktadır. Bu olgu içinde, ideal durum ile mevcut durum arasında çatışmalar çıkmaktadır. Kişi bu çatışmaları azaltmak için örnek olarak sunulan davranış kalıplarını kendine göre

Frey'e göre sosyalleşme şeması

Yukarıdaki gibi bir sosyalleşmenin başka bir tablo ile gösterilmesi

benimser, özümser ve "kendine has" hale getirir. Toplum da, ferдин şahsiyetinin gücüne ve yeni davranışların fonksiyonel oluşlarına göre yeni yetişenlere sunduğu değer, kural ve davranış örneklerinde bazı değişiklikler yapmayı hoş görür. Bireylerin sosyalleşmesinde hoşgörü çok önemli bir rol oynar. Toplumsal değişme ve bireylerin sosyalleşmesinin sırrı, bu karşılıklı tavizlerle varılan anlaşmada bulunmaktadır.

Aynı bireyler gibi, sosyal sistemler de belli amaçlara yönelmiş bulunmaktadırlar. Hemen bütün sosyolojik teoriler, sosyal sistemler içindeki görevlerin tarihî şartlar altında oluştuğunu söylemektedirler. Marksist teori ise, tarihte toplumsal değişmelerin oluşumuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan sosyalleşme olgusunun sosyal görevleri, bazen ayrı şekilde analiz edilmektedir.

Sosyalleşmede bir başka model problem çözme modelidir. Buna göre şahsiyet ve toplumların kültürleri, değerleri ve sosyal normları bazı sosyal problemlere toplumun ve o toplumda yaşayan insanların buldukları çözüm şekillerine bağlanmaktadır. Toplum için kaçınılmaz bazı problemler vardır. Bireylerin bu problemlere buldukları çözüm yolları tarih içinde binlerce insan tarafından kontrol edilmiş, pürüzleri düzeltilerek benimsenmiştir. Kültürel unsurlar ve sosyal kurallar, toplumsal sistemler böyle oluşmuştur; değişme de bu yolla olacaktır. Meselâ, insanlar karınlarını doyurmak, korunmak, bedenlerini canlı bir birim olarak yaşatmak ihtiyacını duymuştur. Bunun için her toplumda ev yapma, avlanma ve çiftçilik gibi teknikler geliştirilmiş; yeni yetişenlerin bunları öğrenmesi istenmiştir. Biyolojik yönden de hem cinsel güdülerin doyurulması hem üreme görevinin düzenlenmesi için değişik tiplerde aileler, aile içi düzenler kurulmuş; bunlar kuşaktan kuşağa çok önemli değişiklikler geçirmeden sürüp gitmektedir. Bu gibi konularda, toplumda bulunmuş çözüm yolları gençlere benimsetilmeye çalışılırken, gençlerin buldukları daha güzel örnekler veya onların kabul etmediği bazı geleneksel unsurlar terkedilmekte, değiştirilmektedir. Bu arada çözüm yollarının şekilleri üzerinde fizikî çevre şartları da alabildiğine etki etmektedir.

Toplum içinde eskiden beri süregelenekte olan rol farklılaşması bulunmaktadır. Rol ayırımı, işbölümü, aile, akrabalık, dinî cemaatler içindeki gruplaşmalar hususunda hemen her toplumda birbirinden değişik örnekler vardır. Birey burada kendine göre bir sistem kurmak, kendi şahsiyetini kazanmak zorundadır; ancak bir gruba ait olma ve diğer insanlarla ilişki kurma zorunluluğu da hesaba katılmalıdır. Her toplumun bireyleri arasında ortak sembolleri ve bu semboller üzerine kurulu bir anlaşma sistemi vardır. Bireyler, içinde yaşadıkları toplumun sembolik iletişim biçimlerini, dillerini öğrenmeli ve geliştirmelidirler. Gene her toplumda eskiden beri süregelen inançlar, tutumlar, vaziyetalışlar vardır; birey bir taraftan bunları öğrenirken öte yandan bunlara çok zıt düşmeyecek kendi inanç, tutum ve vaziyetalış

sistemlerini kurmak zorundadır. Toplumda var olan ve açık-seçik ortaya konmuş bulunan değerleri ve toplumsal amaçları da öğrenip benimsemelidir. Aynı şekilde toplumun sevgi ve heyecanla ilgili ifade ve davranış kalıpları da öğrenilip taklit edilmelidir. Çeşitli alanlarda davranışların sınırlarını çizen ahlâkî kurallar da, daha önceden toplumlar tarafından belirlenmiş olarak bireylere sunulmakta ve bireyler tarafından -kendilerine has bir şekilde- özümsemektedirler. Buna göre, sosyalleşmenin iki ana hedefi vardır: ihtiyaçların tesbiti, kontrolü ve anlamların teşekkülü. Yalnız, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan, *Inkeles*'in sosyalleşmeyi "problem çözme yollarını öğrenme" olarak sunması, toplumların ve bireylerin tarihî şekillenmesine pek önem vermemektedir.

Sosyalleşme sosyolojik, psikolojik ve daha ziyade sosyal psikolojik bir olgudur. Sosyalleşmenin içinde cereyan ettiği en önemli kurumlar ise aile, okul ve yaş gruplarıdır. Bu kurumlar, çocuklarda hem toplumu sürdürecekt hem toplumsal değişmeyi sağlayacak bir bilinç ve ilgi sistemi yaratmaktadır. Aile, çocuğun sosyal hayat içinde yükselmesi için güçlü bir motivasyon sağlar. Okul, genel ve özel yönlerden, çocuğu hayatta daha sonra alacağı rollere göre nitelikli bir insan olarak yetiştirir. Ama ahlâkî ve sosyal konularla ilgili yönlendirme bilhassa ailede, zihnî yetiştirme ise okulda yapılmaktadır. Ailenin alt sosyal tabakalardan olması, dengeli bir okul eğitimine rağmen, çocuğun da alt sosyal statülerde kalmasına neden olmaktadır. Ailenin maddî ve manevî kültürel durumu çocukların yetişmesine çok etki ettiği gibi, gene çocukların yetişmesinde okulun iç yapısı da aileye benzer bir etki yapmaktadır.

Eğitim kurumları aileden daha yüksek, planlı bir sosyal örgütlenmedir. Okulda ulaşılacak istenen amaçlar, değer sistemi, bilgi ve beceriler de çocukların daha sonraki hayat yolunun belirlenmesinde etkili olmaktadır. Öğretimle verilmek istenen bilgi ve beceriler, dersler ve hatta okullar olarak birbirinden ayrılmıştır. Çocuklar yaşlarına ve başarılarına göre bu yapı içindeki yerlerini almaktadırlar. Okullardaki yaş ve başarı gruplandırmalarının yanı sıra daha başka alt gruplar ve sistemler de kurulmaktadır. Öğrenciler, başarılarına göre bu sistemlerin birinden diğerine geçmektedir. Aile içindeki düzenin aksine, okulda seçici ve eleyici karakterde bir yapılaşma vardır. Okuldaki sosyal örgütler, iletişim sistemi, otoriteler ve karar organları, işbölümü şekilleri ailedekinden oldukça farklıdır. Öte yandan her okulda, doğru davranışların neler olduğuna dair bir gelenek vardır. Öğretmenler de, okul düzeyine, derslerin konu ve özelliklerine göre belli bir disiplin, davranış ve değerlendirme "geleneği" kurmaya çalışmaktadırlar.

A.B.D.'ndeki sosyal psikoloji araştırmaları, yetişkin nesillerin yeni yetişenleri tek taraflı olarak etkilemesi şeklindeki geleneksel sosyalleşme görüşünü kabul etmemektedir. Onlara göre sosyalleşme

birçok karşılıklı iletişim ve etkileşimin sonucunda oluşmaktadır. Gruplar ve grup üyeleri arasında birçok görüş ayrılıkları olmasına rağmen, gene de birçok nokta üzerinde gruplaşmalar, fikir birlikleri ve sosyal kurallar ortaya çıkmaktadır. Bunlar büyük oranda karşılıklı iletişim ve etkileşime dayanmaktadır; ancak bunun yanında grup beklentileri ve baskıları da sosyalleşmede önemli rol oynamaktadır. Her grup, bazı problemler hakkında tespit edilmiş olan grup görüşüne bütün üyelerin uymasını ister. Ama yeni bir problem karşısında grup üyelerinin fikirleri alınır veya çok güçlü bir şahsiyet, karşısında çoğunluk olarak bulunan gruba kendi fikirlerini kabul ettirebilir. Toplumsal hayatın her alanında görülen bu gibi hususlar, etkisini okulda da hissettirebilir.

Sosyalleşme, bireylerin iç dünyasında bir "şahsiyet modeli" kurmaya çalışmaktadır. Bir insanın şahsiyetini karakterize eden özellikler, o insanın inançları ve fikirleri, değerleri, tutumları ve vaziyetalışlarıdır. Sosyalleşme sırasında meydana gelen bu özellikler, kişilerin "dünya görüşü"nü şekillendirir ve bir bireyin dünya görüşü, mensup olduğu grubun dünya görüşüne oldukça yakındır. Ancak kişiliğin üst aşamalarında bireyler kendi kendilerinin de değerlendirmeye, kendi fikir, inanç ve davranışlarına karşı da vaziyet alışlar tespit etmeye çalışırlar. Bireylerin kendi fikir ve hareketlerini değerlendirmeleri, sosyalleşmede önemli ve mutlaka ulaşılması gereken yüksek bir aşamadır.

Sosyal etkileme, kişilerin birbirleriyle ilişki kurmaları, çocukların ve gençlerin "ilgi kişi ve grupları" seçmeleri halinde daha etkili olmaktadır. Her insan haberleşmek ve çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için başkalarıyla ilişki kurmak, başkalarına bağımlı olmak durumundadır. Haberleşme bağımlılığı bazı gerçeklerin tespitinde ve hatta kişinin kendi kendini değerlendirmesinde (meselâ *Cooley*'in "*ayna benlik*"ı) ortaya çıkmaktadır. Kişinin başka insanlara bağımlılığı, başkalarının hareketleri kendi hareketlerinin sonucunu belirlemeye başladığı anda ortaya çıkmaktadır.

French ve Raven, sosyal gücün kişileri etkileme biçimlerini şöyle sınıflamaktadırlar:

* *Ödül gücü* ("reward power"): Kişi, başkalarının kendisini ödüllendireceğine inanarak davranır.

* *Zorlayıcı güç* ("coercive power"): Kişi, başkalarının kendisini cezalandıracağına veya ödül vermeyeceğine inanarak etkilenir.

* *İlgi gücü* ("referant power"): Kişi, sosyal davranışları yapınca başkaları tarafından beğenileceğine ve sevileceğine inanarak davranır.

* *Uzman gücü* ("expert power"): Kişi, kendi problemlerinin çözümü için gerekli bilgi ve becerilerin başkalarında bulunduğuna inanarak etki altında kalır.

* *Kanunî, meşru güç* ("legitimate power"): Kişi, itaat edilmesi gereken ve daha sonra böyle yapmakla saygı göreceği kurallara uyar.

İnsanda, fikir ve inanç sistemlerinin oluşmasında inanılabilirlik, sosyal çekicilik ve karşılıklı iletişim kurduğu kişilerin gücü gibi daha başka faktörler de önemli bir rol oynar. Bu bakımdan öğrencilerin ilgi kurduğu kişiler, yani öğretmenler, anne-babalar, okul arkadaşları ve okul dışındaki dostları, sosyalleşme açısından çok önemlidir. Çünkü sosyalleşme sırasında okuldaki, ailedeki, okul ve aile dışındaki hayatın birbirine zıt isteklerde bulunmaması, uyumlu olması gerekir. Bu gruplarda, kişiden istenen davranışların birbirinden çok farklı olması veya okul toplumu içinde birbirinden çok farklı alt grupların meydana gelmesi, okuldaki sosyalleşmeyi olumsuz yönde etkileyecektir.

Psikoloji açısından, birey davranışlarının oluşmasında toplumsal ilişkiler ve interaksiyon pek önemli gözükmez. Bu alanda uzun zaman antropoloji, psikoanaliz ve öğrenme teorileri, sorunu, güdülerin sosyalleşmesi olarak ele almışlardır. *Psikoanaliz*, insanın davranış sistemlerini oral davranışlar (acıkma, ağızla emmek ve yemek yemekten zevk alma), anal davranışlar (boşaltım sistemlerini kontrol altına alma), cinsel davranışlar (libido ilişkilerini ve cinsel dürtüleri kontrol altına alma), saldırganlık davranışları şeklinde gruplara ayırarak incelemeyi yeğ tuttu. Psikolojik incelemelerde sosyal bağımlılık ve başarı motivasyonu "kazanılmış güdüler" olarak yorumlanmıştır. Bilgi ile ilgili (kognitif) sistemler ve dil de uzun zaman ihmal edilmiştir. Ancak son zamanlarda bu faktörlerin okuldaki şans eşitliğini sağlamadaki önemi anlaşılmış ve üzerinde önemli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Çocuğun, sosyalleşmesi sırasında gösterdiği ahlâk gelişimi, peşin hükümler kazanması, vaziyetalı ve fikir sistemlerini oluşturması, politik tutumlar kazanması *Freud*, *Kohlberg* ve *Piaget* tarafından psikanalitik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Sosyalleşmede bazı kalıtsal unsurlar vardır; dünyanın çeşitli yerlerinde ne kadar değişik toplum ve kültürler içinde yaşarlarsa yaşasınlar, gene de bütün insanların "evrensel" diyebileceğimiz ortak sosyalleşme yönleri vardır. Niteliksel ve niceliksel farklara rağmen, her çocuğun gelişim kademeleri, ana konulara yaklaşımı, dışardan aldığı kültürel çeşitlilikleri sindirme biçimi birbirine benzemektedir. İnsan her zaman boş bir levha ("tabula rasa") olarak görülmemelidir; o, çevre uyarılarını tamamen pasif olarak almaz. İnsan çevre ilişkilerinin bütünleşmesi sonucunda meydana gelir. İnsan davranışlarına sadece

dış uyaranlar yön vermez; olgunlaşma, büyüme, iç dinamikler ve istekler de belirleyici olur. Ama buna rağmen kişide, içinde yetiştiği yetişkinler toplumunun kültürüne uygun örnek davranışları benimseme, daha açık olarak kendini gösterir.

Psikolojideki sosyalleşme modellerinden bir başkası da öğrenme teorileridir. Meselâ, başarı isteyen bir toplum ödüle, cezaya ve pekiştirmeye çok önem verir. Bazen da bir kişinin hareket ve duygu hayatı için bir modeli veya örneği Almaya'daki Türk işçi çocukları arasında görülmektedir. Anne-babası ile yeterli bir iletişim kuramayan, son derece kuru bir hayat yaşayan ve bu arada video vasıtasıyla Türkiye'den götürülen bir komedyenimizin filmlerini defalarca seyreden âdeta ezberleyen bu çocukların hepsi bu komedyen gibi konuşmakta, aynı tür esprileri yapmakta, kültür dünyası bu çerçevede sıkışıp kalmaktadır (1970-80'li yıllar).

Çocuğun içinde yaşadığı sosyal çevre şartlarının farklılığı, onların fikir ve davranış sistemlerinde de bir farklılık meydana getirmektedir. Okul başarısı üzerinde yapılmış olan araştırmalardan bazıları, üst ve orta tabaka çocuklarının okuldaki beklentilere uygun bir ön-yetişme dönemlerinin olduğunu ve bu yüzden başarılı oldukları, alt tabaka çocuklarını ise özellikle başarı motivasyonlarının güçlü olması dolayısıyla okuldaki bazı derslerde başarılı oldukları sonucuna ulaşmıştı. Ancak başka bazı araştırmacıların vardıkları bir sonuca göre de, üst ve orta tabaka çocuklarına ailelerin ve yakın çevrenin verdiği başarı motivasyonu, okul kariyerindeki yükselmelere çok daha uygundur. Okullarımızın itici gücü olan başarı motivasyonu (hatta modern toplumların da itici gücüdür, çünkü Batı toplumları kendilerini "başarı toplumu" olarak nitelemektedirler) anne-baba ve sosyal tabakalar bakımından nasıl farklılaşmaktadır? Eğitimde son derece önemli olan bu konuda *Kohn* ve *Rolff* işçi ve memur ailelerini ayrıntılı olarak incelemiş ve şu sonuçlara varmışlardır:

İşçi olarak çalışan bir anne-babaya, yetenek ve yatkınlıklarını gösterme imkânı pek verilmez. İşyerindeki ve işyeri dışındaki iletişimi sınırlıdır; özellikle işyerinde çalışırken başkalarıyla iletişim kurmaya zaman kalmaz. Genellikle bedeniyle ve el işlerinde çalışır, akan iş bantlarının önünde çok mekanik olmak zorundadır. Kirli bir ortamda ve yüksek gürültü içinde çalışır. Kaza geçirme tehlikesi de yüksektir. Bazen kendine ve ailesine uygun olmayan zamanlarda vardiya çalışması yapar; götürü iş aldığı da durumu pek iyi değildir. İş hayatında bunalımlar ortaya çıktığında bir meslekî güvencesi yoktur. Buna karşılık memurlar, daha bağımsız ve bilinçli iş yapabilirler. Bunlar hep sembollerle uğraşmaktadırlar ve iletişim esas çalışma şartlarından biridir. Yüksek bir ücret, temiz bir iş ve işçilere göre çok daha yüksek bir çalışma garantisi vardır. İşçi ailelerinin yapısı oldukça farklıdır; aile içinde çok kesin bir rol ayrımı vardır, akraba ve komşularla iletişim ve etkileşim çok sıkı ve güçlüdür, çok çocuklu

ailelerdir, katı bir cinsiyet ayrımı vardır, evin dar olması dolayısıyla çok sıkışık oturma zorunluluğu vardır. Buna karşılık memur ailelerinde karı, koca arasındaki iş bölümü biraz daha esnektir, arkadaşça ilişkiler vardır; dostluklar ve ilişkiler daha ziyade meslektaşlarla kurulur, katı cinsiyet ayrımı anlayışı yoktur. İşçi ailelerinde uzun vadeli planlar yapılamaz, daha ziyade yaşanan ana önem verilir. Kollektif bilince, devlete ve hük-mete çok güvenilir; "politika yapmak" pek sevilmez; cinsiyet rollerine dayalı peşin hükümlerle dolu bir değer sistemi vardır; erkeklik, güç ve egemenlik kavramları çok önemlidir. Otoriteye sadakat, geleneklere bağlılık, entellektüalizme karşı olma gibi karakteristikler vardır. Buna karşılık memurlar, toplumsal kuralları, yükselmede bir merdiven olarak görürler. Meslekî olarak yükselme yolları açıktır ve bu yükselmeyi kolaylaştıracak bireysel bir değer sistemine sahiptirler. Memurlarda kendi kendilerini kontrol, bağımsızlık ve girişimcilik esastır. Memurların amaçlarının yükselme olması, buna uygun bir değer sistemi kurmaları, çocuklarının okul başarılarını olumlu yönde etkilemektedir. İşçi ailelerinde okula ve öğretime karşı gerek duygusal gerek bilgisel bir uzaklık vardır; çocuklarının ev ödevlerine yardım edemezler, okul idaresi ve öğretmenlerle ilişki kurmaktan çekinirler. Eğitim anlayışları da oldukça farklıdır; çocuklar kuralları bozduğunda düşünmeden ceza verilmektedir. Çocuk davranışları dış zorlamalarla düzeltilmeye çalışılmaktadır. Bu ailelerin, çocuklarından başarı istekleri ve destekleri azdır. Okulun gerektirdiği veya sosyal hayatta yükselmeye yetecek kadar bir başarı desteği yoktur. Bu arada çocukların okula hazırlanmasında hem dil gelişimi hem zihnî olgunluk ve hazırlık yönünden büyük eksiklikler vardır. Buna karşılık memur ailelerinde çocukların genel bilgi eğitimlerine çok büyük önem verilmektedir. Memur ailelerinin çocukları ödüllendirme ve cezalandırma anlayışları da tamamen değişiktir; ceza ve ödül anlatılarak ve eğitim amacıyla verilir; bedensel cezalardan genellikle kaçınılır. Çocukların okul hayatını duygusal ve bilgisel yönden güçlü bir şekilde destekler ve yönlendirirler. Çocuklardan başarı istek ve desteği çoktur. Okul öncesi hayatta, okulun istediği şekilde bir zihin ve dil gelişimini sağlamaya çalışırlar.

Demek ki, babanın sosyal ve meslekî durumu ailenin sosyal yerini ve çocukların okul başarısını kesinkes etkilemektedir.

Okul, genellikle bir orta tabaka kurumu olarak karakterize edilmektedir. Bizi buna sevkeden de öğretmenlerin sosyal mevkiidir. Öte yandan öğretmenlerin öğrencilerden beklentileri de orta tabakaya göredir.

Aileden daha güçlü ve planlı bir sosyalleşme yeri olan okulun esas gücünü, buradaki formal (resmî) ilişkiler ve toplumsal kontrol sağlamaktadır.

5.3. Sosyal kalıtım

Okulların insan toplumlarında oynadığı rol nedir, bu kurumlar ne zaman ortaya çıkmışlar ve sosyal yönden ne gibi değişiklikler geçirmişlerdir? *Eğitim insanın toplumsal yaşayışı kadar eskidir ama okulların tarihi o kadar eski değildir.* İlk insanlar, çocuklarına hayatta gerekli olacak teknikleri, kültürel bilgi ve becerileri aile yaşayışı içinde veriyorlar; ailesi içinde yetişen gençler de anne-babalarından ve çeşitli yaş gruplarını içeren arkadaş toplantılarından gerekli bilgi ve becerileri öğrenerek hayata atılıyorlardı. Ancak insanlığın uygarlaşmasında öyle bir zaman geldi ki, özellikle zihnî ve manevî alandaki bazı gelişmeler ve bilgi birikimi çocuklara aileler ve arkadaş grupları vasıtasıyla anlatılamaz oldu. Meselâ, matematik ve din alanındaki gelişmeler, tıbbî bilgi ve beceriler... İnsanın yerleşik hayata geçmesi, ticarî ilişkilerden mübadele usûlünün yeterli olmaması, dinî hayatın sadece toplumdaki bazı din adamlarını değil toplumun bütün bireylerini kuşatması, bu alanda, ailenin dışında bazı yetiştirme tarzlarını da zorunlu kıldı. Çeşitli insan toplumları, okulları önce yazı, hesap öğretme ve kişilere din bilgilerini kazandırmak için kurmuşlardı. Bunda elbette insan nüfusunun artması ve toplumsallaşma sınırlarının genişlemesi de rol oynamıştır. Çünkü geniş bir alana dağılan milyonlarca nüfusa, gerek inanç gerek yaptırım seremonileri çok karmaşıklaşmış toplumsal hayatın bütün problemlerine çözüm bulmak, insan yaşayışını doğumdan önce ve doğumdan sonraki alanda yönetmek iddiasında bulunan din bilgilerini kulaktan dolma usullerle yaymak imkânı yoktu. Bu alandaki bilgi ve beceri birikimi, o zaman kurulan çeşitli okullarda yetiştirilen kişiler vasıtasıyla çok geniş alanlara yayılmıştı. Bu okullardan çıkan imamlar hem halkı hem çocukları öğretmiş, eğitmiş; onların başında çeşitli konularda imamlık, önderlik yapmış; kadılar ve müftüler de insan hayatının çeşitli problemlerini din hükümlerine göre çözmeye, sorunları halletmeye çalışmışlardır.

Daha sonraki yüzyıllarda dinî bilgilerin yanı sıra teknik bilgi ve becerilerin de artması, bunların da yavaş yavaş okullara girmesine yol açmış; hatta çağdaş hayat içinde teknik bilgilerin öneminin artması dine dayalı düzen yerine insanların kurdukları dünyevî düzenlerin hâkim olması okullardaki dine dayalı eğitimi geriletmiş, hatta din eğitimini tamamen okul-dışı tutma noktasına getirmiştir. Günümüzde teknik, kültür, yönetim ve ekonomi alanlarındaki bilgi patlaması bütün hızıyla devam etmektedir. Okullar sürelerini, cinslerini, ders saatlerini ve ders içeriklerini bu bilgi patlamasına göre düzenlemeye çalışmaktadırlar. Öte yandan okulların ilk kuruluşlarından beri hiç değişmeyen en önemli görevleri, toplumsal değerlerin ve kuralların çocuklara ve gençlere öğretilmesi ve benimsetilmesi olmuştur.

Bir insanı şekillendiren iki kalıtım faktörü vardır; biyolojik kalıtım ve sosyal kalıtım. Biyolojik kalıtım, insanın beden olarak insan olma özelliklerini, diğer insanlara benzer ve farklı yönlerini, kendi ailesine ve sülâlesine benzemesini, biyolojik özelliklerini gösterir. Sosyal kalıtım ise, çocuğun ve gencin içinde yetiştiği ailenin, yakın çevrenin ve toplumun özelliklerini; diğer toplumlarda yetişen insanlardan farklı ve onlara benzer yönlerini, atalardan alınan bazı geleneklerin öğretilip benimsetilerek gelecek kuşaklarda da yaşatılmasını ifade eder. İnsan, biyolojik kalıtımını anne-babasından doğuşu sırasında getirir; sosyal kalıtımını ise ikinci doğum veya sosyal-kültürel doğum denilen sosyalleşme vasıtasıyla getirir. İnsan büyük oranda biyolojik kalıtımını da, sosyal kalıtımını da kendisi belirleme noktasında değildir. İnsanın annesibabası, içinde yaşayıp yetiştiği toplum, onun iradesi dışında rol oynamaktadır. Ama toplumların biyolojik kalıtımı ve hele'hele sosyal kalıtımı dzenleme noktasında ellerinde oldukça geniş imkânlar vardır. Yaşadığımız çağda sosyal kalıtım giderek daha çok faktörlü olmaktadır. Toplumların teknik ve kültürel bilgi birikimi giderek artmakta; gerek anne-babalar gerek okullar bu birikimden seçme yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bütün toplum üyelerinin bu sosyal kalıttan yararlanmalarını sağlamak, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmanın yanı sıra herkesin sosyal hayatta kendilerine düşen, çalışmakla hakettikleri yeri alabilmeleri için de okula gitme zorunluluğu konmuştur ve hatta bu zorunluluğun süresi de her geçen gün artmaktadır. Sosyal-kültürel kalıtımı nesilden nesile aktaran genler, toplumsal kurumlardır ve bunların başında da o k ulgelmektedir.

Sosyal kalıtımın en göze çarpan özelliği, toplumların birbirinden oldukça farklı olan kültürleridir. Kültür, yalnızca toplumsal unsurları bir arada tutmakla kalmaz, aynı zamanda insan şahsiyetinin en önemli yanlarından birini de meydana getirir.

Günümüzde çok büyük önem kazanmış olan okul sosyalleşmesinin iki ana görevi hemen dikkati çekmektedir; kültür nakli ve toplum bütünleşmesi! Çağdaş okul sistemlerini değerlendirmenin de en sağlam ölçütlerinden biri, bu görevlerin yapılıp yapılmadığına bakmaktadır.

Bu Bölümün Kaynakları

- AZİZ, A. *Toplumsallaşma ve Kitleseİ İletişim*. Ankara: A.Ü.Basın-Yayın Yüksekokulu yay., 1982.
- BOTTOMORE, T.B. *Toplumbilim Sorununa ve Yazımına İlişkin Bir Kılavuz*. İstanbul: Beta yay., 1984. 2.baskı.
- FEND, H. *Sozialisation durch Literatur. Soziologie der Schule IV*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag, 1979.

- FEND, H. Gesellschaftliche Bedingungen schulischer Sozialisation.
Soziologie der Schule I. Weinheim/Basel: Beltz Verlag, 1979.
5. baskı.
- FEND, H. Schulklima: Soziale Einflusseprozesse in der Schule.
Soziologie der Schule III. Weinheim/Basel: Belt Verlag, 1977.
- GEHLEN, A. *İnsan Üzerine Sekiz Konferans.* İstanbul: İ.Ü. Edebiyat
Fakültesi yay., 1970.
- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. *Erziehungssozio­logie.*
Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. 1978.
- HENECKA, H.P. *Grundkurs Erziehungssoziologie.* Freiburg im
Breisgau, 1980.
- HERRELMAN, K. *Unterrichtsorganisation und schulische
Sozialisation.* Weinheim/Basel: Beltz Verlag, 1971. 3. baskı.
- INKELES, A. Society, Social Structure and Child Socialization.
CLAUSEN, J.A. (yay.) *Socialization and Society.* Boston: Little
Brown & Comp. 1968. S.73-129.
- LANHTERMANN, E.D. *Interaktionen. Person, Situation und
Handlung.* München: Urban und Schwarzenberg 1980.
- PORTELE, G. *Sozialisation und Moral.* Weinheim/Basel: Beltz Verlag
1978.
- ROLLF, H.-G./NYSSSEN, E. *Sozialisation und Auslese durch die
Schule. Gesellschaft und Erziehung.* Heidelberg: Quelle &
Meyer 1972.
- ROTH, H. *Pädagogische Anthropologie.* Hannover: H. Schroedel
Verlag 1976 4. baskı (cilt I), 1976. 2. baskı (cilt II).

6. OKULUN TOPLUMSAL GÖREVLERİ

Daha önce de görüldüğü gibi; sosyalleşme kişileri daha sonra toplum içinde alacağı rollere göre kişileri bilgi ve beceri bakımından hazırlamaktır. Bu bir taraftan kişinin daha sonra yapacağı özel bir mesleğin becerilerini kazanmak, diğer taraftan da bu rol dolayısıyla çevrenin kendisinden beklediklerini yerine getirmek, "rol sorumluluğunu" hissetmek ve yapabilmeyi öğrenmektir. Hem Doğu hem de Batı toplumlarında sosyalleşmeden bunlar beklenmektedir.

6.1. Okulların toplumsal görevleri

Parsons, bir sosyal kurum olarak okulun en önemli görevleri arasında sosyalleştirme ve seçme-elemeyi ("seleksiyon") saymaktadır.

Okul sistemi, kendisine bir hammadde olarak sunulan öğrencileri bazı temel eğitim aşamalarından sonra çeşitli değerlendirme yöntemleriyle bir seçme ve ayıklamaya tabi tutarak herkesi, ilgi, yetenek ve çalışma temposuna uygun bir işe yerleştirmelidir ("allocation"). Toplumda yeni yetişen kimseler, genellikle okulda gösterdikleri başarılarla göre çeşitli sosyal statüler içinde çeşitli sosyal roller üstlenerek topluma katılmaktadırlar.

Okul sisteminin en başta gelen görevlerinden birisi, içinde yer aldığı toplumun yenileşmesini ve devamlılığını sağlamaktır. Okuldaki sosyalleşme bir taraftan kişilerde çalışma, iş yapabilme yetenek ve becerilerini geliştiriyor; bir taraftan da sosyal bütünleşmeyi sağlayacak bir toplumsal bilinç kazandırıyor. Okulun, kendisine verilen öğrencileri belirli bilgi ve meslek dallarında yetiştirmesi, toplumun ekonomik yapısının canlı ve güçlü tutulması için şarttır. Ama okullarda meslek derslerinin ve bilgilerinin dışında ve üstünde bazı dersler, bilgi ve yönlendirmeler de verilmelidir; meselâ dil, sosyal normlar, meşhur ve örnek bazı kişilerin çeşitli toplumsal rolleri yorumlama örnekleri, toplumdaki sosyal ve politik ilişkiler vs.. Okulun topluma uyum yaptırma ve sosyalleştirme görevlerinden genellikle bu anlamda bahsedilmektedir.

Tarihsel ve toplumsal şartlar, bizim toplumumuzu da yavaş yavaş modern bir sanayi toplumu haline getiriyor. Sanayileşme tam mükemmel olarak gerçekleşmese bile, Türk toplumu çok çeşitli yönlerden sanayi toplumlarının birçok özelliklerini gösteriyor, onun karşılaştığı sorunlarla ilgilenmek zorunda kalıyor. Sanayi toplumunda, okuldaki sosyalleşme birçok yönlerden okul dışındaki kişileri de ilgilendirmektedir. Okul, kendi dışındaki büyük ana toplumu en az üç yönden yenileştirmek ve hayatını sürdürmek zorundadır:

1. Okul sisteminde genellikle bilgi ve becerilerin karakterize edildiği kültürel sistemin yenileştirilmesi ve sürdürülmesi kurumlaştırılır. Bir toplumda egemen olan dil, yazı ve bazı meslekler okul vasıtasıyla kazandırılmaktadır. Halkın, yaygın eğitim içinde systemsiz olarak verdiği bilgi ve beceriler okulda çok daha sistemli, düzenli ve bazı özel düzenlemeler içinde verilmektedir.

2. Okullar, içinde bulundukları toplumların sosyal yapılarını yenileştirerek devam ettirirler. Sosyal yapı, bir toplumdaki sosyal statülerin dağılımıdır ve bu da genellikle meslekî hayat içinde kendisini göstermektedir. Okullar, hem sosyal statülerin nesilden nesile aktarılmasını sağlarlar hem de bu statülerde çalışacak adamları yetiştirir ve yerleştirirler. *Schelsky*'ye göre okullar, modern toplumlarda hayat şanslarının ana dağıtım mekanizmaları olmalıdır. Ancak bu dağıtımı yaparken yapılan seçme ve eleme işlemlerinde öğrencilerin sosyal menşeleri önemli bir rol oynamamalıdır.

Bir toplumdaki okul politikası, o toplumun hayat görüşüne sıkı sıkıya bağlıdır. Meselâ, okulda bütün yetenekler değil, o zaman için toplumda büyük saygınlığı olan, toplumun sosyal ve ekonomik gelişmesi için gerekli olduğuna inanılan yetenekler desteklenip geliştirilmektedir. Eski ve Orta çağlarda geçerli olan yetenek ve becerilerin hepsi, bugün de aynı saygınlık düzeyinde değildir. İlkel toplumlarda geçerli olan bilgi ve yeteneklerin modern toplumlar içinde aynı oranda geçerli olduğu söylenemez. Eskiden beri, okulların yetiştirme ve işe yerleştirme görevini toplumların ve devletlerin resmî yetenek anlayışları belirlemiştir; okulda hangi özelliklere önem verileceğini, hangi mesleklerin eğitiminin yapılacağını, hangi okuldan mezun olanların hangi işe yarayacağını hâlâ resmi makamlar belirlemektedir.

Okullar, çeşitli sosyal statülere eleman dağıtımı yaparken aynı zamanda nesillerin değişmesi sırasında olması gereken sosyal hareketliliği de sağlarlar. Bugün baba ve oğulun öğrenim düzeylerinin ve mesleklerinin farklı olmasındaki en etkü düzenleyici güç, okuldur. Bireylerin yetenek ve gayretlerine en uygun nesiller arası sosyal hareketlilik okullar vasıtasıyla yapılmaktadır. Ama bazı sosyologlar, çocukların sosyal menşelerinin okul başarılarını etkilemesini ve okul kariyerini az-çok belirlemesini, okulun egemen güçlerce sosyal

sınıfların "yerleştirilmesi" ve meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanıldığı şeklinde yorumlamaktadırlar. Okuldaki şans eşitliği, çocukların okul öncesi yetiştirme tarzları ve sosyal menşeleri tarafından önemli ölçüde etkilenmektedir, ama nesiller arası sosyal hareketliliğin en istikrarlı ve haklı şekilde düzenlenmesi gene okullar tarafından yapılmaktadır.

3. Okul sistemleri, toplumsal bütünleşmenin ve kaynaşmanın bir aracıdır. Öğrencilere toplumsal kurallar, değerler ve sosyal rollerin örnek yorumlamaları sistemli olarak burada öğretilir. Gerçi bu görev mevcut iktidar ilişkilerini pekiştirmeye ve sürdürmeye yönelik olduğu için bazıları tarafından eleştirilmektedir; okulların bu görevlerinin içinde onların politik fonksiyonlarının da yattığı doğrudur, ama toplumsal normların, değerlerin ve yorum örneklerinin insan şahsiyetinin gelişmesinde ne kadar önemli olduğu hiç bir zaman gözden kaçırılmamalıdır.

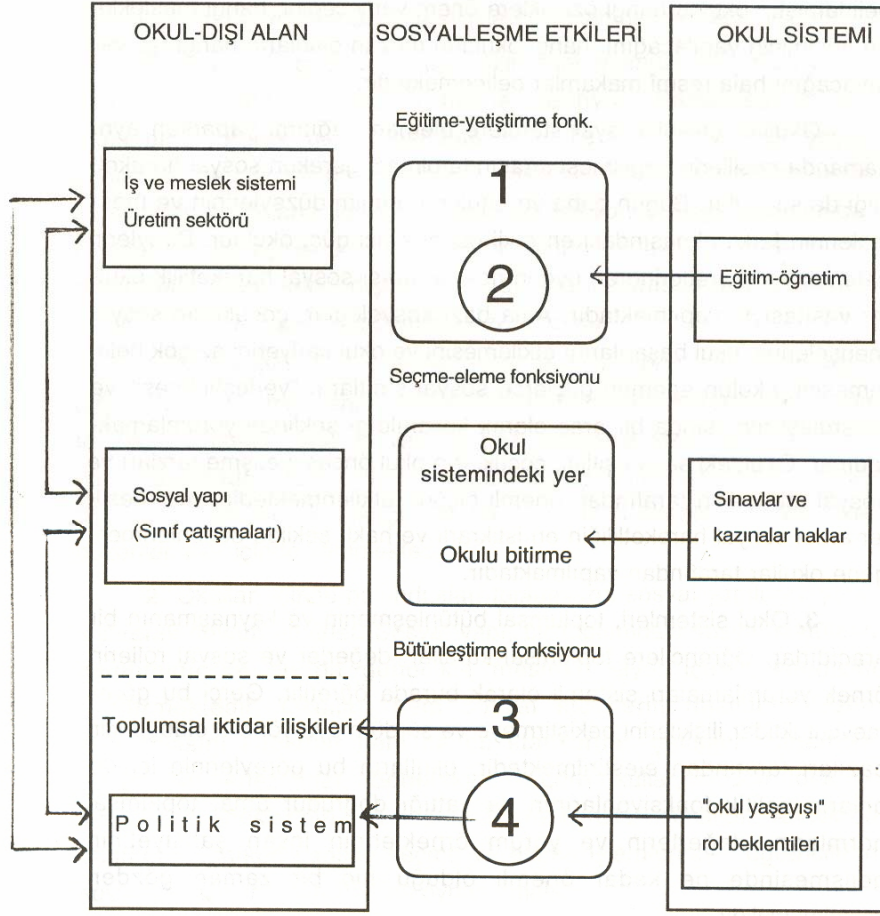
Çok önemli sayılan okulun toplumsal bütünleşme ve kaynaşmayı sağlama görevi, daha sonra ayrı bir başlık altında işlenecektir.

Okulun bu üç görevini bir şema halinde göstermek gerekirse, uluslararası alanyazındaki şu tanınmış şemanın kullanılması doğru olacaktır.

6.2. Okulun ekonomik görevi

Okulun en önemli görevlerinden biri, "üretim görevi"de denilebilecek, eğitime ve kalifiye eleman yetiştirme görevidir. Okulun ekonomik üretim alanındaki görevleri, esas anlamıyla sanayileşme devriminden sonra ortaya çıkmış ve Eğitim Bilimi alanında da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra incelenmeye başlanmıştır. Özellikle Anglo-sakson ülkelerinde eğitim sektörüne yapılan yatırımlarla ekonomik gelişme arasındaki paralellik üzerinde epey zamandan beri durulmaktadır. Böyle olunca, işgücü, hammadde ve sermayenin yanı sıra eğitim de ekonomik gelişmede önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir. Çünkü ekonomik rekabete ve uluslararası diğer rekabet alanlarına girebilmek için, ülkenin bütün yetenek rezervlerinin tam olarak değerlendirilmesi, en yüksek düzeyde eğitilmesi gerekmektedir. Üstelik yetenek rezervleri maddi rezervler gibi bekletilemez; kullanılmadığı an bozulur, yozlaşır gider. Bu yetenekleri uygun bir anda yakalayıp hemen değerlendirmek için, gelişmiş ülkeler, çocuklarını ve gençlerini daha uzun süre okullarda tutuyorlar. Bizim ülkemizde ise, okuldan sonra okullaşma oranları hızla düşmekte; pek çok insanımızın yetenekleri değerlendirilmeden kalmaktadır.

H.Fend'e göre okulun toplumsal görevleri

şemadaki rakamların açıklanması:

- 1) Kişinin iş yapabilme gücünü belli mesleklere göre geliştirmek.
- 2) Kişiyi, topluma katılacak şekilde genel olarak yetiştirmek.
- 3) Sistemi durgunlaőtıracak kurallar, değerler ve yorum sistemleri.
- 4) Politik yönlendirmeler.

Bir ÷lkedeki teknolojik gelişme ile o ÷lke insanların eğitim düzeyi arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki en açık bir şekilde, ekonomik sistemlerin gelişmesi ile giderek daha iyi yetiştirilmiş teknik eleman ihtiyacında kendini göstermektedir. Toplumların ekonomik yönden gelişmişlik durumları ile okul sistemi ve eğitim yatırımları arasındaki sıkı ilişkiye son zamanlarda sık sık temas edilmektedir. Birçok eğitim ekonomisi görüşleri, eğitim sektörü ile iş dünyasının yapısı arasındaki yapısal ilişkilere dayanmakta ve bu yönde planlamalar yapılmaktadır. Öte yandan didaktik olarak meslek eğitiminin nasıl daha kaliteli elemanlar yetiştireceği; iş dünyası ile meslek okullarında verilen teorik bilgiler arasındaki sıkı bağların nasıl kurulacağı yönünde birçok çalışmalar yapılmaktadır.

Eğitim sektörü ile üretim sektörü arasındaki ilişkilerin analizindeki şu görüşler ortaya çıkmaktadır:

Eğitim seviyesi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki vardır. Bunun için eğitim yatırımlarına önem vermeli ve bu arada bir yol izlenmelidir. *Sanayileşme arttıkça ekonomik sistemin yetişmiş eleman ihtiyacı sürekli artmakta, belirli iş ve meslek alanlarında belirli ölçülere göre yetiştirilmiş elemanlar istenmektedir.* Öte yandan, nüfusun artış hızına göre gelecekte ve şimdi belirli meslek adamlarına, doktorlara, öğretmenlere, avukatlara vs. ihtiyaç artmaktadır. Bir ÷lkenin gelecekteki ihtiyaçlarına göre bunların zamanında temin edilmesi için şimdiden tahmin edilmesi ve planlamasının yapılması gerekir.

Nüfus piramidinde Türk toplumunun nüfusu yukarıdan aşağıya doğru giderek büyüyor. Bu nedenle, eğitim sisteminin her noktasında okul ve öğretmen sayısının sürekli artırılması gerekmektedir. 2000'li yıllarda ilköğretim çağındaki nüfusumuz şimdikinden çok çok fazla olacaktır; orta ve yükseköğretim kademelerinde bir taraftan nüfus artışlarını hesaba katmalı, bir taraftan da bu kademelerdeki okullaşma oranlarının hızla artırılması gerektiği unutulmamalıdır. Bu nedenle hem yetişmiş eleman açısından hem ders mekânları ve araçları yönünden eğitim yatırımlarının giderek artırılması lâzımdır. İlkokullardaki, ortaokul ve liselerdeki 60-70 kişilik sınıflar dünya eğitim standartlarının çok çok üstündedir. Yükseköğretimde de her yıl, kontenjanlar sıvıf kapasitesine ve öğretim elemanı sayısına, eğitim bilimi açısından ders yapabilme ölçülerine dikkat edilmeden rasgele arttırılmaktadır. 90-100 kişilik bir sınıfa, her gün öğrencileri izleyerek, sorularına cevap vererek, onları konuşturarak ders vermenin ve bu grubun hiç bozulmadan sabah akşam ders dinlemesinin mümkün olmadığı hiç hesaba katılmadan, yükseköğretime daha çok öğrenci almanın bir anlamı yoktur. Öte yandan Türk ekonomisinin yapısı da sürekli değişmekte; nüfus artışı sanayileşmeyi zorlamaktadır. Genel ve bilhassa mesleki eğitim politikasında buna özellikle dikkat etmek gerekir. Eğitimde verimliliğin artırılması için bir taraftan ders araç ve

gereçleriyle laboratuvar imkânları düzeltilmeye çalışılırken, öte yandan öğretmen-öğrenci oranına dikkat edip 30 kişiden fazla sınıfları ikiye bölmenin çarelerihem yeni öğretmen hem de yeni sınıf olarak- araştırılmalıdır.

Bir ülke veya toplumun ekonomik gelişmesini, nüfus artışını ve sosyal gelişmelerini gösteren istatistiklerden yakın gelecekteki gelişmeler tahmin edilip, okullar vasıtasıyla ona göre işgücü yetiştirme planları yapılmaktadır. Bu planlamalar yapılırken, aynı gelişim çizgisini daha önce geçmiş veya geçirmekte olan diğer toplumlar da, uluslararası karşılaştırmalar yoluyla ele alınıp değerlendirilmelidir.

Okulun, çocukları ve gençleri yetiştirmesi sırasında takip ettiği eğitim amaçları, bu amaçlara ulaşmak için düzenlenen müfredat programları, bu programlarda bilimlere tanınan öncelik ve ders saati uzunluğu, öğretim metodu olarak izlenen yollar, kullanılan araçlar, öğretim sırasında meslekî bilgi dışında kazandırılmak istenen dünya görüşü vs. de Eğitim Sosyolojisi bakımından son derece önemlidir. Çünkü okulda öğretilen bilgi ve beceriler, okul dışındaki hayatta kullanılmak üzere öğretilmektedir. Okul, insanın hayatındaki bir geçiş, bir hazırlanma yeridir; hiç bir öğrenci bütün hayatı boyunca okulda kalmayacaktır. Bu nedenle okulda kazandırılanlarla okul-dışı hayattaki uygulamaların birbirine uygun olması gerekmektedir. Bu prensip meslekî bilgi ve beceri alanında olduğu gibi, sosyal hayatın politika, cinsel hayat ve din gibi alanlarında da geçerlidir.

Okul, modern toplumsal hayatın esasını teşkil eden maddî ve manevî kültür bağlarına, modern hayatın problemlerine ve çözüm önerilerine de önem vermelidir; çünkü okulu bitirenler toplumsal hayatın kurallı yaşayışı kadar problemleriyle de yüzyüze gelecektir. Zaten okul sistemi büyük oranda toplumsal sorunlara bağlıdır veya onlar tarafından kontrol edilir. Bu bakımdan *Hentig*, okulun amaç ve görevlerini şöyle sıralamaktadır.

* Okul, çağdaş toplumda geçerli olan işbölümüne göre öğrencileri belli meslekler alanında uzmanlaştırmalıdır.

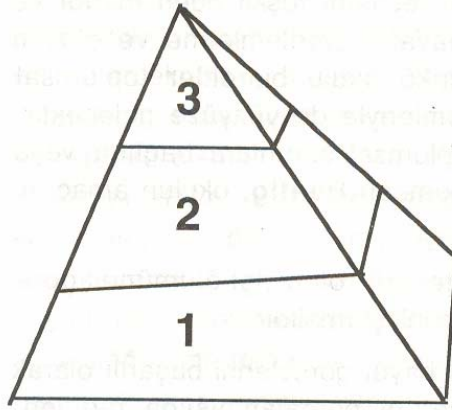
* Çocukların ve gençlerin kendi hayat görevlerini başarılı olarak yapabilmeleri için, işbölümünün yarattığı parçalanmışlığa rağmen, çağdaş hayatın çeşitli sahaları arasındaki bağlantıları görebilmelerini sağlamalıdır.

* Belli sahalarda çalışan insanlar işlerin ayrı ayrı parçalarını yaptıkları için işin bütünü gözden kaçırmaktadırlar. Okul, modern hayatın getirdiği bu parçalanmışlığa rağmen, planlı olarak ve işbirliği içinde çalışarak sorunların üstesinden nasıl geldiğini göstermeli, bunu bir usul haline getirmelidir.

Bir devletin eğitim politikası, onun ekonomik alandaki hedeflerine ve çağdaş ekonominin ana özelliklerine göre düzenlenmelidir. Sanayileşme devrimi ile Eski ve Ortaçağlardan kalma meslek yapısı değişmiş; belli bir meslekte ve hatta belli bir işin bir bölümünde uzmanlaşmak, kaliteli ve hızlı üretim için şart olmuştur. *Ancak son yıllarda otomasyon'un iş hayatına girmesi ile 'belli dallarda uzmanlaşmaya yönelme' meslek anlayışı değişmiş, onun yerine belli alanlarda sağlam temeli olan, bu temel bilgiler üzerine çok kolay ve yeni beceriler geliştirebilecek bir meslek eğitimi anlayışı geçmiştir.*

İnsanlar, toplumun meslek hiyerarşisi içinde daha yüksek, daha rahat ve daha çok para getiren mesleklere geçmek istemektedirler. Bu nedenle eğitim sisteminde yükseköğretim kurumlarının özel bir önemi vardır. Bir toplum içindeki çalışma alanları, önem sırasına ve çalışanların sayısına göre üç alan içinde gösterilmektedir.

Toplumsal çalışma piramidi

3. sektör: Hizmetler ve yönetim. Ticaret, taşımacılık, iletişim v.s. alanlardaki memur ve yönetici hizmetleri..

2. sektör: Sınai üretim sektörü: enerji, madencilik, inşaat ve sınai üretim v.s.

1. sektör: Tarım ve hayvancılık. tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında çalışanlar

Bu sektörlerin önemi ve sektörlerde çalışanların sayısı zamanla değişmektedir. Bu konuda, çeşitli ülkelerdeki gelişim dikkate alındığında, "evrensel" diyebileceğimiz bir "ideal gelişme" yönünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bir ülkedeki okul sisteminin çalışma hayatındaki bu sektörlerin gelişimine ve değişimine dikkat etmesi gerekmektedir. Toplumsal yapı ve iş hayatı hangi insan güçlerinin kalifiye

Tarım, sınai üretim ve hizmet sektörleri arasında rasgele yıllara göre rasgele oranlarla gösterilmiş bir "ideal gelişim" şeması olmasını istiyorsa okul yapısı da bu gelişimi izlemelidir. Okullarda çocuklara ve gençlere bir yandan genel toplumsal kurallar, gelenekler, yasalar ve dünya görüşleri öğretilmeye ve benimsetilmeye çalışılırken bir yandan da toplumun ekonomik durumuna göre kalifiye eleman ihtiyacını karşılayacak bir meslekî eğitim sistemi kurulmalıdır. Meslekî

eğitim içinde de bir yandan teknik bilgi ve beceriler kazandırılırken bir yandan da toplumsal bütünleşmeyi ve kaynaşmayı sağlayacak unsurlar verilmelidir.

Yıllar	Tarım	Sınaî Üretim	Hizmetler
1880	47	34	19
1900	40	38	22
1925	38	38	24
1940	35	39	26
1950	33	41	26
1965	25	45	30
1986	15	48	37

Meslekî eğitim, tarımsal ve sınaî üretimi arttırıcı ve düzenleyici yönde verildiği gibi; tıp, hukuk, sanat, öğretmenlik, büro hizmetleri gibi alanlardaki öğretim için de verilmelidir.

Okul sisteminin sosyolojik analizi yapılırken toplumdaki hâkim kültürün okul eğitime etkileri üzerinde de mutlaka durulmalıdır. Toplumda hangi mesleklere, hangi yetenek ve becerilere önem veriliyorsa, okul sosyalleşmesi de o yönde olacaktır. Toplum üyelerinin değerli bulduğu, çeşitli alanlarda ölçek olarak kullandığı bir değerler sistemi vardır. Bazı toplumlar tek bir yeteneğin değerlendirilmesine önem verdikleri halde bazıları çeşitli yönlerdeki pek çok yetenekleri değerlendirirler. Ama çocukların okuldaki yetenek ve becerilerini değerlendirirken toplumdaki hâkim kültürün önemli ölçüde yönlendirme yaptığı açıktır. Meselâ bugünkü modern toplum zihnî başarılarla büyük önem vermektedir. Toplumdaki amaç ve değerler çok görünmesine rağmen hepsi de insandaki zihnî başarı özelliğine göre değerlendirme yapmaktadır.

Çağımızın kültürü kârda, üretim ve tüketimde büyümeye önem veren ekonomik bir kültürdür. Yükseköğretimde de zekâyâ, rasyonel düşünme ve davranmaya önem veren bir kültür anlayışı vardır. Eskiden beri işe ve bedensel çalışmaya önem vermeme, genel ve mesleki eğitim veren okullarda kendisini hissettirmektedir. Bu da, eğitimin görevlerini yapmasını engellemektedir.

6.3. Okulun seçme ve yerleştirme görevi

Toplumda, ekonomik ihtiyaçların yanı sıra kişilerin eğitim hakları da çok önemlidir. Bu hususta sağlam bir sosyal politika izleyerek toplumda herkese şans eşitliği sağlamak gerekir; herkes, toplumdaki yüksek statüleri elde etmede eşit şanslara sahip olmalıdır.

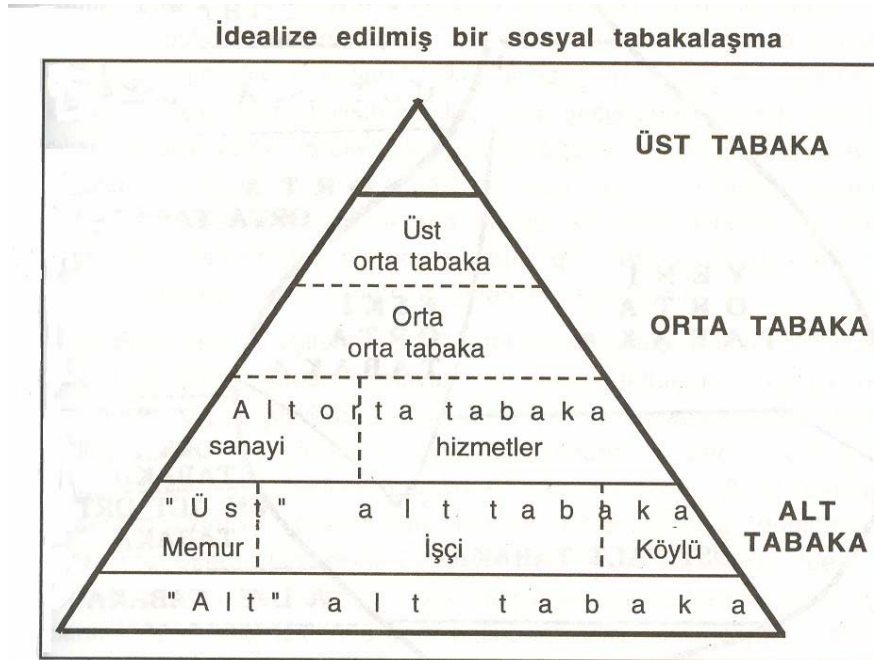
Avrupa'da başlayan ve bütün dünyada hızla devam etmekte olan sanayileşmenin toplum yapısını etkilemesiyle okulun görevlerinde de esaslı değişiklikler olmuştur. Sanayileşme öncesi

dönemde veya sanayileşmemiş toplumlarda sosyal hareketliliği sağlamada okulun önemli bir rolü yoktur; günümüzde ise yüksek mesleklerin verilmesinde eğitim başrol oynamaktadır. Ancak Avrupa ülkelerinin bazılarında bile toplumsal sınıflar eğitim sistemine hâlâ aynen yansımakta, okullar vasıtasıyla olsa olsa yatay hareketlilik sağlanmaktadır.

Toplumların sosyal yapısını en basit ve en doğru anlatma şekillerinden biri, onu sosyal sınıflara veya tabakalara ayırmaktır. Bir toplumdaki paranın, mal-mülkün yüzde ne kadarı kimin elindedir? İktidar ilişkileri, sosyal grupların çatışmaları nasıldır? Bu gibi hususlar en iyi şekilde toplumsal sınıflar piramidinde gözüktür.

Karl Marx'ın, sanayileşme içinde proleterya veya işçi sınıfı ile toplumun üst tabakasını temsil eden burjuva sınıfının iki zıt kutup olacağı, aradaki orta tabakanın kalkacağı ve iki sınıf arasında bir çatışma çıkacağı tahmini büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. Alınan bazı sosyal politika önlemleriyle iki sınıf arasında tampon görevi üstlenen güçlü bir orta tabaka yaratılmıştır.

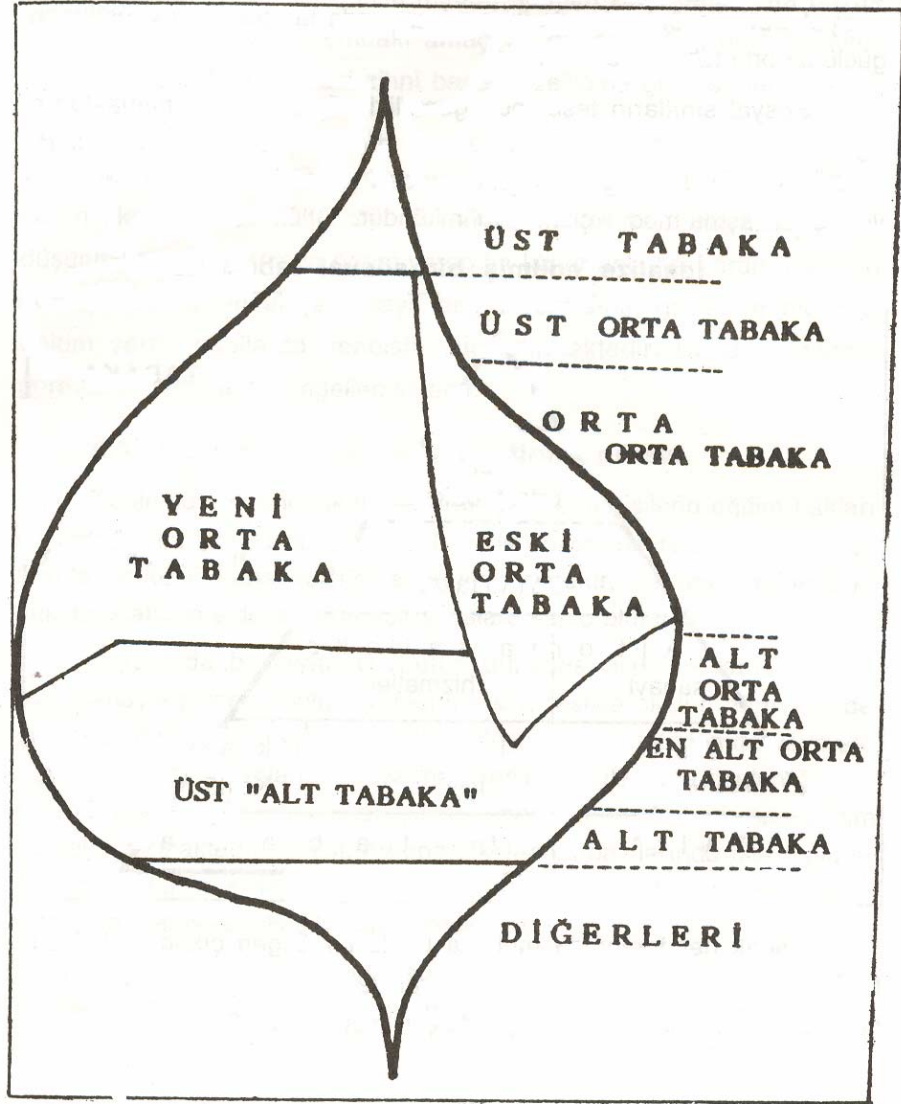
Sosyal sınıfların tesbitinde genellikle üç ölçüt kullanılmaktadır: eğitim düzeyi, meslek grupları ve gelir düzeyi. *Morris Janowitz*, *H. Moore* ve *G. Kleining*'in çalışmalarından yararlanarak şöyle bir sosyal tabakalaşma modeli çizmek mümkündür.

Ancak her toplumda mutlaka böyle bir üçgen çıkacak değildir. Meselâ eski Federal Almanya'nın sosyal tabakalaşması *K.M.Boll* tarafından çok daha değişik biçimde çizilmiştir.

Sosyal yapıdaki bazı özellikler ve mesleklerdeki bazı ayrıcalıklar da eğitim sisteminde etkili olmaktadır. Çalışan sınıf el işi yapanlar ("blue-collar") ve kafa işi yapan memur ve mühendisler ("white-collar"), yani mavi yakalılar ve beyaz yakalılar olarak ikiye ayrılmakta ve herkes ikinci grupta yer almak istemektedir.

Federal Almanya'da sosyal tabakalaşma

Sosyal sınıfların okul sistemine esas etkisi, öğrencilerin sosyal çevrelerini, aile ve arkadaş gruplarını belirlemesiyle ortaya çıkmaktadır; bu kurum ve grupların fikir ve değer sistemleri, dil yapıları okul başarısında ve seçiminde özellikle etkili olmaktadır.

Çağdaş sosyal yapılarını esas özelliği, dikey ve yatay sosyal hareketliliğin çok fazla gelişmiş ve hızlanmış olmasıdır. Modern

toplumlarda sosyal hareketliliği esas düzenleyen ve yönlendiren güç, okuldur. Eğitim araştırmaları bilhassa baba-oğul arasındaki meslekî hareketlilik üzerinde durmaktadır.

Sosyal hareketlilik bireysel de olur grup halinde de! Meselâ bir mesleğin gözden düşmesi veya aniden değer kazanması, o mesleği yapan kişileri sosyal yapı içinde derhal harekete geçirir veya yapılan devrimlerle "soylu" bir ailenin elindeki bütün imtiyazların alınması, onların tümünden aşağı tabakalara hareket etmesine neden olur. Eğitimin etkili olduğu hareketlilik bilhassa bireysel hareketlilik ve genellikle nesiller arası geçiş dönemlerinde ortaya çıkar. Nesiller arası hareketlilik baba ve oğulun mesleklerinin, sosyal statülerinin birbirinden farklı olması demektir. Artık mesleklerin 'kalıtım' gibi geçmesi, tarım aletleri ve tarla, bahçe gibi miras alınması dönemi geçmiştir. Mesleklerin babadan oğula geçmesi veya oğulun da babanın mesleğini seçme oranları giderek düşmektedir.

Şans eşitliği, kişilerin mesleklerini sosyal menşelerinin belirlememesini gerektirir. Babanın imtiyazlı durumu, oğluna da, imtiyazlı bir mesleğe geçiş hakkı vermemelidir. Ama gerçek hayatta meslekî hareketliliğin pek fazla olmadığı, hareket edenlerin de baba mesleğine komşu başka mesleklere geçtikleri görülmektedir. Şans eşitliği açısından bizim için önemli olan, babaların mesleklerinin, oğullarının başka mesleklere geçmesine bir engel teşkil edip etmediğidir. İdealde çocukların meslekleri, onların sosyal menşelerinden tamamen bağımsız olarak, ilgi ve yeteneklerine göre belirlenmelidir. Ama gerçekte, el işi yapanlarla kafa işi yapanlar arasında nesiller arası geçişi önleyen ciddi engeller vardır.

Uzun zaman içinde bakıldığında, sosyal yapıda, çalışma sektörleri bakımından önemli değişimler olmaktadır; tarım ve ormancılık sektörü daralmakta, diğer sektörler genişlemektedir. Esnafın, çiftçinin ve bağımsız çalışanın oranı düşüyor, memur ve uzman işçilikle ilgili mesleklerde çalışanlar artıyor; bu, toplumsal yapıda bir hareketliliği ve yapı değişmesini göstermektedir. Geçen zaman içinde bölgelere göre farklılıklar olmasına rağmen genelde nesiller arasında bir meslekî hareketlilik olmuştur. Başlangıçta, sanayileşmenin getirdiği sosyal yapı sarsıntıları arasında meydana gelmiş olan bu hareketlilik, bugün büyük oranda eğitim-öğretim kurumları tarafından yapılmaktadır.

Babanın sosyal statüsü ile çocukların okul eğitimi arasında bir bağlantı olduğu gibi, okul ve eğitim ile meslekler arasında da bir bağlantı vardır. Eğer bu bağlantılardan ilki çok kuvvetli olursa meslekî hareketlilik azalır; eğer birincisi zayıflar meslek eğitimi ile meslek bağlantısı güçlenirse meslekî hareketlilik artar. Özellikle devlet bürokrasisi ve yüksek seviyede yetişmiş eleman isteyen sanayi kolları, meslekle okul eğitimi arasında sıkı bir bağ kurulmasını

gerektirmiştir. *Bugün de birçok mesleğe girişte, "öğrenim derecesi" çok önemli bir ölçüt olarak alınmaktadır.* Bir zamanlar ilkokul, ortaokul mezunu olmak pek çok işe girişte önemli bir avantaj iken, bugün lise mezunu olmak, yakın gelecekte üniversite mezunu olmak - eğer belli bir dalda uzmanlaşma yok ise - meslek hayatına atılmada hiç bir avantaj sağlamayacaktır.

Bugün eğitim-öğretimin henüz nüfuz edemediği meslek alanları da vardır ve bunların başında çiftçilik ile - eğer meslek sayılırsa - vasıfsız işçilik gelmektedir.

Mezun olunan okul yükseldikçe kişinin meslekî statüsü ve buna bağlı olarak ta hayat düzeyi yükselmektedir. Yüksekokullardan mezun olanların eline, özellikle bürokratik sistemde, lise mezunlarına göre daha çok para geçmektedir. Ancak burada şu da belirtilmelidir ki, hemen hemen bütün toplumlarda, çalışan kadının durumu ve aynı türde bir işte aldığı ücret, erkeğine eşit değildir. Kadınlar ister istemez belirli meslek dallarına itiliyorlar ve burada da erkeklerden daha az ücret alıyorlar. Meselâ, tarım işlerinde gündeiiik çalışmaya götürülen erkeklerle kadınlara farklı ücret uygulanmaktadır.

Kişinin sosyo-ekonomik durumunu belirleyen üç faktör vardır: öğrenim durumu, mesleği ve geliri. Toplumdaki sanayileşme ve modernleşme arttıkça, bu faktörlerin birbirine bağımlılığı daha da artacaktır.

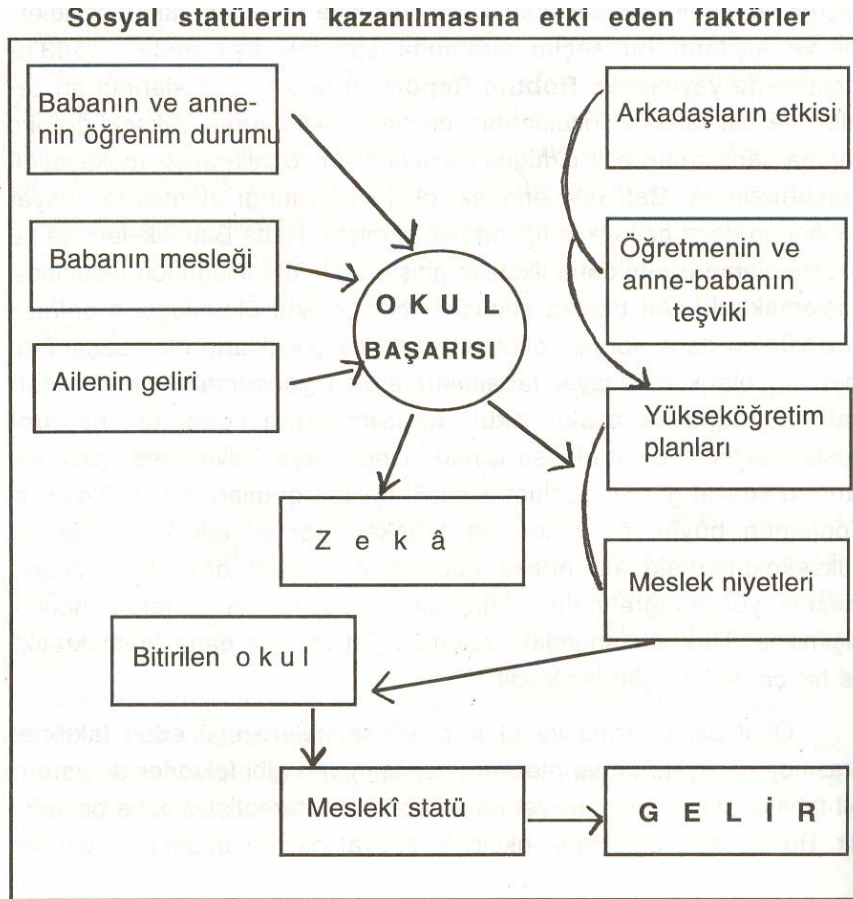
Meslekî hareketliliğin nesiller arası olanından farklı olarak bir de mesleğe girdikten sonra o meslek içinde yapılan meslekî hareketlilik vardır. Bir mesleğe girdikten sonra, o meslek içindeki hareketliliği etkil eyen faktörler bazı mesleklerde beceri ve tecrübe, bazılarında kazanç, bazılarında okul eğitimi, bazılarında ise başarılı geçen yıllar karşılığında alınan terfiler vs. dir.

Okullar, öğrencileri mesleklere yönlendirir ve yerleştirirken bir seçme ve eleme yapmaktadırlar. Bu seçmeye etki eden faktörler nelerdir ve kişilerin bu seçim sırasında şansları eşit midir? 1963'te İngiltere'de yayınlanan *Robbin-Report* alt tabaka çocuklarının en zekileri ile üst tabaka çocuklarının en geri zekâlılarının yükseköğrenim yapma şanslarının eşit olduğunu açıklamıştır. Uluslararası mukayeseli araştırmalarda, Batı ülkelerindeki okulların yaptığı elemelere sosyal faktörlerin daha çok etki ettiği ortaya çıkmıştır. Hatta Batı ülkelerinde bu seçme-eleme işlemi daha ilkokula girişte, okul olgunluğunun tespitinde başlamaktadır. Alt tabaka çocukları henüz okul olgunluğuna gelmez gözükürken daha sonraki okul yıllarında da çocukların okul başarıları, mensup oldukları sosyal tabakaları aynen yansıtmaktadır. Bu geri kalma, daha sonraki okul kademelerine geçişte kendini göstermektedir. Bir il nüfusu içinde, lisede veya üniversitede okuyanların, o sosyal grubun toplum içindeki

nüfusa oranları paralel değildir. Toplumun büyük bir kısmı alt tabakayı temsil ederken, lise ve yüksekokullardaki alt tabaka çocuklarının oranı düşüktür. Ancak, meselâ yükseköğretimdeki öğrencilerin sosyal menşelerini incelediğimizde, Türk toplumundaki durumun Batıya göre daha "demokratik" ve hakça olduğu görülmektedir.

Okul başarılarına ve okul içi yükselmelere etki eden faktörler arasında cinsiyet, din ve mezhep, yerleşim yeri gibi faktörler de vardır. Alt tabaka ailelerinde cinsiyet rolleri üzerinde stereotipler daha belirgindir. Bu da okul eğitime, okuldaki sosyal hayata uyuma ve okullar arası geçişlere genellikle olumsuz yönde etki etmektedir. Okul başarılarını, çocuğun içinde yetiştiği ailenin ve sosyal çevrenin tutumu, başarma ve yükselme motivasyonu; anne-babanın okula ve çocuğun ev ödevlerine gösterdiği ilgiler, okul değerleri ile aile değer ve beklentilerinin uyuşması, okulun amacı ve öğrenci başarıları değerlendirmesi gibi unsurlar belirlemektedir. Okuldaki, ailedeki ve iş hayatındaki rol beklentilerinin birbirinden farklı veya zıt olması da okul başarısını ve şans eşitliğini olumsuz yönde etkileyen faktörlerdendir.

Wisconsin Üniversitesi'nde W.H. Sewell başkanlığında bir grup, sosyal statülerin hayat boyu nasıl kazanıldığı hakkında ("status

attainment process") bir araştırma yapmışlar ve şu sonuca varmışlardır: öğrencilerin sosyal menşeleri okul başarılarını önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca, mezun olunan okula bağlı olmadan insanların meslek başarısı ve meslek içindeki yükselmeleri de sosyal menşe tarafından etkilenmektedir. Öğrencilerin orta ve yükseköğretimleri sırasında çok başarılı bir öğrenim hayatlarının olması bir şeyi değiştirmiyor; bir işe girerken, bir iş içinde yükselirken de sürekli olarak sosyal menşelerine bakılıyor ve ona göre yükseltiliyor.

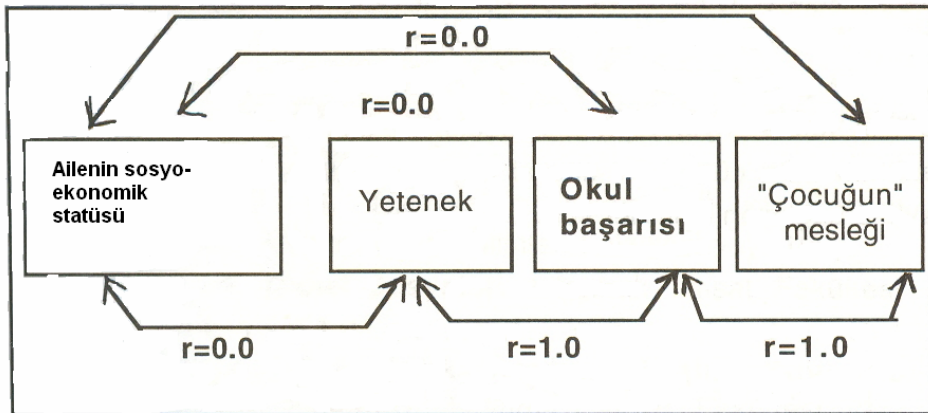
Görüldüğü gibi, insanın mensup olduğu sosyal tabakanın veya sosyal menşenin etkisi, kişinin hayatı boyunca yaptığı sosyal hareketliliğin her safhasında kendini göstermektedir.

Gerek ulusal gerek uluslararası yasa ve beyannamelerde herkesin eğitim hakkı olduğu ve herkese öğrenim yolunun yetenek ve başarıları ölçüsünde açık tutulması gereği ifade edilmiştir. Ancak gerçek hayatta bunun uygulanmadığı, kültürel bakımlardan üst tabakalarda bulunanların bazı okulları ve meslekleri âdeta kalıtsal bir şekilde kendi çocuklarına geçirdikleri görülmektedir.

Okullardaki değerlendirme ve geçişleri demokratlaştırmak için bugüne kadar alınan tedbirlerden en önemlileri olan, belli bir süre parasız ve mecburî öğretim yaptırılması, ülke çapında düzenlenen sınavlarda öğrencilere aynı soruların sorulması ve tarafsız değerlendirme yapılması şans eşitliğini sağlamaya yetmemektedir.

Hatta ülkemizde bütün okullarda ortak ders planı ve ders kitabı olarak aynı malzemenin, "aynı kalitede öğretmenlerin" kullanılması da şans eşitliğini sağlamaya yetmemektedir.

Sosyal menşe, okul başarısı ve meslek arasındaki ideal korelasyonlar

Sosyal hayatta insanlar arasındaki eşitliği sağlamada okula çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Okula başlangıçta, çocuklar arasında birçok "start eşitsizlikleri" vardır. Okul, bu eşitsizlikleri daha da artırıcı yönde değil kapatıcı yönde çalışmalı; okul öğretiminde geri kalanlar veya başarısız öğrenciler çeşitli tedbirlerle desteklenmelidir. Coleman'ın fikrine göre, okulun dış hayattaki eşitsizlikleri kaldırabilmesi için çok etkili bir çalışma yapması gerekmektedir. Bunun için, okuldaki öğrencilerin zekâ ve motivasyonlarının eşit olarak değerlendirilmesi gerekir; cinsiyet, ırk, sosyal menşe gibi doğuştan olan ve çocukların elinde olmayan faktörlerin okul hayatına etki etmesi önlenmelidir. İnsanlığın daha önceki toplumsal gelişiminden gelen birçok sosyal eşitsizlikler vardır; bundan sonra da, insanın yetenek ve çalışmasına göre-sosyal yaşayışın bir gereği olarak-bu tür eşitsizlikler gene var olacaktır. Ama okul, her çocuğu bütün haklara sahip bir varlık olarak alıp, âdeta her neslin çalışmasına, zekâ ve yeteneklerine göre bir toplum oluşturmaya çalışmalıdır. Sosyal, politik ve kültürel hayat bütün vatandaşlara aynı oranda açık tutulmalı, çocuklar bütün okullara kendi özgüçlerine göre girebilmelidirler. Öte yandan, alınacak bir dizi sosyal politika tedbirleriyle toplum içindeki birçok sosyal eşitsizlikler de kaldırılmalıdır; çünkü dış sosyal hayatta eşitlik sağlanmadan okul içi hayatta sağlanan eşitlikler sun'i olmaktadır.

Bu bölümün kaynakları

- AYTAÇ, K. *İngiltere, İsveç, Fransa ve Federal Almanya'da okul Reformları ve Okul Kuruluş Sistemlerinde Demokratlaşma Temayülleri*. İstanbul: Millî Eğitim yay. 1975
- AYTAÇ, K. Endüstriyel ToplumDüzeninde Meslek Seçiminin Psiko-pedagogik Temelleri. *Araştırma*. 1.1963. 5.229-236
- BOTTOMORE, T.B. *Toplum Bilim - Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz*. İstanbul: Beta yay. 1984. 2.baskı
- CHESLER, M.A./CAVE, W.M. *A Sociology of Education*. New York: Macmilan, 1981.
- COSIN, B.R./DALE, I.R./v.b. *School and Society. A Sociological Reader*. London: Routledge and Kegan Paul, 1977 2.baskı.
- ÇAĞATAY, T. *Günün Sosyolojisine Giriş*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1968. 2.baskı
- ÇAĞATAY, T. İş Otomatlaşmasının İktisadî ve İçtimai Sonuçları Etrafında. *Araştırma*. 1,1963. S.123- 134.
- ESERPEK, A. *Sosyoloji*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1981.
- FEND, H. *Gesellschaftliche Bedingungen schulischer Sozialisation. Soziologie der Schule*. W e i n h e i m/ Basel: Beltz 1979. 5.baskı.
- FREYER, H. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. 1967. 3.baskı.

- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. *Erziehungssoziologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1978.
- HENECKA, H.P. *Grundkurs Erziehungssoziologie*. Freiburg: Herderbücherei 1980.
- HESAPÇIOĞLU, M. *Türkiye'de İnsangücü ve Eğitim Planlaması*. Ankara: Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. 1984.
- KURTKAN, A. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İktisat Fakültesi yay. 1974.
- KURTKAN, A. *Sosyolojik Açardan Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları*. İstanbul: İktisat Fakültesi yay. 1972.
- LENSKI, G./LENKSI, J. *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*. New York: McGraw Hill 1982. 4. bas.
- LESLIE, G./LARSON, R.F./v.b. *Introductoruy Sociology*. Oxford: Oxford University Press 1980. 3.baskı.
- LIPSMAYER, A. *Didaktik der Berufsbildung*. München: Juventa Verlag 1978.
- MUSGRAVE, P.M. *The Sociology of Education*. London: Methuen, 1979. 3.baskı.
- MUSGROVE, F. *The Sociology of Education*. London: Routledge & Kegan paul, 1979. 6.baskı.
- NİRUN, N. *Sosyoloji*. Ankara: YAYKUR yay. 1977.
- NİRUN, N. *Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1969.
- OTTOWAY, A.K.C. *Education and Society. An Introduction to the Sociology of Education*. London: Routledge & Kegan Paul, 1962. 4.baskı.
- SERİN, N. *Eğitim Ekonomisi*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1972.
- SHARPAND, R./GREEN, A. *Education and Social Control*. London: Routledge & Kegan Paul 1983. 3. baskı.
- SOROKIN, P.A. *Bir Bunalım çağında Toplum Felsefeleri*. Ankara: Bilgi yay. 1972.
- SWIFT, D.T. *The Sociology of Education*. London: Routledge & Kegan Paul, 1973. 3. baskı.
- TEZCAN, M. *Eğitim Sosyolojisi. Kuram ve Sorunlar*. Ankara: çağ Mat. 1984. 3.baskı.
- TOLAN, B. *Toplum Bilimlerine Giriş. Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*. Ankara: Savaş yay. 1983. 3.baskı.
- WEBER, E.(yay.) *Pädagogik. Eine Einführung. Erziehungsprobleme in der modernen Gesellschaft*. Donau wörth L.Auer Verlag 1982. 2. baskı.

7. OKULUN TOPLUMU BÜTÜNLEŞTİRME VE MEŞRULAŞTIRMA GÖREVİ

7.1 Okul ve sanayi toplumu

Okullarda okutulmakta olan Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Türk Dili ve Edebiyatı gibi dersler; içinde yaşadığımız toplumu herkese öğretmeye, kabul ettirmeye ve benimsetmeye çalışmaktadır. Okullarda içinde yaşanan toplumun aleyhinde, onu parçalayacak yok edecek bir ders konulamaz, anlatılamaz. Hemen bütün tarih kitapları mevcut politik sistemi benimsetmek için, âdeta bütün geçmişin mevcut politik sistem açısından yorumu gibidir. Tarihteki kahramanlar bile, sanki bugünkü politik sistemin ön-savaşçıları gibi gösterilir. Tarihteki dostlar ve düşmanlar da, bugün içinde yaşanan duruma göre yorumlanarak anlatılır.

Okul, verdiği genel ve meslekî eğitimle, kişilerin daha sonra katılacakları toplum içindeki yerlerine- genellikle olumlu olarak- belirlir. Öte yandan okul, toplumdaki mevcut politik sistemi, kurumlaştırılmış iktidar ilişkilerini öğretir, kabul ettirir ve onun isteklerine göre hareket etmeyi sağlar. Böylece okuldan yetişen kişiler bir taraftan toplumu öğrenip benimseyerek onunla bütünleşir, kaynaşır; diğer taraftan ise mevcut düzen onların gözünde oldukça meşrulaşır.

Okullar bu görevi belirli derslerde yapmakla birlikte, diğer fonksiyonlarıyla beraber ve uyum içinde yapmaya da özen gösterirler. Yani bir taraftan seçme ve mesleki yerleştirme görevi yapılırken aynı zamanda toplumsal değerler, kurallar ve sosyal rollerin yorum örnekleri öğretilir, benimsetilir, güvenilirlik, dakiklik, ihtimam, düzenlilik gibi genel özellikler kazandırılır.

Okullar bir yandan sosyal değişme ve hareketliliği sağlarken bir yandan da toplumun belirli bir sistem halinde durgun olmasını sağlamalı, yeni yetişenleri o sisteme katmalı, bütünleştirmeli ve kaynaştırmalıdır.

Türkiye'nin de yavaş yavaş dahil olduğu sanayi toplumu, başarı ve refah prensipleri üzerine kurulmuştur. Bugün artık ana esaslarını kazanmakta olan modern sanayi toplumlarının genel prensipleri ve amaçları şöyle özetlenebilir:

- * Sanayi toplumunda herkesin eşit şansı vardır; herkes toplumsal yapı içindeki yerini, yükselme ve alçalmalarını ferdi liyakati ile kazanmakta; yeteneklerine ve çalışmasına göre ödüllendirilmekte veya bunların eksikliği yüzünden cezalandırılmaktadır.
- * Modern devlet bir hukuk devleti olmalıdır; bu devlet sistemi içinde herkesin hakları, istekleri ve sorumlulukları olmalıdır.
- * Toplumsal yapı ve meslek sistemi içinde bireyler her zaman yükselebilmeli, yükselme kapıları açık tutulmalı, herkes en azından küçük terfi ve maaş arttırmalarıyla mutlu edilmelidir.
- * Modern toplumda çalışan kesimin ücretleri yükseltilirken de eşitlik sağlanmalıdır. Toplumdaki bütün üyeler sevinçte ve tasada ortak olmayı toplumsal hayatın her sahasında görmeli ve yaşamalıdır.
- * Yasalar herkesi bağlayıcı mahiyette olmalı, herkesin güvenliğini kazanmalıdır. Toplumsal ve politik düzenin meşruluğu demokratik yollarla anlatılmalıdır.
- * Bireyler, içinde yaşadıkları toplumun vatandaşı olmayı her bakımdan istemelidirler. Toplumda egemen olan kültür, bilime zıt olmamalı, modern insanın karşılaştığı tüm problemlere doyurucu ve rasyonel çözüm yolları gösterebilmelidir.

Modern sanayi toplumundaki bu özelliklerin kişilere kazandırılmasında, okul sistemi birinci derecede sorumludur. Çünkü okul, dışardaki toplumsal ilişkilerin âdeta minyatür bir örneğini vermektedir; dışardaki çalışma okulda öğrenme, ücretler not, tüketim de sosyal saygınlık kazanma şeklinde kendini göstermektedir

Okulun yetiştirme fonksiyonu müfredat programı ve dersler vasıtasıyla, bütünleştirme fonksiyonu da sosyal eğitim ve öğretim yolu ile olmaktadır. Sosyal eğitim ve öğretim sırasında kişilere değerler, kurallar, rol yorum örnekleri öğretilmekte ve benimsetilmektedir.

7.2 Okulun toplumu bütünleştirme ve meşrulaştırma fonksiyonu

Okulun, toplum içindeki bütünleştirme ve kaynaştırma fonksiyonu, başka bir açıdan bakıldığında, birey ile sosyal sistem arasında çatışmaların çıkmamasını sağlamak veya çıkan çatışmaları çözmek demektir.

Toplumsal bütünleşme kavramını Sosyolojiye ilk getiren *E.Durkheim*'dir. O, bu kavramdan, toplumun düzen ve değişmezliğini sağlayan mekanik ve organik bir dayanışma olarak söz etmişti. Kamu vicdanındaki değerler ve fikirler, toplum içindeki bireyler ve grupların uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlamaktaydı. Özellikle modern toplumlarda belirgin olarak ortaya çıkan işbölümü, insanların birbirlerine çeşitli yönlerden karşılıklı bağlanmalarını gerektirmekteydi. Toplumsal işbölümü her işi uzmanına yaptırarak sadece kaliteli ve yüksek bir üretim elde edilmesini değil, aynı zamanda karşılıklı ilişki, güven ve saygıyı da sağlamıştır. Burada bütünleşmenin temeli, ilgileri sınırlama ve herkesin kendi rolünü en iyi şekilde yapmasını sağlamaktır.

T.Parsons, sosyal bütünleşmeyi tamamen cinsiyet ve meslek rollerindeki beklenti sistemlerine, bunların aynı ve mükemmel olmasına bağlamaktadır. Ancak *Dahrendorf*, bu fikirlerin sosyal değişmeyi ve çeşitli çıkar grupları arasında çatışma çıktığında-toplumsal sistemin devamını açıklamaya yetmediğini söylemektedir. Çünkü tarihte toplumsal hayatın her anında, toplumun düzeni ve durgunluğu ile zamana ve şartlara göre değişme ve ilerlemesi, her zaman toplumun ana özelliklerinden biri olmuştur. Her toplum gelecek nesillere geçmişten bazı düşünce ve davranış kalıpları vermek zorundadır; yoksa toplumsal ve kültürel özellik diye bir şey kalmaz. Ancak aynı zamanda her toplum sürekli değişmek ve yenileşmek zorundadır; biyolojik hayatta da toplumsal hayatta da değişmemek, yenileşmemek yakın bir gelecekte ölüm demektir. Hem canlıların hem toplumların büyümesi, gelişmesi ve hayatiyetlerini devam ettirebilmesi ancak yenileşmek ve değişmekle mümkündür. Sağlıklı ve güçlü bir toplum, bünyesindeki durgun ve değişmez sistemin dinamizmini, gerektiği zamanda ve gerekli noktalarda yapılacak değişimleri çok iyi dengelemelidir.

Toplumsal bütünleşme noktasında Marxist teoriler de, modern kapitalist toplumlardaki çeşitli sosyal grupların birçok türdeki çatışmaları üzerinde durmakta, toplumsal değişim ve gelişmeyi bu çatışmaların yönlendirdiğini iddia etmektedir. Ancak bütün bu çatışma ve kavgalara rağmen toplumların yaşamaya devam etmesi, hatta dar günlerde çatışan bütün grupların bir birlik teşkil etmeleri de dikkat çekmektedir.

Fonksiyonalist teoriler, toplumu, birbirlerine bağlı ve birbirlerini tamamlayan kısımların bir bütünü olarak kabul ederler. Bu teoriye göre, bütün toplumsal kurumlar arasında fonksiyonel ilişkiler vardır; meselâ okul ile toplumun ekonomik sistemi arasında olduğu gibi. Toplumsal hayatta her kısım kendi görevini en iyi şekilde yapar ve bu görevde diğerlerinin yaptığı ile çelişmezse, ortaya fonksiyonel bir bütünleşme ve kaynaşma çıkar. Ama aynı problemi, meselâ öğretim problemini çeşitli grupların birbirlerinden farklı olarak çözmeye

çalışması, okulda öğretilenler ile ailedeki veya iş hayatındaki taleplerin farklı olması, toplumsal bütünleşmeyi bozmaktadır. Konuyu biraz daha somutlaştıracak olursak, okulda verilen eğitim, okul dışı alanlardaki, ekonomik hayattaki, sosyal yapıdaki, politik düzendeki bütünleştirme görevini ne ölçüde yerine getirmektedir? Toplumsal kurumların, toplumdaki grupların ve bireylerin uyumlu çalışabilmesi için okul ne yapmalıdır? Okulun en önemli görevlerinden biri, yetiştirdiği kişilerin toplumdaki çeşitli sistemler içinde başarılı olmasını sağlamaktır. Bu arada çeşitli büyüklüklerdeki sosyal birim ve kurumlar içinde bireylerin çatışmasız yaşamasını, birbirlerinin haklarına karşılıklı olarak saygı göstermeyi, duygusal ihtiyaçlarını tatmin etmeyi de sağlamaktadır.

Modern toplumlarda, okulun öğrencilere toplumdaki mevcut politik sistemi öğretmesi, onun meşruluğunu kabul ettirmesi ve öğrencilerin o sistem içinde görev alarak -gerektiğinde sistemin savunmasını da yapıp- devam ettirmeye hazır olarak yetiştirilmesi, bugün hâlâ en çok tartışılan konulardan birisidir. Hem Doğu ve Batı toplumlarında, hem demokratik ve totaliter yönetimlerde bu böyledir. Politik düzenlerin ve devlet sistemlerinin sürdürülmesi, ancak kişilerin bir sistemi bilmesi, benimsemesi, desteklemesi ve katılması sayesinde mümkün olmaktadır. Bunları sağlama görevi de esas olarak okullara düşmektedir. Burada yönetim biçiminin erdemlerinin ve mükemmelliklerinin yanı sıra devletin ve milletin içinde bulunduğu durum, yakın ve uzak gelecekte ulaşılması amaçlanan hedefler, dış tahriklere karşı millî birliği sağlamak, iç dayanışmayı temin etmek; toplumsal, ekonomik ve kültürel kalkınmada bir itici güç olarak faydalanmak üzere milliyetçiliği güçlendirmek, diğer ülkelerin devlet yönetimlerine esas olan çeşitli ideolojileri iyi ve kötü yanlarıyla tanıtmak da okullara düşen önemli görevler arasındadır.

Bir toplumun çeşitli grupları arasındaki iktidar ilişkileri en parlak şekilde devlet biçiminde ortaya çıkar. Güç ve hâkimiyet kavramını ilk ve en kapsamlı şekilde inceleyenlerin başında *Max Weber* gelmektedir. Onu göre, kişilerdeki veya gruplardaki "güç" meşrulaşınca iktidar olmakta veya kurallaştırılmış güç ilişkilerine iktidar denmektedir. *Weber*, toplumdaki hâkimiyet şekillerini üç saf tip altında toplamış, idealize etmiştir:

1) *Geleneksel hâkimiyet tipi*: Burada hâkimiyet, meşrutiyetini geleneksel düzenden ve baştaki hâkim kişinin kutsiyetinden almaktadır. Toplumun veya devletin başında kimin bulunacağı, geleneksel düzenlerle tespit edilmektedir. Burada, baştaki kişinin gücüne ve yaptıklarına âdeta inanılır. Ancak geleneksel hâkimiyet tipinde gene de örf ve âdete bağlı bir düzen vardır; eğer bu bozulacak olursa halk tepki gösterir. Hemen bütün toplumların ve kültürlerin erken dönemlerinde bu hâkimiyet tipine rastlanır; hem de

yalnız devlet yönetimlerinde değil, meselâ çiftlik ve diğer sosyal hayat alanlarında, büyük aile tiplerinde de!..

2) *Karizmatik hâkimiyet tipi*: Burada hâkimiyetin meşruluğu toplumun veya devletin başında bulunanların üstün yeteneklerine dayanmaktadır. Özellikle dinî hayat alanında görülen bu hâkimiyet tipinde yöneticinin insan-üstü özelliklerine inanılır ve güvenilir. Tarihte Napolyon ve Atatürk, karizmatik hâkimiyet tipine örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu kişiler normal zamanlarda diğer insanlar arasında sivrilerek çıkmalarına; yiğitliklerine, erdemlerine, güvenilirliklerine inanılmaları ile de dikkat çekmektedir.

3) *Rasyonel hâkimiyet tipi*: Bugünkü modern demokratik toplumların hâkimiyet tipidir. Hâkimiyet, objektif prensiplere ve kurallara dayanır; toplumdaki kanunlar en üsttekinden en alttakine kadar bütün toplum üyeleri için geçerlidir. Hâkim olanlar toplumu yönetirken bütün emir ve icraatlarıyla kanunlara uymak zorundadırlar; yetkileri sınırlanmıştır. Burada itaat baştaki kişiden ziyade toplumun düzenine ve yasalaradır. Bürokratik bir düzen içinde memurlar ve âmirler yetki ve sorumlulukları paylaşırlar. Toplumun veya devletin başındaki veya yönetici mevkündeki kişiler, yasaları doğru uygulamak üzere demokratik oy ile seçilirler.

Bu hâkimiyet tipleri az çok tarihî gelişim izlemelerine rağmen, gene de, içinde yaşadığımız yüzyılda çeşitli toplumlarda veya bir toplumsal hayatın çeşitli safhalarında ortaya çıkmaktadır. Toplamların ana karakteristiğini belirleyen esaslardan biri, orada geçerli egemenlik tipi olarak yukarıdakilerin hangisinin yaşamakta olduğudur.

Marxist sosyologlar da toplumdaki iktidar ilişkilerini sosyoekonomik faktörlerin belirlediğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, tarihte ortaya çıkan çeşitli sosyo-ekonomik iktidar tipleri, zaman sırasına göre, şunlardır:

1) *İnsanlar üzerinde hâkimiyet*. Çalışmayan "hür" kişilerin esirler ve köleler üzerinde hâkimiyet kurarak onları istedikleri gibi çalıştırmalarıyla karakterize edilir.

2) *Toprak üzerinde hâkimiyet*. Köle ve esirleştirilmiş insanlar üzerinde hâkimiyet kuranların aynı zamanda çevredeki topraklar üzerinde de hâkimiyet kurarak, bunları o topraklarda çalıştırmaları ("Feodalizm").

3) *Para üzerinde hâkimiyet*. Gerek diğer insanları çalıştırarak gerek ticaret yaparak para kazanmış olanların, bu parayı borç vererek faizcilik ve tefecilik yolu ile diğer insanlar üzerinde para vasıtasıyla hâkimiyet kurmaları.

4) *Anapara ("Kapital") üzerinde hâkimiyet*: Toprak geliri, ticaret, faizcilik ve tefecilik yolu ile para üzerinde hâkimiyet kurmuş kişilerin, modern kapitalizm çağında üretim araçları üzerinde de hâkimiyet kurarak çalışanları gene kontrol altında tutması...

Marxist sosyologlara göre, sosyo-ekonomik yapıdaki bu özelliklerin, devlet dahil bütün toplumsal kurumlara yansyacağı da açıktır ve insanlık tarihi tamamen bunun örneklerinden oluşmaktadır.

Okul, devletin yasal bir kurumu olması dolayısıyla, devlet sistemindeki politik iktidar ilişkilerinin bir kısmını da tâbiî olarak yansıtmaktadır. Eskiden beri, devlet kurmak isteyenlerin ilk yaptıkları işlerden birisi, kendi adına hutbe okutmak olduğu gibi; modern okul kuruluş sistemini kurmuş olan bütün devletler de kendi siyasî felsefelerini, ideolojilerini, hâkimiyet anlayışlarını ve kanunlarını öğretmek, benimsetmek istemişlerdir.

Osmanlı okullarında padişahlık yönetiminin, meşru bir yönetim tarzı olarak nasıl anlatılmak istendiği, öğrencilere her fırsatta "Padişahım çok yaşa!..." diye bağırıldığı; hatta Cumhuriyetle yönetim biçiminin kabul edileceği zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde değişik görüşlerin nasıl şiddetli bir tartışmaya girdiği, Türk aydınlarının hemen hatırlayacağı sosyal olaylardandır.

Okulun politik fonksiyonu, onun kendi yapısında bulunan bir şey değildir; zaman içinde ve tarihî bir gelişim olarak ortaya çıkmıştır. İslâm medreselerinde anlatılan konular devlet nizamı üzerine olmaktan ziyade din nizamı üzerine idi. Devletler, ancak medreselerde anlatılan din kurallarına uyduğu ölçüde meşru idi. Oysa buna karşılık câmilelerde Cuma hutbeleri, o toprakları yöneten devlet başkanı adına okutuluyordu. Okulların devlet yönetiminden bağımsızlığı o kadar açıktı ki, koca İslâm dünyasında müderrisler ve talebeler, istedikleri yerin medreselerine gidip öğretim ve öğrenim yapıyorlardı. Ancak daha sonra hem Doğu hem de Batı toplumlarında dinin ve politik güçleri meşrulaştırma fonksiyonu gücünü yitirmeye başladı. Osmanlı Devleti'nde eğitimin Batılılaştırılması sırasında medrese sisteminden tamamen ayrı, dinî vakıfların kontrolünde değil devlet kontrolünde olan yeni okullar kuruldu. Böylece bir taraftan sıbyan mektebi ve medreselerden oluşan dini okullar sistemi, öte tarafta ibtidai, rüşdi, idadi, sultani ve âli mektep kademelerinden oluşan devlet okullar sistemi kuruldu. Yanyana yaşayan bu kurumların birbirleriyle mücadelesi de oldukça uzun bir süre devam etti. Dinî okullar sistemi Allah korkusunu veya sevgisini, bunu destekleyen sıkı bir iç ve dış disiplin anlayışını getiriyor; "Allah'ın yeryüzünde istediği nizamı" meşrulaştırıyordu. Hem okul sistemi, ders programı ve derslerin içerikleri hem bütün müslümanların davranışları hem de devlet yönetimi din ilkeleri açısından kontrol ediliyordu. Ancak millî devletler ortaya çıkıp

devletin esasý din üzerine değil de millet üzerine kurulunca, dinin, insanlar ve devlet kurumları üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışıldı. Bu arada okulun, devlet gücünü meşrulaştırmak ve kabul ettirmekdeki önemi anlaşıldı. Özellikle Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerini öğretmek ve benimsetmek açısından okulun önemi anlaşıldı ve bütün okullar devlet kontrolüne alındı. Bu arada dini eğitim yapan medreseler, halka bu yönde telkinlerde bulunan tekke ve zaviyeler kapatıldı; Hristiyan din okullarından dinî eğitimi kabul edenlerin yoğun bir denetimle eğitim-ęretim yapmalarına izin verildi.

Devlet kanun ve yönetmeliklerinin yanı sıra, toplumdaki pek çok özellikler de okul tarafından meşrulaştırılarak öğretilmekte veya kabul ettirilmektedir. Bu husus kendini en açık şekilde sosyail rollerin öğretilmesinde göstermektedir. Her meslek sahibinin toplumdaki rollerinin neler olduğu okullar veya yaygın eğitim kurumları tarafından öğretilir ve benimsetilir. İşçinin, memurun, babanın, annenin, askerin vs. görevleri, hak ve yetkileri gösterilir. Ayrıca dinî alandaki pek çok kuralın meşrulaştırılmasına bugün de devam edilmektedir. Cinsel alanda, iyilik ve kötülük alanında, suç alanında bazı dinî emir ve yasaklara uymaya gerek vardır. Toplum düzenini sağlayan devlet güçleri, kişileri pek çok noktalarda kontrol edememektedir; oysa din, Allah ve melekleri vastısına insan hareketlerini, arzu ve düşüncelerini her zaman ve her yerde kontrol etmekte ve yönlendirmektedir. Bugün modern toplumlarda dinin etki ve kontrol gücü zayıflamış, yeni sosyal kurumlar bireyleri çok sınırlı alanlarda kontrol edebilmiş ve diğer alanlarda denetimsiz, rehbersiz bırakmıştır. Geçen yüzyıldan beri pek çok sosyolog, toplumsal problemlerin kökeninde bu *anomi* durumunu, kişilerin sosyal hayat içinde, kalabalık içinde yalnızlık ve çaresizlik durumunu görmektedirler.

Ailede ve toplum içinde cinsiyet rollerine çok paralel giden cinsler arasındaki iktidar ilişkileri de, okul ve okul dışı güçlerce desteklenmektedir. Meselâ bazı meslekler kadınlara kapalıdır. Hem aile içinde hem de aile dışı sosyal hayatta kadınlara gösterilen "yüksek nezaket"e uygun bir toplumsal yer verilmemekte; ondan, ikinci sınıf bir insan olarak, erkeklerin emrinde çalışması istenmektedir.

Bugün, okulun toplumsal durumu meşrulaştırmasının en çok tartışılan alanlarından birisi, toplumun sosyal yapısını destekleyip desteklenmediği, daha doğrusu pekiştirip pekiştirmediğidir. Prensip olarak, okulun sosyal yapıyı "güçlendirmesi" gerekmektedir; ancak bu, mevcut sosyal yapının berkiştirilmesi, dondurulması değil, o yapıya bir idinamizm, çok güçlü bir yatay ve dikey hareketlilik kazandırmakla olur. Sosyal yapı, insanların diğer insanlar tarafından değerlendirilmesinden ortaya çıkmıştır; bir işçi mühendisi, hemşire

doktoru kendisinden daha yüksek olarak değerlendirir. Öte yandan somut bazı faktörlerinde bu subjektif değerlendirmeleri desteklemesi, meselâ ustabaşının işçiden, daire başkanının memurdan çok maaş alması, sosyal statülerdeki durumun diğer faktörlerce desteklenmesine yol açmıştır. Bu şekilde ev, otomobil, giyim-kuşam, yeme-içme gibi sosyal yaşayışın her alanında bu farklı değerlendirmenin izleri görülmeye başlamıştır. Okulun toplumdaki görevi de, öğrencileri, toplumda değerli kabul edilen bazı yüksek sosyal statülere çıkarmak olduğu için, toplum yapısındaki çeşitli mesleklerin sosyal mevkiini ve sosyal tabakalaşmayı meşrulaştırıyor demektir.

M. Weber'e göre, geleneksel hâkimiyet tipinde insanların üst yöneticilere itaat etmesi, âdeta bir alışkanlık halin'e gelmiştir. Oysa rasyonel hâkimiyette, itaat edenlerin hepsi bu düzende adalet ilkelerinin bilincindedir; nelere, niçin itaat ettiğini veya etmeyeceğini bilmektedir. *T. Parsons* da bu ilişkilerin sosyal rol teorisi ile rollerin karşılıklı hak ve sorumluluklarıyla açıklamaya çalışmıştır.

7.3. Demokratik okul

Okul sisteminin içinde olup bitenler ile okulun, okul dışı alandaki görevleri incelenmeden okul anlaşılamaz. Okulda yapılan seçme-eleme ve yetiştirme işleri, büyük oranda, okulun toplumsal bazı yönlerini değiştirerek, bazı yönlerini değiştirmeden aktararak toplumu sürdürmesine; toplumsal yapıdaki iktidar ilişkilerini meşrulaştırmasına yöneliktir. Öte taraftan toplum ve devlet güçleri de okulun yaptığı seçme-eleme ve yetiştirmeyi aynen kabul ederler; devlet ve toplum düzeni, okulun verilerine dayanılarak kurulur; devletin ve toplumun geleceği okulun yetiştirdiklerine emanet edilir. Devlet, toplum ve okul sistemi arasında âdeta gizli bir üçlü antlaşma vardır.

Modern toplumlarda soyluluğun ve maddî kalıtımın gücü giderek azalmaktadır. Modern toplumlar giderek başarı toplumu haline geliyorlar; işte bu başarıyı değerlendiren en büyük merkez de okul sistemi oluyor. Ancak burada okula çok büyük bir sorumluluk düşmektedir; başarı değerlendirmelerini yaparken herkese şans eşitliği vermek!.. Eskiden günümüze, bu yönde de başarı sayılabilecek oldukça mesafeler alınmıştır, ancak gene de okul içi ve daha ziyade okul dışı pek çok faktörler şans eşitliğini bozmaktadır. Bu nedenle okul da ister istemez toplumdaki sosyal eşitsizlikler yaratmakta ve bunu meşrulaştırmaktadır. Öğrenci başarılarında ve başarısızlıklarında, temelde pek çok okul dışı sosyal faktörler yatmaktadır. Bu nedenle, özellikle başarısızlık durumlarında öğrenciler nasıl tek başlarına sorumlu tutufabilir? Ancak her şeye rağmen, okullar şartları eşitlemeye, değerlendirmeyi tarafsız yapmaya çalışarak herkesi ilgi, yetenek ve çalışma gayretlerine göre,

birbirlerinden farklı sosyal statüleri ve mesleklere yerleştirmeye çalışıyorlar. Toplum düzeninin fazla para kazandıran işleri en yüksekte tutması, başarıyı para ve saygınlık kazanma ile eşdeğer sayması gerek okulda gerek toplumsal hayatta bireysel rekabeti alabildiğine arttırmakta; okul sistemi de pek çok yönlerden bunun etkisine girmektedir. Modern başarı toplumlarının itici gücü ve vazgeçilmez esaslarından biri olan bu rekabet, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi de önemli ölçüde sarsmaktadır.

Okulun, okul dışı toplumsal alanda çok önemli görevleri olduğu gibi, bireylerin şahsiyetlerinin oluşmasında, onun hayatta başarılı çalışmalar yapabilmesinde, kendi başına karar verebilmesinde de önemli görevleri vardır. Birey açısından ele alındığında da okul sosyalleşmesinin, hem bireyi yetkin kılma hem de sosyal ilişkilerini düzenleme görevi vardır. Okulda yetenekleri geliştirilmeyen, belli alanlarda yönlendirilmeyen öğrenciler ne sosyal hayata katılabilirler ne de bireysel özerkliklerini kazanabilirler.

Öğretmenleri okuldaki faaliyetleri, disiplin anlayışları, ders anlatmaları, başarı ölçümleri dışardaki sosyal hayattan alabildiğine etkilenir. Sınıfta sessizlik isteyen, öğrencilere önem veren veya vermeyen, kısa zamanda belli müfredat programını yetiştirmek isteyen öğretmen; içinde yaşadığı toplumsal hayatın özelliklerini okula yansıtıyor demektir. Dışardaki sosyal hayat okul içi eğitim-öğretimi, en azından iki hâkim noktadan kontrol etmektedir:

- * Okulları yaptıran, öğretmenleri yetiştiren, maaşlarını veren başta devlet olmak üzere-dışardaki üst sosyal organizasyonlardır.
- * Öte yandan okulun yaptığı eğitim-öğretimi tanıyan, onun yetiştirme ve değerlendirmelerini kabul edip verdiği diplomalara göre bürokratik ve ekonomik düzeni kuran kontrol ve meşrulaştırma merkezleri vardır.

Öğretmenleri yetiştiren, maaşlarını veren devletten başka bir kurum olsa idi veya okulların verdiği diplomalar ekonomik sistem ve devlet bürokrasisi tarafından kabul edilmese idi, bugünkünden tamamen farklı bir durum ortaya çıkardı. Okul sistemi, dışardaki sosyal sistemin, ekonomi ve devlet sisteminin meşruluğunu öğretme, kabul ettirme ve benimsetme yönünden çalışmalar yaparken; kendi yaptığı iş, çıkardığı elemanlar da dışardaki sistemler tarafından kabul edilmektedir; bu, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bir işleyişi gösterir.

Okul üzerinde etkili olan dış sosyal güçlerin etkilerini kaldırmaları; okulun, dış sosyal hayatın baskısından bağımsız olarak çalışması istekleri öteden beri ileri sürülmektedir. Geçen yüzyıllarda okulu, dinî kurum ve görüşlerin baskısından kurtarmak için büyük bir

uğraş verilmiş; ancak millî devletlerin sayesinde okulların iç düzeni ve öğretimi üzerinden din kurumlarının ve dini zihniyetin baskısı kaldırılabilmiştir. Ama okullar daha dinî baskıdan kurtulmadan, bu uğraşta kendilerine yardımcı olan millî devletlerin baskısı altına girmişler, okul programlarını ona göre hazırlamışlar, bu devletlerin yasa ve felsefelerinin (ideolojilerinin) savunuculuğunu yapmışlardır. 19. yüzyılda artan bu devlet gücüne karşı sadece üniversiteler özerkliklerini koruyabilmişler; hükümetlerin politikalarına, ekonomik hayatın gidişine fazla bağlanmadan-kendi düşünce ve amaçları doğrultusunda-araştırmalar yapmışlar; öğretim ve yönetimde serbest çalışabilmişlerdir.

Okulların devlet felsefelerine ve hük-met politikalarına karşı bağımsız çalışabilmesi gerektiği fikirleri bir kısım filozof ve sosyologca ileri sürülmekte; insan zihninin bağımsız olarak yetiştirilmesi teklif edilmektedir. Ancak bunu hiç bir (millî) devlet kabul etmeye yanaşmadığı gibi, okul ile sosyal hayat arasındaki ilişkiler giderek daha organik bir hale gelmeye başlamıştır. Okul, bir sosyal kurumdur; çevresinde olup bitenlere karşı, toplumun ve insanların kendisinden çok önemli ve değerli bir görevi yerine getirmektedirler; değil bu görevin yapılmaması, aksatılması ve kötü yapılması dahi affedilemez. Okul, toplum makinesinin çok önemli olan çarklarından birisidir; diğer çarklardan etkilenmeden kendi başına dönmeye başladığı an, boşa döner ve fonksiyonunu yapamaz.

Son zamanlarda bütün dünya üniversitelerinde özerkliğin kısılması, üniversitelerin birbirleriyle koordine bir şekilde çalışmaları, araştırmaların toplumsal ve ekonomik problemlere yöneltilmesi doğrultusunda -Yükseköğretim Kurulu (YÖK) vasıtasıyla ülkemize de yansıyan- yeni bir akım vardır. Eski özerklik anlayışı, çağdaş gelişmelerce değişmeye zorlanmaktadır. Üniversiteler, artık Ortaçağ şatoları gibi, toplumdan soyutlanamaz; bilim adamları "sırça saraylar"ında istedikleri araştırmayı yapıp istedikleri dersi anlatamazlar. İçinde yaşadığımız tıvırlı toplumsal değişme, ekonomik gelişme, nüfus artışı herkesin sistem içine girmesini, ülke problemleriyle uğraşmasını zorunlu kılıyor. Devlet kontrolünden, toplum kontrolünden, toplumun sınıfsal karakterinden, yerleşmiş iktidar ilişkilerinden, kemikleşmiş kültür ve gelenek baskılarından; özerk ve bağımsız okul ile kurtulunamaz. Devlet yönetiminde, toplum sisteminde, kültür yapısında problemler varsa bunlarla yüzyüze yaşayarak, bunları bilimsel yoldan inceleyerek, gerekli ve doğru çözüm yollarını göstererek, "meşru yollar içinde" çözmeye çalışmalıdır. Okul, hiç bir zaman devlet sisteminden, ekonomik düzenden ve toplum yapısından soyutlanamaz. Okul, toplum, devlet, kültür vs. kendilerini karşılıklı olarak kontrol ederler, birbirlerinin ihtiyaçlarını yerine getirirler.

Okul sisteminin, ders içeriklerinin, öğretmenlerin toplum tarafından kontrol edilmesi uzun süre ihmal edilmiş; öğretmenlerin ve okul idarelerinin özgür, bağımsız olması; toplumdan, hük-metten, politikadan uzak olması gerektiği savunulmuştur. Öğretmenlerin sadece müfredat programlarındaki konuları anlatması, gerek dar gerek geniş çevrede sosyal konulara ve yönetim işlerine karışmaması; buna karşılık hükümetlerin ve yerel idarecilerin de okul idaresine ve öğretmenlerin ders anlatmalarına karışmaması istenmiştir. Ancak özellikle 1970'li yıllardan sonra bütün dünyada ve bu arada -dünyanın en canlı örneklerinden biri olarak- Türkiye'de bu gili antlaşmanın âdetâ bozulduğu, öğretmenlerin günlük politika işlerine sık sık karıştığı, günlük politikayı sınıf içine soktuğu; bu arada devletlerin ve hükümetlerinde "Anayasa'da yazılı düzeni bozmaya çalışan" öğretmenleri meslekten attığı görülmüştür. Türkiye'de 1980 öncesi olayların ana merkezlerinden birinin okullar olması, öğretmenlerin pek çok cinayetlere karışması, pek çok cinayetlerin öğretmenleri hedef alması bu sorunun özellikle Türkiye'de nasıl çok boyutlu olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Devlet ve diğer toplumsal kurumlar öğretmenleri ve öğrencileri çok çeşitli yönlerden kontrol etmekte; devlet, kendi felsefesine ve yasalarına aykırı ders yapılmasına, öğrenci yetiştirilmesine izin vermemektedir. Hiç bir devlet, ilerde kendi sistemini tamamen değiştirecek bir gençlik yetiştirilmesine izin vermez. Bu diktatörlükle yönetilenler içinde, kapitalist ve sosyalist devletler için de aynen geçerlidir. Okulun devlet tarafından kontrol edilmesi genellikle resmî yönden, okul idarecileri ve müfettişler vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu arada merkezden müfredat programları ve ders kitapları gönderilmesi de bir başka kontrol mekanizmasıdır.

Türkiye'de ve - bir kaç ülke hâriç - hemen hemen dünyanın her yerinde okullar devlet okuludur; devlet sisteminin, bürokratik sistemin bir parçasıdır. Okul müdürleri ve memurlarını devlet seçer ve tayin eder; öğretmenleri devlet seçer (Türkiye'de şimdi, yükseköğretim diploması olanların bir ana sınavdan geçirilerek kazananların tekrar öğretmen adayı olarak yetiştirilmeye başlanacağı ilân edildi) ve tayin eder; müfettişleri de devlet seçer ve gönderir. Devletin okul müdürü ve öğretmeni, gerektiğinde, devletin müfettişine hesap verir. Devlet burada, kendi sisteminin bir parçasının iyi işleyip işlemediğini kontrol etmektedir. Okullar devlet tarafından yönetilen okullardır; eğitimin amaçlarından, içeriğinden, ders planlarından sınav ve sınıf geçme düzenine kadar her şeyi, merkezdeki bakanlıklar belirlemektedir. Öğretmenlere ve öğrencilere sadece, bunun istenilen şekilde uygulanması düşmektedir.

Okulları bu denli devlet kontrolüne sokmanın sakıncaları tartışılabilir. Okul sadece bir devlet kurumu değil, aynı zamanda bir toplumsal kurumdur. Anne-babalar çocuklarını okula göndermeseler

okulun binaları, öğretmenleri, kitapları hiç bir işe yaramaz. Ama okuldaki toplumsal kontrolü sağlayacak -bugünkünden biraz daha esnek- bir düzen nasıl kurulabilir? Türkiye'nin, öğretmen ve öğrenci derneklerinden çok kötü bir tecrübesi vardır. Bunlar, siyasal gelişmenin şanssız bir devresinde iyice yozlaşmışlar ve sıcak bir süt olarak halkın ve devletin ağzını yakmışlardır. Ama gene de çok elemanlı bir okul kontrolü; annesaba temsilcilerinden, öğretmen, yönetici ve çeşitli meslek gruplarının temsilcilerinden oluşan danışma kurullarının çalıştırılmaya başlanması ve eski tecrübelerden yararlanarak öğrenci derneklerinin yeniden kurulması yararlı olacaktır kanatindeyiz.

7.4. Okul ve demokratik toplum düzeni

Bir toplumdaki demokratik yaşayış ekonomik gelişmeye, şehirleşmeye, sanayileşmeye, refaha, eğitim düzeyinin yükselmesine bağlıdır ve aynı zamanda bunları da etkiler. Ekonomik krize düşme demokrasileri tehdit ettiği gibi, eğitim düzeyi yüksek olmayan toplumlarda da demokratik sistemin kurallarını ortaya koymak çok zordur. Yakın demokrasi tarihi, sağlam bir demokrasinin temelini yüksek bir ekonomik seviyeye dayandığını göstermiştir.

Bir politik sistemi topluma kabul ettirmenin en iyi yolu, o düzeni halkın gözünde toplum için en iyi düzen şekline getirmektir. Demokratik düzende bunu sağlamanın en kolay ve doğru şekli de "bütün vatandaşların sistemin işleyişine katılmalarını sağlamak"tır. Zaten tarihteki pek çok karışıklıklar ve isyanlar -meselâ, Anadolu'daki Celâlî isyanları da- büyük oranda Anadolu halkının Osmanlı devlet sistemine katılmamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Demokratik sistem, sadece demokratik kurumların kurulması, Anayasanın ve yasaların bu zihniyete göre hazırlanması, parlamenter sistemin kurulması, seçim kampanyalarının düzenlenmesi ve demokratik bir oylama yapılması demek değildir. Demokrasi, uygun bir toplum düzeninde, herkesi bu sistem içinde bilfiil çalışmaya alıştırmakla olur. Formal şartları yerine getirmek, demokrasinin işlemesi için zorunlu şartlardır ama yeterli değildir; bütün vatandaşlar sisteme güvenmeli, ona aktif olarak katılmalı, sorumluluklarını yerine getirmeli ve haklarını kullanmalıdır.

Bir ülkede veya toplumda demokrasinin gelişim düzeyi, gerek kurulması açısından gerek sistem içindeki vatandaşlar açısından politik kültürün gelişmesi ile bağlantılıdır. Bu da hükümet şekli, partiler sistemi, dernek ve sendikalarla değil, halkın bu sistem hakkındaki temel fikir ve inançlarıyla ölçülür. Türk milleti aşiretten ümmete, ümmetlikten tebalığa, tebalıktan vatandaşlığa geçmiştir; tarih içindeki bu sosyal değişimler oldukça zor olmuştur. Kaldı ki, 600 yıllık bir padişahlık yönetiminden sonra insanları demokratik bir

devletin vatandaşları haline getirmek de zordur; ama bu zor görevi devlet ve onun sosyal kurumları -ve bilhassa okullar-yapmak zorundadırlar. Eğer bu yapılmazsa halk, sisteme yetkili ve sorumlu olarak katılamaz; bu katılma olmayınca da çeşitli siyasal görüşler ve menfaat grupları arasındaki kısır çekişmeler sürer gider.

Bir rejimin demokratiklik ölçüsü iktidarın hüşgörüsüne, başka gruplarla koalisyon yapabilmesine ve muhalefetin gücüne bağlıdır. Hükümetler sadece kendi partilerinin, fikir gruplarının veya kişilerin değil, bütün milletin ve ülkenin hükümeti olmalıdır; halkın devlete ve rejime karşı güvenini sarsmamalıdır. Halk her zaman kendini devlete ve rejime bağlı, hükümetleri etkileyebilir bir düzeyde hissetmesidir. Halkın ekonomik refah ve güvenliğinin yanı sıra konuşma, toplanma, basın ve inanç hürriyeti de sağlanmalıdır. Demokratik bir yönetimin meşruluğu için ekonomik ve askerî güvenliğin sağlanması yetmez; politik davranışların ve kurumların güvenliği de sağlanmalıdır. Bu güvenliğin fiatı da çok yüksektir. Vatandaşların hepsine yönetim tarzını benimsetmek, bu yönetime aktif olarak katılmalarını ve gerektiğinde savunmalarını sağlamak gerekir. Demokrasi eğitimi bunun için zorunludur.

Bütün demokratik ülkeler basın hürriyetini mümkün olduğu kadar geniş tutarak halkı aydınlatmaya, çeşitli geribildirim yöntemleriyle halkın da kendilerini aydınlatmasına imkân tanırırlar ve hatta bunu teşvik ederler. Son zamanlarda çeşitli silâhlı politik gruplara karşı Türkiye'nin yaptığı mücadelede halkını ve aydınlarını bilinçlendirerek devlete ve rejime katılmalarının, tam destek olmalarının sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelerde demokratik yaşayış bütün halk tabakalarına yerleşmiştir; ancak bizim gibi demokrasinin henüz tam olarak yerleşmediği ülkelerde demokratik politik kültürün güçlendirilmesi, halk ve aydınlar arasında yerleştirilmesi için en büyük şans eğitimidir. Bunun da ön-şartı, en başta okul sisteminin meşru olması, eğitim şansının bütün toplum üyelerine aynı oranda eşit dağılmasıdır. İkinci olarak, okulda verilen vatandaşlık eğitiminin muhtevası, burada vatandaşlara verilmek istenen roller önemlidir. Üçüncü olarak da okuldaki, sınıftaki sosyal yaşayış, öğretmenlerin ve yönetimin tutumu; problemleri çözmede tutulan genel yollar önemlidir.

Bir ülkenin ve toplumun demokratlaşmasının en iyi ölçütlerinden birisi, okul sisteminde eğitim eşitliğinin sağlanmasıdır. Sosyal yapıdaki farklılıkların mevcut okul sistemine mümkün olduğu kadar az yansıtılması gerekir. Öte yandan elitler ve zenginler için aynı öğretim düzeylerinde farklı okulların bulunması da eğitim sisteminin demokratikliğini bozar; hele seçilen elitler aynı zamanda ekonomik ve politik elit ailelerden geliyorsa!..

Bir toplumda yatay ve dikey hareketlilik ile sosyal bütünleşmeyi sağlamak, toplumun bütün kesimlerinde başarı ve eşitlik prensiplerini uygulamak, ideal bir durumdur. Realitede ise başarı -büyük orandasosyal menşelere bağlı bulunmaktadır. Okul, bir toplumdaki şans eşitliğini sağlamada en büyük imkândır, çünkü aile bağlarını koparmadan çocukları ailelerinden alır ve çok çeşitli sosyal tabakaların çocuklarıyla birlikte ortak bir eğitime tâbi tutar. Adeta çocukları sosyal sistemin şekillendirmesinden kurtarır; kendi yetenek, motivasyon ve başarılarına göre onlara yeni roller öğreterek sosyal hayata katılmalarını sağlar. Eğitim eşitliğine ve başarıya dayanan, bütün bireylerin sisteme katılmalarını öngören sanayileşmiş toplumların demokrasi düzenine modern kitle demokrasisi denir. Halk demokrasisi de eğitim eşitliğine ve başarı prensibine dayanır. ?oğulcu demokraside bu prensiplerin yanı sıra toplumdaki bütün çıkar ve fikir gruplarının örgütlenmesi ve sistem içinde yer alma hakları vardır. Bu "modern" demokrasi tiplerinin hepsinde okul, sosyal düzendeki değişimleri ayarlayan ana regülatör görevini yapmaktadır.

Demokrasi ile ekonomik kalkınma arasında sıkı bir bağlantı vardır. Batılı ülkelerin kalkınmasında ve bugünkü yüksek hayat düzeyine ulaşmalarında demokratik yönetimin önemli bir payı vardır. Çünkü demokrasi, bu toplumları açık toplum haline getirmiştir. Açık toplum, bir sorunla karşılaşıldığında çeşitli önerilerin ortaya atılmasına, en beğenilenini uygulamaya konulmasına; uygulama sonuçlarının da açıkça değerlendirilmesine ve tartışılmasına dayanmaktadır. *K.Popper*'in açık toplumu, aklın, mantığın ve bilimin emrettiği bir toplum; birbirleriyle bağdaşmayan görüşlerin ve çözümlerin eleştirildiği, herkesin görüşünün alınarak değerlendirildiği bir toplumdur.

Ancak bu açık toplum içinde bazı paradoksal durumlar vardır ki, bunlara düşülmekten dikkatlice kaçınmalıdır. Bunlar, kısaca şöyle özetlenebilir:

1) *Demokrasi paradoksu*: Demokratik bir ortamda çoğunluk eğer komünist veya faşist bir partiye oy verirse, bunlar demokratik düzeni ortadan kaldıracak; demokrasi kendi oyunu ile yenilmiş olacaktır. Bunun en canlı örneklerini 1930'lu yıllarda Avrupa yaşamıştır. Toplumun demokratik kurumlarını hem azınlığın hem de çoğunluğun baskılarından korumak gerekir. Demokratik rejimleri yıkmak için şiddete başvuranlara karşı kuvvet kullanmak, ahlâkça haklıdır. Demokrasiye inananlar da en az antidemokratikler kadar güçlü ve iradeli olmalıdır.

2) *Hoşgörü paradoksu*: Bir toplum, sınırsız ve bilinçsiz bir şekilde hoşgörülü olursa yıkılmaya, ortada kalmaya mahkûmdur. Hoşgörülü toplum, eğer karşı taraftakiler akli kanıtlarla ikna olmuyor

ve zora başvuruyorlarsa, bunları zorla durdurmaktan ve engellemekten de çekinmemelidir.

3) *Özgürlük paradoksu*: Özgürlük de demokrasi ve hoşgörü gibi, kendisini yıkacak, yok edecek karşı unsunları koruma eğilimindedir. "Tam özgürlük, özgürlüğün sonunu getirir; bunun içindir ki, tam özgürlükten yana olanlar, niyetleri ne olursa olsun, gerçekte özgürlüğün düşmanlarıdır." Meselâ, tam ekonomik özgürlük, gerçekte yoksulları bu özgürlükten yoksun kılmak demektir. Devlet, ekonomik açıdan zayıf olanları desteklemek, güçlü olanları dizginlemek durumundadır. Devlet gerektiğinde özgürlüklerin kullanılmasına müdahale etmelidir; yoksa tekeller, tröstler, sendikalar bir anarşi ortamı yaratabilirler.

Demokrasinin, özgürlüğün ve hoşgörünün var olması isteniyorsa, sınırlandırılması gerekir. Ancak hükmetlerin bu husustaki tutumu tam dengeli olmalıdır. Eğer gerektiğinden çok müdahale edilirse özgürlük ölür, hiç karışılmazsa gene ölür.

Özgürlüğün bedeli, her zaman uyanık olmaktır. Demokratik kurumlar, iyi tahkim edilmiş kalelere benzerler; ancak içlerinde inanmış ve savunmaya hazır adamlar olmazsa düşmana hemen teslim edilebilirler.

4) *Egemenlik paradoksu*: Yönetim bir kişide mi olmalıdır. Yoksa çoğunlukta mı? Çoğunluk bir kişiyi seçer ama o da sık sık, önemli konularda kendisini seçen çoğunluğun görüşlerini almalıdır. Aslında modern toplumsal hayatta gücün bir elde toplanması da çeşitli kişi ve gruplar arasında tamamen dağılıp gitmesi de iyi değildir. Orta bir güç dağılım dengesi bulunmalıdır.

Modern insanın hem kendi kendine karşı hem de topluma karşı sorumluluğu, seçme ve bunun sonuçlarına katlanma zorunluluğu giderek artmaktadır. İnsanlık, geleceğine sahip çıkmalıdır. Onu, bir takım kişi ve grupların eline bırakmamalıdır. Özgürlük güvenlik pahasına, eşitlik öz-saygı pahasına, eleştiricilik de zihin huzuru pahasına satın alınmıştır; bunlar çok yüksek fiatlardır.

Toplumsal değişme hiç durmadan ve hatta daha da hızlanarak devam etmektedir. Bu nedenle toplumu durgun hale getirmek tehlikelidir. Tarihi yapan büyük ölçüde insandır; toplumları değiştirenler de! Ancak toplumsal değişme bir yıkım halini almamalıdır. Toplumsal düzenin hepsi birden ve bir anda değiştirilemez. *K.Popper*, toplumsal değişmeyi açık denizdeki bir geminin yenileştirilmesine benzetmektedir; bunun tümünden değiştirilmeye kalkışılması geminin batması ve herkesin ölmesi sonucunu doğurur; o halde değişme ustalıklı ve kesim kesim yapılmalıdır.

Bu bölümün kaynakları

- AKDAĞ, M. *Celâli İsyamları*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1963.
- AKYÜZ, Y. *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940*. Ankara: Doğan Bas. 1978.
- AYTAÇ, K. *Avrupa Eğitim Tarihi. Antik çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay.1972.
- AYTAÇ, K. *İngiltere, İsveç, Fransa ve Federal Almanya'da Okul Reformları ve Okul Kuruluş Sistemlerinde Demokratlaşma Temayülleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bas. 1970.
- AYTAÇ, K. *Politeknik Eğitim Reformları*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1971.
- BOTTOMORE, T.B. *Toplum Bilim. Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz*. İstanbul: Beta yay. 1984. 2.baskı.
- BOULDING, K. *Yirminci Asrın Mânâsı*. İstanbul: Kalem yay. 1980.
- BREZINKA, W. *Erziehung und Kulturrevolution. Die Padagogik der Neuen Linken*. München: E. Reinhardt Verlag 1974.
- BURSALIOĞLU, Z. *Okul yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1972
- COSIN, B.R./DELA, I.R./v.b. *School and Society*. London: Routledge & Kegan Kegan Paul 1971.
- ERGİN, O. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri -dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*. 5.cilt. İstanbul: Eser Mat. 1977. 2.baskı.
- ERGÜN, M. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1982.
- ERTÜRK, S. *Diktacı Tutum ve Demokrasi*. Ankara: Yelkentepe yay. 1969.
- FEND, H. *Gesellschaftliche Bedingungen schulicher Sozialisation*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag 1979. 5.baskı.
- FREYER, H. *İndüstri Çağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1954
- FREYER, H. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. 1963
- GÖZE, A. *Siyasal Düşünce Tarihi*. İstanbul: Hukuk Fakültesi yay. 1982
- KAYA, Y.K. *İnsan Yetiştirme Düzenimiz. Politika/Eğitim/ Kalkınma*. Ankara: Nüve Mat. 1974
- KEILHACKER, M. *Erziehung und Bildung in der Industriegesellschaft*. Stuttgart: V. Kohlhammer Ver. 1967
- KOÇER, H. A. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi 1773-1923*. İstanbul: Milli Eğitim Bas. 1970
- KURTKAN, A. *Sosyolojik Açından Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları*. İstanbul: İktisat Fakültesi yay. 1972
- MAGEE, B. *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. İstanbul: Remzi Kit. 1982
- MACIVER, R.M./ PACE, C.H. *Cemiyet I*. İstanbul: Devlet Kitapları 1000 Temel Eser 1969

- MUSGROVE, F. *The Family, Education and Society*. London: Routledge & Kegan Paul 1966
- O'HEAR, A. *Education, Society and Human Nature*. London: Routledge & Kegan Paul 1981
- ONAY, P. *Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Yeri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası yay. t.y.
- ÖZGÜVEN, E. *Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Zihinsel Olmayan Faktörler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay. 1974
- RÜLCKER, T. *Bildung, Gesellschaft, Wissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer 1976
- SANDER, T./ ROLLF, H.G./ WINKLER, G. *Die demokratische Leistungsschule*. Hannover: H. Schredel Verlag 1967
- SIEGFRIED, A. *Aspects du XXe Siecle*. Paris: Hachette 1955
- SCHARDT, A./ BRAUNEISER, E.(yay.) *Kulturpolitik in Europa*. München: Ehrenwirth 1966
- SOROKIN, P.A. *Bir Bunalım çağında Toplum Felsefeleri*. Ankara: Bilgi yay. 1972
- SZANIAVSKI, I. *Okulun Toplumsal İşlevi*. Ankara: Onur yay. 1980
- TOLAN, B. *Toplum Bilimlerine Giriş*. Sosyoloji ve Sosyal Psi-

8. BİR SOSYAL KURUM OLARAK OKUL

8.1. Okul ve aile

Çocukların ve gençlerin sosyalleşmesinde en etkili iki kurum, okul ve ailedir. Ailede okul gibi kurumlaşmış sosyal bir sosyal sistemdir. Bu iki kurum, çocukların kognitif*, ve sınırsız olan kurumlardır. Eğitim-öğretimde önemli olan zekâ ve yeteneklerin geliştirilmesinde, ailedeki sosyalleşme şartları, anne-babanın çocuk yetiştirme stilleri; ailenin, içinde bulunduğu sosyal sınıfı veya tabakayı çocukların yetiştirilmesinde ve eğitiminde bazen hissettirip genellikle hiç hissettirmemesi ("yemeyip yediren, giymeyip giydiren anne-babalar örneği") önemlidir. Bu kurum neredeyse okuldan daha etkili bir eğitim-öğretim kurumu olmaktadır. Çocukların yetiştirilmesinde ve eğitim-öğretiminde okul-aile bağlantısı ve etkileşimi çok çok önce başlamaktadır.

Ailedeki sosyalleşme şartlarının, çocukların daha sonraki okul hayatlarını ve başarılarını nasıl etkilediğini gösteren yüzlerce Eğitim Sosyolojisi araştırması bulunmaktadır. Öte yandan okul hayatı içinde de çocukların sosyal hayatlarının yarı zamanlarını okulda, yarı zamanlarını aile içinde geçirmeleri, okul-aile arasındaki karşılıklı interaksyonu zorunlu kılmış ve birçok araştırma, ailedeki sosyalleşme ile okuldaki sosyalleşme arasına sınırlar konulamayacağını, bunların bir arada ele alınıp değerlendirilmesinin daha doğru olacağı sonucuna varmıştır.

Ama buna rağmen Eğitim Sosyolojisindeki araştırmalarda ailedeki ve okuldaki sosyalleşme farkları ortaya konmuş, hatta bu sosyalleşme farklılıkları yüzünden, çocukların aileden okula geçerken, gençlerin de okuldan meslek hayatına geçerken okul şoku veya pratik şoku diye adlandırılan önemli davranış sarsıntıları geçirdikleri tespit edilerek çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Bu, farklı sosyalleştirme şartlarının egemen olduğu toplumlar arasındaki geçiş problemleri; kişilerin sosyalleşmesine, kognitif ve motivasyonel gelişimlerine, kendilerinden beklenen davranışları benimseyerek yapmalarına, sosyal rol ilişkilerine ve yorumlarına, toplumsal değerleri benimsemelerine ve politik vaziyetalarına önemli ölçüde etki etmektedir. Eğer çocukların birincil sosyalleşme yeri olan aile içindeki kognitif gelişmesi ve motivasyonu, ikincil sosyalleşme yeri

olan okuldaki ile uyum içinde ise, çocuğun başarılı bir okul hayatı olacak demektir; yok, eğer bu kurumlar arasında uyumsuzluk var ise o zaman da çocuğun okul hayatında başarılı olması güçleşecektir.

Eğitim Sosyolojisinde problemin çözümünü kolaylaştırmak için aile ve okul sistemleri mukayese edilmekte, her iki sistemin içinde bulunduğu sosyal yapı şartları araştırılmakta ve karşılaştırılmaktadır.

8.1.1. Aile ile okul arasındaki yapısal ilişkiler

Son yıllarda yapılan eğitim bilimsel araştırmalar, çocukların okula ilk başladıkları sırada görülen okul başarısızlıklarının arkasından okul korkusunun önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir. Öte yandan öğrencilerin okulda -tedavi gerektirecek kadar- ağır davranış bozuklukları göstermeleri, hatta okul problemleri yüzünden giderek artan sayıda öğrencinin intihara teşebbüs etmeleri, okuldaki davranış yönlendirmeleri ve iletişim biçimleri ile ailedekilerin farklılığına; aileden okula geçişin gittikçe artan sayıda çocuk için bir tehdit teşkil ettiğine dikkati çekmiştir. *K.Plake*, bu problemlerin nedeni olarak özellikle sanayileşmiş toplumlarda görülen yapısal sosyalleşme çatışmalarına değinmiştir. Okul ve aile arasındaki yapı farklılıklarının temelinde de farklı iletişim ve etkileşim yapıları ve farklı değerler yatmaktadır.

Aile ve okul sistemlerinin karşılaştırılmasında pek çok yazarlar, Amerikan sosyologu *Talcott Parsons*'ın "*değişebilir kalıplar*" ("pattern variables") kavramını ölçü olarak almakta; farklı davranış, hareket ve değer biçimleri için kullanılmaktadırlar. *Parsons*, bazı sosyal kurallar açısından insanların davranış kalıplarına girmelerini analiz etmiş ve bunları beş grupta toplamıştır. Bu, okul ve ailedeki yapısal farklılıkların sosyal interaksyonu nasıl etkilediğini göstermek, her iki sistemdeki değer ve tecrübe farklılıklarını belirtmek için kullanılmıştır. *Parsons*'ın beş alternatif kalıbı şunlardır:

1. *Çabuk uyarılabilirlik ve sakinlik (duygululuk - duygulu güdülenme yokluğu)*: çabuk uyarılabilirlik kişinin dış ve çevre uyaranlarına karşı açıkça duygusal ve heyecansal tepkiler göstermesi; duygusal yönden hiç disiplin tanımaması demektir. Bu, genellikle aileler içinde geçerlidir; okulda ise kişinin içtepilerinin ve heyecansal çıkışlarının kontrol altına alındığı, kişinin disipline edildiği davranış kalıpları egemendir.

2. *Kendi başına hareket etme - grup halinde hareket etme (kendine yönelme - topluma yönelme)*: Kendi başına hareket eden kişi, herhangi bir durumda çevresindeki insanların sosyal değerlerini ve çıkarlarını hiçe sayarak kendi özel çıkarlarına göre hareket eder. Grup halinde hareket eden ise, kendisinin dâhil olduğu grubun çıkarlarına riayet eder; eğer grup veya kamu çıkarları kendi

çıkarlarına zıt düşüyorsa, kendi çıkarları aleyhinde ve grup çıkarları yanında yer alır.

3. *Parçacı - bütüncü (hareket ederken kendi öznel ölçütlerine ağırlık verme evrensel ölçütlere ağırlık verme, "Partikularismus Universalismus")*: Parçacı bir kişi kendi kararlarını verirken belirli bir kişi veya objenin hangi özelliklerinin veya davranış biçimlerinin kendisi için şahsen önem taşıdığına dikkat eden özenci bir kişidir. Bütüncü kişi ise, kendi kararlarını verirken genel olarak bilinen toplumsal ölçütlere uyar.

4. *Uzun vadede geçerli özelliklere önem verme - bir andaki başarıya önem verme (diğer insanları özgöl niteliklerine göre değerlendirme - diğer insanları başarı düzeylerine ve durumlarına göre değerlendirme)*: Bazı kişiler, değerlendirmede bir kişinin gerçek ve mümkün davranışlarından çok onun özelliklerine ağırlık verirler. Bazıları ise bir şeyi değerlendirirken onun özelliklerinden çok gerçek ve mümkün davranışlara önem verirler.

5. *Dağınıklık - bir alanda yoğunluk kazanma (yaygın ilgi - özgöl ve yoğun ilgi)*: Eğer sosyal bir konunun önemi, bir kişi için belirli bir alanda sınırlanamıyorsa dağınıklık, yayılma var demektir. Bunun zıddı olarak da, bir sosyal konunun anlamı belirli düşüncelerde, belirli bir alanda sınırlandırılabilir.

Bu sayılanlar, bireylerin sosyalleşmesinde çok önemli olan sosyalleşme amaçlarıdır. Bireysel ihtiyaçlarda ve sosyal rollerde bir uyumu, herkes için bağlayıcı ve herkesin benimseyebileceği bir değerler sistemi ve dayanışmayı amaçlaması bakımından da Amerikan toplum yapısını esas almaktadır.

Parsons'a göre, kişilerin yukarıda alternatif çiftleri olarak sunulan davranış kalıplarından hangilerini seçeceği hususunu somut interaksyon durumları belirler; interaksyon durumlarını belirleyenler ve yaratanlar da sosyal kurumlardır. Gene *Parsons*'ın fikrine göre, çocuklar aile içinde genellikle çabuk uyarılabilir, kendisini şahsen ilgilendiren hususlara önem verir ve yetiştirilmesi sırasında belirli bir sosyal alanla sınırlanmamış davranış özelliklerine ağırlık verilir. Çünkü aile içindeki sosyal ilişkiler duygusal ölçüsündedir; aile bireyleri birbirlerini severler, korurlar, saygı gösterirler; burada kişiler merkezdedir... Sosyal kurumlar içinde, sosyal interaksyonu duygusal temele dayalı kurumların başında aile gelir. Bu durum, özellikle modern küçük ailelerde daha karakteristik bir hal almıştır; çünkü aile gittikçe küçülmektedir, buna karşılık gittikçe daha büyük bir coğrafi mekânda yaşamak ve hareket etmek zorundadır. Buna göre de, ailedeki rol farklılaşması kalkmakta, sosyal duygusal talepler artmaktadır. Sanayileşme öncesi büyük aileler içinde rol farklılaşması oldukça açık ve berrak bir vaziyet almış, herkes bazı alanlarda

uzmanlaşmıştı; buna göre de ilişkiler daha rasyonel esaslara göre düzenlenebiliyordu. Modern ailedeki duygusal ilişkilerin ağırlığı en başta eş seçiminden başlamaktadır.

Ailedeki sosyal interaksiyonla okuldakinin birbirinden farklı, hatta bazen da zıt olduklarını, çocuklar okula girer girmez öğrenirler ve bu farklılık çocuk için giderek önem kazanır. Okulda herkesin rasyonel olarak belirlenmiş sosyal rollerine göre bazı normatif beklentiler egemendir; duygu ve sevgi iletişimi yerine sözel rasyonel iletişim ve etkileşim vardır. Öyle ki, öğrenciler de, öğretmenlerin duygusal davranmamasını, tarafsız olmasını isterler; öğretmen-öğrenci ilişkileri büyük oranda duygu ve heyecanlardan arınmıştır. Bu, öğretmen ve öğrenciler için bir problem olur, onların benliklerini zedeler; ama okulda, ailedeki sosyal interaksiyonun aynen sürmesi de o derece sakıncalı ve zararlıdır.

Eğitim biliminde yapılan araştırmalar küçük çocukların; öğretmenlerin güvenilir ilişkiler içinde olmalarına, kendi ruhsal problemlerini anlamalarına ve duygusal sıcaklıklarına daha çok önem verirken; büyük öğrenciler için önemli olanın, öğretmenin bilgi ve sosyal yetenekleri olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Okuldaki sosyal interaksiyon, birçok noktalarda ailedekinden farklıdır. Okulda, dersin veya okulun amaçlarıyla bağdaşmayan davranışlar hoş görülmez. İlişkiler zaman, mekân ve muhteva olarak sınırlandırılmıştır. Öğrenci okulda kendisine yüklenen sosyal role göre davranacaktır; öğretmeni örnek kişi olarak alacak, onu taklit ederken onun şahsiyet özelliklerine, vaziyet alışlarına ve değerler hiyerarşisine dikkat edecektir. Okuldaki rasyonel ve değişmez düzene uymak, oldukça yumuşak, anne-babaların şefkati yüzünden sık sık değişen ve hatta hiç olmayan aile düzeninde yaşamaktan oldukça farklıdır. Ailedeki informal sosyal ilişkiler okulda oldukça katı biçimsel ilişkilere dönüşmüştür. Formel ilişkiler, herkesin duygusal hayatını kontrol altına almayı gerektirir; herkes okul denen sosyal kurumun herkesçe geçerli ölçütlerine göre davranmak zorundadır; okuldaki bu ölçütler de başarı prensibine göre organize edilir.

Okulun, kişilerden bağımsız, duygusal ilişkiler olmayan, davranışların başarı prensibine göre biçimsel olarak düzenlendiği interaksiyon sisteminde bütün öğrencilere eşit davranılır. Öğrencideki davranış sarsıntılarının temeli olarak, okuldaki sosyal ilişkilerin biçimselleşmesi kabul edilmektedir; sürekli olarak kurallara uyma mecburiyeti, bireysel istekleri bastırma, heyecanları önleme vs. Çocukları bunalıma itmektedir. Çocuğun kendini sınırlandırması, ağır bir sosyal kontrolün altına girmesi, davranışlarını genel ölçülere göre organize etmesi, ferdî farkların görmezlikten gelinmesi, herhangi bir geri kalma durumunda telafi imkânlarının çok fazla olmaması, çocuk için birçok bireysel ve sosyal problemlerin kaynağı olmaktadır.

8.1.2. Ailedeki ve okuldaki iletişim yapıları

Ailedeki ve okuldaki iletişim kanalları, iletişim biçimleri ve sosyalleşme fonksiyonları oldukça farklıdır. Gerçi ailedeki duygusal destekli eğitim stili ile okuldaki kontrollü, sert eğitim stillerini uzlaştırma denemeleri vardır; ama bu iki kurumdaki sosyal ilişkilerin yapısı, kurumların amaçları, özel davranış biçimlerinin oldukça farklı olması, bu alandaki başarıları engellemektedir. Eğer özetlemek gerekirse, ailenin sosyalleştirme amaçları şunlardır:

- * çocuğun kendine güvenini geliştirmek;
- * çocuğun ahlâki bilincini (vicdanını) geliştirmek,
- * çocuğun zihnî yeteneklerini ve problem çözme yetisini geliştirmek;
- * çocukta sürekli bir başarı motivasyonunun bulunmasını sağlamak;
- * çocukta empati ve dayanışma duygularını geliştirmek;
- * çocukta, karşılaştığı çatışmaları soğukkanlı olarak değerlendirme, verimli ve üretici biçimde çözme yeteneğini geliştirmek.

Çocuk, bu sosyalleşme amaçlarını daha küçük çocukluk döneminde, aile eğitimi içinde gerçekleştirecektir. Aile fertlerinin aralarındaki iletişimleri, çocuğa karşı davranışları sosyalleşme amaçlarına ulaşmayı etkileyecektir. *R.Derter*, çocuğun gelişimini; algıların, duygu, heyecan ve vaziyetalışların giderek farklılaşması, çevreye karşı giderek daralması ve kanalize olması şeklinde anlamaktadır. Çocuk büyüdükçe kendi şahsiyetini kazanır ve çevreden farklılaşır; algı ve ilgi alanlarında bir uzmanlaşma ortaya çıkar. Çocuğun daha sonraki sosyal gelişimi büyük ölçüde aileye bağlıdır. *F. Neidhardt*, çocuğun sosyalleşmesi için önemli olan aile iletişiminde, bilhassa şunlar üzerinde durmaktadır: aile iletişim sabittir, kolayca değişmez; çünkü kişiler değişmez. Aile iletişiminde duygusal bir sıcaklık ve yoğunluk vardır; bunun olmaması halinde hospitalizm olayları ortaya çıkar. Aile iletişiminde yukarıda sayılan özellikler diğer sosyal gruplarda yer almadığı için, ailedeki birincil sosyalleşme daha esaslı ve başarılıdır. Ama bu sosyalleşme şartları çocuğun çevresinde hiç yok ise, aile bunu sağlamıyorsa, durum tamamen çocuğun aleyhinde olacaktır. Korku nevrozu olan aileler, paranoid aileler, histerik aileler -bir aile olmalarına rağmen- çocuklar için tamamen ters bir sosyalleşme ortamı yaratırlar. Aile içinde anne-babanın otoritesi anne-babanın yumuşaklığı, karşılıklı ihtiyaç ve isteklerini karşılama tarzları da önemlidir.

Okulda, ailedeki hareket yönlendirmelerinin hemen hemen tam zıddı hüküm sürmektedir; çocukların hareketleri -ve esasen hayatın anlamı- belirli alanlarda sınırlanmıştır; çocuk duygusal ve heyecansal durumlarda kendin kontrol etmek, disiplinli olmak zorundadır; kararlarını verirken kendi fikir ve arzularından çok genel ölçülere uymak zorundadır. Okuldaki iletişim yapıları da ailedekinden farklıdır. Okuldaki iletişim yapısını -esas olarak- okul yönetimi ve yönetmelikler tarafından belirlenmiş rol yapısı tayin eder; iletişim bilhassa derslerde ve daha önceden konulmuş çerçeve şartlar içinde olmaktadır. Bir kere öğretmen ile öğrenci arasında simetrik olmayan bir iletişim vardır; öğretmen hem beden hem bilgi hem de yasalar açısından hâkimdir ve iletişim tek taraflı olmaktadır. Öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişim belli ders konularındadır ve zaman olarak sınırlıdır. Ders esnasında, özellikle öğretmenin yüzyüze dersler yaptığı sırada öğrencilerin birbirleriyle iletişim kurmaları hoş karşılanmaz, "dersi bozmak" olarak nitelenir. İletişimi, genellikle sözlü ifadeler şeklinde olmaktadır.

Okulda, öğretmen ile öğrenci arasındaki rol dağılımına ve iktidar farklılaşmasına dayalı iletişim yapısına, bir de öğretmen ve öğrencilerin kendi rollerini yorumlama ve uygulayabilme gücünü katmak gerekir.

Aile ve okul arasındaki bu sosyalleşme ve iletişim farklılıkları bazı çatışmaların çıkmasına neden olmaktadır ki, bu çatışmalar henüz çözümlenememiştir. İlkokula yeni başlayan bir çocuk çift hayat yaşamaktadır; okulda öğrenci, ailesi içinde çocuk olarak muamele görmekte, öyle davranmaktadır. Ailenin çocuktan bekledikleri ile okulun çocuktan bekledikleri farklı şeyler olmakta; okul çocuğun başarısına, zekâsına, kendini bilme, beğenme ve takdir etme duygusuna önem vermektedir. Ailedeki (birincil) sosyalleşme ile okuldaki (ikincil) sosyalleşme arasında yapısal çatışmalar bulunmaktadır.

8.1.3. Aileden okula geçiş problemi

Okuldaki davranış ve hareketler, başarılı olmaya yönelmiştir. Okul hayatı içerisinde başarılı olma baskısının giderek artması, öğrencilerdeki okul korkusunun ana nedenlerinden biri sayılmaktadır. Okul içindeki yükselmelerin (sınıf geçmelerin), okullar arası geçişlerin ve mesleğe girişin okul başarısına göre yapılması, hem öğrencileri hem anne-babaları çocukların okul başarısını yükseltmeye zorlamaktadır.

Çocukların, aile ortamından çıkıp okul sistemi içine girince farklı ve zor bir sosyal düzen içinde yaşamak zorunda kalmaları okul korkusu veya daha somut olarak sınav korkusu denilen kavramda kendini göstermektedir. *S.B. Sarason* ve arkadaşlarının yaptığı bir

araştırmaya göre, çocukların sınavlara veya sınavı andıran durumlara "korkmak" şeklinde tepki göstermeleri, aslında, onların evdeki, aileleri içindeki benzer durumlara tepkilerini yansıtmaktadır. Çocukların sınavlara tepkileri, onların aileleri içinde edindikleri bilinçaltı tecrübeleri yansıtır. Sınav durumu tamamen okula has bir sosyal durum değildir; başarıların sınanması ve değerlendirilmesi aile içinde de olmaktadır. Çocuk bu şekilde, aile içinde edindiği tecrübe ve vaziyet alışları okula da taşımaktadır ("uyaranı genelleştirme"). Okulda anne-babanın yerine öğretmen geçmektedir. Kendine güven duygusu gelişmemiş çocuklar başarısızlıktan korktukları için sınavdan ve okuldan da korkmaktadırlar.

Okul ile aile arasındaki sosyalleştirme çatışmalarından biri olan okul korkusunun temelleri, aslında ailenin içinde atılmaktadır. Ailenin çocuğa, başarılı olması için küçük yaşta yaptığı baskılar, onu daha sonraki okul ve meslek hayatında sürekli olarak rahatsız etmektedir.

Aileden okula geçişte güçlük çıkartan diğer faktörler ise, her iki sistemdeki iletişim ve interaksiyon biçimleri, karşılaşılan problemleri çözme farklılıkları, sosyal rol ve rolleri yorumlamadaki anlayış farklılıkları gibi faktörlerdir.

Okuldaki ve ailedeki sosyalleşme olgusunu, daha önce de belirtilen, ailenin içinde bulunduğu sosyal-kültürel ortam ve sosyal tabaka da etkilemektedir.

8.1.4. Aile ve dil

Okuldaki iletişim ve anlaşma vasıtası dildir; derslerin hemen hemen hepsi ve öğretmen-öğrenci interaksyonu dil üzerine kurulmuştur. Dil, sosyal ilişkiler ağı içinde yaşayan insanların iletişim aracıdır. Sonradan öğrenilen dil, grup kurallarını ve bireyin kendisini ifade vasıtası olarak kullanılır. Dil, her ne kadar bireysel gibi görünüyorsa da, aynı zamanda sosyal yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. *B.Bernstein*, bir kişinin dili ile sosyal menşei, çalışma ortamı ve özellikle içinde bulunduğu sosyal tabaka arasında sıkı ilişkiler olduğunu göstermiştir. *Bernstein* daha sonra, dili etkileyen en önemli faktör olarak sosyal tabaka yerine genel ve sosyal yapısal ilişkileri temel almıştır. Bunlardan da, meselâ çocuğun dilini en çok etkileyen aile içindeki rol sistemidir. Aile içinde sosyal kontrolün statülere ve kişilerin özelliklerine göre olması sosyal ilişkileri belirlemekte, kapalı sosyal ilişkiler içindeki çocukların dili işlenmemiş olarak kalırken, açık sosyal ilişkiler içindeki başarılarında, ailesi içinde kazandığı dil, en az zekâ ve yetenekler kadar önemli olmaktadır.

Öte yandan *D.G. McKinley*, çocukların sosyalleşmesinde anne-baba mesleklerinin, anne-babanın çocuğu terbiye etme

(disiplin) tekniklerinin de çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Mesleki hayatı monoton ve sıkı bir iş düzeni içinde geçen baba, çocuklarına sert bir disiplin uygulamaktadır. İşyerinde başarısızlığa ve hayal kırıklığına uğrayan bir baba da öfkeli ve saldırgan olmaktadır.

8.1.5. Aile ve okul başarısı

Çocukların okul başarılarında ailedeki iletişim ile anne-babanın iş hayatı, ailenin mensup olduğu sosyal tabakaya has eğitim teknikleri çok önemlidir. Soruna genel olarak bakıldığında, aile içinde daha çok cezalandırılan ve çok sıkı kontrol edilen, elverişsiz bir eğitim ortamında yaşayan alt tabaka çocukları, diğer tabakalara göre okulda daha başarısızdırlar. *U.Oeverman* ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırma, babanın mesleği ile çocukların zekâsı ve yetenekleri arasında bir bağlantı bulunduğunu iddia etmiştir. Teknik mesleklerde çalışan babaların çocukları sözel olmayan yüksek bir teknik zekâyâ sahip olmakta; yüksek kültürel faaliyette bulunan babaların çocukları da daha ziyade iyi bir sözel zekâyâ sahip olmaktadırlar. Araştırmacılar, aile kültürü (meselâ birçok nesil boyunca devam eden bir meslekî faaliyet) ile çocukların zekâsı ve okul başarıları arasında bir bağlantı kurmuşlardır; ailenin meslekî hayatının nesiller boyunca değişmemesi çocukları etkilemektedir.

Bu arada, aile ile okul başarısı arasındaki bağlantıyı çok etkileyen bir başka faktör de ailelerin, çocukların ders çalışmasına, ev ödevlerini hazırlamasına yardım edip etmemeleri, sordukları sorulara cevap verip vermemeleridir. Burada eğitim ve kültür düzeyi düşük işçi ailelerinin çocuklarına hemen hiç yardım edememeleri ile anne-babası memur, öğretmen ve öğretim üyesi olanların çocuklarının okul çalışmalarına yardım etmeleri, okul başarıları bakımından çocuklar arasında büyük farklar yaratmaktadırlar.

8.2. Okul ve öğretmen

Eğitim, tarihî bir oluşum içinde sosyal bir kurum halinde gelişmiştir ve bugün -en açık bir şekilde- kendini okul sistemi ile göstermektedir. Eğitime sosyal bir hava veren de, aile içindeki sosyalleşme ve eğitimde ziyade öğretmenliğin bir meslek olarak ortaya çıkması ve gelişmesi olmuştur.

Öğretmenlik, tarih içinde önemi gün geçtikçe artan bir meslek olmaktadır; öyle ki, Ortaçağda İlkçağdakinden daha önemli, sanayileşme döneminde Ortaçağdakinden, bugün de sanayileşme çağındakinden daha önemlidir. Çünkü hem işbölümünün gelişmesi sonucu, başta aile olmak üzere her sosyal kurum kendi ana görevi ile ilgilenmek zorunda kalmış, hem ne insanlığın gelecek kuşaklara aktarması gereken bilgi ve kültür birikimi gün geçtikçe artmış ve artmaya devam etmektedir.

Eğitimin örgütlenmesi ve kurumlaşması, öğretmenlik mesleğinin bir ana meslek olarak desteklenip geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Hatta eğitim sisteminin hem yaş kademelerine hem de bilim ve san'at dallarına göre çeşitlenmesi her öğretim seviyesine ve okul cinsine göre farklı öğretmenlerin yetiştirilmesini gerekli kılmıştır. Öğretmenlerin yetiştirilmesi özellikle 19. yüzyılda büyük bir önem kazanmış; bugün artık her okul ve bilim dalının öğretmenini yetiştiren öğretmen okulları veya fakülteler, yüksekokullar kurulmuştur.

Okuldaki öğretmenlerin mensup olduğu sosyal tabaka veya okuldan mezun olanların katıldıkları sosyal sınıf, onların yaptıkları eğitim-öğretimi sürekli olarak, okul dışındaki sosyal yapı ile karşılıklı etkileşim içine sokmuştur.

Eğitimde temel sorumluluk öğretmene aittir; öğretmen de çalışmalarını bir eğitim sistemi, bir okul organizasyonu içinde yapmaktadır. Bu nedenle Eğitim Sosyolojisinin ana konularından birisi, bir sosyal kurum olarak okulun yapısını incelemektir.

Okul, bağımsız bir topluluğun faaliyet gösterdiği, yetişkinler hayatına katılmak isteyenlere rol dağıtımı yapılan ve bu çalışmaları yürütebilmek için rol farklılaşması esası üzerine kurulu bir sosyal kurumdur. Her seviyedeki okulların bazı amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için yaptıkları bir takım planlı hareketleri vardır.

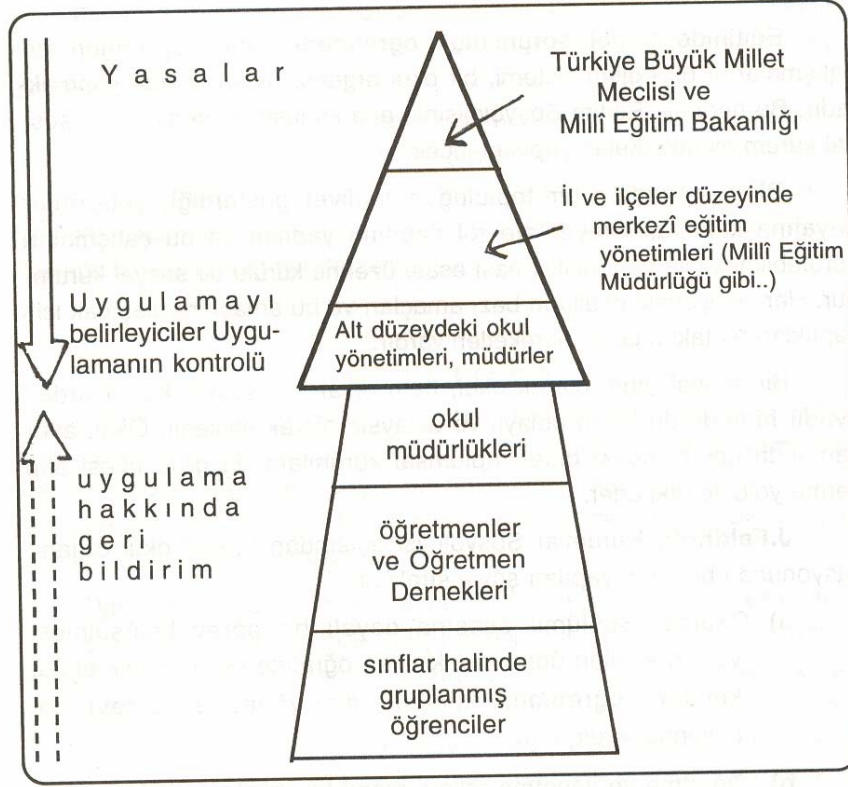
Bir sosyal birim olarak okul, hem dışardaki sosyal kurumlardan ayrıdır hem de onlardan dolayı ve dolaysız olarak etkilenir. Okul, aynı zamanda çevresindeki diğer toplumsal kurumlara da grup üyesi alıp verme yolu ile etki eder.

J.Feldhoff, Kurumlar Sosyolojisi açısından formal okul organizasyonunda bulunan yapıları şöyle sıralıyor:

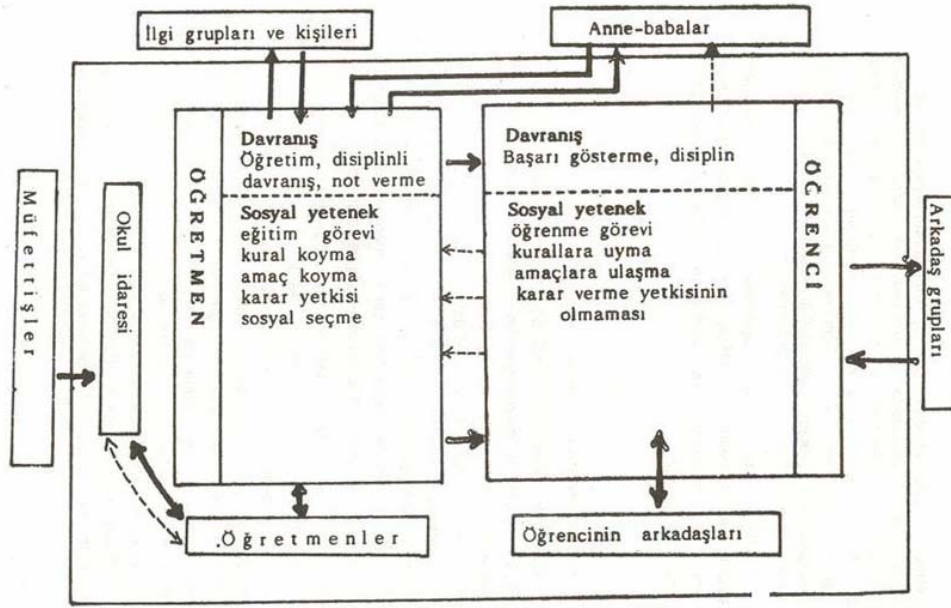
- a) Okulda, işbölümü esasına dayalı bir görev bölüşülmesi vardır; kimileri öğrenme, kimileri öğretme ve rehberlik etme, kimileri öğrenme, kimileri de yönetme görevlerini üstlenmişlerdir.
- b) Öğretme ve yönetme rolleri, resmî bir karaktere hâizdir.
- c) Okuldaki insanlar arasında hiyerarşik bir düzen vardır; herkesin yetki ve görevleri, otoritelerinin sınırları yasalarla tespit edilmiştir.
- d) Daha önce belirlenmiş yasa ve yönetmeliklerle okulun ve derslerin amaç ve uygulama şekilleri, yetkileri ve görevlilerin hareketleri belirlenmiştir.

Bir yapısal model üzerinde okul örgütünün önemli karakteristiklerini gösterebilmek için, önce bu sistemin hiyerarşik yapısına bakmak gerekir.

Okul bürokrasisi modeli (Gerstenmaier/Hamburger'den uyarılama)

Okulda görevli olanlar arasındaki, hatta öğretmen-öğrenci arasındaki ilişkiler yasa, tüzük ve yönetmeliklerle belirlenmiştir. Bu örgüt içinde herkesin görevini formal (resmî) olarak yapması beklenir, yapamama durumunda alınacak önlemler de bellidir. Bu açıdan bakıldığında okul sistemi, okul yönetimi ile birlikte bürokratik bir kuruluştur. Bu bürokratik kuruluştaki öğretmen orta noktada, merkezde bulunmaktadır; okul yönetimi en üstte, öğrenciler ise en alttadır. Okulun esas hedefleri, öğretmen-öğrenci ilişkileri içinde gerçekleştirilebilir. Öğretmen-öğrenci ilişkileri sadece emir-itaat hiyerarşisi içinde çözümlenemez; bu bir karşılıklı iletişim ve etkileşim konusudur. Modern okul örgütlenmesi öğretmen ile öğrencinin karşılıklı etkileşimi ortamı hazırlama ve kontrol etme de okul yöneticilerine aittir. Okulun amaçlarına ulaşabilmesi için öğretmenlerin gerek kendi bilim alanlarında gerekse mesleklerinin gerektirdiği didaktik kurallar ve yöntemler alanında çok iyi yetişmiş olmaları gerekmektedir.

Not: Şemadaki sürekli ve kalın çizgiler doğrudan etkiyi, kesik kesik ince çizgiler geri bildirimi, çift taraflı kalın oklu çizgiler de rekabeti göstermektedir.

Okulların amacı, bir ülkenin anayasasında ve diğer temel eğitim yasalarında açıkça belirtilmiştir. Okulun bürokratik yapısı, öğretmen ve öğrencilerden beklenen roller, tamamen okulun bu amaçlarına ulaşmaya yönelmiştir.

8.2.1. Öğretmen-öğrenci etkileşimi

Öğretmen-öğrenci ilişkilerinde öğretmenin bir iktidar ve otoritesi vardır; bu, öğretmenin rolünün gereğidir. Öğretmen, okuldaki öğrenme faaliyetlerini düzenleyen, öğrencileri belli bir düzen içinde tutan; baskı, zorlama, övme, ödüllendirme, bilgi üstünlüğü gibi yollarla verimli ve karşılıklı etkileşim durumu yaratabilen kişidir. Bu şekilde öğretmen öğrencilerine istediği davranış şekillerini kazandırabilir. Öğretmenin iktidarı sosyal roller içinde yasalaştırılmıştır ve önemli çatışma durumları çıkmadıktan sonra öğrenciler tarafından tepki ile karşılanmaz.

Bir sonraki sayfadaki tabloya göre, öğretmen-öğrenci etkileşiminde öğretmenin büyük bir avantajı vardır. O, belirli kurallar koyar, belirli amaçlar tespit eder ve çeşitli metotlarla bunlara ulaşmaya çalışır. Öğrencilerin ise karar verme yetkileri yoktur; onlar sadece önceden belirlenmiş kurallar içinde okulun ve öğretmenin tespit ettiği hedeflere ulaşmaya çalışırlar. Öğrencilerin davranışları, öğretmenin öğretim faaliyeti ve disiplin anlayışı ile belirlenmektedir. Buradaki interaksiyon yapısı tek taraflıdır. Pek çok eğitim araştırması da bu tek taraflı iletişimin hemen bütün okullarda hâkim olduğunu göstermektedir. Derste genellikle öğretmenler konuşmakta, herhangi bir konuda fikir açıklanacağı zaman genellikle son ve kesin sözü onlar söylemektedirler. Öte yandan öğretmenlerin, öğrencilerin tek

tarafli isteklerde bulunmaları ve bazı davranışlar beklmeleri ve en son olarak ta disiplin problemi, bu karşılıklı etkileşimin içinde öğretmenleri güçlü ve etkili kılmaktadır.

Öğretmenlerin verdikleri notlarla öğrencilerin daha sonraki meslekî hayatlarını belirlemeleri de öğretmen-öğrenci ilişkilerinin bir başka karakteristik yönüdür. Değerlendirme puanlarının (not) psikolojik ve pedagojik birçok fonksiyonları vardır, ama bunlar öğretmen-öğrenci arasında bir geribildirim ("feed back", "Rückmeldung") fonksiyonu da görürler. Ama notların en önemli fonksiyonu, öğrencilerin başarılarını sınıflandırmaları, iyi ve kötü öğrenciyi mukayese etmeleridir. Notlar, öğrenci gruplarını sınıflandırmanın, farklılaşma ve sosyal mukayesenin, öğrenci seçimi ve elemesinin araçlarından birisidir. Son zamanlarda notun, öğrencilerin başka okullara yükselmelerinde ve iş bulmalarında bir ölçü haline gelmesi, onun pedagojik karakterini geri plana itmiş, seçme fonksiyonunu ön plana getirmiştir. Notların bu, bazılarının seçip bazılarını eleyici karakteri ve davranışları yönlendirebilmesi, öğrenciler arasında bir rekabete neden olmaktadır. Notlar grupları değil ferdî başarıyı veya başarısızlığı ölçmektedir.

Notlar sadece öğrenciler arasında bir rekabete neden olmaz; aynı zamanda ferdî başarıya dayalı toplumlarda çok önemli olan bir ödüllendirme ve bir şeyler yaptırma tekeli de öğretmenin eline vermiş olur. Bu şekilde öğretmen kendi başarısızlığını öğrencinin başarısızlığı gibi gösterebilir, bunu da disiplinle örtmeye çalışır. Öğretmenlerin verdikleri notlar sınıfta yaş gruplarının, kız ve erkek gruplarının yanı sıra tembel ve çalışkan gruplarının da oluşmasına neden olur. Başarısız veya başarılı öğrencilerin kendi aralarında gruplanmaları, hele bunların sosyal tabaka gruplanmalarıyla paralel olması, öğretmenin okuldaki görevini güçleştiren faktörlerdendir.

Öğrencilerin okul başarıları hakkında öğretmenin hükmü mahiyetinde olan notlar, bütün bu tür hükümler gibi güvenilirliği, geçerliliği ve objektifliği çok az olan hükümlerdir. Çünkü öğretmen ve öğrencinin değerlendirme anındaki durumları ve şahsiyet karakteristikleri değerlendirmede oldukça büyük rol oynar. *E.Höhn*, öğretmenlerin tembel, saldırgan, güvenilmez, şerefsiz olarak bildikleri öğrencilerin okul başarılarını da olumsuz olarak değerlendirdiklerini göstermiştir. Öğretmenin öğrenciler hakkındaki hipotezleri, onların başarıları ve zekâları hakkındaki tahminleri ve beklentilerinin öğrenci değerlendirmesinde çok büyük rol oynadığı, hatta bunun test değerlendirmelerine bile yansıdığını Amerikalı eğitim bilimciler (*J.E.Brophy, T.L. Good, R. Rosenthal, L.Jacobson*) göstermişlerdir. Ayrıca öğretmenlerin öğrencileri övmeleri ve azarlamaları bile onların başarı davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Öğretmen-öğrenci karşılıklı etkileşiminde önemli olan bir başka yön ise bilişsel (kognitif) yapı alanıdır. Öğretmen, öğrencilerin bilinçli ve kendilerini vererek çalışıp çalışmadıklarını, ruhsal yönden duygusal veya "karışık" olup olmadıklarını, güçleri bulunup bulunmadığını, yeteneklerini, zekâlarını, meslekleri kavrama hızını, saygınlıklarını, yükselme isteklerini, arkadaşlarına karşı tutumlarını ölçer ve değerlendirir.

Öğretmenlerin öğrencileri değerlendirme esaslarının başında, onların iş davranışları gelir. *M.Hofer*'in bulgularına göre, öğretmenler için okul başarısı, öğrencilerin yetenekleri yanında onların bir şey yapmaya hazır olmaları ve çalışma davranışları ile de belirlenir. Öğrencilerin çalışmalarını olumlu olarak değerlendiren öğretmenlerin, onların notlarını da yüksek verdikleri, sosyal araştırmalarla gösterilmiştir.

Öğretmen-öğrenci iletişim ve etkileşiminin temelinde öğrencinin çalışması ve yetenekleri vardır. Bu arada düzen ve disiplin de önemli bir rol oynar.

Öğrencilerin, öğretmen davranışlarını değerlendirmeleri de öğretmen-öğrenci interaksyionunda önemli rol oynar. Öğretmenlerin sıcak, öğrencileri destekleyici, motive edici davranışları, sınıfı kontrol edebilmeleri, dersi istedikleri gibi yönlendirebilmeleri öğrenciler için çok önemlidir ve onların öğretmenlerine karşı vaziyet alışlarının şekillenmesinde önemli rol oynar.

Öğretmen ve öğrenciler birbirlerinin rollerini doğru olarak kabul etmiş ve benimsemişlerdir. Ama bu arada, öğretmen ile öğrenci arasında da çatışma durumları ortaya çıkabilir. Bu durumlar bazen kısa sürede hiç bir iz bırakmadan kaybolduğu, "halledildiği" gibi; bazen da önemli disiplin olaylarına neden olabilir. Öğretmen ile öğrenci ilişkilerinden ortaya çıkan *F.Wellendorf*'un; okulun amaçlarını, organizasyonunu ve öğretmen-öğrenci rol ilişkilerini değiştirmeden öğretmenlerin bu gibi çatışma durumlarından nasıl kaçınacaklarına dair teknikleri örnek olarak verilebilir. Meselâ:

- * Psiko-sosyal savunma mekanizmaları: bastırma, yansıtma, iyice benimseme vs. gibi,
- * Çatışmaya yol açan bazı öğrencilerle arayı iyice açma, tavır koyma; okul idaresinin çatışma çıkaran öğretmen ve öğrencileri kenara çekmesi, çatışma durumlarından uzak tutması,
- * Öğretmen ve öğrencilerin çatışma içine girebilecekleri bazı durumları merasim davranışları biçimine getirerek yumuşatma,

* Çatışmaları kanallere etmek, bazı tepkileri, çatışmaya yol açmadan öğrenci temsilcileri ile konuşarak halletmek,

* Rol çatışmalarını teknik problemlere indirgemek.

Okulun belirli meslekî yetenek ve becerileri kazandırma, kalifiye eleman yetiştirme, bilgi aktarma görevlerinin yanı sıra öğrencilerde başarıya yönelik büyük bir istek (motivasyon) yaratma fonksiyonu da vardır. Okulun açık amaçlarının yanı sıra bir de öğrencinin bilgi durumu ve davranışlarında bir anda ölçülmeyen, yeri geldiğinde kullanacağı bilgi, beceri ve vaziyetalışlar yerleştirme amaçları da vardır.

8.2.2. Öğretmenin sosyal rolü

Öğretmen okulda, gerek arkadaşlarına gerek öğrencilerine gerekse anne-babalara karşı sosyal durumlar içindedir ve sosyal davranışlar göstermek zorundadır. Bir öğretmen meslekî açıdan çeşitli sosyal roller alabilir. Özel öğretmen, özel okul öğretmeni, ilkokul, ortaokul ve lise öğretmeni olma durumlarına göre, uyacakları sosyal normlar da tamamen değişik olabilir. Her çeşit öğretmenin az çok standartlaşmış rolleri öğretmen olacak kişileri değiştirir ve yeniden şekillendirir. *H.Gerth* ve *C.W.Mills*'a göre, bireylerin içinde çalıştıkları sosyal kurumlar o kadar etkilidir ki, kişilerin hem dış hem de iç yaşayışlarını değiştirebilir. Okul, hem öğretmenlerin davranışlarını hem de bazı meselelere karşı vaziyetalışlarını düzenler, çeşitli konulardaki fikirlerine, ideolojisine ve hatta algılarına etki eder.

Öğretmenin sosyal rolü ona bir statü ve iktidar sağlar. Meslek, öğretmenin sadece kognitif özelliklerini belirlemekle kalmaz, duygusal hayatını da etkiler. Öğretmen mesleğinin bir elemanı olarak sosyal kontrol unsurudur; ders verir, not verir, öğrencileri imtihan eder, çatışmaları önlemeye, disiplin olaylarını halletmeye çalışır... Bu arada okul idaresine ve geçireceği teftişlere göre de kendini ayarlar.

Öğretmenin meslekî rolünü iyice benimseyerek kendine mal etmesi, onun dış sosyal kontrolünü destekleyen ve güçlendiren iç sosyal kontrol sistemlerinin de kurulmasına yarar.

Öğretmen, mesleğinin gerektirdiği sosyal rolleri daha sonra öğrenir. Doğuştan hâkim, doğuştan doktor veya müzisyen ne kadar az ise doğuştan öğretmen (öğretmenliğe çok yetenekli) da o kadar azdır. Sosyal hayatta rollerin öğrenilmesi tâ çocukluktan itibaren başlar. Çocuklar önce başkalarının bu rolleri nasıl oynadıklarına bakarlar, sonra beğendiklerini taklit ederler; buradan giderek kendi davranış biçimlerini geliştirirler. Bazı eğilimlerin gelişmesi de, çocukları bazı sosyal rolleri benimsemeye sevk eder. Bu, mesleki

sosyalleşmeye kadar devam eder. Daha sonra gördüğü meslek eğitimi ve meslek hayatı onun eğilimlerine ne kadar çok uyuyorsa, o da mesleğin rollerini o kadar içten benimser.

İnsanın sosyal hayatta üstlendiği roller ancak başka insanlarla karşılıklı sosyal ilişkiler içinde gerçekleştirilebilir; öğretmenlerin sosyal rolleri de ancak sınıf çalışması sırasında ortaya çıkar., Onun rol arkadaşları da öğrencilerdir; ama öğretmen arkadaşları, okul idaresi, okul dışındaki toplum, meslek örgütleri, anne-babalar, müfettişler vs. de öğretmenin sosyal rolü gereği "öğretmen" olarak ilişkilerde bulunabileceği kimselerdir.

Okul dışında bazı ilgi ve menfaat grupları öğretmenin karşılıklı iletişim ve etkileşim pozisyonlarına ve durumlarına etkide bulunabilirler. Eğer öğretmen bu dış grupların beklentilerine uymuyorsa rol çatışmaları ortaya çıkar. Bu daha çok eğitim politikacılarının hedeflerini öğretmenin kabul etmediği, dersin muhteva ve şeklini kendi isteğine göre düzenlediği görüşünü anlatması, kural dışı not verme ve cezalandırma, ders yapmama, boykot vs. gibi durumlarda da sosyal rol çatışmaları ortaya çıkar.

Öğretmenlerin aşırı bir şekilde otoriter olmaları, öğrencilerle sosyal iletişim ve etkileşimi iyi kuramamaları yüzünden olmaktadır. Öğretmenin kendini çok değerli bulması veya aşağılık duygusuna düşmüş olması, kendi benliği ile meslek benliğini bir uyum içine getirememesi, kendisinin veya öğrencilerinden bazılarının özel problemleri olmaları önemli problem ve çatışmaların çıkmasına neden olabilir. Bu gibi durumlar da sınıf ve okul içinde uyumsuzluklara, öğretim kalitesinin düşmesine ve öğrencilerin şahsiyet gelişimlerinde çeşitli aksaklıklara neden olmaktadır.

8.2.3. Öğretmenlerin mesleki sosyalleşmesi

Öğretmenlerin meslekî sosyalleşmesi, onların, meslekleri ve sosyal rolleri ile ilgili vaziyetalış ve davranışları öğrenmeleri ve iyice benimsemeleridir. Mesleğe ilk başlangıç günlerinde çok önemli vaziyetalış değişimleri olmaktadır (uygulama şoku). Öğretmenlerin meslekleri ile ilgili vaziyetalışların, öğretmeni olacakları okul seviyesine ve bilim dallarına göre değişmektedir. Öğretmenlerin davranışlarını ve hareketlerini izah etmede en çok kullanılan yollar sosyal psikolojide öğretmenlerin vaziyetalışları, sosyolojide de öğretmenlerin sosyal statüleri ve sosyal rolleri hakkındaki görüşlerdir.

Vaziyetalışlar insanların bilgi ve görgülerine göre değişir. Ama bu değişme yeterli hazırlık, esaslı bilgi ve olayların etkisiyle olmaktadır, yoksa vaziyetalışlar oldukça sağlam ve uzun süre devam eden tutumlardır. Bunlar, insanların düşünce ve hareketleri üzerinde çok etkilidir, öyle ki insanların algılarına bile etki etmektedir.

Öğretmenlerin öğrencilerine karşı vaziyet alışları, onların öğrencilerle ilişkilerini, derste ve ders dışındaki davranışlarını, not vermelerini vs. etkilemektedir.

Öğretmenlerin yetenek ve yatkınlık hakkındaki, kalıtım kuralları hakkındaki bilgi ve fikirleri, ders verme Stili, iyimser ve kötümser olmaları, disiplin ve öğrencileri idare etme hakkındaki vaziyet alışları öğretmenlik mesleği için son derece önemlidir. Bu arada öğretmenin toplum yapısı, demokrasi, dernekler, partiler, özel mülkiyet, sendikalar vs. hakkındaki genel fikir ve tutumları da mesleğin icrasında çok önemlidir.

Pedagojik saha araştırmaları ilkökul öğretmenleri ile lise öğretmenleri arasında, yaşlı öğretmenlerle genç öğretmenler arasında, fen bilimleri öğretmenleri ile sosyal bilimler öğretmenleri arasında vaziyet alış farklılıkları tespit etmiştir. Bu vaziyet alış farkları yalnız meslekî alanda değil, hemen hemen sosyal ve politik hayatın her alanında ortaya çıkmaktadır.

Vaziyet alış farkları genellikle yükseköğretim sırasında ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin meslekle ilgili vaziyet alışlarında bir başka farklılaşma yeri veya safhası da meslekteki ilk ayları veya yıllarıdır. Burada mesleki sosyalleşmesinin yanı sıra bilim dalı ile de iyice kaynaşılır. Çünkü pek çok öğretmen kendi dallarıyla ilgili "bilinçli bilgileri" sistematik olarak ancak öğretirken öğrenmektedirler.

Yüksekokullardaki sosyalleşmenin yanı sıra öğretmenlerin çalışma şartları ve okul organizasyonları da onların rol taleplerini ve mesleğe uyumlarını etkilemektedir. Meslek hayatının başlangıcında öğretmen adayları hem bir yalıtma durumunda, hem de öğrenci ve diğer öğretmenlerin sıkı kontrolündedir. Öğretmenlerin bu ilk zamanlardaki tecrübeleri, meslekî sosyalleşmenin ve vaziyet alış değiştirmelerinin en önemli dayanaklarından biridir.

Genç öğretmenler mesleğe ilk girdiklerinde henüz öğrencilikten yeni kurtuldukları ve öğretmenlik mesleğini iyi tanıdıkları için, kendi başlarına bir sistem kurmak isterler; diğer öğretmenler gibi "talim çavuşu" olmak istemezler. Öğrencilere önemli haklar verirler, onlarla birlikte çalışırlar, çok "bol" not verirler, sistemi ve diğer öğretmenleri benimsemezler. Ama bir kaç ay, hele bir kaç yıl geçince yorulurlar, öğrencilerle aralarındaki mesafeyi açarlar, notları kısarlar; artık öğretmenlerle öğrenciler arasındaki yerden tamamen eski öğretmenler tarafına geçerler; genç öğretmenler de artık birer "talim çavuşu" olurlar. Bu, gerek bizde gerekse dünyanın her tarafında yapılan araştırmalarda tespit edilmiş olan, öğretmenliğin meslekî sosyalleşme safhalarından biridir.

8.3. Okul ve meslek

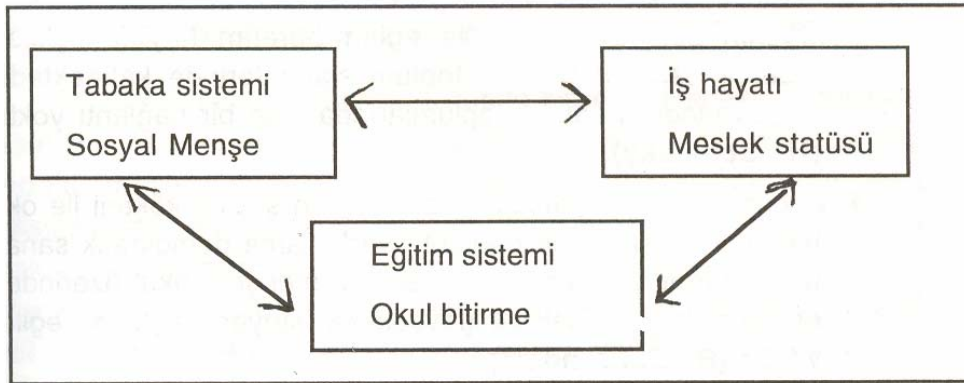
Okul insanların hayatında belli bir sosyalleşme devresini kapsa- makta; okuldan sonra insan sosyal hayatın daha birçok kurumlarına girip çıkmakta; sosyal hayatın çeşitliliğini bütün iyi ve kötü yönleriyle yaşamaktadır. "Okuldan sonra" ne gelmektedir? Okul sistemi, insanın daha sonraki hayatını nasıl etkilemektedir gibi sorular da Eğitim Sosyolojisi bakımından son derece önemli konulardır.

8.3.1. Okul ve meslek arasındaki yapısal ilişkiler

Okulla meslek hayatı arasında karşılıklı ilişkiler vardır; her meslek kendisine yeni katılan genç stajyerler vasıtasıyla okul sisteminden etkilenmektedir. Ayrıca okulun çıktılarını beğenip beğenmeme, okul sisteminden yeni isteklerde bulunma durumlarına göre de okul sistemini etkilemektedir. Hatta meslek hayatının okulu etkilemesi, bazen okul sisteminin değişmesine kadar gitmektedir. Zaten bugünkü insanın hayatında okul vasıtasıyla kazandırılan meslekler önemli bir rol oynadığı ve hangi mesleklerin öğrencilere kazandırılacağına da meslek hayatı karar verdiği için, bu etkileme alabildiğine artmıştır.

Okulla meslek arasındaki bu etkileşimde kişinin sosyal menşei genellikle etkili olmaktadır. Öte yandan kazanılan veya bitirilen okulda kişinin meslek statüsünü ve grubunu önemli ölçüde etkilemektedir. Bir meslek dalında çalıştırılacak eleman ilânları verilirken aranan kişinin diploma derecesi ve bazen mezun olduğu okulun adına kadar ayrıntıya inilmektedir. Toplumdaki mevcut sosyal tabakalaşma sistemi içinde de kişinin meslekî statüsü, onun toplum yapısındaki statüsünü belirleyen en önemli faktör olmaktadır. Kişinin sosyal menşeinin, bitirdiği okulun ve mesleğinin karşılıklı etkileşimi şöyle bir şema içinde gösterilebilir.

Sosyal menşe, okul ve meslek arasındaki bağlantılar

İnsanların tek tek hayat hikâyelerine, özgeçmişlerine bakıldığında, anne-babaların ulaştıkları sosyal ve meslekî pozisyonların gelecek kuşaklar için, onların çocukları için bir başlangıç teşkil ettiği görülmektedir. Anne-babaların sosyal yapı

içindeki her türlü yatay ve dikey hareketleri, çocukların meslek tasarımlarını etkilemektedir. Kişinin sosyal menşei, bitirdiği okul ve yaptığı iş arasındaki bağlantıların incelenmesi, aslında, toplumdaki sosyal hareketliliğin ve hareketsizliğin (stabilliğin) incelenmesidir. *W. Müller* ve *K.V. Mayer*, eğitim vasıtasıyla şans eşitliği sağlamanın mümkün olup olmadığı konusunda yaptıkları araştırmada, eğitim meslek ve sosyal menşe faktörleri arasındaki bağlantıları şu şekilde göstermektedir:

Eğitim ve meslek statüsü ilişkileri:

- ⇒ Eğitim, meslek statülerinin tek ana belirleyicisidir (*H. Schelsky*).
- ⇒ Eğitim sırasında gösterilen başarı, daha sonra hangi mesleklere girileceğine dair önemli bir ölçüttür; ama sosyal menşein önemi ve etkisi de her zaman açıkça hissedilir (*U. Oevermann*).
- ⇒ Okulda alınan eğitim ile daha sonra girilen meslek arasındaki bağlantı giderek daha kuvvetlenmektedir (*R. Dahrendorf*).
- ⇒ Meslek hayatında bir statü kazanma şansı, formal olarak eğitim sistemi içinde ortaya çıkmaktadır; ama kişinin gireceği mesleği belirleyen aslında, işbölümü ve iş piyasasıdır (*C. Offe*).

İnsanın sosyal menşei ile eğitim ilişkileri

- ⇒ İnsanın sosyal menşei ile eğitim-öğretim hayatı ilişkileri, giderek eski sınıflaşmış toplum sistemlerinde kalmaktadır; bugün modern sanayi toplumlarında öyle bir bağlantı yoktur (*H. Schelsky*).
- ⇒ Bugün modern toplumlarda bile kişinin sosyal kökeni ile okul başarısı arasında bir bağlantı vardır; ama demokratik sanayi toplumlarında bu bağlantıyı, sosyal menşein okul üzerindeki etkilerini zayıflatmak ve gevşetmek isteyen güçlü bir eğilim vardır (*R. Dahrendorf*).
- ⇒ Öğrencilerin yeteneklerinin objektif olarak ölçülmesi ve okullarda başarı ölçütü olarak alınmasıyla, sosyal menşe ile kişinin devam ettiği ve bitirdiği okul arasındaki bağlantıları zayıflatma şansı doğmuştur (*U. Oevermann*).
- ⇒ Sosyal menşe ile alınan eğitim arasındaki sıkı bağlantı henüz bütün toplumlarda devam etmektedir (*Floud*).

Sosyal menşe ile mesleki statü ilişkileri

- ⇒ Kişilerin sosyal menşeleri ile yaptıkları meslek arasındaki bağlantı giderek daha kuvvetleniyor (*Floud*).
- ⇒ Sosyal menşe ile meslek arasında var olan bağlantı, tamamen eğitim sistemi vasıtasıyla kurulur (*Jencks*).
- ⇒ Sosyal menşe ile meslek arasındaki bağlantı giderek daha zayıflamaktadır (*Dahrendorf*).
- ⇒ Eskiden çocukların mesleklerini tamamen aileler belirliyordu; şimdi aile bu görevini okula devretmektedir (*Schelsky*).
- ⇒ Sosyal menşe ile okul arasındaki bağlantılardan mesleki hareketlilik ve meslekî statülerin eşitsizliği için çıkarılacak sonuçlar
- ⇒ Meslekî hareketlilik giderek artmaktadır (*Floud, Dahrendorf, Schelsky*).
- ⇒ Meslekî statü grupları arasındaki eşitsizlik de giderek artmaktadır (*Marshall*).
- ⇒ Eğitim eşitsizliğini gidermek için çeşitli yönlerden yapılan değişiklikler, meslekî statülerdeki eşitsizliği gidermek için hemen hemen hiç bir etki yapmıyor (*Jencks*).

8.3.2. Okul ile meslek arasındaki genel ilişkiler

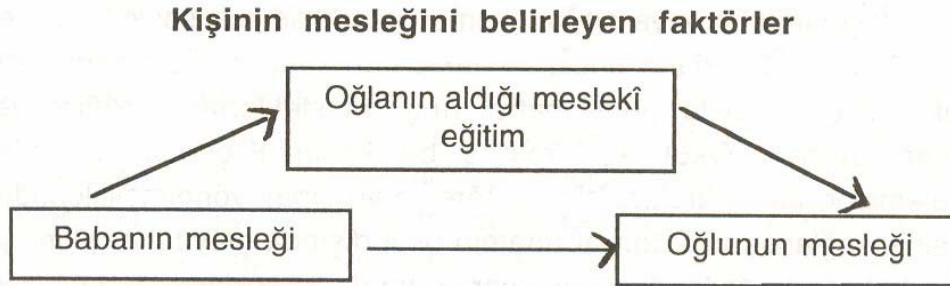
Bir toplumda ve ekonomik düzende kişilerin girecekleri meslekler her şeyden önce toplumun ulaşmış olduğu ekonomik yapı, bu yapı içindeki meslek örgüsü ve mesleklerin önem sırasına göre değişmektedir. Bir toplumun meslek yapısını, o ekonomik düzende gerek kazandığı para gerek saygınlık ve ün yönünden kimlerin ve ne kadar kişinin talep ettiği belirler. Meslek yapısındaki değişme gerek bir nesil içinde gerekse nesiller arasındaki yatay ve dikey sosyal hareketliliği gösterir. Bir toplumdaki meslek yapısının değişmesi, o toplumun ilerlediğinin, sanayi toplumu olmaya doğru gidişinin de bir göstergesidir. Çağdaş sanayi toplumlarındaki meslek değişmesi, bilhassa şu yönlerde olmaktadır:

- * Tarım sektöründe çalışanların sayısı giderek azalmakta, sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanların sayısı ise artmaktadır. Öte yandan şehirleşme artmakta, kırsal kesimde oturanların sayısı azalmakta, herkes şehirlere göç etmektedir.

- * Kendi başına bağımsız çalışanların sayısı azalmakta, üretim birçok kişinin sermayesini birleştirmesiyle kurulan şirketler aracılığı ile olmakta, hızlı ve temiz mal üretmek, üretimi standartlaştırmak esas olmaktadır.
- * Çalışma hayatında kalifiye olmayan işçilerin önemi azalmakta, yeni üretim düzeni belli meslekî vasıfları kazanmış uzman işçi ve mühendisler istemektedir.
- * Bürokratik düzende önemli gelişmeler olmakta, toplum düzeninde orta ve yüksek memuriyetlerin önemi artmaktadır. Çünkü toplumda, birkaç kişinin kararını beklemeden sürekli işleyecek rasyonel bir düzen kurmak esas olmaktadır.

Sanayileşme devriminin başlangıcından beri sosyal hareketliliğin en açık şekilde görüldüğü yer, meslekî alandaki hareketliliklerdir. Kalifiye meslekler alanında görülen yoğun değişimler sanayileşme hareketleri ile desteklendiği, insanlar buna zorlandığı halde, vasıfsız işçilerin sosyal hareketliliği oldukça güç, hatta zaman zaman imkânsız olmuştur. Kalifiye işçiler, hizmetliler, alt seviyedeki memurlar arasında yatay hareketlilik sık sık görülmekte, bunlar aynı seviyede sürekli iş değiştirmekte; ancak iş değiştirme onların sosyal durumlarında herhangi bir "düzeltme" veya yükselme yapmamaktadır. Aynı şekilde beyaz yakalı memurlar ve üst düzeydeki teknik elemanlar arasında da yatay hareketlilik çoktur; bunlar da sürekli yükselmek için çalışmakta, fakat önemli bir meslek değişikliği yapamamaktadırlar.

Meslek yapısındaki değişimlerde, sosyal menşeye ile bireylerin eğitim vasıtasıyla ulaştıkları mesleklerin oldukça farklı olmasında, örgün meslekî eğitim çalışmalarının büyük payı vardır. Babanın mesleği ile oğulun mesleği arasındaki farkı yaratan, oğulun aldığı meslekî eğitimidir. Tâbi bu arada sosyal menşenin eğitim sistemi üzerindeki etkisi ile dolaylı olarak çocuğun mesleğini etkilediğini de hesaba katmak gerekir. Modern bir sanayi toplumunda, kişinin mesleğini belirleyen ana faktörler şöyle şematize edilebilir.

Çiftçilerde, bağımsız çalışanlarda ve vasıfsız işçilerde, çocukların mesleğini belirleyen bir faktör olarak sosyal menşе okul eğitiminden daha önemlidir; çiftçilerde ve bazı el sanatları ile uğraşan mesleklerde babadan toprağın, bir parça sermayenin, bazı meslekî araç-gereçlerin kalması çocuğun meslek seçimine etki etmektedir. Meselâ küçük sanayi kesiminde çalışan ustalar kendi çocuklarından birini mutlaka kendi mesleklerinde yetiştirmek istemektedirler; çünkü onların çocuklarına bırakacakları başka bir şeyleri yoktur, bütün servetlerini bir takım âletler üzerine yatırmışlardır ve kendilerinin ölümünden sonra bunun başka kişilerin eline geçerek "bütün alın terlerinin heba olmasını" istemezler. Çiftçiler de aynı şekildedir; yıllarca çalışarak kazandıkları topraklar ve tarım âletlerini kendi çocuklarının sürdürmesini, "ocaklarının sönmemesini" isterler. Çiftçilik ve sanatkârlık, insanları bağlayıcı mesleklerdir; hali vakti yerinde bir çiftçi veya sanatkârın bütün tarlasını, âletlerini, dükkânını satarak başka bir iş tutması, serbest ticarete atılması olaylarına ender rastlanır. Yoksullar, kendi mesleklerinde fazla gücü olmayanlar kolayca iş değiştirip birçok kere başarılı bir şekilde yükselirlerken, bir zamanlar durumu iyi olduğu için mesleğini terk etmeyen, ama zamanla durumu iyi olduğu için mesleğini terk etmeyen, ama zamanın değişip mesleğin önemi kalmadığından yoksul düşen insanlar da çoktur. Sosyal hareketliliğin çok arttığı sanayileşme yolundaki ülkelerde kişiler kendi mesleklerinin durumunu çok iyi değerlendirmeli, meslek değiştirmekte ne acele etmeli ne de geç kalmalıdır; her iki durumda da sosyal yapıda aşağıya doğru inme tehlikesi vardır.

Sosyal hareketliliğin henüz güçlü şekilde hissedilmediği toplumlarda, nesiller arasındaki meslek hareketliliğini veya devamlılığını sağlamada ailenin mal varlığı, okul eğitiminden daha güçlü bir belirleyicidir.

İşçi sınıfının veya alt tabakanının oluşmasında sosyal menşе okul diplomasından daha güçlü bir faktördür. Çiftçi ve işçi çocukları büyük bir çoğunlukla gene babalarının mesleklerini sürdürmeye çalışmaktadırlar. Okul eğitiminde bu kesimin çocukları fazla yükselmiyor; okul bürokrasisinde, öğretim ve sınav yönetmeliklerinde bir eşitlik sağlansa bile sosyal ortamın okul dışında meydana getirdiği eşitsizlik okulda ortadan kaldırılamıyor ve bu da, çocukların okul eğitimi vasıtasıyla yükselmelerine ve meslekî statülere yerleşmelerine etki ediyor. Öte yandan memurların, öğretmenlerin, orta ve yüksek tabakadaki ailelerin çocukları da okul eğitiminde önemli bir avantaja sahip olmakta; çocuklar babalarının bulundukları mesleklerden daha yükseklere çıkmak için çalışmakta; anne-babanın mesleği çocuklar için bir başlangıç noktası olmaktadır. Eğitim alt tabakadaki çocukların mesleklerini belirlemekten çok, orta ve yüksek tabakadaki çocukların mesleklerini belirlemektedir; ancak alt tabaka çocuklarının istikrarlı bir şekilde yükselmelerinin tek

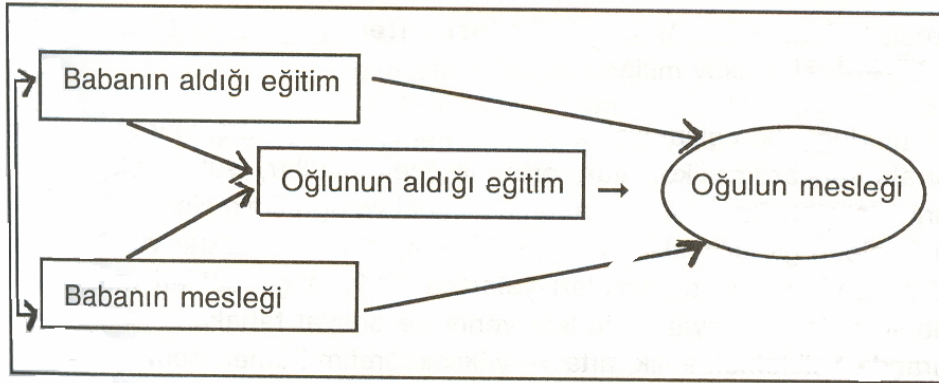
yolunun gene de eğitim olduğu unutulmamalıdır. Çocuklarını meslekî hareketliliğe hazırlama bakımından en şanssız veya çaresiz grup işçilerdir; çünkü işçi ailelerinin çocukları hem okula hazır olma bakımından hem okul sırasında ailelerinin kendilerini bilgi ve maddî yönden fazla desteklememeleri bakımından ve hem de gidecekleri okullar bakımından şanssızdırlar. Modern bir sanayi toplumunda hem çocuklar hem de gençler içindeki yetenek rezervlerini tam olarak tespit edip değerlendirmek hem de toplumsal bütünleşme ve kaynaşmayı sağlamak için, alt tabaka çocuklarının yukarıya doğru yetenek ve çalışmaları ölçüsünde ve eğitim vasıtasıyla yükselmelerini sağlayacak tedbirleri almak gerekir. Demokratik bir eğitim düzeninin kurulmasında ve çalıştırılmasında dikkat edilecek en önemli noktalardan birisi budur.

Genel olarak bakıldığında çocukların meslek yollarını belirleyen iki ana faktör vardır: sosyal menş ve örgün eğitim kurumlarında alınan eğitim! Her iki faktör de çocuklara bir takım imkânlar sağladığı gibi bir takım engeller de çıkarmaktadır; okul sisteminin yanlış kurulmasının neden olduğu şans eşitsizliği de sosyal menşin neden olduğu engeller kadar önemlidir.

Eğer, gençlerin girecekleri meslekleri ailelerinin sosyal pozisyonları değil de okulda kazanılan meslekî bilgi ve beceri düzenleyecek olursa, okul sisteminin demokratlaştırılması çok daha büyük önem taşıyacaktır. Çünkü bu durumda insanlar ve nesiller arasındaki eşitsizlik okul vasıtasıyla ortadan kaldırılabilecektir; aksi halde okul sosyal eşitsizlikleri arttıracak ve dahası meşrulaştıracaktır. Okulda alınan eğitim, alt ve orta sosyal tabakalarda çocuğun babasından daha yüksek bir mesleğe geçişini sağlamıyorsa, hiç önemi yoktur. Okul, sosyal menşin meydana getirdiği şans eşitsizliklerini ne ölçüde telafi edip öğrencileri yetenek ve çalışmalarına göre değerlendirebilir, bunu nasıl sağlayabilir, esas önemli olan konular bunlardır.

Okulun meslekî statü kazandırmadaki önemini tam olarak anlayabilmek için, bir insana sosyal yapıdaki yerini kazandıran en önemli faktörleri analiz etmek gerekir. Bu konuda önemli olan dört faktör vardır: babanın aldığı eğitim, babanın mesleği, gencin aldığı eğitim ve gencin mesleği! Demek ki, sosyal menşeden farklı olarak babanın ve gencin aldığı (meslekî) eğitim gencin mesleğini etkilemektedir. Gencin aldığı eğitimi, babanın mesleğinin yanı sıra babanın aldığı eğitim de etkilemektedir; bu alanda yapılmış birçok incelemelerde kendileri eğitim görmüş anne-babaların çocuklarını da okutmak için çalıştıkları; kendileri eğitim görmemiş olanların çocuklarını okutma arzu ve motivasyonlarının çok güçlü ve sürekli olmadığı, sadece etkisiz bir propagandaya dayandığı ortaya çıkmıştır. Bir gencin mesleğini etkileyen değişkenler, şöyle bir şema içinde gösterilebilir.

Bir kişinin mesleğini etkileyen değişkenler

Eğer sosyal faktörü ile fertlerinin mesleği, anne-babanın eğitim durumu olarak değil de çocuğun yetişme şartları olarak ele alırsak, başka sonuçlar ortaya çıkar; o zaman gençlerin girecekleri mesleklerin belirlenmesinde okul sisteminin etkisi azalır, sosyal faktörlerin etkisi daha da artar.

Okul, çocukların kalıtım yoluyla getirdikleri zekâ ve yetkinlikler ile beraber aile içindeki gelişimleri de değerlendirmek zorundadır. Meslek eğitim sistemi, gençlerin mesleklerinin belirlenmesinde tek faktör değildir; nesiller arası hareketliliği sağlamada bağımsız olarak tek başına bir faktör değildir, o ancak sınırlı bir güce sahiptir. Okulun en önemli görevlerinden biri, öğrencinin sosyal kökeninin neden olabileceği eşitsizlikleri, öğrencilerin okulda göstereceği çalışmaya, zekâ ve yeteneklerine dayanarak ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Ama bu görevin ne kadar yerine getirilebileceği de tartışmalıdır. Geri reel duruma bakıldığında kişilerin gördükleri eğitim düzeyi ve cinsi ile yaptıkları iş, girdikleri meslek arasında yüksek bir korelasyon vardır. Yüksek mesleklere girebilmek için, ona uygun bir eğitim görmek gerekir.

Okul kişileri bilgi ve beceri eleğinden geçirerek çeşitli mesleklere dağıtan bir sosyal kurum gibi gözüküyor. Ama okuldaki başarı büyük oranda ailedeki birincil sosyalleşmeye, ailenin çocuğa sağladığı imkânlarla bağlı olduğu için, okulun şans eşitliğini sağlama fonksiyonu zayıflamaktadır. Hatta bazı sosyal bilimcilere göre okul, şans eşitliğini sağlamak şöyle dursun -tam tersine-sosyal menşe vasıtasıyla sağlanan imtiyazları gelecek kuşaklara aktaran bir vasıta durumuna gelmektedir.

8.3.3. Okul diplomaları ile meslek hiyerarşisi bağlantısı

Bugünkü eğitim sistemimizde okul tipleri hiyerarşik bir sıra içinde sıralanmışlardır: ilkokullar, orta dereceli okullar, yüksekokullar ve üniversiteler. Bu okulların kademelenmesi ve öğretimin cinsi, bu okulları bitirenlerin girebilecekleri meslekleri belirleyen bazı haklar

vermektedir. Öte yandan okul diplomaları yalnızca kişilerin girecekleri meslekleri değil, onların sosyal statüdeki yerini ve sosyal tabakasını da büyük oranda belirlemekte; ilk, orta ve yükseköğretim hemen hemen alt, orta ve yüksek sosyal tabakalara denk gelmektedir. Okul sistemindeki üçlü ayırım sosyal tabaka sistemine geri götürülebileceği gibi, genel öğretim ve mesleki öğretim ayrımı da toplumsal iş organizasyonu ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Hangi okulların diplomaları hangi mesleklere giriş hakkı vermektedir; bu bağlantı somutlaştırıldığında okul diplomalarının meslek ile ilişkileri net olarak gösterilebilecektir.

Okul diplomaları ile iş ve meslek arasındaki bağlantılar

Okul diploması	İş veya meslek
İlkokullar	Eskiden kalmış bazı yasal düzenlemeler dışında belli bir işe giriş hakkı vermiyor; ancak hademelik gibi en alt devlet hizmetine girişte bir ön-şart teşkil ediyor.
Ortaokullar	Bazı üst okullara ve kurslara giriş hakkının dışında belli bir işe giriş hakkı vermiyor.
Liseler	Devlet memuriyetine giriş hakkı veriyor; ancak bir memuriyet sınavının açılması ve kişinin sınavı kazanması gerek. İlkokul, ortaokul ve lise, Devlet Personel Kanunu'na göre, kişinin belli derecelere inebilmesini ve dolayısıyla maaşını da etkilemektedir.
Meslek okulları	Bazı devlet fabrikalarına girişte ön-şart olabiliyor. Serbest piyasada da çok seyrek olarak kendisine bir avantaj sağlıyor; yoksa resmî devlet dairelerinde memur ve teknisyen olabiliyorlar.
Meslek yüksekokulları	Herkes kendi yetişme alanında resmî işlere girebiliyor. Meselâ eğitim yüksekokulları mezunları ilköğretim öğretmeni olabiliyor. Teorik olarak bunların işletmelerde ara-insangücü olarak kullanılması, teknikerlik, usta başılık vs. yapması gerek ama fiiliyatta devlet hizmetinin dışında diplomaların fazla bir geçerliliği yok.
Üniversiteler	Mühendislik, işletme ve büro yöneticiliği, lise öğretmenliği, akademik hayata başlangıç, devlet dairelerinde üst düzeyde memuriyet hayatına geçiş.

Tablo genel olarak değerlendirildiğinde devlet okullarından mezun olanların diplomalarının devlet dairelerinde geçtiği, özel iş hayatında ise diplomalara fazla itibar edilmediği görülmektedir. Bu tabloya bazı özel firmaların ve fabrikaların düzenlediği bilgisayar, yabancı dil ve belli bir makineyi kullanma kurslarını; bu arada devletin resmî Halk Eğitim merkezlerinin çeşitli alanlarda düzenlediği meslek kurslarını, çeşitli bakanlıkların kendi ihtiyaçları için eleman yetiştirmek amacıyla açtığı kursları da katmak gerekir. Bu kurslar vasıtasıyla kalifiye olan elemanlar da iş hayatında önemli ilerlemeler sağlamaktadırlar. Meslek okullarında veya genel öğretim kurumlarında verilen diplomalar ile iş hayatındaki yerleşmeler arasındaki bağlantıların zayıflamasında, yeteri kadar işyeri açılmamasının da önemli bir payı vardır. Bir taraftan herkes,

öğrenim yükseldikçe gelir düzeyinin de yükseldiğini görmekte ve yükseköğretim kurumlarına başvurmakta, öte yandan yeterli iş alanı olmaması dolayısıyla binlerce üniversite mezunu işsiz dolaşmakta veya gördüğü eğitime uygun olmayan işlerde çalıştırılmaktadır. Devlet, kendi eğitim kurumlarından mezun olanların uygun bir şekilde işe yerleştirilmelerinde bazı düzenlemeler getirmeli, kalifiye eleman isteyen işlerde okul diplomalarından başka faktörlerin rol oynamasını önlemelidir.

8.3.4. Genel kültür eğitimi - mesleki eğitim ikilemi

Okul sisteminin ilkokuldan sonraki her safhasında, genel eğitim veren okullardan farklı olarak meslek okulları açılmıştır; yakın zamana kadar devam eden Erkek Sanat Ortaokulları ve hâlâ devam etmekte olan Kız Sanat Ortaokulları gibi... Bu duruma hemen hemen dünyanın bütün ülkelerinde rastlanmaktadır. Meslek okulları hem kuruluş, hem ders programı hem de derslerin içeriği bakımından aynı seviyedeki genel öğretim okullarından farklıdır. Genel öğretim veren okullar bir yandan öğrencileri meslek okullarına hazırlarlar, ama onların esas amacı öğrencilerin yüksek öğretime hazırlanmasıdır. Hatta son on yıldır Türk eğitim sisteminde Üniversiteye Giriş sınavlarının bütün lise mezunlarına açılması ve giriş sınavları sorularını hazırlarken de özellikle genel lise programlarının temel alınması, meslek liselerinde genel kültür derslerinin arttırılmasına ve giderek de önem kazanmasına neden olmuştur. Çünkü meslek okullarının iş piyasasında fazla tutulur olmaması bu okullardan çıkanları da üniversitelere girmeye teşvik etmiştir. Bu da meslek liselerinde genel kültür derslerine meslek derslerinden daha fazla önem verilmesine neden olmuştur. Birçok öğrenci, üniversiteye giriş sınavına daha iyi hazırladıkları gerekçesiyle, meslek liselerinden genel öğretim liselerine geçmektedir. Meslek liselerinin esas amacı, çocukları belli mesleklere hazırlamak, belli bir dalda uzmanlaştırmaktır. Ancak Türkiye'deki uygulama şekli ile meslek liseleri hızla genel öğretim liseleri haline dönüşmektedir. Öte yandan üniversiteye girişte genel liselerle meslek lisesi öğrencilerinin belli alanlara kanalize edilmemesi, sosyal bilimler eğitimi yapan fakültelerde birçok meslek lisesi mezununun, meslek yüksekokullarının çeşitli meslekî bölümlerinde de birçok genel lise mezununun bulunmasına neden olmaktadır. Bu durum hem sosyal ve fen bilimlerinin programlarını uygulayan fakültelerde hem de meslek yüksekokullarında öğretimin kalitesini düşürmekte, eğitimi zorlaştırmaktadır. Öğretim elemanları uzun zaman sınıfı homojen bir hale getirmeye çalışmakta, bazı öğrenciler programa yetişmek için aşırı şekilde zorlanırken, bazıları kendilerinin lisede gördüğünden daha hafif bir programla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Teorik olarak genel öğretim, hem meslekî eğitimin hem de daha yüksek genel eğitimin temelini teşkil edecek bilgiler verir.

Meslekî eğitim sırasında verilecek dersler ise, gençleri teorik ve pratik olarak meslekî çalışmaya hazırlar. Mesleki eğitimin amacı, uzmanlaşma isteyen mesleklere eleman hazırlamaktır. Oysa günümüzde genel eğitim diplomalarıyla ulaşılan mesleklerin gelirleri ve sosyal saygınlığı daha yüksek olmaktadır. Genel eğitim ile meslekî eğitim arasındaki bir başka fark, meslekî eğitimin resmî ve özel olarak örgütlenmiş işletme ve işyerlerine kalifiye eleman yetiştirmesi; genel eğitimin ise maddî üretim gayesi olmadan resmî ve özel dairelerde memur ve yönetici mevkiinde çalışacak elemanlar yetiştirmesidir. Türkiye'deki hemen bütün meslek okulları devlet tarafından kurulmuş ve finanse edilmektedir; bu durum meslek okulları ile esnaf ve özel sanayicinin meydana getirdiği meslek kuruluşları ve işletmeler arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. Devlet, kendi meslek okullarının dışında çıraklık ve kalfalık eğitimini de yasal yollarla kontrol altına almaya çalışmakta esnaf ve sanatkârlar da buna çeşitli şekillerde direnmektedir. Devletin, meslek eğitiminde işyeri sahipleriyle işbirliği halinde çalışma girişimleri henüz başarıya ulaşamamıştır. Bu hususta başarıya ulaşamamasının etkenlerinden biri de maliyecinin ve sigortacıların meydana getirdiği korkudur; oysa bunlar izah edilerek ve orta yollar bulunarak eğitim çalışanları daha aktif hale getirilebilir.

Eğitimin genel ve mesleki eğitim olarak ikiye ayrılması daha doğrusu, genel eğitimin yanı sıra bir de meslekî eğitimin ortaya çıkması, sanayi devriminden sonraki toplumsal değişimin, sosyal işbölümünün, kalifiye elemanlar yetiştirerek üretimi artırma düşüncesi ve çalışmalarının bir sonucudur. Üretimin kaliteli ve hızlı yapılabilmesi, daha ucuza ve daha iyi mal elde edilebilmesi için vasıfsız işçiler ve çıraklık sistemi içinde yetiştirilmiş kişiler kâfi gelmiyordu. Modern iş dünyasının bilimsel esaslara göre kurulması ve makineleşmesi eğitilmiş eleman istihdam etmeyi zorunlu kılmıştır. Üretimin teknik esaslara göre kurulması işbölümünü alabildiğine arttırmış, her çalışma alanı için farklı şekillerde yetiştirilmiş elemanlar istenmiştir. Meslek okullarındaki, teknik okullardaki içten farklılaşmalar üretimdeki çeşitlenmeden ve işyerlerinin zorlamasından doğmuştur. Ancak meslek liselerinin bölümlerine yakından bakıldığında, bunların çoğunun 19. yüzyıldan kalma meslekler olduğu, yeni işbölümüne uymadığı görülmektedir.

Meslek okulları belki Birinci Sanayi Devrimine uygun idiler ama İkinci Sanayi devrimine kesinlikle uygun değildir. Meslek okullarına iş dünyasındaki gelişmeler yön vermelidir, hatta meslek okulları o kadar güçlü olmalıdırlar ki, sanayideki yeni gelişmeleri yönlendirebilmelidirler. Bu hususlardan her ikisi de gerçekleşmiyor, ama hiç olmazsa sanayideki çağdaş gelişmelerin ülke ekonomisine ve iş dünyasına aktarılmasında meslek okulları önder rolü oynamalı, özel işyerlerine rehberlik etmelidir. Şu anda bütün dünyada özel

işyerleri meslek okullarının önündedir ve meslek okulları ancak özel işyerlerindeki çalışmaları izleyebilmektedir.

Şu anda içinde yaşanılan İkinci Sanayi Devriminin bir eseri olan otomasyonun sonuçlarına uyabilmek için meslek okullarında uzmanlaşmaya gidilmesi, belli alanlarda temel bir mesleki eğitim verilmesi teklif edilmektedir. Otomasyon her gün binlerce insanı işsiz bırakmakta, bu binlerce kişinin yaptığı işi, otomatik bir makine çok daha düzgün olarak ve çok daha ucuza yapmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan şaşkınlık henüz geçmemiştir ve kişilerin işsiz kalıp büyük sosyal problemlere neden olmaması için çabucak başka iş sahalarına uyumunu sağlayacak temel bir meslek eğitimi üzerinde durulmaktadır. Bunun sağlam bir çözüm olup olmadığı tartışılabilir. Ancak Türkiye'de henüz tamamen uzmanlaşmaya dayanan bir meslek eğitimi sürdürülmekte, kaldı ki, bu da tam olarak başılamamaktadır; meselâ meslek liselerinde motor bir bölüm olarak gözüktüğü halde, piyasada oto tamiri hususunda kaportacı, akücü, şasici, motor yenileme, oto-elektrik, oto-cam vs. gibi birçok farklı meslek dalı çıkmıştır. O zaman meslek lisesinden çıkanlar sanayie doğrudan intibak edememektedirler.

Bazı ülkelerde düşme veya durma göstermesine rağmen dünya nüfusu, yeryüzünün büyük kısmında hâlâ süratle artmaktadır. Nüfus artışı genellikle gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerde olduğu için gelişmiş ülkelerdeki resmi ve özel işletmeler kısa sürede bu pazarları tutmak istemektedirler; bunun için de standart, seri ve kaliteli mal üretmek, iç ve dış pazarları tutmak gerekir. Böyle bir üretim zihniyeti içinde usta-çırak ilişkilerine dayalı bir sistem veya teknik bilgilerin yüksek düzeyde ama teorik olarak verildiği, pratik hayattan uzak bir sistem iş adamının işine gelmemektedir. Fabrikalar ve işletmeler lise ve hatta ortaokuldan itibaren hem teorik hem pratik olarak belli bir meslek dalında yetiştirilmiş kalifiye elemanlar aramaktadır; bunu sağlayacak en emin yol ise meslek okullarının ve meslek kurslarının geliştirilmesidir.

İşletmelerde ustaların yanında yapılan teknik eğitimde, gençler, teknik bilgi ve becerileri -işletme hiyerarşisi içinde-ustaların ve yöneticilerin üst pozisyonları ile kendilerinin bulunduğu pozisyonu bilerek, işletmelerdeki çalışma rollerini, iş içindeki sosyal davranış biçimlerini ve iş hayatına problemsiz uyumu öğrenirler. Oysa meslek okullarında verilen eğitim, gençlerin sadece teknik bilgileri öğrenmelerini, teorik olarak kalifiye olmalarını sağlar; burada yetişenler üretim işinin organizasyonu ve pratiği hakkında fazla bilgili ve becerikli olamamaktadırlar. Genel öğretim veren okullarda ise yönetici ve memur yetiştiriliyor, kognitif yetenekler geliştiriliyor. Genel öğretim, yüksek meslekî pozisyonlar için gerekli sosyal davranış ve kültürel yönlendirme örneklerini de kazandırır.

Gerek işyerlerinde usta-çırak tarzında gerek meslek yüksekokullarında ve liselerinde yetişmiş olsun, ara-insangücü olarak yetişmiş olanlar işyerlerinde kendilerinden yukarıdaki kişilerin talimatlarını yerine getirirler ve onların emrinde olurlar. Yönetici mevkiindeki mühendisler ve ustalar ve ara insangücünün nasıl yönetileceğini öğrenirler. Aslında gerek yönetici gerek yönetilen olarak gerekli rol beklentileri ve vaziyetalışlar meslek okullarında öğretilmelidir; ama çeşitli kademe ve türdeki meslek okullarının ve genel öğretim okullarının diplomaları toplumdaki meslek hiyerarşisine denk düşmemekte, diplomalar karşılıksız kalmaktadır.

Bu bölümün kaynakları

- AKYÜZ, Y. *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri* 1848-1940. Ankara: Doğan Bas. 1978
- AYTAÇ, K. *İngiltere, İsveç, Fransa ve Federal Almanya'da Okul Reformları ve Okul Kuruluş Sistemlerinde Demokratlaşma Temayülleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bas. 1970
- AYTAÇ, K. Endüstriyel Toplum Düzeninde Meslek Seçiminin Psiko-pedagojik Temelleri. *Araştırma*. 1,1963. 5.229-236.
- BUNK, G.P. *Einführung in die Arbeits-, Berufs- und Wirtschafts-pädagogik*. Heidelberg: Quelle & Meyer 1982
- BLOOM, B.J. *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*. Ankara:Millî Eğitim Bas. 1979.
- BURSALIOĞLU, Z. *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara:Eğitim Fakültesi yay. 1982. 6.baskı
- COSIN, B.R./DALE, I.R./v.b. *School and Society. A Sociological Reader*. London:Routledge & Kegan Paul 1977
- ÇAĞATAY, T. İş Otomatlaşmasının İktisadi ve İçtimai Sonuçları Etrafında. *Araştırma*. 1,1963. S. 123-134.
- DOĞAN, H. *Eğitim Teknolojisi*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1983.
- DOĞAN, H. *Ülkemizde Endüstrileşme ve Teknik Eğitim* Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1977.
- DOĞAN, H./ALKAN, C./SEZGİN, İ. *Meslekî ve teknik Eğitim Prensipleri*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1980.
- FREYER, H. *İndüstri Çağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1954.
- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. *Erziehungssoziologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1978.
- GERSTENMAIER, J./HAMBURGER, F. Bildungswünsche ausländischer Arbeiterkinder. *Soziale Welt*. 25,1974. S. 178-293.
- GRELL, J. *Techniken der Lehrerverhaltens*. Weinheim /Basel: Beltz Verlag 1983. 11.baskı.
- GRÖSCHEL, H.(yay.) *Die Bedeutung der Lehrerpersönlichkeit für Erziehung und Unterricht*. München: Ehrenwith Verlag 1980.
- HEINZ, S. Ausländische Jugendliche zwischen Schule und Beruf. *Mitteilungen der Arbeitsmarkt und Berufsbildung*. 14,1981. S.1-10

HIERDIES, H. *Erziehungsinstitutionen. Pädagogik. Eine Einführung*
3. Donauwörth: L. Auer Verlag 1983. 3.baskı.
KEILHACKER, M. *Erziehung und Bildung in der*
Industriegesellschaft. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag 1967.
LIPSMEIER, A. *Didaktik der Berufsbildung*. München: Juventa

9. OKULDAKİ ETKİLEŞİM VE TOPLUMSAL SONUÇLARI

9.1. Eğitimin toplumsal kaynağı

Bugün dünya üzerinde "eğitim"ın en yaygın tanımlarından biri *"kişilerin davranışlarında istenen yönde değişiklikler yapmak"* şeklindedir. Ancak tanım eğitim olayının amacı ile birlikte şekli üzerine de yaygınlaştırmaya çalışılırsa, ortaya *Tausch*'ların (*R.Tausch* ve *A. Tausch*) *"kişilerin yaşayışını ve davranışlarını değiştirmek amacıyla yapılan iki veya daha fazla insan arasındaki karşılıklı sosyal etkileşim"* şeklindeki tanımı çıkar. Okul, yeni yetişenlerin davranışlarının şekillendiği ve gerektiği yerlerde değiştirildiği bir yerdir.

Sosyoloji ve sosyal psikoloji, eğitimi bir sosyalleşme; sosyalleşmeyi de bir interaksionlar toplamı olarak görür. O halde davranış oluşturma ve değiştirmede esas metot, kişiler arası karşılıklı iletişim ve etkileşim olan *"interaksion"* olmaktadır.

Son yıllarda eğitimde, uzun yüzyıllardan beri gelenekselleşmiş olan manipulatif (öğretmenin bizzat yönlendirdiği) anlayış terk edilip, onun yerine haberleşmeye ve interaksiyona dayalı bir eğitim anlayışına geçiliyor. Eğitimin özü olan kişiler arası ilişkiler incelendiğinde de, giderek, eğitimin toplumsal bağlarına, kaynağına ulaşıyor.

Eğitimin niteliği üzerinde sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikolojide yapılan araştırmalar artık ortak bir noktaya doğru gitmektedir. Eğitim, kişiler arasında anlaşmaya, anlaşılmaya, kabule yönelik bir haberleşme özelliğini gösteriyor. *K. Mollenhauer*, eğitimi bir konuşma veya konuşmaya dayalı bir eylem olarak görüyor; insandaki duygusallığın, anlamaya yetenekli ve hazır olmanın, bilgilerin, rol farklılıklarını öğrenme ve bazılarını benimsemenin, tartışma yeteneğinin ancak konuşma yolu ile kazanılabileceğini belirtiyor. Eğitimin veya başka bir deyişle **"pedagojik interaksion"**un en iyi biçimde gerçekleşmesi için "sınırsız bir iletişim toplumu" gerekmektedir. *J.Habermas* ve *K.-O. Apel*'e göre de, eğer iletişimde bir engel olmazsa bütün insanlar aklî düşünmeye,

yeteneklerini sonuna kadar geliştirmeye muvaffak olurlar. Ancak içinde yaşadığımız dünya ve küçük toplumlar bir sürü iletişim engelleri ile doludur. Açık olan iletişim kanalları da insanları belli amaçlar için yönlendirmeye çalışmaktadır. *L. Krappmann* da zorlama olmayan bir interaksyon örgüsünde ve engeli olmayan bir iletişim içinde insanın kendini tam olarak gerçekleştirebileceğini savunuyor. Bu açıdan bakıldığında, insanların yetiştirilmelerinde veya "kendini gerçekleştirme"lerinde bütün toplumların ana iletişim aracı olan dilin önemi hemen ortaya çıkıyor. Böyle olunca da çeşitli Avrupa ülkelerinde işçi olarak çalışan Türk ailelerin kendilerinin ve çocuklarının içinde bulunduğu iletişim ortamına uyumsuzluğu, onca engel arasında çaresizliği ve davranış bozuklukları daha rahat anlaşılır. Yurt içindeki eğitimde de çocuklara Türkçeyi iyi öğretmenin, onların başkalarıyla iyi iletişim kurma ve "kendilerini gerçekleştirme"deki yararları açık olarak ortadadır.

Buradaki "kendini gerçekleştirme" ile içinde yaşanılan toplum şartları, eskiden beri karşıt gibi gösterilmektedir. Kişinin kendini gerçekleştirmesi, toplumun bazı yönlendirme ve şekillendirmelerine karşı çıkma, toplumsal düzene uymama, ya toplumdan kaçma ya da toplumu değiştirme çabaları olarak ortaya konmaktadır.

Gerçi kişinin içindeki güçlü duygunun kendini belirleme ve gerçekleştirme duygusu mu, yoksa toplum içinde kendini gösterme ve anlatma duygusu mu olduğu tartışılıyor. Ama karşısında başka insanlar olmadan, bir toplum örneği ve kültür birikimi olmadan, dil olmadan, toplumsal duygular olmadan bir kişinin kendini gerçekleştiremeyeceğini; bu gerçekleşmenin olsa olsa vahşi bir tabiata, içinde yaşanılan hayvan gruplarına uyum olacağını sosyal antropolojik bulgular göstermiştir. Kişi kendini bir toplum içinde ve toplumsal sisteme katıldığı ölçüde gerçekleştirebilir. Ancak toplum ile birey arasındaki bağlantının birbirine indirgenebilecek nitelikte olmaması; bireylerin toplum içinde kendine has bir şahsiyet olarak, kendinin ve özelliklerinin bilincinde olarak yaşaması da arzu edilir.

Fert insanın davranışlarında ve insanlar arası ilişkilerde belirli kurallar vardır. Bu kurallar, insanların geçmişte ve günümüzdeki interaksyonlarının, içinde yaşadığı sosyal bağımlılıkların bir ürünüdür. Davranışların durgun ve sürekli olması bireyin "içindeki" özelliklerinden çok onun sosyal ilişkilerine ve bu ilişkilerin etkisine bağlıdır. İnsanın bazı davranış örnekleri geliştirmesi ancak yeni sosyal kuralları öğrenmekle olur. *N. Chomsky*'nin dediği gibi, her insanın içinde toplumsal normları kabul edecek bir sistem vardır. Aynı her insandaki dil kalıbı gibi, toplumsal norm kalıpları da zamanla ve sosyalleşme vasıtasıyla dolar; bu kalıplar doldukça insanın duruma ve kişiler arası ilişkilere dayalı düzenli hareketleri ortaya çıkar. İnsan davranışlarını yöneten kurallar interaksyon ilişkileri içinde kazanılır. Toplumsal kurallar insan davranışlarını belirler; insanlar bazı güzel ve

faydalı bireysel davranışları toplum kuralı haline getirirler; böylece birey ile toplum arasındaki dönüşümlü oluşum sürer gider.

9.2. İnsan davranışlarının oluşumu

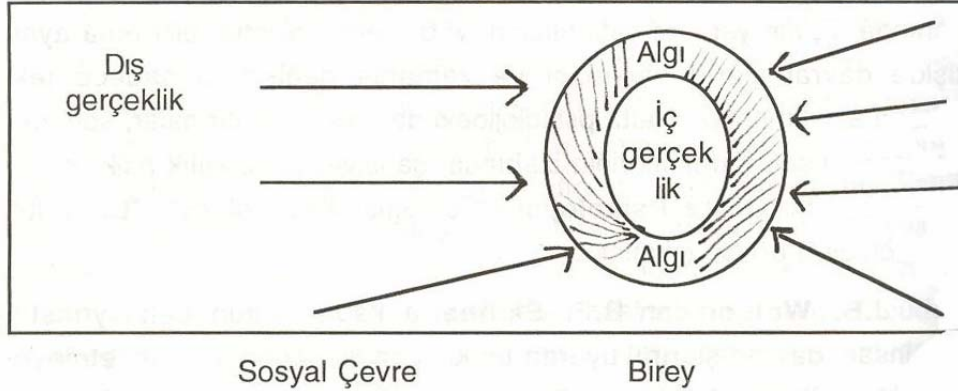
Şimdiye kadar insan davranışlarını açıklama yönünde çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bir grup düşünür'e göre *insan "tarihi bir varlık"tır*; davranışları da tarihi gelişim içinde oluşmuş toplumsal düzen ve kuralların bir ürünüdür. Bazılarına göre farklı insan davranışları bireyler arasındaki psikolojik farklılıktan doğmaktadır; önemli olan kişinin içyapısıdır. Aynı çevrede yaşayan birçok kişideki davranış çeşitliliklerinin izahında kişinin yapı ve yatkınlıkları iyi bir temel oluşturabilir ama aynı kişide davranışların oluşması ve zamanla değişmesi sadece tek faktörle açıklanamaz. Hatta psikolojideki deneysel araştırmalar, son zamanlarda insan hareketlerinin izahında, şahsiyet ve farklılık psikolojilerinden ayrı bir *Çevre Psikolojisi* ("Ecological Psychology", "Umweltpsychologie") ortaya çıkmıştır.

J.B. Watson'dan *B.F. Skinner*'a kadar bütün davranışçılar, insan davranışlarını uyaran-tepki modeli üzerinde izah etmeye çalıştılar. Kognitif yapıya önem verenler ise, insanın bilgi ve tecrübelerinin birikimine, işlenmesine, depolanmasına ve tekrar kullanılmasına dikkati çektiler. İnsan davranışları interaksyon sonucu oluşur; interaksyon ise kişinin ve içinde yaşanılan durumun (çevre) karşılıklı etkileşimi sonunda meydana gelir. Bir insan, çevresinde olup bitenler, kendi davranışları ve bunların sonuçları hakkında sürekli bilgi toplar, işler ve depolar. Kendisi de dahil olmak üzere dış çevrenin bir "iç modeli"ni kurar (*C.A. Borneau*). Bu iç modelde, dıştaki olayların nasıl olup nasıl sonuçlar verdiği, bu arada kişinin kendi davranışlarında kayıtlıdır. Kognitif davranış teorisine göre, çevrede olup bitenler ve çeşitli uyaran durumları kişi tarafından olduğu gibi algılanmazlar ve algılananlar da doğrudan doğruya etki etmezler. Bunlar kişinin içindeki çevre modeli, ona, herhangi bir durum karşısında nasıl davranması gerektiğini gösterir; arzu ettiği sonuca ulaşabilmesi için ona rehberlik eder.

D. Dörner de, gerçek hayat alanında nasıl davranılması gerektiği konusunda kişiye bir hafıza tablosunun, modelinin yol gösterdiği kanısındadır.

K.Lewin'in "*alan teorisi*"nde de kişinin yaşadığı sosyal çevreyi "psikolojikleştirdiğinden" bahsedilir. Birey, dış çevresinde objektif olarak bulunan ve cereyan eden şeylere subjektif anlamlar verir; bu arada kendi objektif durumunu bile subjektif olarak değerlendirebilir. Öte yandan rol yüklemeler de kişilere ayrı değerlendirme açıları verir.

Bir kişinin davranışlarını ve dolayısıyla şahsiyetini, içinde bulunduğu ilişkiler ağı ve sosyal çevreyi algılaması belirlemektedir.

Bireyin dış çevreyi ve ilişkileri algılaması ve bunlardan kognitif dönüştürmeler (transformasyon) yapabilmesi çok önemlidir; çünkü birey kendi değer ve beklenti sistemini dışardan aldığı bilgiler üzerine kurar. Birey ve çevre, birbirlerine fazla zıt düşmeyecek bir şekilde karşılıklı beklenti ve değerler sistemine sahiptirler.

Bir kişinin davranışlarını belirlemede, onun kognitif yapısı çok önemlidir. *H. Werner*, insanın her an yeni davranış biçimleri oluşturduğunu; bunu da yeni gelişmeleri eskilerle birleştirip sınıflayarak ve oradan yeni aşamalara geçerek yaptığını belirtiyor. *Piaget* ise, kişinin çeşitli gelişme dönemlerinde çevreden aldığı uyarıları kendine mal ettiğini, bazen da kendisinin çevreye uyum yaptığını; bu uyum ve benimsemeler sonunda gelişen şemaların o kişinin algı, hareket, duygu, düşünce gibi özelliklerini meydana getirdiğini belirtiyor.

İnsan, içinde yaşadığı sosyal ortamı ve sosyal kuralları pasif olarak almaz; aktif katılma içinde onu kendine uydurur ve kendisi de ona uyar. Çevreye aktif olarak katılma yoluyla kognitif şemalar meydana getirilir. Bireyin kognitif yapısında sadece dış dünya algılamaları değil, kendi beni ve eski tecrübelerini birleştirerek kendi davranışlarını ortaya çıkartır. Bu açıdan, kritik bir durumda nasıl davranılacağını belirlemede, yeni çözüm örnekleri bulmada bireyin kognitif yetenek ya da transformasyonları çok önemlidir. Zaten "sosyalleşme" dediğimiz olgu da bireyin bir dizi yeni durumları öğrenip, değerlendirip yeni taktikler ve hareket planları geliştirmesi; bu durumlar içinde kazanılan hareketleri genelleştirip yeni durumlara transfer etmesidir. (*Mollenhauer*).

İnsan, hem hareketlerini düzenlemede hem düşünce sistemini kurmada bilinçli veya bilinçsiz olarak başkalarının beklentilerine ve davranış biçimlerine dayanır. Bir insanın hareketini belirlerken dayandığı esas güç, kendisinin ve karşısındakilerin daha sonraki

hareketleri ve tepkileri hakkındaki tahminleridir. Bir olayın iyi ya da kötü olmasının yanı sıra arkasından neler geleceğinin tahmin edilmesi bireyin davranışlarını belirler; insanların tâ çocukluktan itibaren o anda hoş olmayan eziyetli ve sıkıcı olaylara katlanmaları daha sonraki hoş beklentileri veya korkuları yüzündendir.

Kişinin daha önceki vaziyet alışları ve hareketleri de, dış çevre uyarıları, beklentiler ve kognitif yapının yanı sıra insan davranışlarını etkiler, daha doğrusu "bağlar".

İnsan davranışlarının açıklanmasında kişi merkezli ve durum merkezli bakış açıları tek yanlı kalarak önemlerini kaybetmiş; interaksiyona dayalı görüşler önem kazanmıştır. *K.Lewin*'in, kişinin ve çevrenin o andaki durumunu ifade eden psikolojik hayat alanı içinde çevre ve şahsın birbirlerini karşılıklı etkilemeleri, daha sonraki zaman ve mekân içinde genişletilmiştir. *M.Argyle*, insanın (sosyal) davranışlarını onun şahsiyetine, kişilik yapısına; şahsiyetini de o zamana kadar oluşan kognitif sisteme bağlamış; ancak daha sonra insan davranışlarında sosyal interaksiyonun önemini vurgulayarak farklı bir davranış modeli geliştirmiştir.

Aynı sosyal fizikî çevredeki bireylerin bir konudaki davranış farklılıkları, onların farklı yatkınlık ve ilgilerine dayanır. Ama bütün bu çeşitlilik ve farklılıklar içinde gene de statik yapı modelleri vardır. İnsan başkalarının hareketlerine bakıp kendi de benzer hareketler yaparak sağlam ve tekrarlanabilir hareket örneklerine ulaşır. İnsan davranışlarının zaman ve mekân içinde tutarlılık kazanmasında, pekiştirmeden ziyade sembolik temsillerin, sosyal ilişkilerin içselleştirilmesinin ve merkezî bütünleşmiş sistemlere ulaşmanın payı daha fazladır. Sosyal bir ortamda yaşayan insanların kurallar koymaları, kurumlar kurmaları davranış karmaşasını ve karar verme problemlerini azaltır; bu ortam içinde yaşayanlara güven verir. Başlangıçta kişi, değerlendirip karar vermede, davranışlarını belirlemede güçlük çeker; sosyal kontrol mekanizmalarının baskısını hisseder. Ama sosyal ilişkiler içinde, giderek, daha önceki tecrübelerini, yaşadığı andaki ihtiyaçlarını, kendisinin ve sosyal kurumların (toplumun) beklenti ve amaçlarını kendi benliğinde dengeye ulaştırır (*F.Wellendorf*'un *benlik dengesi teorisi*). Artık bundan sonra sosyal kontrol kişinin dışındaki bir yabancı kontrol olmaktan çıkar, hem kendisine hem de çevresine yönelik bir öz-kontrol şekline dönüşür.

İnsan davranışlarını izah ederken bir grup düşünür, onu bir alışveriş olarak görüyorlar ve maliyet-fayda hesabına vuruyorlar. *J.W. Thibaut, H.H. Kelley, E.E. Jones, H.B. Gerard* gibi düşünürlere göre insan davranışlarını bireyin kafasındaki maliyet-fayda değerlendirmeleri belirler. Kişi yapacağı davranış kendisine neye mal olacağını ve sonunda kendisinin ne kazanacağını hesaplayarak ona

göre davranır. Maliyet ve faydanın birbirini dengelemesi, harcanan çaba ile kazanılan ödülün az çok birbirine eşit olması gerekir. Bu alışveriş teorisinde insanın bütün beklentileri, ödül beklentileridir. Psikolojideki ödül, ceza, pekiştirme gibi davranış oluşturma, değiştirme ve yönlendirme yöntemleri yerine insanlar arası karşılıklı ilişkilerde sosyal kurallar ortaya çıkmaktadır. İnsanlar arası ilişkilerde sosyal kurallar, ekonomik ilişkilerde paranın yerini tutar (C.G. Homans). İnsan, egoist tabiatlı bir varlıktır; içinde yaşadığı başarı toplumu ise bir serbest pazar gibidir. Egoist tabiatlı insan bu serbest pazardaki sosyal bağlantılara, orada ödüllendirileceğini umduğundan dolayı girer. Bu ortam içinde insan davranışları, onun kontrolündeki keyfi-subjektif esaslara göre değil; grup normlarına, sosyal kurallara göre yapılır.

İnsanların birbirlerini etkileyebilmeleri, hareketlerini yönlendirebilmeleri için birbirlerine bağımlı olmaları gerekmektedir. Antropolojik bakış açısından da insanlar birbirlerine muhtaçtır; birbirine yönelir, birbirini etkiler, yönlendirir, kontrol ederler. İnsanlar arası ilişkilerde karşılıklı bağımlılık kadar önemli olan bir başka faktör de güç veya daha sosyolojik deyişiyle iktidardır.

Sosyolojide, kendi isteklerini başkalarına kabul ettirip yaptırma olarak anlaşılan güç, kişisel özelliklere, sosyal yapıya ve durumsal konumlara dayanır. Sosyal Psikolojide ise, karşısındakilerin davranışlarını etkileme yeteneğidir. Güç, öğretmen-öğrenci, karı-koca gibi ikili ilişkilerde başka; grup içi ilişkilerde (yönetme, otorite, disiplin, saygınlık, itaat gibi faktörlerin belirgin olarak ortaya çıkmasıyla) başka, gruplar arası ilişkilerde ise daha başkadır. Okul gibi formal olarak organize edilmiş topluluklarda sosyal güç otorite, normlar ise yaptırımlar olarak düzenlenmiş; yönetmeliklerde sembolleştirilmiş ve cezalara bağlanmıştır. Böyle durumlarda güç, otorite ve disiplin aynılaştırılmıştır.

9.3. Şahsiyetin bir bütün olarak oluşması

İnsan şahsiyetinin oluşmasında kişisel özelliklerin ve çevrenin tek başına en önemli faktörler olarak ele alındığı anlayışların önemi kalmamıştır.

Kişiler arasındaki şahsiyet ve davranış farklılıkları, geleneksel şahsiyet psikolojisinde olduğu gibi yalnız bireylerin içinde yatan farklılıklara değil, interaksyon tecrübeleri ve hareket yetenekleri içinde bireyin davranışlarını belirleyen imkânlarla bağlıdır. Çünkü şahsiyet, büyük oranda istikrarlı hareketler demektir ve istikrarlı hareketler, bireylerin güdü ve arzularından ziyade sosyal ilişkilere ve sosyal ilişkilerin bireyin içindeki yansımalarına bağlıdır. İnsanlar arasındaki davranış farklılıklarını inceleyen diferansiyel psikoloji, şimdi; kişi-çevre ilişkilerini sistematik olarak analiz etmeye

yönelmiştir. İnsan davranışları birey ve içinde yaşadığı çevrenin (durumun) karşılıklı etkileşimlerinin bir fonksiyonu, çok yönlü interaksyonların bir ürünü olarak görülüyor. İnsanın aktif ve amaçlı olarak katıldığı bu interaksyonların en önemli determinantları kognitif ve motivasyonel faktörlerdir. A. *Bandura*, D.W. *Ball*, W. *Mischel* gibi pek çok araştırmacı, şahsiyetin kognitif yapı ve interaksyonlarla oluştuğunu belirtiyor. Bunlara göre, bireyleri motiflerin güdülemesinden ziyade interaksyon ve durumlara bağlı önemlilikler yönlendiriyor. Birey, içinde bulunduğu durumu anlamaya ve bu durum içinde yer almaya çalışır; ancak bu arada karşısındakilerin davranışlarını düz bir ayna gibi almaz, bunları soyutlaştırır, kognitif kurallara çevirir, işler, geliştirir ve yeni durumlarda kendisi buna dayalı davranışlar yapabilir. Bireyin kognitif yapısında sadece dış çevreden algıladıkları, kendi işleme ve değerlendirmeleri değil, başkalarının durum değerlendirmeleri de vardır; ancak bunlar da bireye göre yeniden değerlendirilir.

Böyle olunca, şahsiyet kişinin içinde yaşadığı maddî ve sosyal çevredeki ilişkiler içinde bireysel vaziyet alması olmaktadır. Bu vaziyetaların temelinde de kognitif yönlendirme sistemi, yapısal yetenekler ve düzenleme mekanizmaları yer alıyor. Yapısal yetenekler bireylerin becerilerinden ziyade bilgi ve hareket potansiyeline dayalı kendi başına planlamalar ve hareketler yapabilmesi demektir. Yani davranışları belirleyen kişinin amaçları, dış dünya ile karşılıklı beklentileri ve değerlendirmeleri yanısıra problem çözebilme, değişik şartlara uyabilme, çevrede olanların ve kendi yaptıklarının sonucunu kestirebilme gibi karışık yapı ve düzenleme sistemleridir.

Şahsiyette, kişinin özelliklerinden çok özel çevre şartları altında ne planlayıp ne yapabildiği önemlidir.

Bir başka teoriye göre, kişi, sosyal hayat alanında birçok kognitif uyumsuzluklar içinde yaşar. Herhangi bir sorun karşısında önünde birçok hareket imkânları, yolları ve teknikleri vardır. Kişi gerekli algı, inceleme ve değerlendirmeleri yaptıktan sonra kendi kendine bir hipotez geliştirir ve buna göre hareket eder; eğer başarılı olursa bu şekilde hareketlerine devam eder, başarısız olursa kognitif uyumsuzluğa, gerilime düşer. İnsan şahsiyetinde çok önemli olan kognitif uyum, interaksyon yoluyla bazen çevre, bazen bireyin kendi tutumları değiştirilerek sağlanmaya çalışılır.

Bundan hareketle, insan şahsiyetinin bütünlüğüne de temas edilmelidir. Bireylerin şahsiyetleri dinamik, ama unsurları uyumlu bir bütün olmalıdır. Gerek toplum düzeninde gerek insan şahsiyetinde dinamizmi sağlayan, sosyal değerlerdir. Nasıl sosyal yapıdaki bazı boşluklar, sistemlerin fonksiyonlarını yapamaması, yeni normlar ve kurumlarla gelenekler ve örfler arasındaki uyumsuzluklar sosyal

bünyeyi çatışmalara, ters işleyişlere düşürüp parçalıyorsa; insan şahsiyetinin çeşitli unsurları arasındaki uyumsuzluklar da şahsiyetin bütünlüğünü parçalıyor, onu iç huzursuzluğa, kendisine ve çevresine karşı sorumsuzluğa, toplumsal hayattan sapmalara sürüklüyor (*N. Nirun*). İçinde yaşanan modern ve modernleşmekte olan toplumsal hayatımız, aile düzeninin bozulması, çocukları ve gençleri akran grupları içinde bütünleşmeye zorluyor. Ancak toplumsal şartlar, aşırı istekler ve imkânsızlıklar bu gruplar içinde şahsiyet arayan gençleri de güç durumlarda bırakıyor. İletişim teknolojisindeki onca gelişmeye rağmen, insanların birbirleriyle interaksiyona girip şahsiyetlerinde gerekli düzenleme ve yenilemeleri yapabilmeleri imkânı kalmıyor. İnsanlar, önceden hazırlanmış programlarla, cansız-ruhsuz makinalarla başbaşa kalıyorlar. Makinalarla iletişim, geleceğin insanların esaslı şahsiyet değişiklikleri yapacaktır kanaatindeyiz.

P.A. Sorokin'e göre, toplumlar ve kültür çevreleri insanların şahsiyetlerini, davranışlarını ve bilhassa zihniyetlerini etkilemektedir. Ancak *Sorokin*'in zihniyeti âdeta kognitif yapı gibidir; bireylerin fikirlerini, görüşlerini, inanç, zevk, ahlâk, estetik değerler gibi yönlerini kapsamaktadır. *Sorokin*, tarih içinde toplumları ve kültürleri ideasiyonalist (idealist), maddeci ve karma kültürler gibi sınıflara ayırarak, kişilerin isteyerek ve istemeyerek bu kültürlerle katıldıklarını, onu benimseyip kendilerine düşen rolleri yaptıklarını belirtiyor. Buna rağmen, her toplum ve kültür tipinden sapmalar olmaktadır. Ancak, toplumun kural ve beklentilerine uymayan, onu sarsan ve bozan sapmalar olduğu gibi toplum normlarına hoşgörüsüz, çok sert, taviz vermez şekilde uyan formalistler de sapmış sayılırlar. Hatta toplum yararına yapılan bazı değişiklikler ve yenilikler (innovation) de başlangıçta sapma sayılır; daha sonra bu yeni teknik, fikir, rol ve ürünler toplum normu haline gelirler (*R.K. Merton*).

Buraya kadarki çözümlemede insan davranışlarını belirleyen, yönlendiren ve kontrol eden kaynaklar ve güçler üzerinde duruldu. Bunlar kişinin dış çevre algılamalarıyla, tecrübelerle yoğrulmuş iç fiziksel ve ruhsal sistemleri, dışardaki sosyal düzenler ve kuralları ile insanlar arası karşılıklı iletişim ve etkileşimdir. Eğitim olayının özü olan davranış yönlendirme, belirleme ve değiştirme büyük oranda interaksiyona dayandığı için, bu bölümde interaksiyon üzerinde de kısaca durmak gerekir.

9.4. İnsanlar arası karşılıklı iletişim ve etkileşim (interaksiyon)

İnteraksiyon, insanla insan, insanla gruplar ve toplumlar arasındaki etkileşimler, alışverişler ve bağımlılıklardır (*C.F. Graunmann*).

Bireyler ve içinde yaşadıkları ortamlar (çevreler) amaçlara yönelmiş belli dinamikler içindedirler. Bunlar kendi amaçlarına ulaşmak için karşılıklı etkileşime girerler ve birbirlerini sürekli olarak etkilerler. Bireyin bir davranışı, içinde yaşadığı durumu etkiler, bunun sonucunda ortaya çıkan yeni durum bireyi etkiler. Bireyler ve çevredeki pek çok değişken birbirlerine karşılıklı olarak bağlanmış, bir sebep-sonuç yapılaşmasına girmişlerdir. Bu nedenle, psikolojik interaksyon araştırmaları **interaksiyon = birey x durum** gibi bir formüle ulaşmıştır (*E. D. Lantermann*).

Bir insanın sosyal ortamdaki davranışları, o ortamda yaşayan kişilerin maddî ve manevî olmayan şeylere verdikleri anlam ve önemlerin birliğinden doğmaktadır. Bir çevrede yaşayan kişiler, eğer o çevreyi birbirine benzer şekilde algılar ve değerlendirirlerse, orada iletişim ve etkileşim olabilir. Eğer bir ortamda yaşayan insanların çevrelerindeki eşyalara, olaylara ve kavramlara verdikleri anlamlar birbirlerine zıt veya birbiriyle ilgisiz ise, orda interaksyon mümkün değildir. Bir insanın davranışında bir şey ile o şeyin anlamı ve önemi bütünleşir. *C. H. Mead*'in behavyorizme karşı geliştirdiği *sembolik interaksyon* görüşünde, insanların interaksyon sırasında kullandığı sembollerin sosyal kökenli olduğuna ve insan davranışlarının bu sembollere göre yapıldığına dikkat çekiliyor. Bireye benliğini, sosyal ilişkileri ve davranışları kazandırır. Sosyal davranışlar da bireyin içinde yaşadığı ortam içinde geliştirdiği ve sembolik ortaklığı olan vaziyet alışların, normatif inançların, beklentilerin ve sosyal kurallara uygun davranma yatkınlığının bir sonucudur (*M. Fischbein*).

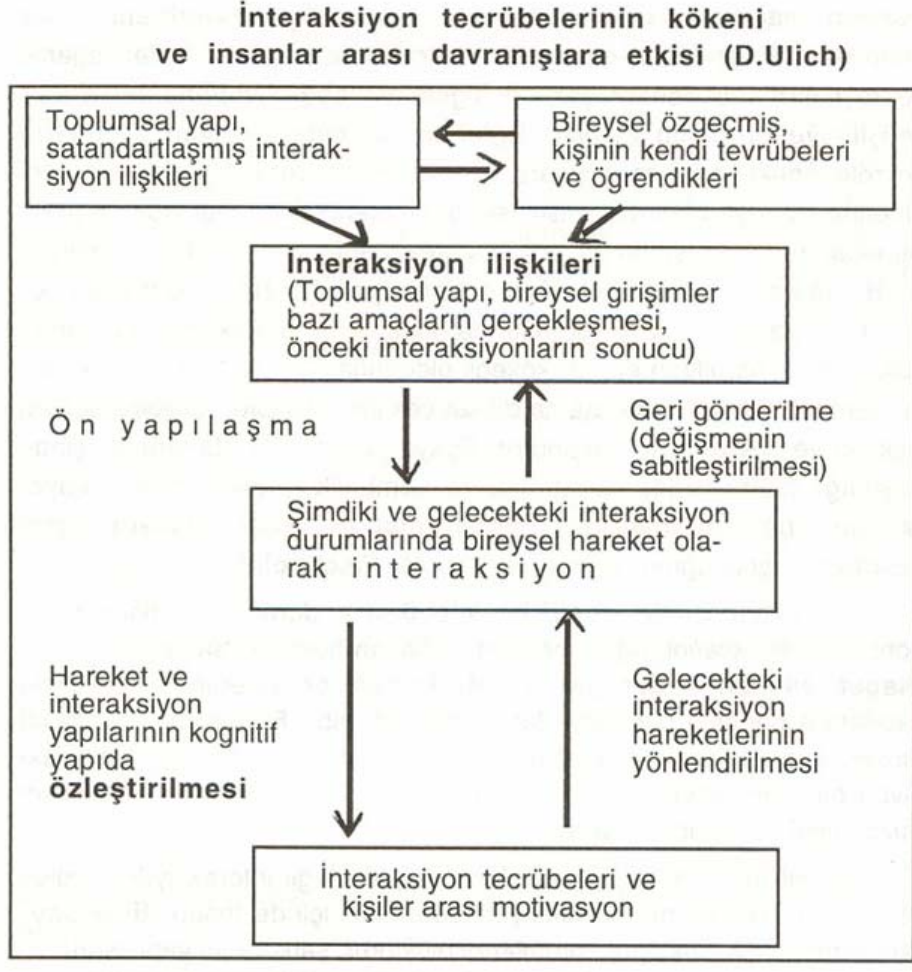
İnsanların içinde yaşadıkları interaksyon durumları, onların daha sonraki gelişmelerini, öğrenmelerini sağlayan bazı yapısal ilişkiler verir. *Piaget*, eserlerinin pek çok yerinde kognitif gelişmenin sosyal ilişki yapılarına bağlılığı üzerinde durur. Bilindiği gibi, *Freud*'un psikanalizi bireyin içindeki toplumsallaşma durumunu incelerken uygun interaksyon biçimleri üzerinde durur; tedavide de bu interaksyon yapılarını düzeltmeyi ve yeniden kurmayı önerir.

Özelleştirmede de, örnek olarak, kişiler değil interaksyon ilişkileri alınır. Standartlaşmış interaksyon durumları içinde insan, tipik davranışlarını, alışkanlıklarını, tutumlarını oluşturur, şahsiyetini yapılaştırır.

D. Ulich, interaksyon tecrübelerinin kökenini ve bireylerin davranışlarına etkisini, bir sonraki sayfada görüldüğü şekilde anlatıyor.

A. Bandura ve *W. Mischel* tarafından geliştirilen *sosyal öğrenme* görüşüne ("social learning approach") göre de, esas olan başkalarıyla ilişki kurmayı, hareket yapmalarını, örneklerini öğrenmek, daha sonraki davranışlarda bunları kullanmaktır. Sosyal

öğrenme yoluyla kazanılan ve zamanla içselleştirilen sosyal tecrübeler, davranış kontrol ve kuralları sistemlerine dönüşür; insan davranışları da oturmuş hale gelir.

Eğitim, yetişmiş bir insanın yetişmekte olan insanları kendi istediği biçimde şekillendirme, yönlendirme, etkileme çabalarıdır. İnsanları en başarılı şekilde etkileme ise, karşılıklı iletişim kanalıyla olur. *H.Nohl*, eğitsel çalışmanın gerçek sırrının doğru pedagojik ilgi veya ilişki olduğunu savunmaktadır. İdeal eğitici ilişki, ikili ilişkiler tarzındadır; ancak sosyal hayatta sık sık ikili ilişkiler modeli aşılma, çok yönlü ve çoklu ilişkilere mecbur olunmaktadır.

Sosyal hayatımızda eğitici interak-siyonun yoğunlaştığı yer, okullarımızdır. Ancak, okuldan önceki eğitim ocağı olan aile ile aile dışındaki sosyal ortamın interak-siyon biçimleriyle okuldaki birbirinden oldukça farklıdır. Aile içinde, insanlar arası eğitim ilişkilerinde sevgi ve otorite ikiliği vardır; anne duygusal bağlarla seven ve koruyan, baba ise kuralcı bir yaklaşımla kanun ve düzeni savunan otorite olur. Aile içi interak-siyonların esası, bilgi konularından çok kişiler ve ilişki yapılarıdır; okuldaki öğretmen ise kişisel ilişkilerden çok bilgi

konularına önem verir. Gerçek hayattaki interaksyonla karşılaştırıldığında da okul interaksyonu oldukça değişiktir. Gerçi okul interaksyonunun birçok yönelir rahat ve başarılı bir yetiştirmeyi engellemektedir, ama birçok şartlar da okulda öyle bir iletişim ve etkileşim sistemi kurulmasını zorlamaktadır.

9.5. Okuldaki pedagojik interaksyon ve toplumsal sonuçları

Bir sosyal kurum olan okulda öğretmen ve öğrenci arasındaki yeterlik ve yetki farklılıkları, öğrencilerin bilgi ve gelişme durumlarının birbirinden farklı olması, farklı biçimlerde iletişim ve interaksyonlara neden olmaktadır. Okullar başlıbaşına bir gelenek ve kurallar topluluğudur. Okul içi ilişkilerde herkesin bunlara uyması pedagojik interaksyonun hem şartı hem de sonucudur. Öğrenci ve öğretmenlerin okula gelmesinden ayrılmasına, öğrencinin okula kaydolmasından mezun olmasına kadar gelenek ve kurallara uygun birçok davranışlar istenir. Meselâ, okuldaki rol, güç ve nesil farklılıkları, saygı ve selâmlaşma ile kendini gösterir. Sınıf çalışmaları ve sınavlar, rekabet ve başarı prensiplerinin herkes tarafından kabul edilip onlara uyulmasıdır. İletişim, hem bilim ve öğretim dili olarak, hem düzgün cümlelerle, izin alarak, ayağa kalkarak konuşma şekilleri ile dış toplumdakinden tamamen farklıdır. Okul içi ve dışında yapılan spor karşılaşmaları bir yandan birlik ve dayanışma ruhunu, öte yandan rekabet ve yarışma prensibini kuvvetlendirir. Okuldaki hal ve gidiş, temizlik, defter tutma, derslere devam gibi hususlar öğrencilerden başarılı olmanın yanı sıra toplumsal içerikli başka şeyler de istendiğinin göstergesidir. Ev ödevlerinin verilmesi, ev hayatına kadar uzandığını göstermektedir. Geleneksel eğitim anlayışımızda, öğretmenlerin, çocukların davranışını okul dışı saatlerde ve yerlerde kontrol ettiği ve cezalandırdığı bilinmektedir. Okullar, bir toplumsal kurum olarak toplumun bir parçası olmalarına rağmen, kayıt işleminden mezuniyet törenine kadar farklı kuralları, ayrı giriş-çıkışı olan özel bir toplum parçasıdır.

Okulda çocuğun şahsiyet gelişimini etkileyecek, ona davranış örnekleri sunacak, teneffüste, sınavlarda, yarışmada tipik eğitim sahneleri vardır. Burada çocuğa toplumsallaşması ve kendini gerçekleştirmesi için çeşitli davranış örnekleri ve imkânları verilir. Verilen kurumlaşmış rol örnekleri, birçok kişinin en değerli tecrübelerinin kristalize edilmiş şeklidir. Öğrenci burada kendisinden istenen davranışlarla kendi güç ve isteklerini dengeleştirir. Bu benlik dengesinin kurulması sırasında bazen beklenenden daha mükemmel, bazen "başarısız", hatta bazen de beklenenlere tamamen zıt davranır. Okulda ideal olarak sunulan davranış ve şahsiyet tipleri, çoğu kez yaşanan gerçeğin gerisinde kalır. Kişi ideal şahsiyetin davrandığı gibi davranırsa yeni toplum, kitle iletişim

araçlarının ve bilhassa televizyonun öne çıkardığı ideal davranışlarla çelişebilir.

Okullar yeni yetişenleri toplum için yararlı ve değerli sayılan bir şahsiyet haline getirmek amacıyla kurulmuş (*W. Brezinka*) sosyal sistemin bir parçasıdır. Okulun amaçlarına ulaşmak, başarılı öğrenciler yetiştirmek için yapay bir rekabet ortamı yaratılır, bu durum notlar ve ödüllerle teşvik edilir. Öğretmenler tam başarıya ulaşmak için sosyal tabakaların, ailenin ve arkadaş gruplarının etkisini azaltmaya, okulun kontrollü sistemini dışarıya da yaygınlaştırmaya çalışırlar. Onlar çok kez bunu başaramadıklarından, dış sistemlerin okulda kurulmak istenen yapıları bozduğundan şikâyetçidirler. Aynı şikâyetler dış sistemlerini bozduğu şeklinde yapılmaya devam etmektedir.

Kitle iletişim araçlarının gelişmesi nedeniyle öğrencinin gördüklerini, duyduklarını, okuduklarını kontrol altına alma imkânı kalmıyor. O halde eğitim için okul, aile, akran grupları, kitle iletişim araçları vs. ortak bir çalışma içine girmelidirler.

Ancak, okullar bugün önemli bir fonksiyon değişikliği yapma aşamasındadırlar. Modern toplumların giderek başarı toplumu olmaları, okullardaki başarı prensibinin önemini çok arttırmış; eğitim-öğretim bir amaç olmaktan çıkmış, geri plana itilmiş, başarı için sadece bir araç durumuna gelmiştir.

Öğretmenler elbirliği ile öğrencileri belirli sosyal rollere hazırlarlar. *E.Goffman*, okuldaki pedagojik enteraksiyonu tiyatro sahnesindeki role benzetiyor. Bu oyunda herkes rollerini en etkili ve doğru şekilde ortaya koymaya çalışıyor. Gerçi *F.Wellendorf*, katılanlar eşit şansa sahip olmadıkları için sınıfın rol yapılan bir oyun yeri olamayacağını savunuyor ama gerek makro gerek mikro sosyoloji gerekse bireysel psikoloji açısından toplum hayatının her alanında ve insan davranışlarının her birinde sosyal roller her zaman etkisini göstermektedir. Okuldaki rol tanımları ve yorumları çok iyi yapılmalıdır; çünkü öğrenciler burada öğrendiklerini daha sonraki toplumsal hayatta genelleştireceklerdir. Böyle olunca da öğretmenlerin bilgilerinin ve anlattıklarının yanı sıra şahsiyetleri, başkalarıyla ilişkileri, çeşitli problemler karşısında vaziyet alışları öğrencileri alabildiğine etkilemektedir. Bu bakımdan, eğitici davranışta sorumluluk, usul, itaat, rehberlik, bağlayıcı ve serbest bırakıcı olma, mesafe, karşılıklı güven gibi unsurlar da çok önemlidir. Öğretmen dersteki tutumlarını, duygularını, beklentilerini, ilişkilerini, tercihlerini gizleyebilmeli, en azından tarafsızlaştırmalı; dersi rasyonelleştirmeli, kızma ve sevinç ifadelerini bile eğitsel amaçlarla kullanmalıdır. Bu soğukkanlılık ve rasyonelliği *M.A. Bany* ve *L.V. Johnson* işletmelerindeki yönetici-yönetilen ilişkisine, notu da ücrete benzeterek vurgulamak istiyorlar.

Eğitim tarihinde ğretmen-ğrenci ilişkileri açısından okulun ve öğretmenin ğrenci davranışlarını başarılı bir şekilde etkileme modelleri yok, böyle pedagog örnekleri ise çok azdır. İçinde yaşadığımız uygulamalarda, ğrenci, okuldan ve öğretmeninden soyutlanmış bir kişidir. İletişim ve etkileme tek yönlüdür. Öğrencilerin tepkileri değil du durumu notlarla ölçülmeye çalışılmaktadır. Öğrenci davranışlarının, öğretmenin genel kanaatinin notlara yansıması hoş karşılanmamaktadır.

Gerçi ğretmenler bugün okulda ve hele sınıftaki bütün iletişimi kontrol etmekte, genellikle kendileri konuşmakta, başka konuşmalar onların izni ile olmakta, izinsiz konuşmalar cezalandırılmaktadır. Ama ğretmen-ğrenci ve sınıf arasındaki sosyal ilişkilerde, ğretmen hangi güçlere dayanmalıdır? Dayak, 19. yüzyıldan beri hemen bütün modern eğitim sistemlerinde ve Türkiye'de de yasaklanmıştır. Alay, azarlama ve tehdit gibi hususlar da bazı Avrupa lkeleri eğitim yönetmeliklerinde yasaklanmış; öğretmenin sadece uzman gücü ve ödüllendirme, değerlendirme yetkisi kalmıştır.

Öğretmenin bir okulda başarılı olabilmesi için, ona, okul içinde bazı sosyal güç vasıtaları vermeli, ğretim işine katılanlar bu gücü tanımalı ve yönetmeliklerle yasallaştırmalıdır. Artık "ğretmenin vurduğu yerde gül biter" denmiyor, hiç kimse çocuğunu "eti senin, kemiği benim" diye okula göndermiyor. Bugün, okulun amacına ulaşmak için disiplinli bir şekilde çalışmayı kolaylaştıranlara karşı da bir ödöl sistemi vardır. Öğretmenler, istemedikleri bir davranışın değerştirilmesi için "Birbirinizle konuşmayı kesin, yoksa dışarı atarım", "Derse bir daha geç gelirsen, içeri almam!" gibi tehdit ve azarlama şekillerini; arzulanan bir davranışın pekiştirilmesi için de övgü ve ödülleri kullanmaktadır. Toplumsal bir ortamda yaşayan kişiler, bunu, insan şahsiyetini zedeleyen bir şey olarak kabul etmemelidirler.

Okulda öğrenilen ve kazanılan davranış yatkınlıkları, daha sonraki sosyal ve politik hayatta da etkili olur. Okulda bireyler arası ilişki ve yönlendirmeler önce zorla kabul ettirilir; ama daha sonra buradaki düzen, hiyerarşi ve rekabet ilişkileri anlamlı ve güvenli bulunur, ğrenci tarafından benimsenir ve içleştirilir. Buradaki düzen, rekabet, başarı gibi hususların okul dışı toplumsal şartlardaki eşdeğerleri de kabul edilir.

Okuldaki interaksiyona dayalı ilişkilerin en önemli sonucu sosyalleşmedir. Sosyalleşme hem birey hem de toplum için gereklidir. Bu sosyalleşme içinde hem bireysel ihtiyaçlar karşılanmalı hem de toplumsal düzenin isteklerine karşılık verilmelidir. İnsanla toplum organik bir bağ içindedir; bireyin beslenme, korunma, eğerlenme gibi ihtiyaçları toplumsal yapı tarafından son derece gelişmiş sistemlere bağlanmışır. Toplum, bu tür ihtiyaçların en iyi

şekilde karşılanması için bir iş bölümü geliştirmiştir. Bu işbölümü içinde bireyler, kendilerine verilen rolleri en mükemmel bir şekilde yapmalıdırlar. Okul sistemi hem rolleri en uygun kişilere vermek - veya kişilere en uygun rolleri vermek- hem de o kişileri, o rolü en iyi yapacak şekilde yetiştirmekle görevlidirler.

Okul sistemi, bir parçası olduğu ana topluma karşı da üç sahada bilhassa sorumludur: üretim alanı, sosyal yapı ve politik sistem. Üretim alanına kalifiye elemanlar yetiştirerek, sosyal yapıya sosyal seçme ve elemeler yapıp sosyal hareketliliği sağlayarak, politik sisteme de toplumu bütünleştirerek, mevcut düzeni meşrulaştırarak hizmet eder.

Toplumlar da, fert insanlar gibi, kendi neslini devam ettirmek ister; yeni yetişen gençleri üretim ve sosyal ilişkiler sistemi içinde yetiştirmek, kendini politik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Nesiller boyunca sosyal sistemin yeniden üretilerek sürdürülmesi ("reproduction") ancak sosyalleşme veya okuldaki interaksyon ilişkileri sayesinde olmakta; toplumsal sistemin insan ömrünü aşması da ancak böyle mümkün olmaktadır.

Öğretim sırasında amaçlanan ve gençlere kazandırılmak istenen bazı açık hedefler vardır. Bir de amaçlanan fakat öğrencilerin farkına varmadığı, okuldaki sosyal ilişkiler ağı içinde kazandırılacak kişiler arası yönelim ve ilişkilerin modellere, kurallara ve standartlara bağlanması amacı vardır. Bu bakımdan Alman eğitimciler okulda iki ders planının olduğunu vurgulamışlardır: birisi açık, resmî ders planı ("Offizieller Lehrplan"), diğeri ise gizli (örtük) ders planı sosyal davranış uygunluğunun geliştirilmesinden sorumludur. Davranış uygunluğu, okuldaki güç ve rekabet ilişkileri içinde yapılan davranışların meşru kabul edilip benimsenerek daha sonraki sosyal durumlar içinde tekrar canlandırılması ve yapılmasıdır. Gizli ders planı, bilhassa politik sosyalleşmede etkili olur.

Ph.W. Jackson, J. Henry gibi kültür antropologları, okulun çocuğa kazandırdığı sosyal karakteri araştırdıklarında bunu, okulda öğrenilen bilgilerden çok, öğrencinin öğretmeni ve arkadaşlarıyla ilişkilerinin etkilediğini tespit etmişlerdir. Bunu da sağlayan, okulun gizli ders planıdır. Bu plan, öğrencilerin ihtiyaçlarını kontrolsüz ve başıboş açıklamalarına engel olur, onları grup içinde düzene uymaya, kurumun amaçları doğrultusunda planlı ve disiplinli çalışmaya alıştıırır. Okulda verilen yasakları ve emirleri içleştirmesine yardım eder.

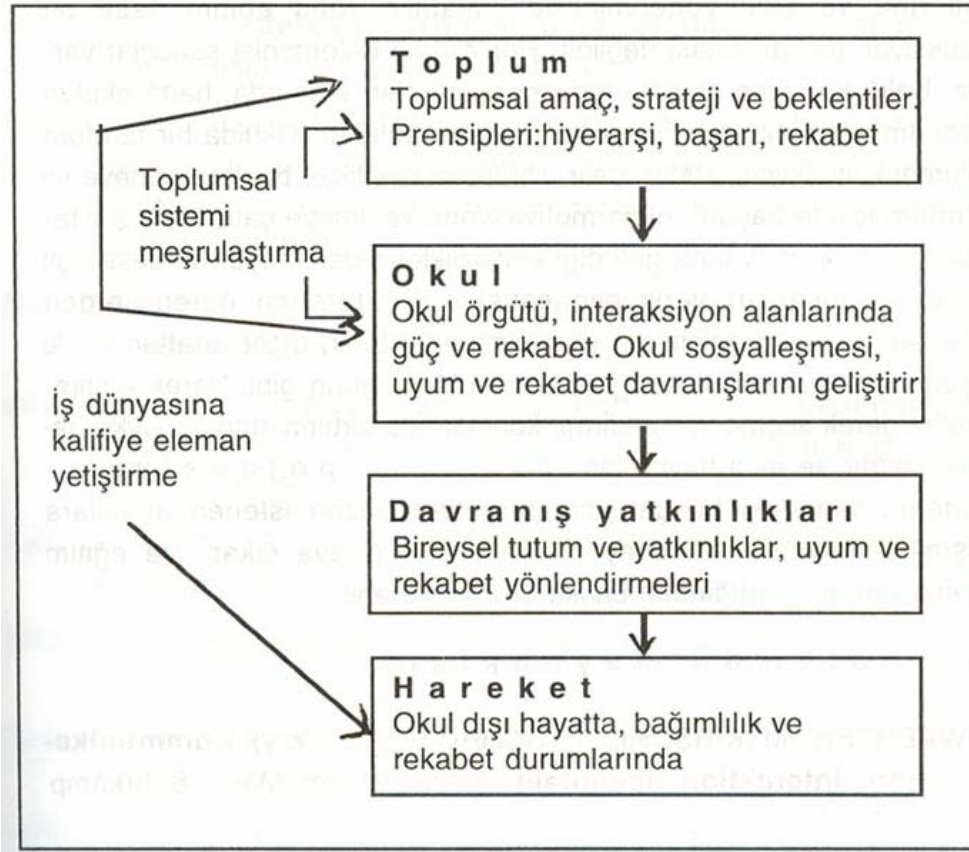
Okul, bürokratik bir yönetime sahiptir. Okulun yönetim biçimi ve sosyal yapısı, öğretim işinde çalışanların bilinçlerini ve davranışlarını etkiler. Okulda kurumlaşmış gelenekler yönetim beklentilerini, kural ve düzenlemelerin zorlayıcı karakterini güçlendirir.

Gelenekler, hem bireysel ihtiyaçların sosyal olarak açıklanmasına yol açar hem de mevcut sistemi haklı ve doğru gösterir.

Okul, önceden yapılaştırılmış (gelenekselleşmiş) interaksyon durumları vasıtasıyla öğrencilerde sosyal davranış uygunluğunu sağlamaktan sorumludur. Burada hem idareci-öğretmen-öğrenci arasındaki dikey uyum, hem de öğrencilerin sınıf arkadaşları ve akranları arasındaki yatay uyum söz konusudur. Okul öğrencilere, onunla çalışabilecekleri, rekabet edecekleri bir kimlik ve bilgi-beceri donanımı verir.

Okulun öğrenci davranışlarını ve hareketlerini belirlemesi, topluma bu öğrencilerin katılmasıyla ana toplum yapısını da etkiler. Bunu, gelecek sayfadaki şema ile izah etmek mümkündür.

Toplum, okul ve bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimler (D.Ulich'ten)

Bu şemada görülen durumu bir kısım düşünür, okulun öğrencileri ve insanları genel bir baskı altına alması, benliklerini geliştirmemesi, hatta toplumun giderek tamamen bir eğitim toplumu haline gelmesi olarak yorumlayıp şikâyet ediyorlar. Bunda bir gerçek payı olduğu gibi, bunun tam tersi iddialarda da bir gerçek payı vardır. Yani üretim ilişkilerinin tarihî gelişimi içinde toplumun kazandığı

sınıfsal karakterin aynen okul sistemine de yansıdığı; okulun mevcut iktidar ilişkilerinin bir aracı olduğu, sistemi meşrulaştırmak ve sürdürmekle görevli olduğu şeklindeki iddialarda da gerçeklik payı vardır. Okulun gizli planını, toplumsal düzeni meşrulaştırma ve sürdürme görevini hâkim sınıflar egemenliği olarak görüp, okulu burjuvazinin bir iktidar aracı olarak düşünmek tam doğru olmaz. Okullar, mevcut yönetim biçimi ve iktidardan çok, bütün olarak içinde bulundukları toplumun aynasıdır. Aslında okul ile toplum arasında determinist ama dinamik bir ilişki vardır; ikisi birbirini sürekli olarak etkiler, değiştirir, karşılıklı kontrol ederler.

Mevcut egemen toplum güçlerinin okul örgütlenmesine ve ders planına doğrudan ve dolaylı olarak yön verdiği açıktır, ama okulun sistem yenileyici ve değiştirici gücü de unutulmamalıdır. Okullar, gerek Marxist bir zihniyetle üretim ilişkilerini ve sınıflar arası çatışmaları sürdürme yönünden gerek yapısal-fonksiyoncu (Parsonscu) bir zihniyetle sosyal sistemi bütünleştirme, fikir birliği içinde gerilimi azaltma ve uyumlu çalışma yönünden toplum dinamizmini beslemekte ve geliştirmektedir. Okulların, bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri ve kendilerine özgü şahsiyetler oluşturmalarında; toplumsal değişmeye karşı tutum ve görevlerini belirlemede çok hassa ve dikkatli olmak gerekir; çünkü önemli bir konudur.

Gerçi toplumu yöneten siyasî güçler ve sermayenin çıkarları okuldaki sosyalleşmeyi etkileyecek bazı amaçları ve etkilemeleri ders programlarına ve okul yönetimlerine sokabilir. Ama eğitim basit bir dedüksiyon mekanizması değildir. Her zaman determinist sonuçlar vermez. Kaldı ki bazen okul ile toplumun amaçları arasında, hatta okulun kendi amaçları içinde birbirine zıt unsurlar bulunur. Okulda bir taraftan toplumdaki mülkiyet, iktidar, gelir gibi temel özellikler benimsetilmeye ve bu ortam içinde başarılı olma motivasyonu verilmeye çalışılır; diğer taraftan şans ve meydana getirdiği eşitsizlikler giderilmeye, herkese eşit yükselme imkânları verilmeye çalışılır. Bir taraftan öğrencilerden bağımsız düşünen girişimci kişiler olmaları istenir, diğer taraftan böyle düşünenler hemen "kara koyun" ilân edilir. Bunun gibi, gerek eğitim-öğretim gerek seçme-yönlendirme konularında birbirini tutmaz, aykırı talepler vardır ve okul büyük bir çatışma potansiyeli içindedir. Okuldaki bu çatışma durumları bazen istenen amaçlara ulaşmayı engeller, istenmeyen yan etkiler ortaya çıkar ve eğitim yöneticilerin planladığından başka ürünler verebilir.

Bu bölümün kaynakları

AUWÄRTER, M./KIRSCHE, E./SCHRÖTER, K.(yay)
Kommunikation, Interaktion, Identität. Frankfurt am
Main: Suhrkamp 1976
BERKOWITZ, L. *Grundriss der Sozialpsychologie*.

- München: Juventa Verlag 1976
- BRUNNER, E.J. (yay.) *Interaktion in der Familie*. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag 1984
- BÜHL, W.L. *Struktur und Dynamik des menschlichen Sozialverhaltens*. Tübingen: Mohr 1982
- CANSEVER, G. *İçimdeki Ben (Freud Görüşünün Açıklanması)* İstanbul: Der yay. 1981. 2.baskı
- EVİRİM, S. *Şahsiyet Alanında Psikososyolojik Bir Kavram Olarak Rol Sorununa Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1972
- FEND, H. *Schulklima: Soziale Einflüsse in der Schule*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag 1977
- GOFFMAN, E. *Interaktionsrituale über Verhalten in direkter Kommunikation*. Frankfurt: Suhrkamp 1975
- HECKHAUSEN, H. *Die Interaktionen der Sozialisationsvariablen in der Genese des Leistungsmotivs*.
- HENECKA, H.P. *Grundkurs Erziehungssoziologie*. Freiburg im Breisgau: Herderbücherei 1980
- JACKSON, Ph.W. Was macht die Schule? Die Lebenswelt des Schülers. *Betrifft: Erziehung*. 6, 1973. S. 18-22.
- LANTERMANN, E.D. *Interaktionen: Person, Situation und Handlung*. München: Urban & Schwarzenberg 1980
- NİRUN, N. Sosyal Sistemde Sapmalar. *Araştırma*. 8, 1970. S. 405-425
- SHAVER, K.G. *Principles of Social Psychology*. Cambridge: Winthrop Pub. Inc 1982. 2.baskı
- TAUSCH, R./TAUSCH, A.-M. *Erziehungspsychologie. Begegnung von Person zu Person*. Göttingen: Verlag für Psychologie 1979. 9.baskı
- ULICH, D. *Pädagogische Interaktion. Theorien erzieherischen Handelns und sozialen Lernens*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag 1979
- VEXLIARD, A. Pitirim A. Sorokin'in Yaratıcı Özgecilik (Altruizm) Psikolojisi. *Araştırma*. 3, 1965. S. 167-190
- WELLENDOFF, F. Schulische Sozialisation und Identität. *Zur Sozialpsychologie der Schule als Institution*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag 1973

10. SOSYAL YAPI VE SOSYAL HAREKETLİLİK

"*Toplum*" kavramı, Sosyolojinin en karmaşık konularından birisidir. Aslında bütün toplumlar bazı yönlerden birbirlerine benzerler, ama bazı yönlerden ise yapıları birbirinden oldukça farklı olur. Toplumun zaman ve mekân içindeki sınırlarını çizmek çok zordur. Meselâ, Eski Yunanistan bir toplum mu, yoksa ayrı ayrı siteler tek başlarına ayrı birer toplum mu idiler? Hindistan bir toplum mu, yoksa bir toplumlar topluluğu mu idi? Başka bir açıdan, 1500'lerin Türk toplumu ile 1900'lerin, 1986'ların Türk toplumu aynı toplum mu? Tarihte feodal İngiliz ve Alman topluma ne kadar damga basarlar? Bu gibi soruların cevabı henüz tam verilmemiştir. Bu nedenle günümüzde toplumların ne olduğunu anlamak için, özellikle onların yapısı üzerinde durulmalıdır.

10.1. Sosyal yapı

Sosyal yapı, bilhassa tabaka ve sınıflar halinde kurulmuş olan toplum yapılarını izah etmek ve sosyal olayları aydınlatmak için kullanılmaktadır. Sosyal bünyede birbirlerinin aynı veya birbirlerine çok yakın hayat şartları içinde bulunanlar bir sosyal tabaka meydana getirerek sosyal farklılaşmaya neden olur.

Sosyal yapı, durgun bir toplum düzeninde çok devamlı değişen bir sosyal bünyeyi kategoriler halinde göstermek için kullanılır. Sosyal yapı, bir toplum içindeki çeşitli grupların birbirlerine karşı vaziyetalarını, bağlılıklarını ve çekişmelerini ifade için kullanılır. Sosyal yapı, bir toplumdaki kalıplaşmış statüler, bu statülerde bulunan kişiler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. *Radcliffe-Brown*'a göre sosyal yapı, insanları birbirine bağlayan bütün ilişkilerdir. Bu ilişkilerin yapısı, fonksiyon ve örgütlenmesi incelendiğinde sosyal yapı ortaya çıkar. *Giensberg*, sosyal yapı olarak grupları ve devamlılık gösteren ilişkileri almaktadır. Bir grup Amerikan sosyologu sosyal yapıdaki grupları ihmal etmekte, toplumdaki karışık rol sistemi ile birbirine bağlanan bireyler topluluğunu esas almaktadır. Diğer bir görüşe göre toplumda belli bir ilişkiler düzeni, bir beklentiler modeli vardır; somut ilişkileri yönlendiren bu yapıdır.

İnsan toplumlarının varlıklarını sürdürebilmeleri için belirli sistem ve düzenlemelere ihtiyacı vardır; bunlar iletişim sistemi, ekonomik sistem, sosyalleşme sistemleri, nüfus dağılımı ve otorite sistemi, törensel sistem vs.dir. Bu sistemler içinde bir takım kurumlar ortaya çıkar; toplumdaki mevcut tabakalaşma sistemi de bu sisten ve kurumları etkilemektedir.

Sosyal yapıda parçalar bütünle uyumludur; üst üste yapılaşmıştır. Sosyal yapı genellikle bir üçgen şeklinde düşünülür; bunun içinde çeşitli zümreler yanyana, üstüste sıralanırlar, birbirleriyle ilişkilerde bulunurlar.

Toplum, birbirlerine çeşitli nedenlerle bağlanan fertlerin teşkil ettiği grupların birleşmesinden doğar. Toplumu anlamak için, onun yapısına bakmak lâzımdır. Mensupları arasında sıkı ilişki ve dayanışma olan toplumlara cemaat; ferdiyetçilik prensibi üzerine kurulmuş ve mensupları arasında zayıf bağlılık duygusu olan toplumlara da cemiyet denir. Cemiyet, bir kum yığınınadır, cemaat bir hücreler topluluğuna benzer; cemiyet, kum yığınınadır, cemaat, bir hücreler muhtaçlık ve dayanışma ve yardımlaşma halindedir. Cemaatta sadakat, fedakârlık ve itaat; cemiyette ise ferdî hürriyet, ödev, adalet ve hakkaniyet esastır.

Sosyal yapı bir bütündür; parçalarına ayrılarak incelenebilir, ancak her parçanın bütüne ait olduğu unutulmamalıdır. Sosyal bütünün hayatını sürdürmesi, biçimini ve zindeliğini koruması için parçaların fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmesi gerekir.

10.1.1. Sosyal yapının temel unsurları

Sosyal yapının temel unsurları olarak şunlar sayılabilir:

- Sosyal aksiyon ve karşılıklı etkileşim,
- Otorite ve itaat,
- Normlar,
- Toplumsal statü ve roller,
- Sosyal gruplar,
- Sosyal kurumlar,
- Sosyal tabakalaşma.

Sosyal yapının en temel unsurları sosyal aksiyon ve etkileşimdir. Sosyal aksiyon, başkalarının varlığını dikkate alan ve bundan etkilenen harekettir. Sosyal davranış diğer insanlardan bağımsız düşünülemez; hatta birey kendini başkalarının değerlendirmelerine göre ayarlar; o, diğer insanlarla ilişkilerinin bir ürünüdür. *Parsons*, sosyal sistemin, bireylerin birbirlerine yönelik aksiyonlarından oluştuğunu söylemektedir. İnsanların birbirlerine karşı hareketleri sosyal etkileşimi doğurur. İnsanlar arasında sosyal

etkileşimin olabilmesi için ortak semboller ve karşılıklı beklentilerin olması gerekmektedir. Beklentiler sisteminin istikrarlı olması, insanların birbirlerine karşı hareketlerinin de istikrarlı olması sonucunu doğurur. İnsanlar arası etkileşim, âdeta bir sosyal mübadele gibidir. *Blau*'ya göre sosyal mübadele de, birbirlerine bağımlılık duyan birbirlerine ihtiyacı olan ilişkiler söz konusudur.

Sosyal yapıyı meydana getiren önemli etmenlerden bir başkası da otorite ve itâatır. İnsanların topluluklar halinde yaşamalarının birçok fizikî ve psikolojik nedenleri vardır. İtaat, gerek korku veya korunma arzusundan gerek alışkanlık, uysallık gibi nedenlerden olsun, grupların oluşmasında esastır. Otorite, bir kimsenin başka birçok kimseleri etki altına almasıdır. Otorite geçicidir; eğer sürekli olursa hâkimiyet meydana gelir.

Sosyoloji tarihinde, bilhassa *Max Weber*'in *hâkimiyet tipolojisi* meşhurdur. Onu göre üç çeşit hâkimiyet vardır: an'anevî (geleneksel) hâkimiyette gelenek ve inanç temeldir; çeşitli sülâle ve ailelerin yüzyıllar boyu süren iktidarları böyle bir hâkimiyete dayanır. Aklî (rasyonel) hâkimiyette hak ve hukuk kuralları esastır; hâkimiyetin temeli yazılı hukukî prensiplerdir. Herkesin yetki ve sorumlulukları sınırlandırılmıştır, iktidar ilişkileri çok karmaşıktır ve gayri şahsidir. Karizmatik hâkimiyet sevgi, saygı, bağlılık ve güvene dayanır; burada lider toplumun önderi, rehberidir; toplumu istediği yöne sürükleyebilecek sonsuz bir kudreti vardır. En eski hâkimiyet tipi, karizmatiktir, bunu geleneksel tip takip eder. Yaşadığımız yüzyılda ise en yaygın hâkimiyet tipi rasyonel hâkimiyettir. Ancak çağımızda da sık sık karizmatik hâkimiyete ve karizmatik liderlere rastlanmaktadır.

Modern demokratik ve bürokratik düzende yetki ve sorumluluklar bir makam hiyerarşisi içinde o'rtaya çıkar. Makam hiyerarşisi her toplumda ve kültürde vardır. Saf bürokraside bu hiyerarşi çok durgun (stabil) bir karakter kazanmıştır. Bu düzende hizmet, yaş, liyakat ve başarı gibi faktörler rol oynamaktadır.

Sosyal yapıyı şekillendiren bir başka faktör ise sosyal normlardır. *Sosyal norm*, sosyal bir düzen içinde yaşayan insanın tutumlarına ve davranışlarına etki eden kural ve ölçülerdir. Genellikle insan hürriyetini sınırlayan emir ve yasaklar şeklinde ifade edilir. *Karl Mannheim*, sosyal normları trafik işaretlerine ve lambalarına benzetmektedir. Sosyal örgünün bağlantı noktaları, sosyal normlardır. Sosyal normlar, insanlara bir toplumun üyesi olarak yaşama imkânı sağlarlar. Toplumun ürünü olan sosyal normlar, en başta ortak dil, ortak inançlar, ortak anlam vermelerle mümkündür. İnsanlar arasındaki iletişim ve uyumlu davranışlar tamamen toplum kurallarına uymakla mümkün olmaktadır.

"Toplum" demek, düzen demektir. Bir toplum içinde bireyler, gruplar, kurumlar bir düzen içinde olmalı, devamlılık göstermelidirler. Toplum içinde yaşayan bireyler iletişim ve etkileşim yoluyla normatif kalıpları öğrenir ve onlarla bütünleşirler. Bütünleşme o kadar mükemmel olur ki, insanlar çoğu zaman uydukları kuralların neler olduklarını bile bilmezler; insanlar toplum içinde hareket ederken kurallara göre hareket ettiklerinin farkında bile değildirler. Hatta insan bir odada yalnızken, orada unutulmuş bir cüzdanı bile almakta tereddüt eder. Bu, insanların içine küçüklükten ve sosyalleşme sırasında yerleştirilen kurallarla kendi içinde bulunan vicdanın onu yönlendirmesi sayesinde olmaktadır.

R.Bierstadt, "norm"u, katıldığımız sosyal durumlarda hareketlerimizi yöneten kurallar, uymamız gereken toplumsal beklentiler olarak tanımlıyor. *T.Parsons* da normu, sosyal yapının başlıca özelliği, eylem kalıpları olarak anlıyor. *P.Blau*'ya göre de bireylerin davranış alanını sınırlayan normatif standartlar sosyal hayatın temelidir. Normlar bir taraftan toplum zararına bencil hareketleri önlemekte, bir taraftan da hak ve görevleri belirleyerek insanların gerilimsiz bir hayat yaşamalarını sağlamaktadır. Sosyal yapıyı düzenleyen normlar informal ve formal olabilirler. Informel normlar küçük gruplarda, bireyin hayatının tümünü kuşatan, genelde açıkça ifade edilmeyen kurallardır. Formal normlar ise yazılı veya sözlü olarak ifade edilebilirler; bunlar sosyal hayatın çeşitli yönlerini kuşatırlar.

M.Weber, toplumların tabakalaşma sistemlerini izah edebilmek amacıyla sosyal statü kavramını geliştirmiştir. Ama statü ve rol kavramlarını esas işleyen *R.Linton*'dur. Statü, bir toplumda, belli yerlerdeki iş ve görevlerin toplamıdır; bir arabadaki sürücü (şoför) yeri gibidir; ortaya oturan kişinin görevi, hak ve yetkileri vardır; o yere kim oturursa arabayı o yürütür. Statü ve normlar, karmaşık bir toplumda birbirlerini tanımayan insanlar arasındaki ilişkileri düzenlerler. Her statünün hak, görev ve ayrıcalıklarını içeren normlar vardır. Bir birey, gün boyu farklı statüler işgal edebilir. Meselâ 20 yaşındaki bir öğrenci bir berber müşterisi, banka mudisi, trafikte yaya, arabada yolcu, anne-babasının oğlu, kız kardeşinin ağabeyi, başka kızların arkadaşı, okul takımının santraforu, okul orkestrasının davulcusu, yabancılara göre Türk, arkadaşları içinde Malatyalı, doktoruna karşı hasta vs. statüleri içinde yer alabilir.

Toplum yapısının bir parçası olan statüler âdeta çiftli gibidirler: karı-koca, doktor-hasta, öğretmen-öğrenci, işveren-işçi, satıcı-müşteri vs. gibi... Bir de verilmiş ve kazanılmış sosyal statüler vardır ki, bunun üzerinde daha önce de durulmuştu. Sosyal yapı, bir statü ve normlar şebekesi olarak kabul edilmektedir. Sosyal statüleri işgal eden kişiler, onun gerektirdiği rolleri mükemmel olarak yapmalıdırlar. Her statünün rol oynama biçimleri, hak, görev ve sorumlulukları bir kalıp olarak

verilmiştir. Herkes bu ve sorumlulukları bir kalıp olarak verilmiştir. Herkes bu rolleri kendine göre yorumlayarak oynar. Kişinin sosyal hayatında oynadığı değişik rollerin toplamı, o kişinin genel şahsiyet ve karakterini verir; onun toplumdaki genel rolünü gösterir.

Statü ve rol, toplum içinde yaşayan bireylerin davranışlarını düzenleyici modellerdir. *T.Parsons*, rolü, bireyin kişiliği ile sosyal yapı arasındaki birleşme noktaları olarak tanımlamaktadır. Bazen statünün statik, rolün ise dinamik olduğu söylenir; oysa statü de dinamiktir, gerek toplumun değişmesiyle gerek güçlü kişilerin yeni yorum örnekleri vermesiyle statülerin kalıpları da değişir.

R. Merton, sosyal yapının temel özelliğinin bir rol grubu ("role-set") olduğunu, bir sosyal statüdeki kişilerin rol ilişkilerinin birbirlerini tamamlaması gerektiğini söyler. Sosyal hayatta birey, daracık bir zaman ve mekân içinde birbirlerinden çok farklı rolleri oynamak, girdiği statülere göre rollerini değiştirmek zorunda kalır ki, bu arada birçok rol çatışmalarının içine de düşebilir.

Sosyal hayatın ana şekilleri cemaat (komşuluk, kan hısımlığı, fikir ve inanç cemaatları, sosyal birlikler vs.), menfaat birlikleri (çeşitli meslek ve ticaret grupları, ekonomik şirketler vs.), çeşitli liderlerin kurdukları topluluklar ve devletler, çeşitli zümreler, sosyal tabakalar ve sınıflardır.

Sosyal bilimler tarihinde insan topluluk ve toplumları çeşitli şekillerde gruplandırılmaya çalışılmıştır. Bunlardan *F.Tönnies*'in cemaat-cemiyet tasnif oldukça yaygın bir kabul görmüştür. Burada söz konusu olan, rasyonel esasta toplum sözleşmesine dayanan kapitalist toplumlar ile kapitalizm öncesi toplumların farklılığıdır. *E.Durkheim* mekanik ve organik dayanışma tipine göre toplumları ikiye ayırıyordu. *H.Spencer*'in dörtlü toplum sınıflandırması, aslında ilkel toplumlar ve sanayi toplumları olarak iki grupta öbeklenebilir. *L.T. Hobhause*, akrabalığa, otoriteye ve yurttaşlığa dayanan toplumlar olarak üç grup üzerinde duruyor. Marxist sosyoloji ilkel, Asya tipi, eski, feodal, kapitalist ve sosyalist olmak üzere çoklu bir toplum tipolojisi getirmiştir. *K.Popper* de kabile toplumu ile açık toplum ikilemi üzerinde durmuştur.

Zümre esasına dayanan toplum yapılarında, farklı hukukî durumları sebebiyle diğer sosyal tabakalardan sivrilen kısmî gruplar vardır. Böyle toplumlarda belirli zümrelerin özel hakları vardır; aristokratların, burjuvaların, ruhban sınıflarının, asilzadelerin üst düzeyde bulunduğu toplum yapıları zümresel toplumları gösterir. Zümresel toplumların en tipik örneği, geçmiş yüzyıllardaki Prusya toplumudur. Burada her meslek, her ekonomik ve fikrî faaliyet toplum üyelerinin kabiliyetlerine göre değil mensup oldukları zümrelere göre

dağıtılıyordu; subaylık bile uzun yüzyıllar sadece üst zümrelerin tekelinde kalmıştı.

Eski Hindistan'da Brahmanlar, Roma Cumhuriyeti'nde plebler bu tür yüksek zümrelerdendi. Eski toplumlarda para ve ticaret işleriyle uğraşmak uzun yüzyıllar üst zümrelere yakıştırılmadığı için, o toplumlarda aşağılanan Yahudiler bundan büyük kazançlar sağlamışlar; sanayileşme döneminde bütün iş alanlarında tröstler kurdukları gibi özel kişi ve bankalar vasıtasıyla devletlere bile borç para verebilir duruma gelmişlerdir. Bu durum, tarihin akışı içinde bazı ülkelerde Ortaçağ zihniyetinden kalan Yahudi zenginleşmesinin etkisi görülmektedir. Ortaçağda her zümrenin yaşayış tarzı, kültürü, san'atı, edebiyatı, hayat anlayışı, dünya görüşü birbirlerinden farklı idi; öyle ki, bir zümre diğerinin oyunlarını oynamaz, dilini konuşmaz, şarkısını, ilâhisini söylemezdi.

Zümreler arası geçiş mümkün değildi; bilhassa yüksek zümreler kapalı kalmaya aşırı özen gösterirlerdi. Hindistan'daki kast sistemi âdeta su geçirmez ve aşılmaz bir sistem idi. Son yüzyıllara doğru zümreler içinde bilhassa "taze kan" kabilinde yukarıya doğru yükselenler olmuştur. Bu zümre toplumunu daha sağlam ve sıkı bir hâle getirmişti; çünkü bu zümrelere yeni katılanlar, o zümrelerin haklarını eskilerinden daha "ateşli" savunur olmuşlardır. Ama öte yandan zümreler arasında çekişme başlamış, zümre mücadeleleri bütün Ortaçağ boyunca devam etmiştir. 1789 Fransız İhtilâli böyle bir zümre mücadelesinin eseridir; burada aristokratik soylular zümresi alt edilmiş, "burjuva" zümresi en üst seviyeye çıkmıştır.

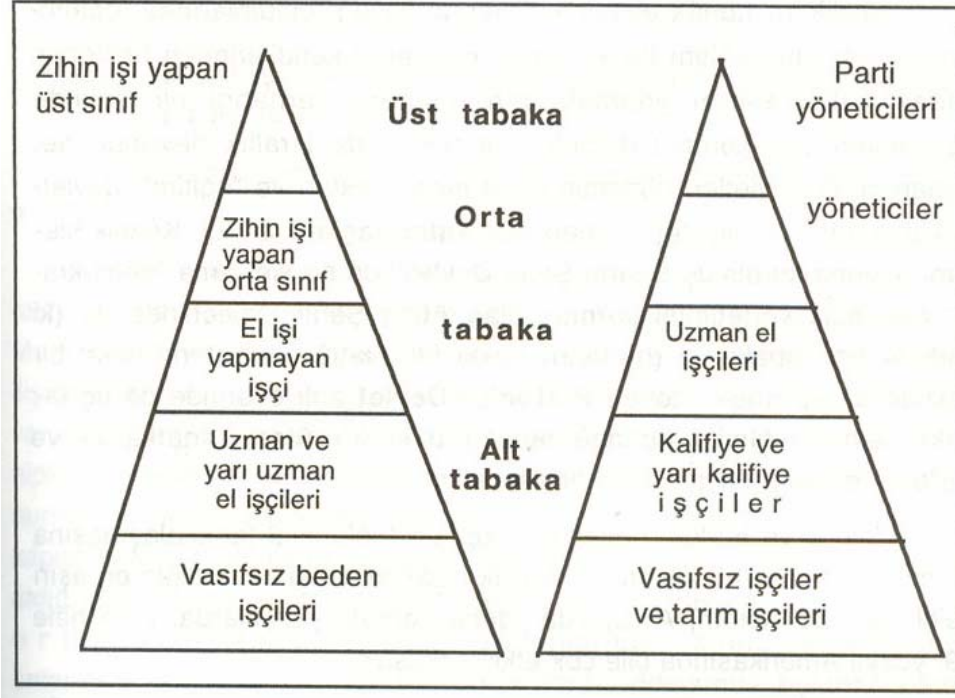
Zümre ve sınıf toplumunda sosyal yapı, üst üste gelmiş değişik sosyal tabakalardan oluşmaktadır. Her iki toplum yapısında da sosyal yapı, katlardan meydana gelmiş bir piramit şeklindedir.

Zümreler farklı hukukî durumları, kendilerine has özel faaliyet ve sorumlulukları, farklı ahlâk anlayışları ile kapalı toplumlardır. Sınıflar ise toplum üyelerini eşit ve benzer ekonomik durumlarda birleştiren kısmî tabakalardır. Sınıfları gösteren tabakalar devamlı bir şekilde değişmekte, yerine göre daralmakta veya genişlemektedirler.

Sosyal sınıflar yalnız kapitalist ekonomik düzende değil, ekonomik faaliyetlere dayalı farklılaşmanın olduğu her ekonomik düzende vardır. Meselâ, sosyalist toplumlarda da, aynı kapitalist toplumlarda olduğu gibi, yeni bir sosyal tabakalaşma doğmuştur. Bu hususta şemalaştırılmış bir durum, bir sonraki sayfada görülmektedir.

Kapitalist ve sosyalist toplumlarda sosyal tabakalaşma

İnsanlık tarihinin hemen her kademesinde sosyal sınıflara rastlamaktayız. İlkçağlarda geniş toprak sahipleri toprak işçileri ile, hürler köleler ile; Ortaçağlarda ustalar çıraklar ile farklı sınıfları temsil ediyorlardı. Toplumsal sınıfların en saf tipi, makinalaşmanın ve fabrika üretiminin başlamasından sonra ortaya çıkan endüstri işçi toplumdur. 19. yüzyılın önemli sosyologlarından olan *Karl Marx*, kapitalist toplumlarda çeşitli sınıflar arasında devam eden mücadeleyi sonunda işçi sınıfının kazanacağını tahmin etmişti; bugün bu fikir hâlâ propaganda edilmektedir. Ancak 19. ve 20. yüzyıl içindeki gelişmeler; işçilerin sendikalar çevresinde ile sınıflar arası mücadeleye müdahale etmesi, çocukların çalışmasını engelleyici, büyüklerin çalışma saatlerini sınırlayıcı, ücretleri arttırıcı, işsizlik ve iş kazaları gibi durumlarda işçileri sigorta etmeleri, işçi alımını mukaveleye bağlayarak işçi çıkarımını engellemeleri gibi önlemlerle, hukukî düzenlemelerle işçi-işveren ilişkileri hâlâ kopma noktasına gelmeden devam etmektedir.

10.2. Toplumsal tabakalar ve eğitimle ilgileri

Kölelik ve hürlük esasına dayanan İlkçağ toplumlarında toplumlarında her türlü eğitim hürler içindi. Kölelerin, kendilerinden beklenen beden çalışmalarını yapmalarının dışında, herhangi bir şekilde eğitilmeleri söz konusu değildi. Yunanistan'da kiralık devrinde ve Yunan şehir devletleri döneminde de insan hakları ve "eğitim", devlette küçük bir azınlığı teşkil eden hür vatandaşlara ait

idi. Kölelik sistemi üzerine kurulmuş Sparta şehir Devleti'nde ne ise, ama "demokrasi" adlı halk yönetimini kurmuş olan Atina şehir Devleti'nde de sadece üst tabakanın (hürlerin) hakkı idi. Hatta bu sistemi ideal bir şekilde değiştirmek isteyen *Platon*'un *Devlet* adlı eserinde de üç tabaka tespit edilmiş; üçüncü tabaka olan köylüler, sanatkârlar ve işçilerin "eğitime ihtiyacı olmadığı" belirtilmişti.

Kölelik ve hürlik, genellikle İlkçağın toplumsal tabakalaşmasına damgasını vuran bir sistemdir. Ancak insanlar arası eşitsizliğin en aşırı şekli olan bu sistem, Avrupa'da daha sonraki yüzyıllarda, hele hele 19. yüzyıl Amerikasında bile çok etkili olmuştur.

Ortaçağ Avrupasında ise feodal zümreler ("estates") vardı. Bu zümrelerin her birisinin ayrı bir statüsü vardı ve buna dayanarak zümreler, siyasal gruplar haline geliyorlardı. Bir başka faktör olarak da, zümreler, o çağdaki işbölümünün bir sonucu olarak doğmuşlardı ve işbölümünü yansıtıyorlardı. Klasik feodalizmde soylular ve kilise görevlileri ("klerke") iki ana zümreyi teşkil ederken, daha sonra burjuvalar ve serfler de birer zümre olmuşlardır. Ortaçağ Avrupasının feodal toplum yapısında asiller (lordlar), rahipler, zanaatkârlar ve köylüler farklı farklı sosyal tabakaları meydana getiriyorlardı. Asiller ve rahipler bir elit grup olarak her türlü örgün eğitimden yararlanıyordu. Zanaatkârlar kendi içlerinde çırak-kalfa-usta ilişkileriyle bir eğitim yapıyorlar; şövalyelerin eğitimi tamamen başka esaslar üzerinde oluyor; alt tabakadaki köylüler ise "hürlerin yedi sanatları"yla veya el sanatları yönünden hiç bir eğitim göremiyorlar, daha doğrusu üst tabakalar tarafından bu türlü eğitimden uzak tutuluyorlardı.

Sanayileşme hareketinden sonra toplumdaki sosyal tabakalaşma sosyal sınıflar esası üzerine kurulmuştur. Burada kabaca üç sosyal sınıf ortaya çıkmıştır:

- * Toplumdaki ekonomik kaynakların bir kısmına sahip olan gelir düzeyi yüksek kişilerin, işverenlerin ve yöneticilerin meydana getirdiği üst sınıf.
- * Nitelikli işçi ve serbest meslek sahiplerinin meydana getirdiği orta sınıf,
- * Vasıfsız işçilerin ve köylülerin meydana getirdiği alt sınıf.

17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayi toplumlarını en iyi karakterize eden, ekonomik temele dayalı açık sosyal sınıflar olmuştur. Marxist teoriye göre, toplumsal sınıflar insanların üretim araçlarıyla ilişkilerine göre ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan toplumda iki sınıf vardır: işçiler ve sermaye sahipleri! Ara sınıflar zamanla ya sermaye sahipleri ya da işçi sınıfına katılacak; bu sınıflar

birbiri ile çarpışacak ve sonunda işçi sınıfı mücadeleyi kazanacaktır. Ancak bu varsayıma rağmen kapitalist Batı toplumlarında yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış, devlet de aldığı bazı sosyal politika tedbirleriyle, bu sınıflar arasında ortaya çıkan orta sınıfı destekleyip güçlendirmiş, sınıf çatışmasını önlemiştir. Kaldı ki, sınıfsız toplum kurmak iddiasında bulunan bazı yönetim ve toplumlarda da, toplumsal tabakalaşma (farklılaşma), yönetici sınıfın oluşumu ve buna dayalı eşitsizliklerin ortaya çıkmasını önleyememiştir. Sanayileşmiş Batı toplumlarında kooperatiflerin kurulması, vergi politikasındaki düzenlemeler, sendikalaşma ve toplu sözleşme, sağlık ve işsizlik sigortaları, çalışma yasaları, krediler, koruma tedbirleri ve yeni bir eğitim politikası ile kapitalist sistemde sınıflar arası gerilimli ilişkiler yumuşatılmış, yasal düzenlemelerle kontrol altına alınmıştır. Modern sanayi toplumlarında gördüğümüz sosyal sınıflar, eğitimi farklı şekillerde etkilemektedir. Anne babanın mesleği eğitimde farklılaşmalara neden olmakta, çocukların mensup olduğu sosyal sınıf, kişinin eğitim göreceği okulu ve eğitim tipini belirlemekte; toplumsal sınıf, konu; daha sonra ayrıntılı olarak işlenecektir.

10.3. Sosyal hareketlilik ve eğitim

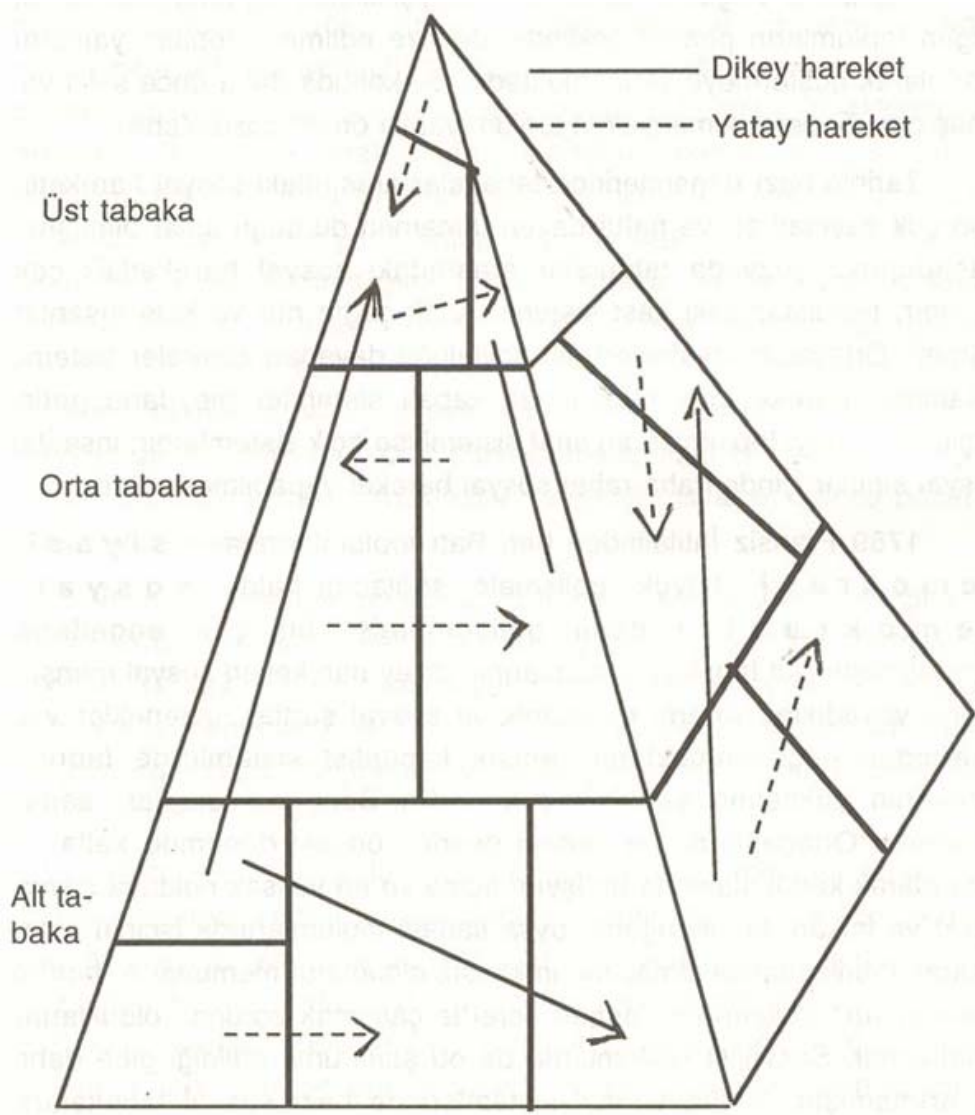
Sosyal yapı içindeki bireylerin ve zümrelerin, sosyal yapı içindeki yerlerini değiştirmelerine *sosyal hareketlilik* ("sociale mobility") denir. Bireyler bir zümre veya tabaka içindeki yerlerini değiştirebilirler veya bir zümreden çıkıp başka bir sosyal tabakaya katılabilirler. En karakteristik sosyal hali aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya cereyan etmekte olan *dikey hareketlilik* ("vertical mobility") halidir. Ama modern toplumlarda aynı sosyal tabakadaki sosyal hareketleri gösteren *yatay hareketlilik* ("horizontal mobility") hali de sık sık ortaya çıkmaktadır. Küçük bir zanaatkârın bir sinai işletme yöneticisi olması, küçük bir memurun çalıştığı kuruma zamanla müdür olması, bir köylü çocuğunun subay, general, profesör olması vs. sosyal hareketliliğin basit ve çarpıcı örnekleridir.

Toplumdaki sosyal hareketliliği göstermek için genellikle bir piramit içinde sosyal tabakalar çizilir ve onun içinde iniş-çıkış ve yatay hareketler gösterilir.

Toplumsal yapıda insanların ve grupların yükselme arzuları çok güçlüdür. Üst tabaka veya sınıflar bu yükselmeyi engelleyici bazı tedbirler alırlar ama gene de yükselmeyi engelleyemezler; çünkü yükselmenin birçok yolları vardır. Modern sanayi toplumlarında alt tabakadaki ailelerin çocuk sayısı fazla, orta ve özellikle üst tabakadakilerin azdır. Üst sınıflarda doğum oranının düşük olması **"yukarıda daima boş yer vardır"** sözünü ortaya çıkarmıştır.

Sanayileşmiş ülkelerde yeni mesleklerin ortaya çıkması, bunların nitelikli eleman istemeleri -üst tabakadakilerin belirli görevleri

ve meslekleri olduğu için- genellikle alt tabakalardan karşılanmaktadır. Kapitalist toplumların rekabete dayalı sistemi, en zeki, en becerikli kişileri istihdam etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu da eğitim sistemine, herkese fırsat eşitliği sağlamak şeklinde yansıtılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca modern sanayi işletmeleri bir tek kişinin malı olmaktan çıkmakta, birçok kişinin bankaların, holdinglerin malı olmakta; bir kişiye miras bırakılmamaktadır. Çocuklara miras bırakılan toprak, mal-mülk, küçük işletmeler gibi ekonomik unsurların önemi giderek azalacaktır; bu da sosyal hareketliliği teşvik eden bir durumdur.

Sosyal hareketlilik içinde yükselme, ya kademe kademe ilerleyerek ya da birdenbire olmaktadır. Ferdiyetçi toplumlarda yükselme tamamen fertlerin özelliklerine, yeteneklerine ve rekabete dayanır. Burada sıçrama şeklinde yükselmeler sık sık görülür. Ama bürokratik toplumlarda dikey hareketlilik kademe kademe olmaktadır.

Modern toplumların hepsi üstüste yığılmış tabakalardan meydana gelmez; yanyana sıralanmış tabakalardan da meydana gelebilir. Böyle olunca yan yana dizilmiş tabakalar arasında da hareketlilik olur; herkes "şansını" aynı seviyedeki bir başka meslek içinde veya bir başka yerde denemek için harekette bulunur. Yatay hareketliliğin basit ve çarpıcı örneği çeşitli göçler ve nüfusu hareketleri, iş gücü hareketleridir. Ancak bazı sosyologlar coğrafi göç ve nüfus hareketlerini yatay hareketlilikten ayırır ve fiziksel hareketlilik olarak gösterirler. Bu durum, bazı sosyologlarca da sosyal hayat alanındaki yatay hareketlilik ve sosyal yapıdaki yatay hareketlilik olarak ayrılıp vurgulanmaktadır.

Toplumlar bugün o kadar hızlı değişikliklere uğramaktadırlar ki, bugün toplumların piramit şeklinde idealize edilmesi, toplum yapısını tam olarak göstermeye yetmemektedir. Bu konuda daha önce şekli verilmiş olan Federal Almanya'nın toplum yapısı örnek gösterilebilir.

Tarihin bazı dönemlerinde tabakalar arasındaki sosyal hareketliliğin çok zayıfladığı ve hatta bazen tamamen durduğu anlar olmuştur. Yaşadığımız yüzyılda tabakalar arasındaki sosyal hareketlilik çok canlıdır. Hindistan'daki kast sistemi, Antik çağın hür ve köle insanlar sistemi, Ortaçağın mesleklere ve soyluluğa dayanan zümreler sistemi, insanların hareketlerini engelleyen kapalı sistemler meydana getirmişlerdi. Sanayi toplumlarının sınıf sistemi ise açık sistemlerdir; insanlar sosyal sınıflar içinde daha rahat sosyal hareket yapabilmektedirler.

1789 Fransız İhtilâlinden beri Batı toplumlarında siyasi demokrasi büyük gelişmeler sağladığı halde sosyal demokrasi o denli gelişmemiş, birçok engellerle karşılaşmıştır. Alt tabaka mensuplarının dikey hareketleri sosyal menşee, içinde yaşadıkları ortam, ekonomik ve sosyal şartlar, gelenekler vs. tarafından engellenmektedir. Ancak kapitalist sistemlerde fabrika işçilerinin yükselme şansları çok azdır. Bazı sosyologlar, sanat erbabının Ortaçağlarda ve sanayi devrimi öncesi dönemde kalfa ve usta olarak kendi alanında bir işyeri açma ve en yüksek noktaya çıkma hakkı ve imkânı bulunduğunu, oysa sanayi toplumlarında işçinin ustalaşarak fabrika sahibi olmasının imkânsız olduğunu; memurların "bordro mahkûmları" işçilerin ise "asgari ücret"le çalışmak zorunda olduklarını belirtiyorlar. Sosyalist toplumlarda da bu şans -ümit edildiği gibi- daha da artmamıştır. Bütün sanayi sistemlerinde bazı sosyal tabakalara mensup çocuklar, yetenek ve çabalarına uygun olmayan yer ve mevkileri işgal edebilmektedirler.

Ortaçağlarda ve daha sonraki dönemlerde el sanatları ile uğraşan esnaf, şehir toplumları içinde tüccarlar, memurlar ve serbest meslek sahipleriyle sosyal yapının orta tabakasında yer alırken,

sanayileşmeden sonra fabrikasyon üretime geçilmesi, bu zümrenin orta tabakadan alt tabakaya düşerek dikey bir hareket yapmasına neden olmuştur. Fabrikadan, hem daha kusursuz, daha ince ve güzel üretim çıkması hem de bunların daha ucuza satılması pek çok alandaki el sanatlarının ölmesine, yok olmasına neden olmuştur. Bu sanatları yapmakta ısrar edenler yoksulluğa düşmüş, bu arada pek çok kişi bu tür meslekleri terkederek işçi sınıfının arasına katılmıştır. Ayakkabıcılar, dülgerler, kilitçi ve anahtarcılar, saraçlar, ekmekçiler vs. bunun yüzlerce örneğini vermektedirler. Sanayi öncesi toplumlarda önemli bir sosyoekonomik fonksiyona sahip olan meslek zümrelerinden büyük sanayün rekabet alanına giren küçük sanatkâr ve sanayiciler ortadan kalkmış, bunlar sanayi toplumu içindeki yeni meslek zümrelerine girmişlerdir. Bugün eski sanatkârların pek çoğu fabrika ürünlerinin tamirlerini yapmakta, bazen el sanatlarını gerçek bir "san'at" haline getirerek değerlendirmekte, bazen makinalarla işbirliği ederek uzmanlaşma yoluna sapmakta, bazen makinaların ürettiği malların sadece pazarlamasını yapmaktadırlar.

İnsanlığın sosyal tarihinde zümrelerin sosyal hareketliliğine bir başka örnek de, savaş tekniğinin değişmesinden sonra şövalyeliğin önemini ve saygınlığını hızla kaybetmiş olmasıdır. Burjuva devrimi ile aristokratlar zümresinin, işçi hareketi ve çeşitli sosyal hareketler sonucu burjuva zümresinin düşmeleri de gene grupların sosyal hareketlerine örnek olarak verilebilir.

Modern sanayi toplumlarında da sınıfların, meslek gruplarının sosyal yapıdaki yerleri sürekli değişmektedir. A.B.D. ve Batı Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının sosyal yapıdaki yeri giderek yükselmiştir. Yüzyılımızın başlarında A.B.D.'ne giden yeni göçmenler, oradaki daha eski göçmenlerin, 1960'lardan sonra Avrupa ülkelerine giden Türk işçileri oradaki yerli işçilerin statüsünü yükseltmişler, kendileri en alt tabakaya yerleşmişlerdir. Çağın ve ekonomik gelişmenin taleplerine göre bazı mesleklere ilgi azalmakta, bazılarında artmaktadır; önemi artan mesleklerin sosyal yapı içindeki yerleride yükselmektedir.

Sosyal yapı içinde bireylerin ve ailelerin dikey hareketlerine ise tarihin her devrinde ve şimdi hemen her gün rastlanmaktadır. Modern sanayi toplumlarında bugün olağan hale gelen ve hemen her gün görülen bir başka hareketlilik meslekî hareketlilik veya nesiller arası hareketliliktir. Mesleklerin veraset gibi babadan oğula geçmesi geleneği artık büyük ölçüde azalmıştır. Bugün bütün yüksek meslekler, hiç olmazsa teorik olarak, herkesin yatkınlık, yetenek ve enerjisine göre verilmektedir. Sosyal yapıdaki yükselişte herkese şans eşitliği tanınması bütün Anayasalar tarafından kabul edilmiştir; ama buna rağmen birçok zorluklarla karşılaşılmaktadır.

Bugün herkes sosyal yapı içinde dikine hareket etmek arzusundadır; bunu kendisi gerçekleştirememişse hiç olmazsa çocukları vasıtasıyla sağlamaya çalışır. Aileler, çocuklarının sosyal yükselişlerini temin etmek için sürekli gayret göstermektedirler. Öte yandan toplumsal sistemler de bireylerin yetenek ve çalışmalarına göre sosyal yükselmelerini temin edecek şekilde bir düzen kurmaya çabalamaktadırlar. Bürokratik sistemler, hiyerarşik yükselme düzenleri bunun en güzel örnekleridir.

Yatay hareketlilik olarak sayılabilecek olan sosyal olaylar da şöyle özetlenebilir:

— Nüfus artışı ve mevcut toprağın yetmemesi dolayısıyla köylerden sanayi merkezlerine ve şehirlere doğru göç. Burada, ortalama aylık gelirden önemli bir fark olmamaktadır; yaşayış biçimi ve kültür düzeyi de hemen hemen aynı kalmaktadır. Büyük şehirler, bu yerlerde yaşayan insanların yüksek doğurganlığından dolayı değil, kırsal kesimden şehirlere iş bulmak amacıyla yapılan göçler nedeniyle oluşmuştur. Büyük şehirlerde işyeri ile oturma yerlerinin ayrı olması da sürekli bir hareketliliğe neden olmakta; ayrıca böyle yerleşim yerlerinde oturanların devamlı olarak kirada oturmaları da ailelerin ev, mahalle ve hatta şehir değiştirmelerini kolaylaştırmaktadır.

— Türk toplumunda hac seyahatleri, yurt dışında çalışan işçilerin Türkiye'ye gelip gitmeleri, iç ve dış turizm olayları da bazı sosyologlarca yatay hareketliliğe örnek olarak verilmektedir.

— Nüfus artışı her zaman yatay hareketliliğe neden olur. şehir nüfusunun artışı kendi çalışma dünyasında veya yakındaki fabrikalarda eritmeye çalışılırken, köy kesimindeki nüfus fazlası derhal büyük şehirlere akmaktadır. Bir bölgedeki nüfus artışı geçimi zorlaştırmakta, kazanç şansını azaltmakta, yükselme yollarını kapatmakta; bu durumda zeki ve çalışkan olan kişiler geçici ve daimî surette yeni bir iş bulmak için yatay hareketlilikte bulunmaktadır.

— Geçici ve mevsimlik işçi hareketleri de yatay bir sosyal harekettir. Bazı mevsimlerde bir yerdeki işin azalması binlerce kişiyi başka yerlerde kazanç aramaya sevk etmektedir. Nüfus ve işgücü fazlasının, iş piyasasının daha uygun yerlerine taşınmasına ulaşım imkânlarının iyileşmesi de önemli ölçüde etki etmiştir.

Bu bölümün kaynakları

AYTAÇ, K. *Avrupa Eğitim Tarihi. Antik çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1972

BOTTOMORE, T.B. *Toplum Bilim Sorunlarına ve Yazınına*

- İlişkin Bir Kılavuz*. İstanbul: Beta yay. 1984. 2.baskı
- ÇAĞATAY, T. İş Otomatlaşmasının İktisadi ve İctimai Sonuçları Etrafında. *Araştırma*. 1, 1963. S. 123-134
- ESERPEK, A. *Sosyoloji*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1981
- FLOUD, J. Eğitim ve Endüstriyel Toplum. TOPÇUOĞLU, H. v.b. *Eğitim Sosyolojisi (Kaynak Metinler)*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1971. 5.205-209
- FREYER, H. *İndüstri Çağı*. İstanbul: Edebiyat Fak. yay. 1954
- FREYER, H. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fak. yay. 1963
- GÜLER, Ş. Türkiye'de Pamuklu Küçük Dokumacılar Üzerine Yapılan Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları. *Araştırma* 9.1973. 127-159
- GÜLER, Ş. Sanayileşmeyi Belirleyen Bazı Nedenler ve Etkileri. *Araştırma*. 11.1979. 131-142
- HENECKA, H. *Grundkurs Erziehungssoziologie*. Freiburg/Breisgau: Herderbücherei 1980
- KANAD, H.F. *Pedagoji Tarihi*. I.cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bas. 1963
- KESSLER, G. *İctimaî Siyaset*. İstanbul: Gençlik Kit. yay. 1945
- KOÇER, H.A. *Eğitim Tarihi I*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1971
- KURTKAN, A. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İktisat Fakültesi yay. 1971
- LENSKI, G./LENSKI, J. *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*. New York: McGraw Hill 1982. 4.baskı
- LESLIE, G.R./LARSON, R.F./v.b. *Introductory Sociology*. Oxford: Oxford University Press 1980. 3.baskı
- NEF, U.J. *Sanayileşmenin Kültür Temelleri* (E. Güngör çev.) Ankara: Millî Eğitim yay.1971
- NİRUN, N. *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1969
- OTTOWAY, A. K.C. *Education and Society: An Introduction to the Sociology of Education*. London: Routledge & Kegan Paul 1962. 4. baskı
- RIBBENS, G.F. *Patterns of Behaviour. A Comperative Sociology Text for the Critical Student*. London: E. Arnold Publ. 1979
- TAN, M. *Toplumbilimine Giriş-Temel Kavramlar*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1981
- TEZCAN, M. *Eğitim Sosyolojisi - Kuram ve Sorunlar*. Ankara: 1984. 3.baskı
- TEZCAN, M. *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. 1984

- TOLAN, B. *Toplum Bilimlerine Giriş. Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*. Ankara: Savaş yay. 1983. 3.baskı
- TUNA, K. *Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1981
- TÜRKDOĞAN, O. *Milli Kültür, Modernleşme ve İslâm*. İstanbul: Üçdal Neşr. 1983

11. TOPLUMLAR VE OKUL KURULUŞ SİSTEMLERİ

Toplumlar ve toplumsal kurumlar arasında, tabii bu arada bir toplumsal kurum olan okul arasında birbirlerini karakterize eden sıkı bir ilişki vardır. Öyle ki, birisi bilindiğinde diğerinin ana özellikleri anlaşılabilir. Bu birbirlerine bağlı olma, birbirlerinden etkilenme ve etkileme, okul sistemlerinin tarihi boyunca da açık olarak görülmektedir.

Okulların kuruluş sistemleri ve pedagojik yapıları tarih içinde belirli ihtiyaçlardan doğmuştur. Her okul kuruluş sistemi içinde yer aldığı toplumsal düzeni kendi bünyesinde âdeta yansıtmaktadır. Okul, hizmet ettiği toplumun bütün tarihî, ekonomik ve sosyal güçlerinin etkisi altında bulunmakta; sosyal çevrenin bütün unsurlarıyla karşılıklı ilişkilere girmektedir.

11.1. Toplum tipleri ve okul kuruluş sistemleri arasındaki bağlantıların tarihi gelişimi

Okul kuruluşlarının henüz bir sisteme kavuşmadığı eski Doğu toplumlarında ve Antik Yunanlılarda eğitim, sadece bir kısım halkın hakkı olarak görülüyor; geri kalan ve daha büyük grubu oluşturan kesimin ise eğitime ihtiyacı olmadığı savunuluyordu.

Doğu toplumlarında halkın gelenek ve görenekları, maddî kültürün bütün unsurları yaygın eğitim vasıtasıyla genç kuşaklara aktarılıyor; âdeta kendiliğinden olan bu işlem için herhangi bir örgün eğitim kurumuna ihtiyaç duyulmuyordu. Örgün eğitim ihtiyacı yazıya dayalı, kitaplara ve dinî metinlere dayalı ve daha soyut dinlerin ortaya çıkmasından sonra doğmuş ve uzun yüzyıllar da örgün eğitim kurumlarını din adamları kurmuşlar, şekillendirmişler ve yönetmişlerdir. Sanayi devrimine kadar eğitimin esas dinamik gücü dinî inançlar olmuş; böylece okullar sadece din adamı yetiştirmek, geri kalan halka da o din hakkında çok genel bilgiler vermekle yetinmişlerdir. O halde toplumsal işleyişin çeşitli kademelerinde din adına yürütme ve kontrol yapacaklar için ve çeşitli yerlerde sürekli çalışacak din propagandacıları yetiştirmek için bir eğitim sistemi kurulmuş, geniş halk yığınları genelde bu uzun süreli eğitim sisteminin dışında tutulmuştur. Ancak bu sistemde, örgün eğitim

kurumlarının -teorik olarak- bütün halk tabakalarına açık olduğu da belirtilmelidir.

Antik Yunanda ve Roma'da ise insanlar ikiye ayrılmıştı: hürler ve köle-işçi-köylü topluluğu. Köleler, işçiler ve köylüler genelde bedensel çalışma yaptıkları için, bunların eğitimlerine gerek duyulmuyordu. Onların yaptıkları işler, çocukların daha yaşlı nesilleri taklit etmeleri, yapacaklarını dinlemeleri şeklinde oluyordu. Hür tabaka ise beden işleriyle meşgul olmadığından, bedeni güzelleştirecek, geliştirecek jimnastik; ruhu güzelleştirecek, inceltecek müzik; zihni ve düşünceyi geliştirecek, birbirlerini konuşma yoluyla ikna etmeye yarayacak retorik, diyalektik, gramer aritmetik, geometri, astronomi gibi bilgilerle uğraşıyorlardı. Bu şekilde eğitim sadece hür insanların hakkı olarak görülüyor; örgün eğitim kurumlarında okutulan dersler uzun yüzyıllar "hürlerin yedi san'atı" adını taşıyordu.

Yüzyıllar geçtikçe toplum yapıları değişmeye başladı ve değişen yapıda herkese -şöyle veya böyle- bir eğitim görme hak ve zorunluluğu ortaya çıktı. Eğitim kurumlarının müfredatlarına dinî derslerin yanı sıra gerçek hayatta işe yarayan bilgileri içeren "reel bilimler" de girdi. Zamanın akışı içinde okul ile toplum yapısı arasında giderek daha sıkı ve organik bağların ortaya çıktığı görüldü.

Avrupa'nın tarihî gelişimi içinde okul kuruluş sistemleri ile toplum yapıları arasındaki bağlantıyı sistematik bir tarzda inceleyen ve kristalize eden, *Kemal Aytaç*'ın **"Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması"** (Ankara 1985) adlı eseri olmuştur. Buna göre, Avrupa toplumlarının değişik dönemlerinde, onların ana özelliklerini yansıtacak değişik okul kuruluş sistemleri olmuştur. Aralarındaki bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte, toplumların ana karakteristikleri ve ona uygun okul kuruluş sistem ve modelleri şöyle özetlenebilir:

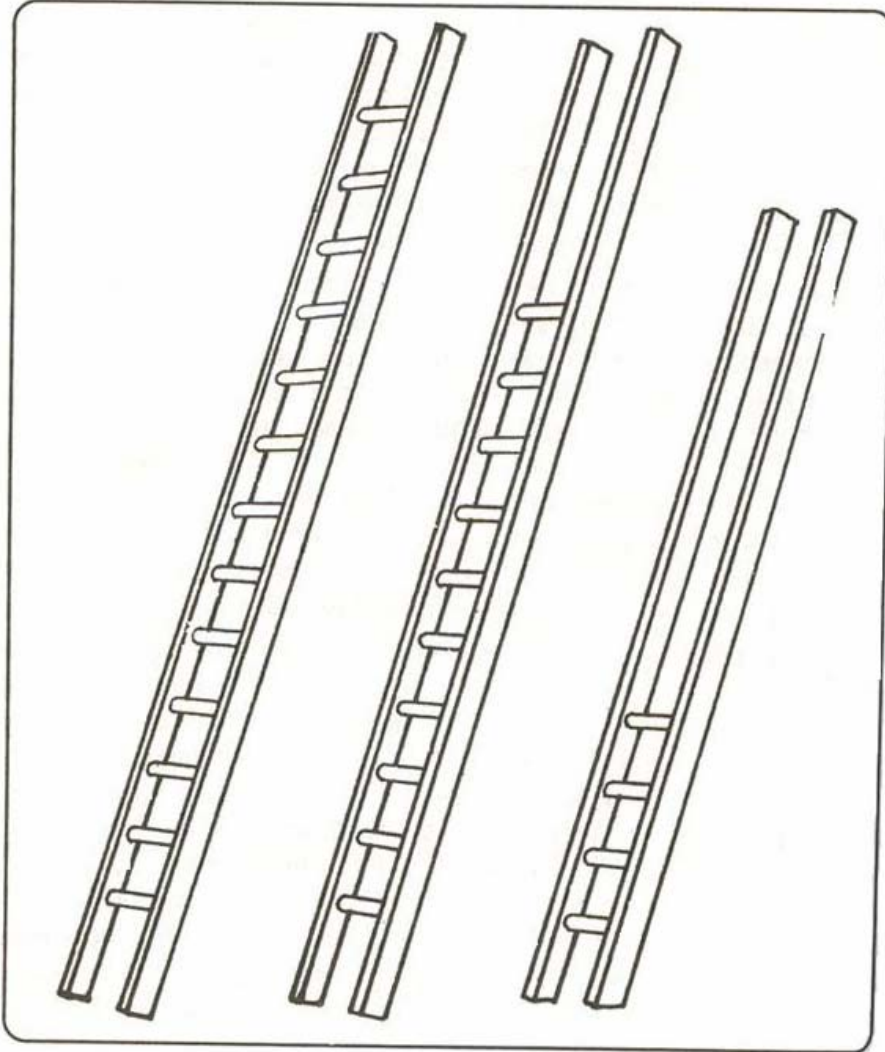
11.1.1. Zümresel toplumlar ve paralel hatlar sistemi

Zümre toplumunda sosyal tabakalar birbirlerinden kesin olarak ayrılmıştır. Her zümrenin belirli ve değişmez sosyal statüleri vardır ve bi- reylerin sosyal statüleri de, içinde doğmuş oldukları zümreler bakımından daha baştan tespit edilmiş olmaktadır. Bu tip toplumlarda sosyal tabakalar arasında hemen hemen hiç hareketlilik bulunmamaktadır. Zümreler arasındaki ayrım sosyal hayatın her alanında; kültürde, geleneklerde, dilde, üretim ve tüketim tarzlarında göze çarpmaktadır. Zümre toplumunun okul sistemine etkisini en güzel şekilde sanayileşme öncesi ve başlangıcındaki Avrupa okullarında görmekteyiz. Yakın zamanlara kadar çeşitli Avrupa ülkelerinde her zümrenin ayrı ayrı okulları bulunmaktaydı. Yüksek zümredekiler Lâtince okullarında ve yüksekokullarda, alt

zümredekiler ise ilkokul düzeyindeki Halkokullarında öğrenim görmekte idiler.

Zümre toplumunda çocukların okul seçmeleri yetenek ve başarılarına göre değil, mensup oldukları zümrelere ve sosyal statülere göre yapılmaktaydı. Burada okullar sosyal düzeni değiştirici bir rol oynamıyorlar, hatta bilakis zümreler arasındaki bu farkları pekiştirmeye yarıyorlardı. Eğitim herhangi bir dikey hareketliliğe yol açmıyor, başarılı aşağı zümre öğrencileri için okullar arası geçişler olmuyordu.

Paralel hatlar modeli

Bu toplum düzeninde okullar, birbirleriyle bağlantısı olmayan paralel hatlar üzerine kurulmuştur. Sosyal hayatta zümreler arasındaki geçişler nasıl katı şekilde engelleniyorsa, burada da okullar arasındaki geçişler katı şekilde engellenmektedir. Her okul tipi belli bir zümre içindir; herkes ancak mensup olduğu zümrenin okullarında okuyabilir. Bu okul sistemi, geleneğe sıkı sıkıya bağlı

Avrupa ülkelerinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde tamamen hâkimdi. Bu ülkelerde alt tabaka çocukları ancak Halk okullarında okurken orta tabaka çocukları ortaokullarda okuyorlar, yüksek tabaka çocukları ise G i m n a z y u m (lise) öğretimi yoluyla yüksekokullara geçebiliyorlardı.

Paralel hatlar sistemine örnek olarak geleneksel Alman okul kuruluş sistemi verilebilir. Bütün eğitim ve kültür ayrıcalıklarının üst burjuva tabakasına tanındığı bu Prusya sisteminde halk çocuklarının eğitim ve öğretimleri de, daha becerikli olmaları ve ustaca iş yapmaları için, "gerektiği ölçüde" öngörülüyordu; bu nedenle daha yüksek öğrenim veren okullara geçmeleri imkânsız idi. Orta tabaka çocuklarının 9-10 yıllık okulları da pratik meslekler ve el sanatlarının üstündeki geçiş, ancak çok yüksek yetenekli halk çocuklarına ve üstelik bazı kayıplarla veriliyordu. Üniversitelerdeki işçi çocuklarının sayısı, bu nedenle, parmakla gösterilecek kadar az idi.

Bu durum İngiltere'de Public School, Grammer School ve Primary Schoollar ile; İsveç'de Gymnasium ve Folkskolalar ile; Fransa'da Lycee, Enseignement Secondaire ve Ecole primaire superieurler ile katı zümresel toplum düzininin okul sistemine aynen yansıdığını gösteriyordu.

11.1.2. Ekonomik sınıfsal toplumlar ve çatal model

Önce Avrupa'yı ve daha sonra bütün dünyayı bir çığ gibi saran sanayileşme, Ortaçağ'dan kalma soyluluğa bağlı sosyal değerleri altüst etmiştir. Burada eski zümreler yıkılmış, elindeki güçleri iyi değerlendirenler ekonomik karakterde yeniden oluşan sosyal

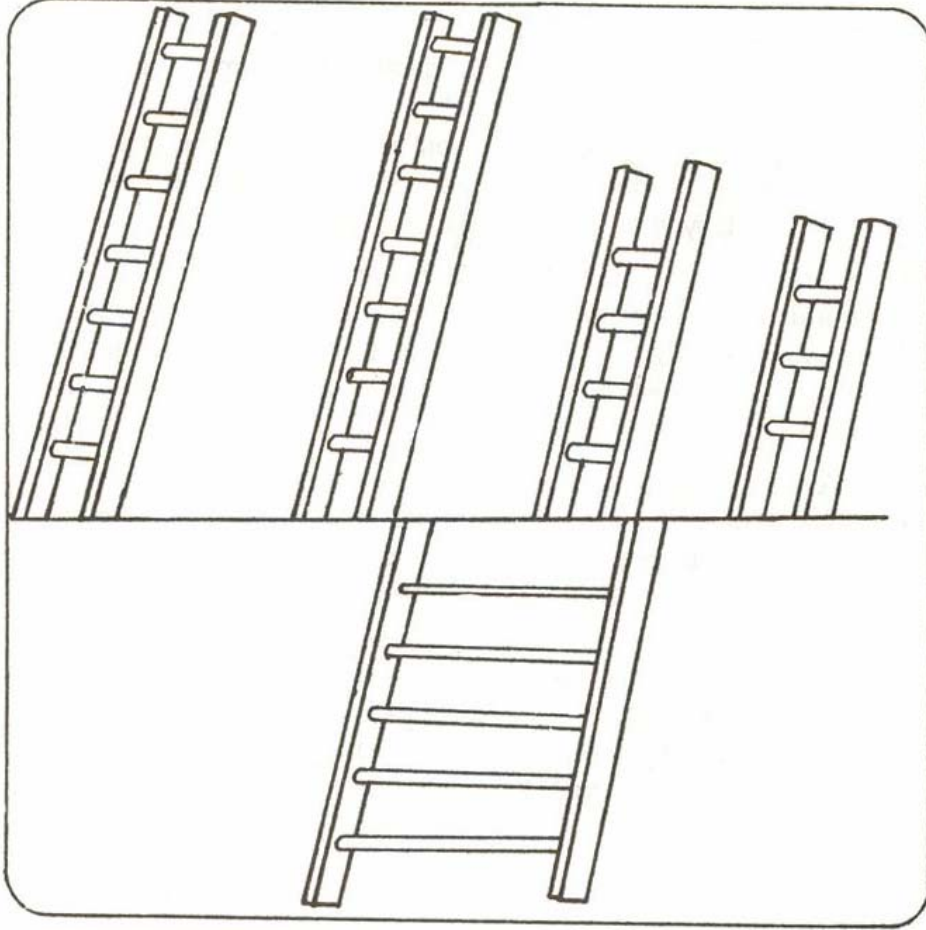
Tabakalaşmanın üst kesimlerinde gene yer alabilmişlerdir.

1789 Fransız İhtilâli, Avrupa'da soyluluğa dayalı bir toplum yapısının yakın gleecekte tamamen yıkılacağıının ilk işaretini vermişti. Bu nedenle gelecekteki gelişmeleri çok iyi anaparaya çevirerek sanayi kuruluşlarında sağlam bir yer tutuyorlardı. Zaten kırsal kesimde, asilzâdelerin topraklarında çalışan insanların süratle bu kesimden kaçmaları ve şehirlerdeki fabrikalara koşmaları asilzadeleri de, şehirlere gidip egemenliklerini orada sürdürmeye zorluyordu. Burjuva kesiminden ve ticaretle uğraşanlardan da bazı katılmalar olmakla birlikte, sınıfsal karakterli yeni sosyal tabakalaşmanın üst kısımları genellikle, eski düzendeki hür ve asilzâde insanlardı. Daha önce onların topraklarında çalışan insanlar da, bu kez fabrikalarda onların işçisi oluyordu. Ama bu, genelde toplumsal yapıda rol ve yer değiştirmelerin başladığını gösteriyordu.

Her ne kadar zümresel toplumların ana karakteristiği sınıfsal toplumlarda da devam etse de, yapılan işin eskilerden farklı olması,

tarla işi gibi babadan oğula geçmemiş, çok hızlı teknolojik gelişmelere bağlı olması bütün sınıflardaki insanları, eskisinden daha değişik bir karakterde eğitmeyi şart koşuyordu.

Çatal modelde bir okul kuruluş sistemi

Yeni sanayi kuruluşlarının sadece zenginlik ve asilzâdelikle yürümemesi, hem yönetici hem de alt kademelerde birçok teknik ve işletmecî elemana ihtiyaç duyurması; öte yandan sınaî kuruluşlar arasında sürekli ve acımasız bir rekabet olması, üst tabakaları alt tabakadaki yetenekli ve zeki elemanları seçip yeni sistem içinde kullanmaya zorluyordu. Alt tabakadan bu seçimin yapılması ve seçilenlerin ekonomik sistem içinde yetiştirilmesinde esas rolü okullar oynayacaktı. Bu, en az ilkokul düzeyinde bütün çocukların ortak olarak devam ettikleri bir okul kurulmasını zorunlu kılıyordu.

Ayrıca 1789 Fransız İhtilâli'nden ve sanayileşmenin Ortaçağın kemikleşmiş zümresel toplum yapısını bozmasından sonra, toplum sistemlerinin ve buna bağlı olarak ta yönetim sistemlerinin nasıl olmaları gerektiği hakkında tartışmalar başlamıştı. İnsanların eşitliği, sınıfsal ve zümresel durumun birey olarak insanların yetenek ve çabalarından ziyade geçmiş iktidar ilişkilerine bağlı olduğu, insanların

-en azından okul sisteminin başlangıcında eşit olarak eğitime alınması ve yeterli bir eğitimden sonra seçme yapılarak zeki ve yeteneklilerin yükseltilmesi gerektiği fikirleri ortaya çıkmıştı.

Avrupa'daki sanayileşme hareketlerine paralel olarak gelişen siyasî bilinç ve kalifiye eleman arayan sanayün ihtiyaçları, okul kuruluş sistemlerinde demokratlaşma yapmaya zorladılar. Bu nedenle bütün halk çocuklarına ortak eğitim veren bir devre kabul edildikten sonra, gene sınıfsal farklara göre paralelleşen bir sistem kuruldu; buna çatal sistem denilmektedir. Demokratlaşmanın yalnız ilkokul seviyesine has kaldığı bu modelin klasik bir örneği, 1959 reformundan önceki Fransız okul kuruluş sistemidir.

Bu sistemde ilkokullar bütün alt ve orta tabaka çocuklarına açıktır. Ortaöğretime girerken de bütün öğrenciler bir seçme sınavından geçirilirler. İlkokul öğrencileri, yeteneklerinin tam olarak ortaya çıkmadığı bir dönemde ortaöğretim dallarına ayrılmaktadır. Ortaöğretimde uzun ve kısa olmak üzere iki öğretim dalı mevcuttur. Uzun yolu kazanan öğrenciler yükseköğretime gitmekte, kısa yolu kazanan öğrenciler ancak bir orta olgunluğa ulaşp bazı yüksekokullara girme hakkını kazanmaktadırlar. Ortaöğretim sınavlarına katılmayan ve başaramayan öğrenciler ise ilkokulun üst kademesine devam ederek sadece mecburî öğretimlerini tamamlayabilirler. İlkokul üstünde kurulan bu çatal sistemde çocuklar gene zümresel toplumlarda olduğu gibi, mensup oldukları sosyal sınıflara göre okullara dağıtılmaktadır.

İngiltere'de 1944 okul reformundan sonra primary education üzerine kurulu Grammar School, Technical School ve Modern School'lar; İsveç'te Folksskola üzerine kurulu Realskola ve Gymnasiumlar; Volksschuloberstufe ve Mittelschuleler çatal modelin ilginç örneklerini vermekteydiler.

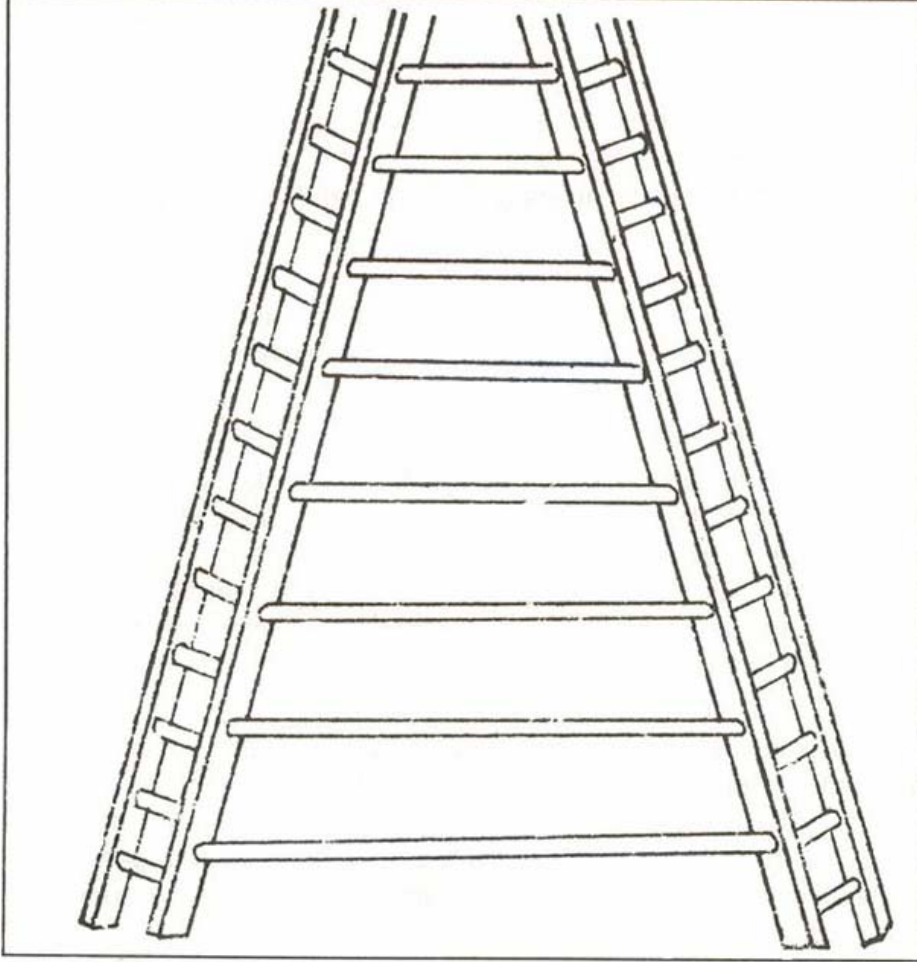
11.1.3. Demokratik toplumlar ve merdiven modeli

Kıt'a Avrupasında insanların eşitliği ve demokratlaşma çabaları birçok engellerle karşılaşarak sürüp gitmektedir. Ortaçağın zümresel toplum düzeninden kalma bir hava bu kıt'ada hâlâ devam etmekte; alt sosyal tabakalardan yetenekli ve çalışkan olanlar üst tabakalara doğru yükselmek isterken, üst sosyal statüleri işgal edenler ne pahasına olursa olsun daha alt sosyal tabakalara inmek istememektedirler.

Buna karşılık dünyanın bir başka yeri olan Kuzey Amerik'da hiç bir soyluluk iddiası olmayan, sadece yetenekleri, zekâları ve çalışmaları sayesinde yükselmek isteyen milyonlarca insan yeni bir düzen kurmuştur. Dünyanın çok değişik bölgelerinden Amerika'ya toplanan bu insanlar orada hürriyet, eşitlik ve kardeşlik prensiplerini

gerçekten uyguladılar. Bu hava, eğitim sistemi dâhil bütün alt sosyal kurumların yapılaştırılmasında da kendini gösterdi.

Merdiven modelinde bir okul kuruluş sistemi

Öte yandan, Batıdaki bu oluşuma karşın Avrupa'nın doğusunda da, gene Ortaçağ zümreleşmesini andıran çarlık Rusyası toplumu, oldukça kanlı geçen bir ihtilâlle yıkılıyor ve orada da bütün insanları eşitleştirmek, bütün çocuklara eşit eğitim imkânları sunmak amacıyla olan bir yönetim kuruluyordu.

Millî ve demokratik bir okul kuruluş sistemi olan, hiç bir sınıf ve zümreye herhangi bir üstünlük tanımayan m e r d i v e n modelinde her okul kademesi birbirine bağlıdır. Dikey yükselişler kesintisiz olduğu gibi, aynı seviyedeki okullar arasında yatay geçişler de her zaman mümkündür.

Bu sistem ilk defa 19. yüzyılın sonlarında A.B.D.'nde kuruldu. Amerikan okul sistemi sosyal adâlet ilkesine dayanıyordu. Bu sistemde, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, sosyal zümreleri temsil eden paralel dallar yoktu. High Schoollar, bir Birlik Okulu

(comprehensive school) modeli içinde, sosyal menşelerine bakmaksızın bütün öğrencilere hitap ediyordu. A.B.D. eğitim sisteminde ilköğretimi (temeleğitim) bitiren her çocuk herhangi bir seçme ve elemeyden geçirilmeden High Schoollara geçerdi; yani 16-18 yaşına kadar bütün öğrenciler için bir şans eşitliği vardır. High Schoollar içinde de, iç düzenleme açısından son derece 'esnek' bir yapı vardır; geleneksel okullarda olduğu gibi katı bir sınıf sistemi değil, zengin bir kurs sistemi vardır. Öğrencinin hangi kursları seçeceği tamamen kendi ilgi ve isteğine bırakılmıştır. Öğretimin içten farklılaştırılması yüzünden sınıfta kalma olayları mevcut değildir. Ders geçme esastır; başarısız olunan ders tekrar edilir ve öğrenci genellikle başarılı olduğu dersler alanına doğru yönlendirilir. Seçme sınavlarının 18 yaşından sonra başladığı A.B.D. okul sisteminde bütün okullar, iki merdiven modelinden birine girerler.

Batı dünyasında ilk defa A.B.D. tarafından gerçekleştirilen bu sistem, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkelerinde ve özellikle de İngiltere ve İsveç'te uygulanmaya çalışıldı. Sovyetler Birliği'nde 1917 Ekim Devrimi'nden sonra biraz farklı bir merdiven modeli kuruldu ve bu 1945'ten sonra diğer sosyalist ülkelerce de taklit edildi. Özellikle 1950'lerden sonra Orta Avrupa ülkelerinde çeşitli şekillerde birlik okulları kurularak İngiltere'de Comprehensive Schoollar, Federal Almanya'da Gesamtschuleler merdiven modeline doğru önemli gelişmelere işaret ettiler.

11.1.4. Türk toplumu ve Türk okul kuruluş sistemleri

Türk eğitim sistemini bu açıdan değerlendirdiğimizde, Selçuklu ve Osmanlı medreselerinin bir merdiven modelini andırdığını görüyoruz. Osmanlı medreseleri, sıbyan mektepleri temeli üzerine Yirmili ("Hâşîye-i Tecrîd"), Otuzlu ("Miftâh"), Kırklı, Ellili ("Ellili Hâriç" ve "Ellili Dâhil"), Sahn-ı Semân Medreseleri ve Altmışlı medreseler olarak merdiven gibi yükseliyor; bir medreseyi bitiren diğerine devam ederek yükseliyordu. Bu sistemin yanında Dârü'l-Huffazlar, Dârü'l-Kurrâlar, Dârü'l-Hadisler ve Tıp medreseleri ise ihtisas okulları idi. Bu merdiven sistemi tarzındaki medreselerden buralara, buralardan da medreselere her zaman yatay geçişler mümkündü. Enderun Mektebi ise, Osmanlı saray yönetici ve hizmetçilerini yetiştiren, tamamen ayrı karakterde, yüksek saygınlığı olan bir okul idi. Başka bir deyişle medrese sistemi müslüman halkın, Enderun sistemi hristiyan halkın çocuklarını okutan iki merdiven modeli halinde idi; ancak her ikisinin de amacı, ayrı ayrı yollardan, İslâm dinine ve Osmanlı yönetim anlayışına uygun mülkî ve askerî yöneticileri, halkı din ve devlet konusunda aydınlatacak kişileri yetiştirmek idi.

Batılılaşma döneminde Osmanlı okul sistemi ile Cumhuriyet başlarındaki Türk okul kuruluş sistemi de, -okullar çeşitlenmiş, birçok noktalarda kademelenmiş olmasına rağmen- merdiven modelinde idi.

İbtidai mekteplerden veya ilkokullardan rüşdiyelere, idadilere, ortaokul ve liselere geçiş sınavsız idi. Aynı düzeydeki okullar arasında yatay ve dikey geçiş imkânları her zaman vardı. Özellikle yabancı ve azınlık okullarının kapatılmasından sonra merdivenin sağından-solundan çıkışlar da engellenmişti. Ancak son zamanlarda ilkokuldan sonra Anadolu liselerine, yabancı dille eğitim yapan kolej veya liselere giriş sınavlarının yapılması; ortaöğretim sonrasında üniversite ve yüksekokullara girişte düzenlenen ÖSYM sınavlarında adayların mezun oldukları liselerin çok büyük etkisinin olması sistemin merdiven karakterini bozmakta, çatal sisteme doğru yaklaştırmaktadır. Gerek ilkokul sonrası düzenlenen sınavlarda gerekse üniversiteye giriş sınavlarında ortaya çıkan seçmenin sınıfsal bir karakter göstermesi, toplumsal bütünleşmeyi sağlaması gereken okulun bu görevini yapmasını engellemekte, daha kötüsü okul, sınıflar arası farkları pekiştirici ve uçurumları daha da derinleştirici bir rol oynamaktadır.

Modern bir toplumda okulun görevi, toplumdaki meslekleri ve sosyal statüleri öğrencilerin yeteneklerine, zekâlarına ve çalışmalarına göre dağıtmak; bu şekilde sınıflar arasındaki farkları kapatmak, toplumsal hareketliliği artırmak, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmayı sağlamaktır. Türkiye gibi, kalkınmakta olan bir ülkede okuldan bu görevleri yapması özellikle istenmektedir. Okulun bu görevlerini yapması sırasında önüne çıkacak engelleri kaldırmak, yüzyıllardan beri gelen geleneksel birlik okulu modelimizi kuvvetlendirmek gerekiyordu. Oysa bugün Avrupalıların modern bir toplumun oluşmasında engel görüp terkettikleri çatal modele doğru gitmek, ülkemizde demokratik bir açık toplum oluşturma çabalarını etkisiz hale getirecek; Türk toplum yapısını sosyal sınıfların alabildiğine belirginleştiği, sınıf mücadelelerinin sertleştiği bir toplum haline getirecektir. Bu nedenle, okul kuruluş sistemimizdeki bozulmayı önleyici tedbirleri ve düzenlemeleri bir an önce yapmalıyız.

11.2. Tarihî gelişim içinde okul kuruluş sistemlerinde değişikliğe neden olan faktörler

11.2.1. Sosyal gelişmelerin çok yönlülüğü

Sosyal gelişmeler, insanın aktif olarak bulunduğu bütün çevrelerden, insanın katıldığı bütün faaliyetlerden etkilenir ve kendisi de insanlarla ilgili diğer bütün gelişmeleri etkiler.

Sosyal gelişim, toplumsal hayatın bütün alanlarındaki gelişmeleri ifade eder. Toplumsal hayat bir bütün olması dolayısıyla, gelişme de az çok bir bütünlük arzeder. Bir toplumdaki sosyal kurumlar arasında zaman açısından çok büyük farklar yoktur; zaten toplumsal kurumlar arasındaki gelişim farklılıkları çeşitli bunalımlara neden olur. Bu bunalımların aşılması için de genelde çağın ve

toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeyen eski kurumlar ya esaslı deėiřikliklere uėratılır ya da tamamen deėiřtirilir. Bir toplumda, belli bir alanda ortaya çıkan geliřmelerin diėer alanları etkilemeyeceėini dűřünmek mümkün deėildir. Bu nedenle geçmiř yűzyıllarda dűnyanın çeřitli yerlerinde çıkan ekonomik, politik, teknolojik ve bilimsel dűzenleme ve geliřmeler, hem o toplumlardaki hem de dűnyanın bařka yerlerindeki sosyal geliřmeleri çok çeřitli yűnlerden etkilemiřlerdir.

Eėitim sisteminde de durum aynıdır. Deėiřen toplum yapısına, ekonomik sisteme, teknolojik geliřmelere, politik dűzenlemelere vs. gűre űlkelerin eėitim sistemlerinde bazı deėiřiklikler yapılmak zorunda kalınmıř; deėiřen eėitim sisteminin űrűnleri de sosyal hayatın diėer alanlarında deėiřmelere neden olmuřlardır.

Sosyal hayatın bűtűn alanları, birbirleriyle etkileřim içinde deėiřmekte veya durgunlařmaktadır.

11.2.2. Teknoloji ve ekonomideki gelişme ve değişmeler

Avrupa'da çok hızlı bir nűfus artıřı ve fazla nűfusun bařta Kuzey Amerika olmak űzere dűnyanın diėer yeni keřfedilmiř bűlgelerine gűnderilmesi, bu kıt'anın çeřitli űlkelerdeki sosyal, ekonomik problemlerini halledememiř ve insanlar bazı problemlerin űzűműnde yeni teknolojilerden faydalanmak zorunda kalmıřlardır. aėın bilimsel geliřmeleri ve icatlarıyla da desteklenen yeni teknoloji, űnce dokuma tezgâhları alanında hızlı bir űretime bařlamıř; daha sonra bir taraftan sermayenin artıřı bir taraftan yeni enerji kaynaklarının bulunmasıyla Avrupa'da toplumsal hayatın her alanını alt-űst edip kendi deėer űlűlerine gűre yeniden kuracak hızlı bir sanayileřme bařlatmıřtır.

Teknik ve ekonomik geliřmenin ilk yaptıėı iřlerden birisi, siyasű fikirlerin de geliřmesiyle zaten sarsılmıř bulunan zűmrelere dayalı geleneksel toplum yapısını yıkmıř olmasıdır. űnkű sanayi kurumları o zamanki teknolojiye gűre çalıřan binlerce kiřiye ihtiyaç duyuyordu ve bu da, yűzyıllardan beri derebeylerine baėlı olarak çalıřan toprak iřçilerinin kırsal bűlgeleri terkederek řehirlere yerleřmelerine, kadın ve çocuklar dahil bűtűn aile fertlerinin çalıřmalarına neden oluyordu. Ŗte yandan tarım teknolojisindeki yeni geliřmeler de zaten kırsal kesimde binlerce kiřinin çalıřtırılmasını gereksiz kılıyordu.

Sınaű űrűnlerin dűnya piyasalarına çıkararak tarımdan daha kazançlı olması ve yeni sosyal dűzende sosyal tabakalařmanın asalete gűre deėil, ekonomik gelire gűre yapılması, eskiden űst tabakalarda bulunan kiřileri de rol ve meslek deėiřtirmeye zorluyordu.

Yeni teknoloji ve sanayileşme, sadece eski sosyal tabakaları yıkarak yeni bir sınıfsal düzen kurmakla kalmamış; sosyal yapıda hem yatay hem de dikey esasta çok yaygın ve çok hızlı bir sosyal hareketlilik başlatmıştır. Her şeyin ekonomik ölçütlere göre yeniden kurulduğu bir ortamda herkes eski zümresel bağlarından kurtulmuş; aşağıdakiler yukarı çıkmak için, yukarıdakiler her ne pahasına olursa olsun aşağıya inmemek için yoğun bir çaba göstermeye başlamışlardır. Bunun en berrak örneklerinden birini, meslek hayatındaki hızlı değişmelerde ve insanların meslek seçiminde görüyoruz.

Yeni teknoloji ve seri üretim biçimi birçok geleneksel meslekleri ortadan kaldırmış, birçoklarını da yeni teknoloji ve zihniyete uyum yapmaya zorlamıştır. Nasıl matbaanın yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması "müstensihlik" gibi elle kitap yazıp çoğaltanlar mesleğini ortadan kaldırmışsa; dokuma tezgâhlarındaki modernlikler yavaş yavaş elle kumaş ve hatta halı dokumayı, iplik fabrikalarındaki gelişmeler demircilik, bakırcılık, arabacılık gibi alanları, ayakkabı fabrikalarının gelişimi elde ayakkabı yapımını, hazır giyim makinelerinin gelişimi terziliği vs. önemli ölçüde sarsmıştır. Bu mesleklerde çalışan binlerce kişi, daha çok para getiren yeni mesleklere geçmişler, birçoğu aldığı yeni model makinelerle teknolojik gelişmelere kendilerini bir parça uydurmaya çalışmış, bir kısmı da eski işin tamir ve pazarlamasıyla uğraşır olmuşlardır.

Yeni binlerce meslek ortaya çıkmış, bir insanın yaptığı komple bir iş değil büyük bir işin bir parçası haline gelmiş, daha doğrusu kusursuz ve hızlı üretim baskısı insanları belli bir iş alanında uzmanlaşmaya zorlamıştır. Sanayileşme hareketinin, eskiden de var olan uzmanlaşma işini giderek daha incelttiği, çalışanlardan belli bir işin sadece belli bir kısmını iyi yapmasını istediği görülmüştür.

Meslek dünyası hem bazı mesleklerin ortadan kaybolup binlerce yeni mesleğin ortaya çıkmasıyla hem mesleklerin yeni çalışma disiplin ve anlayışı ile çok büyük bir değişikliğe uğramıştır.

Sanayileşmiş ülkelerin iş ve çalışma hayatı, buradaki hummalı çalışma, insanların bu sistem içinde başarılı olmak için vargüçleriyle çalışmaları, dünya ölçüsünde çağımızın en karakteristik görünümlerinden birini meydana getirmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerin en büyük sosyal kurumlarından biri de okul olmuştur. Modern toplumların ekonomik, kültürel ve politik gücü giderek eğitim örgütleri tarafından belirlenmekte; okul, toplumların daha sonraki gelişmelerinde merkezî bir rol oynamaktadır. Sanayiîin yetişmiş insan gücü ihtiyacı ancak okullar vasıtasıyla karşılanabilir. Bütün eğitim planlaması çalışmaları, ülkenin gelecekteki işgücü

ihtiyacının dengeli olarak karşılamaya, giderek daha çok sayıda kişiyi yükseköğretimden geçirmeye çalışmaktadır. Ekonomik ve teknik yarış her ülkeyi, elindeki yetenek rezervlerini en iyi şekilde kullanmaya zorlamaktadır. Eğitim planlaması çalışmaları, eğitim-öğretimi giderek ekonomik bir yatırım gibi görmektedir.

Modern toplumlarda eğitim, artık seçkinler tabakasının elinden kurtulmuş; yetenekli, istekli ve çalışkan geniş kitlelerin faydalanmasına sunulmuştur. Amaç, Halk kitlesi içinde faydalanılmadan kalan yetenek rezervlerini en iyi şekilde değerlendirmektir; modern teknik ve ekonomik gelişmeler de bunu zorunlu kılmaktadır. Halk çocukları arasındaki yetenek rezervlerini harekete geçirmek için, seçkinler eğitim temeline dayalı geleneksel okul sistemini, herkese fırsat eşitliği sağlayabilecek bir yönde değiştirmek gerekmektedir.

11.2.3. Politik sistemler alanındaki gelişmeler

Dünyada bilinçli toplumsal yaşayışın başlangıcından beri bir kısım yönetici, halkın büyük bir çoğunluğunu yönetmiş ve yönetim sistemi olarak da çeşitli modeller geliştirmiş ve uygulamıştır.

Eski Yunandaki aristokratik demokrasi ve Roma'nın Cumhuriyeti andırır yönetimleri, sadece üst tabakadaki bir kısım insanların kendi aralarındaki demokratikleşme çabaları idi. İngiltere'de 1215'te yayınlanan Magna Charta Libertatum ve 1682'de İngiliz Parlâmentosunun kurulması da gene geleneksel kalıplar içinde üst tabaka insanlarına bir hürriyet ve eşitlik veriyordu. Avrupa kıt'ası yüzlerce yıldan beri krallıklarca yönetildiği, krallıkları yaygın bir kilise teşkilâtı ve yönetimin birçok maddî-manevî ayrıcalıklar tanıdığı aristokrat tabaka desteklediği için, bu kıt'adaki çeşitli ülkelerde yönetim biçimlerini değiştirmek uzun fikrî hazırlıklar ve kanlı ihtilâllerle olabilmiştir. İlkönce imparatorlar ve aristokrat tabaka kilisenin baskısından kurtulmak için çeşitli ülkelerde değişik inanç gruplarını destekleyerek Roma kilisesinden bağımsızlaşmışlar; daha sonra da kilisenin ve aydınların işbirliği ile krallık yönetimine ve aristokratik tabakaya karşı bir hareket gelişmiştir. Halk hareketi tarzında ortaya çıkan bu gelişmeyi, ticaret yolu ile oldukça zenginleşen fakat asilzâdeliği olmayan bir kesim de desteklemiştir.

1789 Fransız İhtilâli ile en görkemli çıkışını yapan bu politik hareket, ilk etapta yalnız Fransa'da başarılı olmuş gibi gözükmesine rağmen, daha sonraki yüzyıllar boyunca bütün dünyaya dalga dalga yayılacak, politik sistemi değiştirmek veya sistemde reform yapmak isteyen her hareketin bayrağı olacaktır. Ancak İngiltere, İspanya, Hollanda, İsveç, Danimarka vs. gibi birçok Batı ve Kuzey Avrupa ülkesi, yeni gelişmelere göre hemen vaziyet alışlarını değiştirecekler, parlamenter sistemle halkı da yönetime katarak krallık sistemlerini

bugüne kadar sürdüreceklerdir. Prusya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve çarlık gibi Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük imparatorlukları da gene bu İhtilâlin ve sanayi devrimi sonrası çıkan fikirlerin etkisiyle, ama Birinci Dünya Savaşı'nda iyice yıprandıktan sonra yıkılacaklar ve yerlerine cumhuriyet tipinde demokratik yönetimler kurulacaktır.

Dünyanın bir başka yerinde, Kuzey Amerika'da ise daha 1776'dan itibaren insan haklarına saygılı yönetimler kurulmaya başlanmış ve buradaki gelişim -daha önceden kemikleşmiş bir zümresel toplum yapısı olmadığı için- Avrupa'daki kadar güç olmamıştır.

Bugünkü demokrasi hareketlerinin ve sosyal hareketliliğin özü, 1789 Fransız İhtilâlinde yatmaktadır. Bu İhtilâlin getirdiği hürriyet ve eşitlik ilkesi, daha sonra çeşitli ideolojilere temel olmaya, onlar tarafından tek tek kullanılmaya başlanmıştır. Liberal politikacılar hürriyet, sosyalist politikacılar ise eşitlik ilkesini esas almışlardır; ama her ikisinin de uygulanmasından çıkan sonuç, geleneğe bağlı ayrıcalıkların kaldırılması olmuştur. Öğretim imkânlarının kullanılmasında imtiyazlar kaldırılarak eğitimde fırsat eşitliği sağlamaya çalışılmıştır. Fırsat eşitliği, herkese yetenek ve başarılarına göre eşit yükselme fırsatı sağlamak demektir ki bunu yapacak en önemli güç de eğitim sistemidir.

1776'da Amerika'nın, 1789'da Fransa'nın yayınladığı çeşitli beyannamelerde insan hakları üzerinde durulmuş; ancak eğitimin de temel insan hakları arasında bulunduğu açıklanmamıştır. 1936 Sovyet Anayasasında kısıtlı olarak sözü geçen herkese eşit eğitim-öğretim hakkı, 1947'de UNESCO İnsan Hakları Genel Beyannamesi'inde açıkça yer almıştır. Burada, herkesin öğrenim hakkına sahip olduğu, gençlerin eğitimlerinin kademe kademe desteklenmesi, açık olması gibi konular üzerinde duruluyordu. Bu husustaki çeşitli ilkeler daha sonra hemen her ülkenin anayasasında da yer almaya başlamıştır. Çocukların eğitimlerinin anne-babaların sosyal ve ekonomik durumlarına bağlı kalmaktan kurtararak yetenek ölçüsüne bağlanması, bütün reform hareketlerinin özünü temsil etmiştir. Günümüzdeki demokratik yönetimlerin hemen hepsi, çocuk ve gençlerin eğitimlerinin, sosyo-ekonomik ve kültürel menşelerin bütün olumsuz etkilerinden kurtararak yetenekler ölçüsünde desteklenmesini esas almaktadır.

11.2.4. Eğitim ve komşu bilim dallarındaki araştırma sonuçları

Ortaçağlardan kalma toplum yapısında üst tabakalara yerleşmiş olanlar, aslında *M.Weber*'in geleneksel hâkimiyet tipinde işaret ettiği gücü kullanıyorlardı. Hükümdarlar kendilerini Tanrının

yeryüzündeki gölgesi, ilâhî rızamı yürütmek için görevlendirilmiş kişiler sayıyorlar; soylu tabaka da büyük halk topluluklarına karşı zekâ ve yetenekler bakımından üstün olduklarından üst tabakalarda bulunmanın kendi sülâlelerinin bir hakkı olduğunu savunuyorlardı. Bunlar, belli bir zamanda ve belli sosyal ve fizikî şartlar altında ortaya çıkmış eşitsizlikleri zaman içinde de sürdürmek istiyorlardı.

Öte yandan sadece bir toplum içindeki eşitsizlikler değil, toplumların farklı gelişmişlik seviyelerinde olması ve aralarındaki eşitsizlikler de Sosyal Darwinizm adına "doğru" gösterilmek isteniyordu. Darwin'in canlılar arasında var olduğunu iddia ettiği evrim ve bu evrimi, daha güçlü ve akıllı olanların diğerlerini yok ederek "doğal seleksiyon"a uğrattığı hakkındaki görüşleri ile *H.Morgan*, *A. Comte* gibi düşünürlerin, insan topluluklarının gelişimini kademeler halinde izaha çalışması toplumsal alanda tehlikeli yorumlara götürdü. Bir yandan Avrupa'nın sömürgeci devletleri kendilerini "daha çok evrimleşmiş" görerek diğer insanları sömürmeyi ve köle gibi kullanmayı bir hak olarak görüyorlar; öbür taraftan da aynı toplumda alt sosyal tabakalarda bulunan insanların "müstehak oldukları" için aşağı seviyede bulundukları, onların çocuklarının da zeki ve yetenekli olmayacakları savunuluyordu.

Geleneksel Avrupa okul kuruluş sistemi üst sınıfların teorik yetenekli, alt sınıfların pratik ve orta sınıfların da teorik-pratik karışımı bir yeteneğe sahip olduğu varsayımına dayanıyordu. Buna göre de yüksekokullar üst tabakanın, ortaokullar orta tabakanın ve ilkokullar da alt sosyal tabakaların okulu olarak kabul ediliyordu.

Ancak eğitim ve komşu bilim dallarında yapılan araştırmalar, insanlar arasında zekâ ve yeteneklerin doğuştan tamamen adâletli bir şekilde dağıtıldığı; belirli tabakaların üstünlük kazanmasının onların yetiştirme ve desteklenme tarzına bağlı olduğunu gösterip, eskiden kalma statik yetenek anlayışına karşı çıkıyordu.

Bu statik yetenek anlayışına karşı, günümüzde dinamik yetenek anlayışı gelişmiştir. Bu anlayışa göre yetenekler, doğuştan getirilen yatkınlıkların uygun çevre şartlarında gelişmesinden meydana gelmektedir. Tek başına çevre veya doğuştan getirilen yatkınlıklar insanların "yetenekli" olmasına yetmemektedir. O zaman, insanların yetenekleri kesin olarak yüksek veya aşağı sosyal tabakalar tarafından belirlenmemektedir. Bu temel zihniyete dayalı okul kuruluş sistemlerinin de değiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

11.2.5. Eğitimde fırsat eşitliği ve çeşitli tabakalardan gelen öğrencilerin bundan faydalanması

Eğitimde fırsat eşitliği ilkesini bir eğitim politikası unsuru olarak ilk ortaya koyanlar 1789 Fransız İhtilâlcileridir. Bu her ne kadar maddî

ders araçlarının ve öğrencilerin diğer ihtiyaçlarının eşitliği olarak anlaşıldı ise de, daha sonra fırsat eşitliği ilkesinin temeline liberal ülkelerde h ü r r i y e t sosyalist ülkelerde ise e ş i t l i k ilkesi geçti. Ama bunların her ikisinin de amacı eğitimde fırsat -başka bir deyişle şans eşitliğini sağlamak idi.

Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin amacı, gençlerin sosyal statü ve rollerini kazanmalarında karşılına bir ön-belirleyici olarak çıkan eski zümresel ve ekonomik imtiyazları ortadan kaldırmaktır. Bu sayede herkes, mensup oldukları sosyal ve ekonomik menşelere bakılmaksızın, istek ve kabiliyetlerine göre toplumdaki yerlerini alabilecek, şahsiyetlerini tam olarak gerçekleştirebileceklerdi.

Eğitimde fırsat eşitliğinin özü, herkesin -mensup olduğu sosyal ve ekonomik menşeye bakılmaksızın- öğretim ve eğitim haklarından eşit olarak yararlanması, bireysel yeteneklerinin elverdiği en yüksek noktaya çıkması olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle, son zamanlarda bu ilkeden daha çok yeteneklerin desteklenmesi olarak söz edilmektedir.

Eğitimde fırsat eşitliğini sağlama yeri olarak, bugün temel eğitim denen 8-10 yıllık bir okul süresi üzerinde durulmakta; burada çocukların her yönden eşit olarak desteklenmesine gayret edilmektedir. Oysa ki şans eşitliğinin daha aile kucağında sağlanmasına, hatta hamile anneye götürülecek sağlık ve beslenme hizmetleri ile daha anne karnında başlatılmasına çafışılmaktadır. Öte yandan alt tabaka çocuklarının okula başlamadan önce kültürel ve zihnî gelişim yönünden ihmal edilmiş olmaları da, çocukların her yönden eşit hâle getirilip ortaöğretim kurumlarına hazırlanmasını engellemektedir.

Okulların öğrencilere kazandırmaya çalıştığı davranış; şekilleri, geleneksel orta ve yüksek tabaka davranışlarına daha yakındır ve dolayısıyla orta ve yüksek tabaka çocukları, hem okula daha şanslı başlamakta hem de aile ve okulun beklentilerinin benzer olması onların şanslarını arttırmaktadır.

Ekonomik yönden zayıf ailelerin çocuklarının istek ve yetenekleri oranında en yüksek öğrenim kademelerine çıkabilmeleri için, yani okullar vasıtasıyla bir fırsat eşitliği sağlayabilmek için okul kuruluş sistemlerinde reform mahiyetinde bazı düzenlemeler yapılmalıdır.

11.3. Geleneksel dikey okul kuruluş sistemi

11.3.1. Dikey okul kuruluş sistemi

Avrupa okulları 19. ve daha eski yüzyılların sosyal düzeni içinde zümresel toplum yapısının eseri olarak dikey karakterde

kurulmuşlardır. Genellikle köylülerin ve işçilerin teşkil ettiği alt tabaka çocukları sadece ilkokulu okuyabiliyordu. Çünkü sanayileşme hareketi ve aydınlanma düşüncesi herkese okuma-yazma, hesap gibi temel bilgilerin kazandırılmasını öngörüyordu. Eğitim biliminde üst okullar denen ve yükseköğretime götüren ortaöğretim okulları ise yalnızca burjuva tabakası çocuklarına açıktı. Alt tabakaların okulları kısa süreli idi ve pratik mesleklere hazırlayıcı bir ön-formasyon veriyordu. Yüksek tabaka çocukları ise hiç bir eleme sınavından geçmeden yükseköğretime götüren ortaokullara girebiliyorlardı.

Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren hademelerin, orta seviyedeki idarecilerin yetiştirilmesi amacıyla, yüksek-öğretime götürmeyen kısa süreli ortaokullar açıldı. Bu okullar küçük burjuvalarla kalifiye işçi ve çiftçilerin yetiştirilmesini amaçlıyordu.

Daha önce ana karakteristikleri anlatılan bu dikey sistem ("*paralel hatlar sistemi*"), Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilkokulların ortak olduğu "çatal sistem"e dönüşmüş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilkokul düzeyindeki demokratlaşma ortaöğretim düzeyine de yaygınlaştırılmaya, mecburî öğretim süresi uzatılmaya çalışılmıştır.

Bugün, geleneğe bağlı okul kuruluş sistemini gerekli kılan sosyal şartlar ortadan kalkmıştır. Bugünkü sanayileşmiş toplum yapıları, okulların dikey değil yatay esasta kurulmalarını gerektirmektedir. Yatay kuruluşu zorlayan esas faktör, toplumsal işbölümü ve kalifiye işgücü yetiştirme gayretleridir.

Zaten ortaöğretimin dikey esasta kurulmasının hiç bir bilimsel temeli yoktur. Eskiden insanların ya teorik ya da pratik yeteneğe sahip olduklarına inanılıyordu. Öğretim de teorik veya pratik dallar şeklinde çatallaşıyordu. Bu tür yetenek ayrımının bilimsel bir esası olmadığı ortaya çıktıktan sonra, okul kuruluş sistemlerinin de değişmesi gerekiyordu.

Öte yandan, yükseköğretime götüren ortaöğretim kurumlarının ders programları da çağın gerçeklerine uygun değildi. Program soyut bir filolojik formasyona dayanıyordu ve iş hayatının, gençlerin ilgilerinin tamamen dışında idi. Tecrübî bilimler alanında olduğu gibi meselâ, güzel sanatlarda bile eski ders programları çağın ve gençlerin isteklerini karşılayamıyordu. Liselerde iki, hatta üç yabancı ve soyut dil öğretimine girişmek, özellikle alt tabaka çocuklarının aleyhine oluyordu. Bu okullar, tamamen üst tabaka çocuklarının lehine idi.

11.3.2. Dikey okul kuruluş sisteminin seçicilik özelliği

20. yüzyılda eğitim, artık prensip olarak öğrencilerin mensup olduğu ailelerin sosyal ve ekonomik durumlarına değil yalnızca

öğrencilerin istek ve yeteneklerine bağlı kılınmaya çalışılmaktadır. Onun için temel eğitimin hemen sonra çocukların yeteneklerinin tespit edilmesi ve buna göre çeşitli ortaöğretim kurumlarına sevk edilmesi çalışmaları başlamıştır. Bugün hemen her ülkede okul sistemlerinin içinde veya üstünde, öğrencileri bilgi, beceri ve yeteneklerine göre gruplara ayıran ve çeşitli okullara sevkeden bölüm ve birimler oluşmuştur. Okulların bu seçme ("seleksiyon") fonksiyonu, bilhassa giriş ve geçiş sınavlarında kendini göstermektedir.

İlköğretimin (temeleğitim) dünyanın her yanında mecbur tutulması, okulların seçiciliğinin ve eleyiciliğinin bilhassâ ortaöğretim kademesine kaymasına neden olmuştur. Okullar bugün, teknik ve ekonomik gelişmenin ihtiyaç duyduğu yetenekleri keşfedip onları eğitmeli ve geliştirmelidir. Geleneksel okullar alt ve önemli ölçüde orta tabaka çocuklarını da otomatik olarak elediği için, son zamanlarda toplumun artan ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamaz duruma düşmüşlerdir.

Ortaöğretimde, çeşitli tekniklerle öğrencileri gruplara ayırarak bir kısmını eleyip bir kısmına yükseköğrenim şansı verilmesini, bazı eğitim politikacıları eleştirmekte; bunun gerçek bir seçim değil aslında sosyal bir eleme olduğunu, yüksekokullara genellikle üst, bazen da orta tabaka çocuklarının geçebildiğine işaret etmektedirler. *Kemal Aytaç*, geleneksel okul sistemlerinin "seçme" işine yapılan eleştirileri başlıca şu noktalarda toplamaktadır: .

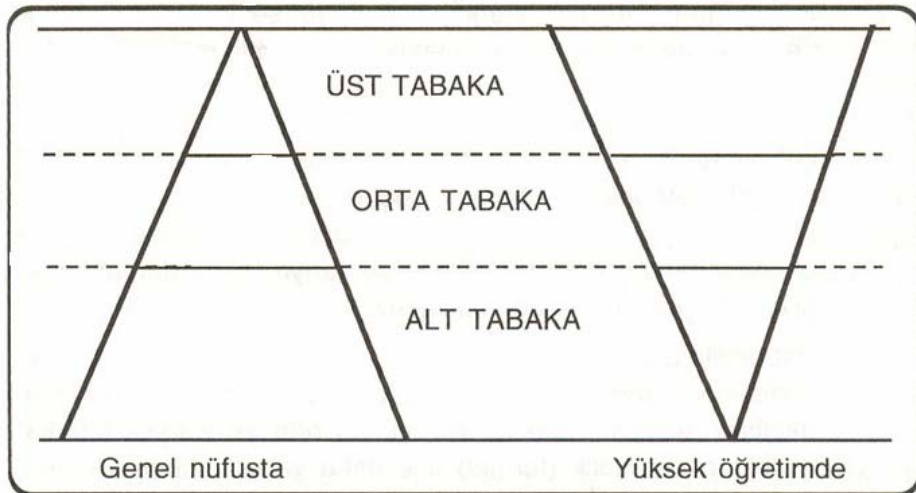
- * Seçim çok erken bir devrede yapılmaktadır. Avrupa okul sistemlerinde üst okullar için öğrenci seçimi, genellikle 10-11 yaşlarında yapılmaktadır. Bu seçimi kazananlara yükseköğrenim dalı açık tutulmakta, kazanamayanlar kısa yoldan mesleklere hazırlayıcı zorunlu bir öğretime sevk edilmektedir. Ancak bazı pedagoglar, bu yaşların insan zekâ ve yeteneklerinin tam olarak ortaya çıktığı çağlar olmadığını, çok erken bir farklılaşma yapıldığını iddia etmektedirler. İsveçli psikolog *M.Neymark*'a göre 11 yaşında teorik yetenekler teşhis edilebilir, ancak pratik yetenekler edilemez; bu nedenle ortaöğretime yöneltme kızlarda 14-15, erkeklerde 15-16 yaşlarında yapılmalıdır. Erken seçim, teorik yeteneklilerin işine yaramaktadır. Seçimi genel zekâ faktörüne göre yapma, özel yetenek ve ilgisi olanların elenmesine yol açmaktadır.
- * Seçme sistemi objektif değildir. Gerçi ilköğretim zorunlu; ortaöğretim parasız olunca eğitimde demokratlaşma bir parça ileri gitmiş gibi gözükmemektedir ama daha sonra ilköğretimden ortaöğretime geçerken yapılan seçmenin, genellikle, çocukların mensup oldukları sosyal statülere göre bir eleme olduğu ortaya çıkmıştır. Bu arada seçme

tekniklerinde yapılan birçok değişikler sorunu çözememiştir. Çünkü testler, doğustan getirilen yatkınlık ve yeteneklerle sonradan kazanılmış bilgiler arasında güvenilir bir ayırım yapamamaktadır. Aydın ve zengin ailelerin çocukları yoksul ve cahil ailelerin çocuklarına karşı daha başlangıçta, aile atmosferi açısından önemli bir avantaj sağlıyordu. Seçim sisteminde dil ve özellikle soyut dil, karmaşık dil önemli rol oynuyordu. Seçme, bilgiye, bilgi de anlama ve ifade etme tarzında dile dayalı idi. Bu şekilde ortaöğretim öncesi yapılan seçme, birçok yeteneksiz orta ve üst tabaka çocuğunu kazandırırken; birçok yetenekli alt tabaka çocuğunu ise, sadece dil yönünden başarısız kılıyordu. Bunun sonucunda, yükseköğretim dalına ayrılan çocukların neredeyse yarıya yakını daha sonraki öğretim kademelerinde başarısız oluyorlardı.

Üst okullara öğrenci seçimi büyük oranda ezber, imlâ ve kompozisyona dayanıyordu. Bu da alt tabaka çocuklarının üst okullara geçişini engelliyordu; çünkü orta ve yüksek tabaka çocukları sembolik (formel) dile daha yatkın bulunmaktaydı (*Bernstein*).

Demokratlaşmaya ve eğitimde fırsat eşitliğine engel olan en önemli faktör, üst okullara öğrenci seçmede tahminlerin doğru olmaması ve alt tabaka çocuklarının aleyhinde işlemedir. Birçok eğitim bilimci. (*E.Hylla, K.V. Müller, W.Arnold*), yüksek yetenekli çocukların bu eleme sınavlarında kaybettiklerini ortaya çıkarmıştır; bu aynı zamanda birçok yeteneksiz kişinin de yüksekokullara geçtiğini göstermektedir.

Genel nüfustaki ve yükseköğretim kurumlarındaki öğrencilerin sosyal tabakalaşması

* Yüksekokullara öğrenci seçme, sosyal bir karakter taşımaktadır; çünkü anne-babalarından uygun çıkış hattı şartları sağlamış, iyi yetiştirilmiş çocuklar okula daha iyi uyum sağlamakta, daha başarılı olmaktadır. Seçme sınavları ne kadar erken yaşta yapılırsa, yapılacak seçimin sosyal karakteri o kadar belirgin olarak ortaya çıkacaktır.

Çeşitli eğitim bilimcilerin çalışmaları, üst okullara öğrenci seçiminin eğitimde şans ve fırsat eşitliğini engelleyen en önemli faktörlerden biri olduğunu göstermiştir. İngiltere, İsveç, Fransa ve Federal Almanya'da öğrenci seçimi üzerine yapılan istatistikî araştırma sonuçlarına göre, üst okullara geçen öğrencilerin sosyal tabakalaşması, genel nüfus içindeki sosyal tabakalaşma ile zıt bir durum göstermektedir. Genel nüfus için idealize edilmiş sosyal tabakalaşma üçgeni, yüksekokullardaki öğrencilerin sosyal menşeleri ile mukayese edildiğinde tamamen tersine dönmektedir.

Yüksekokullarda ve liselerde alt tabaka çocuklarının çok az bulunmasına karşılık üst tabaka çocuklarının büyük bir kısmının bu şansiyetenekleri ve zekâları elvermesi de bulabilmeleri, okul sisteminde demokratlaşmayı teşvik eden zorlayıcı etmenlerdendir.

11.4. Toplumsal yapının okul kuruluş sistemine yansımaları engellemeyi amaçlayan çalışmalar

Bu tür çalışmaların başında, bütün dünyadaki eğitim reformlarında yer yer yansıyan, yatay okul sistemine geçme çalışmaları gelir. Çünkü dikey okul kuruluş sistemi seçme esasına dayanmaktadır ve hangi önlemler alınırsa alınsın, seçme işi her zaman bir sosyal karakter taşımaktadır. Oysa yatay kuruluş sistemindeki okullar, esnek okullardır, birbirlerinin arasındaki geçişler her zaman mümkündür. Bu yatay geçişler ve ders programlarının içten farklılaştırılması sayesinde, sosyal tabakalar arasında az-çok bir denge kurulabilmiştir.

Dünyada sosyal tabakalaşmanın okul sistemine en az yansıdığı okul kuruluş sistemleri A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nde bulunmaktadır. A.B.D.'nde 12 yıl öğretim süreli Birlik Okullarında hiç bir sosyal tabakalaşmaya yer vermeden bütün öğrenciler okumaktadır. Ayrıca burada okullaşma oranının çok yüksek oluşu da, daha çok genç öğrenim imkânı verildiğinin bir delilidir. Öte yandan hâlâ dikey kuruluş sisteGenel nüfustaki ve yükseköğretim kurumlarındaki öğrencilerin sosyal tabakalaşmasında ısrar eden Federal Almanya'da üniversiteler ve yüksekokullardaki alt tabaka çocuklarının yüzdesi çok düşük bulunmaktadır.

11.4.1. Yeni okul modelleri

Avrupa geleneksel okul yapısını terkederken büyük güçlüklerle karşılaşmakta, bu yönde reform niteliğinde bazı okul tipleri kurmakta ve başarılı sonuçlar alındığında bunları yaygınlaştırmak istemektedir.

Bu yeni okul modellerinden en çok ümit vaaadedenlerinden birisi Federal Almanya'da denenen Toplu Okul ("Gesamtschule") modelidir. Çocukları, ait oldukları sosyal ve ekonomik menşelerinin etkisinde kalmadan ve ilkokul sonrası seçimi yapmadan yukarıya doğru yükseltmeye çalışan bu okul modeli özellikle kuzey eyelatlerinâ büyük bir başarı göstermiştir. Bu okul sisteminde öğrenciler arasındaki zekâ, yetenek, ilgi, öğretme hızı vs. gibi farklar gene gruplaşmalar yaratmakta, buna göre teşkil edilen A,B,C, grupları az-çok bir sosyal karakter taşımaktadır. Ancak bu reform okullarını yürütenler gene de mecburi, mecburî-seçmeli ve seçmeli ders grupları ile içten farklılaşma yaparak herkese zekâ, yetenek ve ilgilerine göre, ayrı öğrenme ve ilerleme hızlarında üst yüksek-öğretim kurumlarına çıkma imkânı sağlamaya çalışmaktadırlar.

İngiltere'de de mevcut okul sisteminin üst tabakalar lehine eğitimde fırsat eşitliğini bozduğu, halk çocukları arasındaki yetenek rezervlerini harekete geçiremediği ve bu yüzden de ülkenin ekonomik ve teknolojik gelişmesini istenen düzeye çıkartılamadığı iddialarıyla başlayan tartışmalar sonunda Comprehensive Schoollar doğdu. Sosyal yönden ihmal edilmiş çocukların eksikliklerini tamamlayacak ve onları eşit bir eğitim startına sokacak olan bu okullar, İngiltere'nin Birlik Okulları modeline geçmesinin en muhtemel yolu olarak gözükmemektedir.

11.4.2. İç okul düzenlemeleri

Bir taraftan sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklardan dolayı, öte yandan öğrenciler arasında doğuştan var olan çeşitli farklılıklardan dolayı okul içinde geleneksel yapıdan daha değişik düzenlemeler yapılması fikri, bütün çağdaş eğitim akımlarında yer alan bir düşünce oldu.

Bunlar ilk planda yıllık sınıflar sisteminin katı yapısına karşı çıktılar. Bugün Türkiye'de bütün gücüyle temsil edilmekte olan yıllık sınıflar sistemi, öğrencilerin bireysel yeteneklerinin tam olarak desteklenmesine, bireysel gelişimin değerlendirilmesine izin vermemektedir. Yıllık yaş sınıfları sistemi, aynı yaştaki bütün öğrencilerin eşit yetenek, eşit gelişim, olgunluk ve eşit çalışma temposuna sahip olduklarını varsaymaktadır. Bu varsayımlara göre de aynı yaştaki çocuklar bir sınıfta toplanmakta ve ortak ders yapılmaktadır.

Yıllık sınıflar sistemi öğrenci başarısını sınıf başarısı esasında değerlendirmekte, bir kaç dersten başarısız olan öğrenci sınıfta kalmakta ve başarılı olduğu dersleri bile tekrar etmekte ve kaldığı dersleri geçinceye kadar beklemektedir.

Oysa çağımızdaki psikolojik ve pedagojik araştırmalar, çocukların gelişimlerinin her zaman birbirine paralel olmadığını göstermiştir. Meselâ, 10 yaşındaki çocuklardan bazıları normal gelişim düzeyinin arkasında bazıları önünde bulunabilirler. Genel gelişim yerine özel yetenekler değerlendirilirse, yaşlar ârasındaki fark çok daha açılacaktır. Geleneksel sınıf sistemi bu gelişim ve yetenek farklılıklarına uygun olmadığı için okullarda büyük başarısızlıklara ve okul terklerine neden olmaktadır. Bu sistemde bazı kişiler ve yetenekler desteklenmekte, diğerlerine tam hitap edilemediği için başarısızlıklar artmaktadır.

Bu sakıncaları ortadan kaldırmak için iç okul reformları yapılmış, programlar içten farklılaştırılmış, öğretim elden geldiğince bireyselleştirilmiştir. Bunun için de öğrencilerin ilgilerine göre geniş bir programdan ders seçme imkânları yaratılmış, öğrenciler, çeşitli derslerdeki başarılarına göre gruplara ayrılmışlardır. Bu şekilde sınıf sistemi yok olmakta, öğrenciler tek tek derslerden geçmeye çalışmaktadırlar. Meselâ, *H.Parkhurst*'un *Dalton Planı*nda öğretimin merkezi öğretmenden öğrenciye kaydırılarak toplu öğretim yerine bireysel çalışma tercih edilerek öğrencilerin kişisel olarak ilerleyebilmeleri sağlanmaktaydı. *C.W.Washburn*'ün *Winnetka Planı*nda da katı sınıflar kaldırılmakta, öğretimin büyük bir kısmı bireyselleştirilmektedir. Amerika'daki bu bireysel ve bireysel=grup halinde ortak çalışma projelerine karşı Almanya'da *P. Petersen*'in geliştirdiği *Jena Planı*nda da sınıfların yerine gruplar almakta ve bir cemaat, bir aile yardımlaşması içinde çocukların birbirlerini destekleyerek iyi ve başarılı bir şahsiyet olmaları amaçlanıyordu.

Okullardaki öğretim organizasyonunun içten farklılaştırılması A.B.D.'nde ilgilere göre, Fransa ve Federal Almanya'da yeteneklere, İngiltere ve İsveç'te ise hem ilgilere hem yeteneklere göre yapılmaktadır.

??????

12 . TOPLUMSAL DEĞİŞME VE EĞİTİM

12.1. Gelişme ve sosyal değişme

İnsan toplumları tarih öncesi devirlerden bugüne, sosyal hayatın her alanında sürekli bir gelişme ve değişme halindedir. İnsanlığın milyonlarca yıllık bir geçmişi vardır; bu geçmiş içinde insanlığı bugüne ulaştıran birçok maddî ve manevî buluşlar, sistemler ve düzenler ortaya çıkartılmıştır. İnsanlık, çevresini anlama, egemen olma ve değiştirme hususunda sürekli hızlanan bir gelişim içindedir. Gelişim ve değişim hızı giderek artmaktadır. Bu değişim toplumsal hayatın her alanında, aile düzeninde, devlet sistemlerinde, ekonomik hayatta, iletişim hususunda, dinde, dilde, sanatta vs. her an için olmaktadır. İlkel ve çevre ile iletişimi olmayan toplumlarda bu değişim oldukça yavaş olmakta; ama modern sanayi toplumlarında bu değişim insanın değerlendirip karar verme yetisini zorlamakta, âdeta herkes bir değişim seline kapılmış, kontrolsüz olarak akıp gitmektedir.

Bu toplumsal değişme nasıl olmakta, hangi faktörlerce yönlendirilmekte ve nereye gitmektedir? Bu hususta fikir adamları ve araştırmacılar yüzyıllardan beri farklı görüşler ve teoriler ileri sürmektedirler.

Toplumsal değişme içinde neler değişmektedir, değişme hızı yavaş olan veya değişmeden kalan unsurlar var mıdır?

Toplumsal hayatın çeşitli sahalarındaki değişen belli başlı unsurları şöyle sıralayabiliriz: değerler, tutumlar, inançlar, toplumsal rol ve statüler, ekonomik yapı ve varlıklar, nüfus artış hızı, üretim ilişkileri, aile ve akrabalık düzenleri, dinî kurumlar, gelenek ve görenekler, teknolojik araç ve gereçler, şahsiyet yapıları, eğitim kurumları, san'at anlayışları, yetiştirme ve eğitme teknikleri, cinsel tutum ve davranışlar, dil, kitle iletişim araçları ve sistemleri...

Toplumsal değişmede yaratıcı ve başarılı şahsiyetlerin kitleleri yönlendirmesi çok önemlidir; ancak milyonlarca kişinin toplumsal değişimin temel kurallarına uymaktan başka bir şey yapmadıkları da açıktır. Lider kişilerin küçük bir kadro ile yaptıkları devrimler,

zamanla o toplum içinde köklü değişikliklere neden olur (Fransız İhtilâli, Rusya'daki Ekim Devrimi gibi..)

Toplumsal değişme her zaman köklü devrimler şeklinde olmaz; ani bir değişiklik olmadan da toplumsal hayatın çeşitli alanlarında, insanların değer ve inanç sistemlerinde, yaşam biçimlerinde evrim niteliğinde bir değişme olur. Zamanımızda kitle iletişim araçlarının gelişmesi sonucu kültürel yayılma hızı her türlü doğal ve sosyal engelleri aşmakta, toplumlar kendi içlerinde evrimsel bir değişime uğramaktan ziyade dışarıdan gelen propaganda, zorlama ve özentilerle değişmektedir. Hele hele az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler sanayileşmiş toplumlara ulaşmak için gönüllü bir değişim sağlamaya çalışmakta; böyle bir durumda geleneksel toplum yapısının ve kültürün geri kalmaya neden olup olmadığı, gelişmeyi engelleyip engellemediği soruları ortaya çıkmakta; toplum değişmesinde bir bocalama devri geçirilmektedir. Böyle durumlarda ekonomik ve askeri zorlamalar toplumsal değişmeyi teşvik ederken, devletlerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri; dil, din, san'at gibi millî unsurların bozulmaması için gösterilen çabalar da sosyal ve kültürel değişmeye karşı çıkmaktadır.

İnsanların toplumsal hayatındaki değişmelerin ana çizgisinin bir "gelişme" olduğu muhakkaktır. Hiyeroglif yazıdan bugünkü sembolik iletişim sistemine, Taş Devri silâhlarından lazerlere, padişah fermanlarından yasa ve yönetmeliklere, ata binme ve kağnıdan uçaklara, çapa ve sabandan modern tarım araçlarına, el işinden otomasyona doğru gidiş, bir gelişimdir. Bu nedenle modernleşme çabasında bulunan devletler ve toplumlar gelişme için pek çok şeylerini feda etmekte; bu tür değişme çabasında bulunan ülkelere de bilim literatüründe gelişmekte olan ülkeler denmektedir. Ancak toplumsal değişmeler her zaman gelişme olmayabilir; aile sisteminde ilk insanlardan bugüne kadar olan değişmelere, özellikle aile kurumunun bugün içine düştüğü fonksiyonsuz duruma bir "gelişme" demek de güçtür.

Toplumsal kurumların ve ana toplum yapısının değişmesine neden olan birçok faktör sayılabilir. Meselâ, herhangi bir neden olan birçok faktör sayılabilir. Mesela herhangi bir nedenle yeryüzünde coğrafi bir hareket yapan, kendi yurdundan başka yerlere göç eden toplumlar, gittikleri yerin çevre şartlarına göre önemli bir değişime uğrar. Ama bu arada kendi ekonomik ve sosyal yapısına uygun olarak da, bulunduğu çevrede pek çok şeyi değiştirmeye başlar. Belli bir fizikî ortamda yaşayan insanların sayısı göç ve normal nüfus artışı yolu ile artarsa, toplum yapısında ve kültürlerde bazı önemli değişikliklere, yani düzenlemelere yol açar. Tarihte, özellikle türk milletindeki en büyük yapısal değişikliklere din değiştirmeler neden olmuş; bu durum bugün çok geniş bir coğrafi alana yayılmış olan türklerin toplumsal yapı, kültür, dil, yazı, yönetim anlayışları vs.

yönünden birbirlerinden farklılaşmalarına neden olmuştur. Dinin, insan toplumlarını şekillendiren ana etmenlerden biri olduğunu, Hindistan'daki dine dayalı "kast sistemi" de göstermiştir. *Max Weber* de -*K. Marx*'ın aksine- ekonomik sistemin dini değil, dinin ekonomik yapıyı belirlediğini; Avrupa'daki protestan hareketin kapitalizmi doğurduğunu göstermeye çalışmıştır.

Tarihte toplumsal değişmelere önemli ölçüde kaynaklık etmiş olan fikirlerin, günümüzde ideoloji adı altında gene toplumsal yapıyı belirleyen ana faktörlerden biri durumunda olduğunu görüyoruz.

Toplumsal değişimin hızlandığı veya toplum yapısının karmaşıklaşıp yeni bir düzen verilmesi gerektiği dönemlerde, toplumların önünde karizmatik liderler ve kurumlar olduğunu, bunların yeni bir toplumsal yapı kurup yürüttüklerini biliyoruz. *Atatürk, Gandi, Lenin* veya dini temele dayanan çeşitli kişiler gibi...

Günümüzde toplumsal değişmeyi zorlayan esas güç, teknolojik değişmelerdir. Nüfus artışı, yönetim biçimlerindeki değişmeler ve teknolojik buluşlar değişmeyi zorunlu hale getirmiştir. Son yıllarda bilginin pratiğe aktarılması, her gün yeni yeni buluşlarla insan hayatını yeniden düzenlemekte, âdeta her sabah yeni bir toplumsal düzen kurulmaktadır. Bu değişime bilinçli olarak katılmak gerekir; yoksa o bizi bu kez zorla ve bilinçsizce değiştirecektir.

Toplumsal değişmeye yol açan önemli olaylardan biri, çatışma ve savaşlardır. Aile ve küçük gruplardan milletlerarası platforma kadar insanlar arası çatışma ve kavgalar binyıllardan beri devam etmektedir. Çatışma ve savaşlar, farklı düşünce, çıkar ve kültürler yüzünden olmaktadır. B a r ı ş, tarih içinde nasıl insanların özlemi olmuşsa, s a v a ş da öylesine insanların kaçınmadığı bir durum olmuştur. Çekişmelerde, çatışmalarda ve savaşlarda yenen taraf da yenilen taraf da sosyo-kültürel açıdan birçok değişmelere uğramışlardır. Romalılar Yunanlıları yenmiş olmasına rağmen onların pek çok özelliklerini almışlardır. Büyük İskender, Yunanistan, Anadolu, Suriye, Mısır, İran gibi pek çok topraklar üzerinde devlet ve yönetim biçimlerini yıkmış olmasına rağmen, kurduğu helenistik kültür ortamında, o yörelerden pek çok sosyo-kültürel unsura yer vermiştir. Aynı şekilde Ortadoğu ve Anadolu'ya muzaffer olarak gelen Türkler, kendi Ortaasya yönetim biçimleriyle Ortadoğu yönetim biçimlerini kaynaştıran bir toplumsal yapı ve yönetim sistemi kurmuşlardır. *Cengiz Han*'ın oğullarının devletleri de, kuruldukları bölgelere has yönetim şekilleri geliştirmişlerdir.

Fikirlerin çatışmasından, daha yeni dengeli ve güzel fikirler çıktığı gibi, kültürlerin ve toplumların çatışmasından da daha güzel sentezler çıkabilir. Ama çatışmalar sentezden önce ve daima birçok problemler ve acı sonuçlar çıkarır. Bazen da yenen taraf hiç bir

uzlaşmaya gitmeden, kendi sosyal ve kültürel prensiplerini kabul ettirmek ister. Tarihte İngiliz sömürgecilerin Hindistan'da ve diğer yerlerde yaptıkları gibi; günümüzde kızılderilileri bazı kamplarda, zorunlu iskân bölgelerinde toplayarak orada değişmeye zorlamak gibi...

Tarihte göçebelerin yerleşik hayata geçirilerek devletin toplumsal ve kültürel sistemi içine alınması, her zaman bazı güçlükler yaratmıştır. Bizde Osmanlı Devleti'nin doğu politikası yüzünden dağlık kesimlere yerleşen bir kısım halkın ovalara yerleştirilerek ("indirilerek") sistem içine alınması hâlâ başarısız; Toroslardaki yörükler de yerleşik düzene geçmeye, ülkenin genel toplumsal yapısına katılmaya bir süre karşı koymuşlardır. Doğu Anadolu'da Urfa-Erzurum arasındaki topraklarda hâlâ göçer toplulukların bulunması, dağlık kesimde seyrek yerleşim, ülkemizin tümünden toplumsal değişimini zorlamaktadır.

Tarihte ve günümüzde toplumsal değişimler, genellikle zorla olmuştur. Burada değişme, belli bir hâkim yönetici grup tarafından zorla benimsetilmektedir. Bu değişimi kabul etmeyenler hapis, sürgün, idam, zorunlu vergi, ceza gibi yöntemlerle cezalandırılmakta veya cezalandırılmasa bile toplumun üst kademelerine hareket imkânı değişmeyi kabul edenlere tanınmakta; kabul etmeyenler sistem dışında tutulmaktadır. Fransız, Rus ve Çin devrimlerinden sonra yeni toplumsal düzeni kabul etmeyen yüzbinlerce insanın çeşitli şekillerde cezalandırılması; İtalya'da faşist, Almanya'da nasyonal sosyalist (Nazi) yönetimlerin rejim aleyhtarlarına karşı takip ettikleri cezalandırma politikası bunun örneklerindendir. Vietnam ve Kamboçya'daki olayların görüntüleri daha uzun yıllar unutulmayacaktır. Bu vahşet örneklerinin yanı sıra, Atatürk devrimleri de -fazla cezalandırma unsuru olmamasına rağmen- gene de zorlayıcılık vasfı bulunan devrim hareketleridir; medenî hukukta, yazıda, şapka devriminde bu, açıkça görünür.

Günümüzde sınırlı gelişmenin, toplumsal değişimin belli bir plan dahilinde yürütülmesi çalışmaları biraz daha yıllık ve on yıllık planlar toplumsal hayatın hangi alanında ne gibi değişiklikler yapılacağını göstermektedir.

Günümüzün demokratik ortamında, sosyal hayatın her alanındaki değişimleri bir takım devrimler ve zorlamalarla yapma imkânı kalmamıştır. Hele demokrasinin iyice yerleştiği açık, sanayileşmiş toplumlar da kültürel ve sosyal değişimleri zorla yapmanın imkânı kalmamıştır. Hatta devlet yönetimleri sosyal değişimleri geriden takip eder, onlara uyar bir hale gelmişlerdir. Kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve güçlenmesi de -gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde bile- serbest toplumsal değişimler sağlamaktadır. Yabancı eserler, radyo ve TV yayınları, yerli yayın

organlarındaki yabancı programlar ve iktibaslar; insanlara, hazır çözümler vermektedir.

Toplumsal yapı, toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenir. Mevcut yapı ve kültür, o toplumun yaşadığı eski ortamın, olayların ve ihtiyaçların ortaya çıkardığı bir kalıptır. Yeni durumlar ve ihtiyaçlar ise yeni yapılar, yeni davranış kalıpları gerektirir; bu durumları daha önce geçirmiş Batı toplumlarının bulduğu çözüm örnekleri geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere sunulmakta ve çoğunlukla da aynen benimsenmektedir. İnsanlar, yeni şeyler yaratmadan çok, kendilerine sunulan örnekleri benimsemektedir. Şu anda sosyal değişme genellikle serbest olarak cereyan etmekte; hatta başta devletler olmak üzere çeşitli sosyal kurumlar bu değişmeyi kontrol altına almaya, millî ve orjinal niteliğini korumaya, hatta bu arada sık sık gelişme ve değişmelere karşı çıkmaya çalışmaktadırlar. Buna rağmen toplumsal gelişme veda değişme zamana ve toplumlara göre bazı değişiklikler göstermekle beraber devam edip gitmektedir.

12.2. Toplumsal değişme teorileri

Tarihte ve bugün toplumsal değişimin nasıl olduğu, nereye doğru gittiği hususunda değişik teoriler vardır.

Bunlardan, 19. yüzyılın genel havasına uygun olarak ileri sürülen önu açık evrimsel teorilere göre toplumsal değişme; ilkelikten, vahşilikten medeniliğe doğru düz bir çizgi üzerinde gelişmekte ve devam etmektedir. Meselâ, A. Comte'un teolojik, metafizik ve pozitif aşamaları, zihniyet açısından insan toplumlarının nasıl geliştiğini ifade etmeye çalışmaktadır. L.H.Morgan'ın insan toplumlarını vahşi, barbar ve uygar olarak sınıflanması ve her toplumla birlikte insanlığın da genel olarak bu safhalardan geçtiğini ileri sürmesi, gene düz çizgide evrimsel bir teoridir.

İbn Haldun'un tarih ve toplum felsefesi, genellikle toplumu ve toplumsal kurumları canlı kabul etmesi bakımından ilginçtir. Toplamlar kurulur, kurulu düzen gelenekselleşerek bir süre böyle devam ettirilir ve sonra geleneksel yapı çevre değişmelerine, çağdaş gelişmelere ayak uyduramadığı faktörlere göre değişebilir, ama genellikle her toplum eninde sonunda bu kurala uyar.

19. yüzyıl düşünürlerinden H. Spencer de, *İbn Haldun* gibi toplumu bir canlı birim kabul eder. Aynı canlılar dünyasındaki evrim gibi toplumsal hayatta da homojenlikten heterojenliğe, basitten karmaşığa doğru bir evrim vardır. Toplamlar büyüdükçe ve geliştikçe, bazı görevleri üstlenen kurumlar farklılaşır ve bütünleşir; bütün kısımlar birbirlerine ihtiyaç askerî toplumlardan, gönüllü işbirliğine dayalı demokratik sanayi toplumlarına doğru gelişmektedirler.

Toplumsal değişmelerin zaman ve yer bakımından sınırları, hızları gibi hususlarda da değişik görüşler vardır. *W.E. Moore*, toplumsal değişmeyi birbirini izleyen ve giderek genişleyen halkalar biçiminde, bütün çevre toplumları ve giderek dünyayı da içine alan bir olaylar zinciri olarak yorumluyor. Buna karşı *R.Nisbet*, toplumsal değişmenin sürekli ve evrensel olmadığını, bazı yerlerde hızlı bir toplumsal gelişme ve değişme olurken bazı yerlerde yüzyıllar boyunca toplumsal yapının ve toplumsal kurumların değişmeden devam ettiğini belirtmektedir. Her toplumun kendine has bir değişim ve gelişim çizgisi vardır. Ayrıca bütün insanlığın da genel bir gelişim ve değişim yasası vardır. Ancak bütün insan toplumları tek bir çizgide, aynı hızla, aynı zamanda değil; ayrı ayrı zamanlarda, ayrı ayrı hızlarda ve ayrı ayrı yönlerde evrimleşirler. Kültür farklılıkları, dünya üzerinde çin, Türk, İran, Aztek, İnka, Batı vs. gibi ayrı kültür ve medeniyet çevrelerinin bulunmuş olması bunun delilidir.

Her toplumun içinde bir gerilim, bir iç-dinamizm vardır; toplumsal değişmenin itici gücü genellikle bu gerilimlerdir. Gerilimi olmayan bir toplum iç-dinamizmden yoksun, duraklama devrini yaşayan, hayatıyeti fazla olmayan toplumlardır. Gerilimlerin giderilmesi için toplumsal değişikler yapılır; değişme bazen gerilimi azaltır, bazen yeni gerilimler ortaya çıkarır.

Toplumsal değişmede bir başka teori, genellikle *P.Sorokin*'in temsil ettiği yükselmeli ve düşmeli toplumsal değişme teorisidir. Tek yönlü ve hep ileriye doğru giden değişme teorilerine karşı *Sorokin*, inişli-çıkışlı bir toplumsal değişimden bahsetmektedir. Tarihte hiç bir toplumun, devletin ve sistemin gelişmesi hep yükselme şeklinde olmaz. Her toplumsal yapı, belli bir aşamadan sonra düşmeye, bozulup dağılmaya başlar. *A.Toynbee* ve *O. Spengler*'in tarihi yorumlama tarzları, tarihi bir kültürler ve toplumsal sistemler mezarlığı olarak görmeleri de bu görüşü desteklemektedir.

Kral Marx'ın temsil ettiği diyalektik materyalist görüş, toplumsal değişmeyi sınıflar arası çatışmaların yönettiğini iddia eder. Sınıflar arası çatışmalar yeni sonuçlar (sentezler) doğurur, bunların çatışması yeni dengelerin, çözüm yollarının aranmasına neden olur. *Marx*'ın bu varsayımı, bugünkü "sosyalist" toplumlar için de geçerlidir. Tarihteki ve bugünkü toplumsal değişmelerin ana dinamiği, sistemdeki çelişkiler ve sınıflar arası çıkar çatışmalarıdır; değişmelerin en son amacı da "sınıfsız" bir toplum yapısını kurabilmektir.

Amerikan sosyologlarından *T. Parsons*, toplumların evriminin zaman içinde ortaya çıkan yeni amaçlara ulaşmak için meydana gelen fonksiyon değişmelerinde yattığını belirtiyor. Ortaya çıkan yeni durumları ya eski kurumlar üstlenerek çözecek ya da bu işleri yapacak yeni kurumlar ortaya çıkacaktır; ama her halükârda eski ve yeni toplumsal yapılar arasında bir denge kurulacaktır. *R. Merton* da

toplumsal değişmeyi, toplumun kendi iç gerilimlerinin ve iç işleyişinin bir sonucu olarak görmektedir.

Toplumsal değişmeyi bazı güçlü şahsiyetlerin çabalarına ve önderliklerine bağlayan düşünürler de vardır. Oluşum esnasında toplum yapısı insan kişiliğini etkiler, ama güçlü kişilikler -oluşumlarını tamamladıktan sonra- toplumsal ve kültürel sistemlere yön verebilirler. Ayrıca önder kişilerin dışında, toplumların insan şahsiyetine ve girişimciliğine verdiği değer de toplumsal değişmeleri etkilemektedir. Batı toplumları yüzyıllardan beri bireysel girişimleri destekleyen bir eğitim sistemini işletmeye çalışıyorlar. Batı liberalizmini ölkemiz için bir kurtuluş çaresi olarak öneren *Prens M. Sabahattin Bey* de bireysel girişime (ferdî teşebbüs) önem veren bir eğitim ve toplum düzeni kurmamız gerektiğini belirtiyordu.

12.3. Türk toplumunun "Batılılaşma" çabaları ve "modern insan"

Türk toplumu 18. yüzyıldan beri sürekli "Batılılaşma" çabaları içinde bulunmakta, ama bugün bile hâlâ sağlam bir metota sahip olamamış ve "model" arayışlarını sürdürmektedir.

Türkiye, Avrupa'da doğan yeni uygarlığın daha başından itibaren farkında olmuştur; ancak başlangıçta Avrupa'dan daha üstün ve onlara karşı mücadele eden bir devlet olması, din farklılığı dolayısıyla müslüman din adamlarının bunları "gâvur icadı" olarak nitelmesi ve Halife olmasına rağmen din konusunda bilgisiz olan padişahların bunları aynen kabul etmesi; Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde Batılılaşmasını engellemiştir.

Osmanlı ordularının Batı ordularına karşı yenilgisi, aslında, Batı uygarlığının Osmanlı-Türk uygarlığını geçtiğinin bir delili idi; ama bunun çaresi uzun zaman disiplinsizlikte ve eski kurumların bozulmuş olmasında zannedilmiştir. Bunun için eski kurumlar yeniden canlandırılmaya ve ölkede her yönden bir disiplin kurulmaya çalışılmıştır. Bundan başarılı sonuç alınmayınca eski kurumların bırakılarak yeni kurumların kurulmasına geçildi. Ancak biz, "tepeden inme" bazı tedbirlerle pratik çözümler peşinde koşarken, 18. yüzyılda Batı uygarlığı bir taraftan Kuzey Amerika'da, bir taraftan Rusya'da esaslı tedbirlerle yerleştirilmeye ve yayılmaya başlamıştı.

Batı medeniyeti, toplum yapısının temelinde ve ekonomik yapıda meydana gelen bir gelişme idi; Osmanlı yöneticileri ise Batılılaşmayı padişah fermanları ile oluverecek kolay bir şey zannediyorlardı. Gerçi 3. *Selim* ve *Sultan Abdülmecit* zamanında özel ve devletçi bazı sanayileşme girişimlerinde bulunuldu; ancak bu ekonomik yapıyı yaşatacak bir zihniyet yoktu ve girişimler başarılı sonuçlar vermedi.

Türkiye'nin Batıya yakınlığı, Batılılaşma hareketlerinde aslında bir avantaj olacağı yerde bir dezavantaj olmuş; Türkiye'nin uygulayacağı modernleşme programları Rusya ve Batı (Avrupa) ülkeleri tarafından sürekli olarak bozulmuştur. Ne zaman bir ıslahat hareketine girilse, devlet kendini bir savaşın ortasında bulmuştur. Bütün bunlara rağmen Batılılaşma hareketleri devam etmiş; özellikle askerî okul sisteminde yapılan yeni düzenlemeler Batı örneğinde modern bir Türk ordusunun kurulmasını sağlamış; bu ordunun mensupları tamamen modern bir zihniyetle yeni devletin temellerini atarak Türk toplumunun modernleşmesindeki örgütsel engelleri ortadan kaldırmışlardır.

Ancak buna rağmen Rus ve Japon örneklerinde gördüğümüz gibi başarılı bir modernleşme sağlanamamıştır. Türkiye Batılılaşma işinde bir şeylerin ters gittiğinin ta baştan beri farkında olmuştur. Başarısızlığımız, pek çok düşünürümüz tarafından taklitçiliğe dayandırılmış; buna karşı kendi toplumumuzla Batı sistemini senteze geçirmemiz istenmiştir. Z. Gökalp bu sentezi *Türkleşmek İslâmlaşmak - Çağdaşlaşmak* olarak formüle ederken H.E. Adivar Doğu - Batı Sentezi, İ.H. Baltacıoğlu, Türke Doğru - Batıya Doğru şekillerinde ifade etmiştir. Son yıllarda bazı düşünürlerimiz Osmanlı başarısının temelinde Anadolu'daki halkı Türk-İslâm sentezi içinde birleştirmenin yattığına dikkati çekerek, modern bir Türk toplumunun Orta Asya Türk, eski Anadolu uygarlıkları, Selçuklu ve Osmanlı kültürlerine dayanması gerektiğini belirtmişlerdir.

Atatürk devrimleri ve yeni Türkiye'nin siyasal yapısı Batılılaşma hareketimize bir taraftan yeni bir model verirken bir taraftan da bu husustaki bütün kapıları açmıştır. Cumhuriyet gibi bir yönetimin sağladığı demokratik-laik ortam içinde, millî benliğimizi kaybetmeden Batı uygarlığına girip orada etkin bir rol oynamamız mümkündür. Sonradan bu uygarlık prensiplerini kabul etmiş olan A.B.D., Rusya ve Japonya; Batılılaşma işinin farklı kültür ve toplum yapıları içinde de başarılabileceğini göstermişlerdir. Ancak Batılılaşma işinde, Batının ekonomik modelini benimsemiş olmamıza rağmen, hâlâ bazı hatalar yapmaktayız.

Mümtaz Turhan, Batının sosyal sistem ve kurumlarını aynen benimseyerek aktarmanın modernleşmemizi sağlayamayacağını, hatta tamamen ters etkiler yaparak sosyal, kültürel ve ahlâki çöküntü ortaya çıkaracağını belirtiyordu. Onun yerine insanlarımızı Batının bilim zihniyetine göre yetiştirmeliydik. İnsanlarımızın bilgi ve görgüsünü artırmadan, düşünüş ve yaşayış tarzını değiştirmeden kalkınma, sanayileşme ve Batılılaşmamız mümkün değildi.

Batılılar ticaret, sanayi ve bürokrasi ile yeni bir düzen kurmuşlardır. Ticaret ve sanayi için gerekli olan sermaye birikiminin

yanında, sağlıklı bir toplum olunabilmesi için, tarım alanında da teknolojik devrim yapmak gerekir.

Batılılaşma yakın tarihte ve bugün, gelişmekte olan pek çok ülkenin toplumsal değişim modeli olmuştur. Batılılaşma bugün "Batı" sözcüğünün arkasında toplumsal, ekonomik ve siyasal modernleşme, sistem değiştirme demektir. Batılılaşma, 20. yüzyıl başlarından beri çağdaşlaşmadır. Bugün dünyadaki çağdaşlaşma çabaları, çeşitli modeller içinde izah edilmeye çalışılıyor. Japonya "Batılılaşmadan çağdaşlaşan", kolonilikten bağımsızlık kazanan pek çok geri kalmış ülke "çağdaşlaşmadan Batılılaşan" ülkeler olarak niteleniyor; Türkiye'nin ise "Batılılaşarak çağdaşlaşmaya" çalıştığı, bu yüzden de -en zor yolu seçtiği için- birçok sorun ve engelle karşılaştığına işaret ediliyor.

Çağdaşlaşma ve modernleşme bugün Batı modelinden soyutlanmaya; bir insan zihniyeti, bir sosyo-ekonomik kalkınma, bir bürokratik düzen, bilinçli bir açık toplum kurma çabaları haline gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin çağdaşlaşma çabalarının halkla bütünleşerek yapılmamasında ve engellerle karşılaşmasına, modernleşmenin Batı ülkelerinde soyutlanmaması, mücadele edilen "düşman" ve hristiyan devletlerin bir modeli, sistemi olarak sunulması hatası da vardır, sanıyoruz.

Çağdaşlaşma, bireysel ve toplumsal değişme demektir; akılcı ve pozitivist bir ruhun bütün insanlarda yerleştirilmesi; toplumda yaşayan bütün modern insanların o toplumun kültürel, ekonomik ve politik sistemlerine katılması demektir. Çağdaşlaşma, teknoloji alanında, tarım ve sanayi alanında kalkınma; nüfus hareketliliği ve şehirleşme demektir. Çağdaşlaşma, işbölümünün artması, bütün sosyo-ekonomik statülerin öğrenim ve çalışma ile kazanılması, iktidarın bir düzen içinde bürokratik sisteme dağıtılması, birbirlerinin haklarını sayan eşit insanların bulunması demektir.

Çağdaşlaşma, modern insan yetiştirme demektir. Modern insan, zamana önem veren, gelecek boyutu ağırlık kazanmak üzere üç zaman boyutu içinde yaşayan, kendi kendini kontrol eden, devletini ve milletini seven, bilime inanan, insanlara güvenen, yeni deneyimlere açık, yurtsever insandır. Modern insan demokratiktir; görüşlerini tartışma ve ikna yolu ile açıklar, planlı hareket eder.. Çağdaş insan günlük hayattaki canlıları ve eşyaları kutsallaştırmaz, çünkü düşüncesini rasyonelleştirmiştir. Çağdaş insan bürokratik düzeni bilir, bu alandaki örgütlere uyar, bunları basitleştirmeye ve mükemmelleştirmeye çalışır.

12.4. Eğitim ve toplumsal değişme

Eğitimin toplumsal değişmedeki gücünün ne olduğu çoktan beri tartışılmaktadır. Yani eğitim toplumsal değişmeyi sağlayan vasıtalardan biri midir, yoksa sadece genel toplumsal değişmeye ayak uyduran toplumsal kurumlardan biri midir?

Klâsik olarak eğitimin iki fonksiyonundan bahsedilmektedir; eğitim hem toplumun kültürel değerlerini hiç bozmadan genç kuşaklara benimsetecek, böylece toplumun bozulmadan sürekliliğini sağlayacak; hem de toplumun geleceğini güven altına almak için eleştirici, yaratıcı, yeni keşif ve buluşlar yapmaya, toplumsal değişmeyi sağlamaya çalışan kuşaklar yetiştirecektir.

Eğitimin bu iki fonksiyonu, sanayileşmenin başlamasından sonraki yüzyıllarca çatışma durumuna gelmiş; eğitim kurumları ve programları birbirine zıt gibi gözüken iki görevi yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle hangi toplumsal unsurların korunarak ve belki de geliştirilerek gelecek kuşaklara aktarılacağı, hangilerinin değiştirilip unutturulacağı önemli bir sosyal politika sorunu olmuştur. Bunun yanı sıra sosyal politikacılar toplumların gelecekteki kısa ve uzun vadeli amaçlarını da tespit etmeli, okul organizasyonunu ve programlarını bu yönde düzenlemelidir.

Toplumsal değişmeyi sağlayan faktörler nelerdir? *L. White* bunu teknoloji, *K. Marx* ekonomi, *M. Weber* de ideoloji ve inanç sistemi olarak değerlendiriyor.

Bir toplumsal kurum olarak okul ve eğitimin genel toplumsal yapıyı şekillendirme ve değiştirme gücü yok mudur? Elbette vardır! Okullarda verilen pratik bilgiler ve davranış şekilleri, bir ülke insanlarını belirli idealler etrafında toplanmaya ve millî birliği sağlamaya çalışmaktadır. A.B.D.'nde çok karışık ırk ve milletlerden gelen insanların Amerikanlaştırılması; S.S.C.B.'nde Sovyetleştirilmesi; çeşitli Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan önce halkın belirli ideolojiler etrafında toplanması; Çin'de, Küba'da, Vietnam'da komünist devrimlerden sonra halkın yeni devrim yönünde yetiştirilmesi için geniş eğitim kampanyalarının açılması buna çeşitli örnekler olarak verilebilir. Eğitimin, bu doğrudan değiştirme ve şekillendirme gücünün yanı sıra toplumsal değişmeyi hemen desteklemesi, belirli yönlerde toplumsal değişmeyi etkileme ve kontrol altında tutma gücü de vardır.

Ekonomik gelişmenin ihtiyaç duyduğu ve ilerdeki 5-10 yılda ihtiyaç duyacağı teknik elemanları, devlet ve özel işletmeler bürokrasinin ihtiyaç duyacağı memurları okullar yetiştirmektedir. Bazen okulların yetiştirdikleri ile sanayün ve bürokrasinin istediği elemanlar tam uyuşmuyor; bu, kişileri işbaşında yetiştiren meslek kursları ile giderilmeye çalışıyor, ama her türlü yetişmiş insan gücünün temel bilgilerini uzun yıllar alan okul kademeleri veriyor.

Okullar, toplumun meslek yapısını doğrudan belirliyor, hatta meslek farklılaşması sınaî gelişim ile birlikte gidiyor ve okul sistemlerini etkiliyor. Okul, toplumsal değişimin gerektirdiği yeni meslek sistemine hemen uyum yapmakta, o meslek alanındaki bilgileri toplayıp sistemleştirerek öğrencilere vermekte; bu şekilde toplumsal değişimi desteklemekte ve hızlandırmaktadır. Eğitim-öğretim kurumlarının desteklemediği hiç bir toplumsal değişme başarıya ulaşamaz.

Ancak eğitimin de toplumları yöneten iktidarlar tarafından belirlendiği açıktır. Okulların iç ve dış kuruluş sistemleri, ders programındaki derslerin isimleri ve muhtevaları, öğretmenlerin ve yöneticilerin yetiştirilmesi merkezî hük-metler tarafından yapılmaktadır. Bu şekilde, eğitim toplumsal değişmeyi takip etmektedir.

Eğitim toplumsal değişmeyi başlatmıyor; toplumsal değişme bazı üstün insanlar tarafından başlatılır. Ancak başlamış olan bir toplumsal değişmeyi yayan, hızlandıran ve güçlendiren eğitim-öğretim çalışmalarıdır. Ayrıca eğitim, çeşitli sosyal değişmelerin temellerini de hazırlayabilir. Bir taraftan pozitif toplum değerlerini yerleştirirken bir yandan eleştirici ve hür düşüncenin temellerinin atılması, gelecekteki kültürel değişmelerin kabulünü ve yönlendirilmesini sağlayacaktır.

A.F.C. Wallace'a eğitim, farklı toplum tiplerine göre farklı fonksiyonlar üstlenir; d e v r i m c i toplumlarda kültürel değişim ve yeni bir ideoloji ahlâkı kazandırma; t u t u c u toplumlarda liberal-entellektüel bir öğretim vermekte; r e a k s i y o n e r toplumlarda ise geçmiş toplum düzenlerini ve ahlâk sistemlerini aynen devam ettirme eğiliminde bulunmaktadır.

W.L. Warner'a göre eğitim, ilerdeki toplumsal ve kültürel yapıya yeni insan yetiştirme görevini üzerine almalıdır; eğitim, ancak mevcut toplum yapısına göre düzenlenirse başarılı olabilir. *H.A. Toffler'a* göre de eğitim geleceğe yönelmelidir; insan için sadece geçmiş ve şimdiki zamanı anlamak kâfi değildir; geçmiş geride kalmıştır ve şimdiki zamanda da yaşadığımız her an geçmişe akıp gitmektedir. Gençler sosyal değişimin yönünü ve hızını iyi öğrenmeli, geleceğe yönelik planlar geliştirmelidir.

Okullar, öğrencilere şu üç şeyi öğretmelidirler:

- * S e ç m e: Kişi, gelecek toplumların karmaşıklığı ve imkân genişliği içinde kendi yolunu, yapacağı seçim ve tercihlerle çizecektir.

- * İlişki k u r m a: Yaşama hızı arttıkça ve karşılaştıkça insan toplumları büyümektedir. Ancak insanlar arasındaki iletişim bağlarını kurmak ve bu hususta teknikler geliştirmek de eğitimin görevidir.
- * Ö ğ r e n m e: Gelecek için, bilgi vermekten çok bilginin kullanılmasını öğretmek önemlidir. Artık insan hafızası bilgi depolama merkezi olmaktan çıkacak, elinin altında bilgiyi depolanmış bulacaktır. Geleceğin aydın insanı çok bilen değil, bilgileri en iyi kullananıdır. "Yarının câhili, okuma-yazma bilmeyen değil, nasıl öğrenmesi gerektiğini öğrenemeyen kişi olacaktır."

???

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. *Max Scheler'de Kişilik Problemi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay. 1982
- Akdağ, M. *Celâli İsyanları*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1963
- Akkutay, Ü. *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi yay. 1984
- Akyüz, Y. *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*. Ankara, 1978
- Anar, S. Eğitim Sosyolojisindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi. *Çağdaş Eğitim*. 70, 1982. 21-25.
- Armstrong, D.G./Henson, K.T./Savage, T.V. *Education. An Introduction*. New York: MacMillan Publ. 1981
- Aytaç, K. *Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması*. Ankara: Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. 1985. (Bu eserin *İngiltere, İsveç, Fransa ve Federal Almanya'da Okul Reformları ve Okul Kuruluş sistemlerinde Demokratlaşma Temayülleri (Mukayeseli Bir Eğitim Araştırması)* adlı 1. ve 2. baskılarından yararlanıldı.)
- Aytaç, K. *Avrupa Eğitim Tarihi (Antik çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1972
- Aytaç, K. *Çağdaş Eğitim Akımları*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1976
- Aytaç, K. *Politeknik Eğitim Reformları*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1971
- Aytaç, K. *Federal Almanya'da Okul Sistemi*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1979
- Aytaç, K. Endüstriyel Toplum Düzeninde Meslek Seçiminin Psiko-pedagojik temelleri. *Araştırma*. 1, 1963. 229-236
- Aziz, A. *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*. Ankara: Basın-Yayın Yüksekokulu yay. 1982
- Başaran, F. *Psiko-sosyal Gelişim*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1976
- Berkowitz, L. *Grundriss der Sozialpsychologie*. München: Juventa Verlag 1976
- Berktin, C.T. *Eğitim Teşkilâtı ve Felsefesiyle Amerika*. Ankara: Ajans-Türk Mat. 1961
- Bernstein, B. *Studien zur sprachlichen Sozialisation*. Düsseldorf: Schwann, 1974. 3.baskı
- Bloom, B.J. *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*. Ankara: Millî Eğitim yay. 1979
- Bottomore, T.B. *Toplum Bilim - Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz*. İstanbul: Beta yay. 1984. 2.baskı
- Boulding, K. *Yirminci Asrın Mânâsı*. İstanbul: Kalem yay. 1980

- Brezinka, W. *Erziehung und Kulturrevolution. Die Pädagogik der Neuen Linken*. München: E. Reinhardt Verlag 1974
- Broom, L./v.b. *The Inheritance of Inequality*. London: Routledge & Kegan Paul, 1980
- Bronfenbrenner, U. *Ökologische Sozialisationsforschung*. Stuttgart: Klett, 1974
- Bunk, G.P. *Einführung in die Arbeits-, Berufs- und Wirtschaftspädagogik*. Heidelberg: Quelle and Meyer 1982
- Bursalıoğlu, Z. *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1972
- Bühl, W.L. *Struktur und Dynamik des menschlichen Sozialverhaltens*. Tübingen: Ö.C.B. Mohr, 1982
- Bühl, W.L. *Schule und gesellschaftlicher Wandel*. Stuttgart: E. Klett Verlag 1968
- Bühlow, G./Hopf, W./Nagel, K./v.b. *Gesamtschule zwischen Schulversuch und Strukturreform*. Weinheim/Basel: Beltz, 1972
- Cangızbay, K. *Gurwitch Sosyolojisi*. İstanbul: Değişim yay, 1985
- Chesler, M.A./Cave, W.M. *A Sociology of Education*. New York: Macmillan, 1981
- Cicioğlu, H. *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişim)*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1983
- Clässens, D. *Familie und Wertsystem. Eine Studie zur "zweiten sozio-kulturellen Geburt" des Menschen*. Berlin: Duncker and Humboldt, 1972
- Corell, W. *Unterrichtsdifferenzierung und Schulorganisation*. Hannover: H. Schroedel Verlag 1969
- Cosin, B.R./Dale, I.R./v.b. *School and Society. A Sociological Reader*. London: Routledge and Kegan Paul 1977
- Çağatay, T. *Günün Sosyolojisine Giriş*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay.1968. 2.baskı
- Çağatay, T. İçtimâi Nizam, Kadın, Cemiyet. *Araştırma*. 7,1969. 247-304.
- Çağatay, T. İş Otomatlaşmasının İktisadi ve İçtimai Sonuçları Etrafında. *Araştırma*. 1,1963. S.123-134.
- Demaine, J. *Contemporary Theories in the Sociology of Education*. London: Macmillan Press 1981
- Doğan, H. *Teknoloji Eğitimi*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1983
- Doğan, H. *Ülkemizde Endüstrileşme ve Teknik Eğitim*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay.1977
- Durkheim, E. *Terbiye ve Sosyoloji*. İstanbul, 1950
- Ege, N.N. *Prens Sabahattin - Hayatı ve İlmi Müdafaaları*. İstanbul: Güneş Mat. 1977
- Ekşi, A. *Gençlerimiz ve Sorunları*. İstanbul: İ.Ü.Medikososyal Merkezi yay. 1982
- Elburz, L. *Karl Mannheim ve Planlı Değişme*. Ankara: DPT yay. 1982
- Enginün, İ. *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1978

- Ergin, O. *İstanbul Mektepleri, İlim, Terbiye ve san'at Müesseseleri - dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*. (5 cilt). İstanbul: Eser Mat. 1977. 2.baskı
- Ergün, M. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1982
- Erikson, E. H. *İnsanın Sekiz Çağı*. Ankara: Birey ve Toplum yay. 1969
- Ertürk, S. *Diktacı Tutum ve Demokrasi*. Ankara: Yelkentepe yay. 1969
- Eserpek, A. *Sosyoloji*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1981
- Fend, H. *Sozialisierung und Erziehung*. Weinheim/Basel: Beltz, 1969
- Fend, H. *Sozialisation durch Literatur. Soziologie der Schule IV*. Weinheim/Basel: Beltz, 1979
- Fend, H. *Gesellschaftliche Bedingungen schulischer Sozialisation. Soziologie der Schule I*. Weinheim/Basel: Beltz, 1979
- Fend, H. *Schulklima: Soziale Einflussprozesse in der Schule. Soziologie der Schule III*. Weinheim/Basel: Beltz, 1977
- Floud, J. Eğitim ve Endüstriyel Toplum. TOPÇUOĞLU, H./v.b. *Eğitim Sosyolojisi (Kaynak Metinler)*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1971. 5.205-209.
- Floud, J. Die Schule als selective Institution. Heintz, P. — (yay) *Soziologie der Schule*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1971. 5.40-51
- Freyer, H. *İndüstri Çağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1954
- Freyer, H. *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1977
- Freyer, H. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. 1967
- Freud, S. *Totem ve Tabu*. İstanbul: Millî Eğitim yay. 1971
- Fuchs, W./Klima, R./v.b. *Lexikon zur Soziologie*. Braunschweig: Westdeutscher Verlag 1978
- Gehlen, N./Wolfgang, K.R./Schmitt, G. Schulische und ausserschulische Sozialisation ausländischer Arbeiterkinder. *Zeitschrift für Pädagogik*. 6, 1981. 5.941-954.
- Gerstenmaier, J./Hamburger, F. *Erziehungssoziologie*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag 1978
- Gerstenmaier, J./Hamburger, F. Bildungswünsche ausländischer Arbeiterkinder. *Soziale Welt*. 25, 1974. S.178-293.
- Goode, W.J. *Die Struktur der Familie*. Köln: Westdeutscher Verlag 1966. 2. baskı
- Goode, W.S./H, P.K. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metotları*. Ankara: S.S.Y.B. Sosyal Hizmetler Müdürlüğü yay. 1964
- Goslin, D.A. *Handbook of Socialization Theory and Research*. Chicago: Rand McNally, 1971
- Gökalp, Z. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Millî Eğitim yay. 1000 Temel Eser, 1970
- Göze, A. *Siyasal Düşünce Tarihi*. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi yay. 1982

- Grell, J. *Techniken des Lehrerverhaltens*. Weinheim/Basel: Beltz, 1983. 11. baskı
- Gröschell, H. *Die Bedeutung der Lehrerpersönlichkeit für Erziehung und Unterricht*. München: Ehrenwirth, 1980
- Gumperz, J.J. *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press 1982
- Güler, Ş. *Çağdaş Sanayide İşçi İşveren İlişkilerinin Sosyolojik Anlamı*. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1979
- Güler, Ş. Türkiye'de Pamuklu Küçük Dokumacılar Üzerine Yapılan Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları. *Araştırma*. 9, 1973. 5.127,-159.
- Güler, Ş. Sanayileşmeyi Etkileyen Bazı Nedenler ve Etkileri. *Araştırma*. 11, 1979. S.131-142.
- Güvenç, B. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi 1979. 6.baskı
- Güvenç, B. *Kültür Kavramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay. 1970
- Güvenç, B. *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay. 1976
- Hartfiel, G./Hillmann, K.-H. *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart: A. Kröner, 1982. 3.baskı
- Heinz, S. Ausländische Jugendliche zwischen Schule und Beruf. *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt und Berufsforschung* 14, 1981. S. 1-10
- Henecka, H.P. *Grundkurs Erziehungssoziologie*. Breisgau: Herderbücherei, 1980
- Heper, M. *Modernleşme ve Bürokrasi - Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara:Sosyal Bilimler Derneği yay. 1973
- Hesapçıoğlu, M. *Türkiye'de İnsan Gücü ve Eğitim Planlaması*. Ankara: Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. 1984
- Gierdies, H. *Erziehungsinstitutionen. Eine Einführung. Pädagogik* 3. Donauwörth: L. Auer, 1983. 3. baskı
- Hofstätter, P.R. *Einführung in die Sozialpsychologie*. Stuttgart: A. Kröner Verlag 1973
- Hurrelmann, K. *Erziehungssystem und Gesellschaft*. Reinbeck: Rowohlt 1975
- Hurrelmann, K. *Unterrichtsorganisationen und schulische Sozialisation*. Weinheim/Basel: Beltz, 1971. 3.baskı
- İnan, R. *Orta Avrupa'da Gelişmenin ve Demokrasinin Temeli: Eğitim*. Ankara: Türkiye İş Bankası yay. 1971
- Inkeles, A. Society, Social Structure and Child Socialization. Clausen, J.A.(yay.) *Socialization and Society*. Boston: Little Brown & Com., 1968. 5.73-129.
- Kağıtçıbaşı, Ç. *İnsan ve İnsanlar - Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Beta yay. 1983
- Kanad, H.F. *Pedagoji Tarihi I*. İstanbul: Millî Eğitim yay. 1963
- Karal, E.Z. *Osmanlı Tarihi VII (Islahat Fermanı Devri)*. Ankara: Türk Tarih kurumu yay.1977. 2.baskı
- Kaya, Y.K. *İnsan Yetiştirme Düzenimiz. Politika/Eğitim/ Kalkınma*.

- Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay. 1974
- Keilhacker, M. *Erziehung und Bildung in der Industriegesellschaft*. Stuttgart: W.Kohlhammer, 1967
- Kessler, G. *İçtimai Siyaset*. İstanbul: Gençlik Kit., 1945
- Klafki, W./Rücreim, G.M./v.b. *Erziehungswissenschaft I.Eine Einführung*. Weinheim: Ficher Taschenbuch Verlag 1981
- Knoll, J.H. *Aufbau und Struktur des deutschen Bildungswesens*. Bad Godesberg: Internationen 1967
- Koçer, H.A. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Millî Eğitim bas. 1970
- Koçer, H.A. *Eğitim Tarihi (İlk çağ)*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1971
- Kongar, E. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. Ankara: Bilgi yay. 1979
- Kösemihal, N.Ş. *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi, 1968
- Kösemihal, N.Ş. *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi, 1971
- Köymen, N. *Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Millî Eğitim bas. 1953
- Krech, D./Crutchfield, R.S. *Sosyal Psikoloji - Teori ve Problemler*. İstanbul: Ötüken yay. 1980
- Kuran, A.B. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: çeltüt Matb. 1959
- Kurtkan, A. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İktisat Fakültesi yay. 1974
- Kurtkan, A. *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları*. İstanbul: İktisat Fakültesi yay. 1972
- Lauwerys, J./Varış, F./Neff, K. *Mukayeseli Eğitim*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay.1979
- Lantermann, E.D. *Interaktionen. Person, Situation und Handlung*. München: Urban und Scharzenberg, 1980
- Lenski, G./Lenski, J. *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*. New York, McGraw Hill, 1982. 4. baskı
- Leslie, G.R./Larson, R.F./v.b. *Introductory Sociology. Order and Change in Society*. Oxford: Oxford University Press 1980. 3.baskı
- Lipsmaier, A. *Didaktik der Berufsbildung*. München: Juventa Verlag 1978
- Loduchowski, H. *Pädagogik aus Amerika. Analyse der "Progressive Education"*. Freiburg/Basel/Wien: Herderbücherei 1961
- Lützens, C. Die Schule als Mittelklassen - Institution. Heintz, P.(yay.) *Soziologie der Schule*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971. S.22-39
- Maciver, R.M./Page, C.H. *Cemiyet I*. İstanbul: Milli Eğitim yay. 1969
- Meyer, E./Drefenstedt, E./v.b. *Individualisierung und Sozialisierung im Unterricht. Probleme des Einzelund Gruppenlernen*. Stuttgart: E. Klett, 1969
- Mihçioğlu, C. *Üniversiteye Girişin Yeniden Düzenlenmesi. Bugünkü Durum ve Öneriler*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1974
- Mihçioğlu, C. *Üniversiteyi Giriş ve Liselerimiz*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. 1971
- Mitchell, G.D.(yay.) *A New Dictionary of Sociology*. London:

- Routledge & Kegan paul, 1977. 5. baskı
- Morrish, I. *The Sociology of Education*. London, 1978. 2. baskı
- Musgrave, P.M. *The Sociology of Education*. London: Methuen 1979. 2.baskı
- Musgrove, F. P.M. *The Family, Education and Society*. London: Routledge & Kegan Paul, 1979. 6.baskı
- Nef, U.J. *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*. Ankara: Millî Eğitim yay. 1971
- Nirun, N. *Sosyoloji*. Ankara: Yaykur yay. 1977
- Nirun, N. *Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*. Ankara: D.T.C. Fakültesi yay. 1969
- O'Hear, A. *Education, Society and Human Nature*. London: Routledge & Kegan Paul, 1981
- Onay, P. *Türkiye'nin Kalkınmasında Kadının Yeri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası yay. t.y.
- Oskay, Ü. *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi yay.1971
- Ottoway, A.K.C. *Education and Society. An Introduction to the Sociology of Education*. London: Routledge & Kegan Paul, 1962
- Özguven, E. *Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Zihinsel Olmayan Faktörler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay. 1974
- Özguven, E. *Üniversiteye Giriş Sınavlarının Öğrenci Seçimindeki Rolü*. Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi. 1971, 5.105-117
- Öztürk, H. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Utku yay. 1983
- Paine, T. *İnsan Hakları*. İstanbul: Belge yay. 1985
- Parsons, T. *The Structure and Personality*. New York: The Free Press 1964
- Payaslıoğlu, A. *Türkiye'de Yüksek Öğretim Kurumlarına Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi*. Ankara: ÖSYM Araştırma-Geliştirme Birimi yay.1985
- Pirenne, H. *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Alan yay. 1983
- Polayni, K. *Büyük Dönüşüm. Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*. İstanbul: Alan yay. 1986
- Popper, K. *Açık Toplum ve Düşmanları I, II*. Ankara: Siyasî İlimler Türk Derneği yay. 1967, 1968
- Portele, G. *Sozialisation und Moral*. Weinheim/Basel: Beltz, 1978
- Ribbens, G.F. *Pattern of Behaviour. A Comparative Sociology Text for the Critical Student*. London A.Arnold Publ. 1979
- Rollf, H./Nyssen, E. *Sozialisation und Auslese durch die Schule. Gesellschaft und Erziehung*. Heidelberg: Quelle & Meyer,1976
- Sander, T./Rollf, H.-G./Winkler, G. *Die demokratische Leistungsschule*. Hannover: H.Schroedel, 1967
- Schardt, A. / Brauneiser, M. *Kulturpolitik in Europe. Bildungswesen und Schulreform in Frankreich, England, Italien, Skandinavien*

- und den Niederlanden*. München: Ehrenwirt, 1966
- Scheler, M. *Problems of Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, 1980
- Schek, M. *Soziale Netzwerke und Kommunikation*. Tübingen J.C.B. Mohr, 1984
- Seidelman, K. *Bildung in Stufen*. Hannover: H.Schroedel Verlag 1969
- Serin, N. *Eğitim Ekonomisi*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1972
- Sharpand, R./Green, A. *Education and Social Control*. London: Routledge & Kegan Paul, 1983
- Shaver, K.G. *Principles of Social Psychology*. Cambridge: Winthrop Publ., 1981. 2.baskı
- Sorokin, P.A. *Bir Bunalım çağında Toplum Felsefeleri*. Ankara: Bilgi yay. 1972
- Sorokin, P.A. *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*. Ankara: 1974
- Siegfried, A. *Aspects du XXe Siecle*. Paris: Hachette 1955
- Swift, D.F. *The Sociology of Education*. London: Routledge & Kegan Paul, 1973
- Szaniavski, I. *Okulun Toplumsal İşlevi*. Ankara: Onur, 1980
- Tan, M. *Toplumbilimine Giriş - Temel Kavramlar*. Ankara: çağ Mat. 1984. 3. baskı
- Tezcan, M. *Eğitim Sosyolojisi - Kuram ve Sorunlar*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1981.
- Tezcan, M. *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1984
- Tolan, B. *Toplum Bilimlerine Giriş. Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*. Ankara: Savaş yay. 1983. 3. baskı
- Topçuoğlu, H./Tezcan, M./v.b. *Eğitim Sosyolojisi. Tanımı, Konusu, Sorunları (Kaynak Metinler)*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1971
- Tuğaç, A./Yurt, İ./v.b. *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması. Rapor I*. Ankara: D.P.T. yay. 1970
- Tuna, K. *Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi yay. 1981
- Tunaya, T.Z. *Türkiye'de Siyasî Partiler I, II*. İstanbul: Hürriyet Vakfı yay. 1985
- Tunç, S. *Türkiye'de Eğitim Eşitliği*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1969
- Turhan, M. *Kültür Değişmeleri. Sosyal Psikolojik Bir Tetkik*. İstanbul: Devlet Kitapları. 1000 Temel Eser 1969
- Türkdoğan, O. *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*. İstanbul: Dede Korkut yay. 1977
- Türkdoğan, O. *Milli Kültür, Modernleşme ve İslâm*. İstanbul: Üçdal Neşr., 1983
- Ulich, D. *Pädagogische Interaktionen. Theorien erzieherischen Handelns und soziales Lernens*. Weinheim/ Basel: Beltz Verlag 1979. 2. baskı
- ÜSYM. *Üniversitelerarası Seçme Sınavına Katılan Adayların Sosyal, Ekonomik ve Eğitimsel Nitelikleri Üzerine Bir Araştırma*.

- Ankara: ÖSYM yay. 1978
- ÜSYM Yükseköğretime Geçişte Fırsat Eşitliği. Ankara: ÖSYM yay.1979
- Vogt, H. *Bildungsprobleme der Industriegesellschaft in West und Ost*. Braunschweig: G. Westermann Verlag 1962
- Weber, M. *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhı*. İstanbul: Hill yay.1985
- Weber, M. *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı yay. 1986
- Weber, E. *Erziehungsprobleme in der modernen Gesellschaft. Pädagogik. Eine Einführung*. Donauwörth: L. Auer Verlag 1981. 5. baskı
- Weiss, W. W. Die Familie. Hartfield, G./Kissler, L. (yay.) *Soziologie der Erziehung*. Freiburg: Herderbücherei 1977
- Weigi, M. (yay.) *Schulische Intagration von Behinderten*. Weinheim/Baasel: Beltz Verlag 1977
- Winch, R.F. Theoretische Ansätze in der Untersuchung der Familie. Lüscher, G./Luprie, A. *Soziologie der Familie*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1970 S. 20-31
- Xochellis, P. *Jahresklassen oder nicht? Die Überwindung des Klassenschematismus in der Schule*. München: Ehrenwirth, 1967
- Yasa, İ. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara: TODAİE yay. 1970
- Ziegler, E./Child, I.L. Socialization. Lindzey, G./Aronson, E.(yay.) *The Handbook of Social Psychology III*. Reading Mass, 1969 5.450-589.

KONU VE ÖZEL ISIM DİZİNİ

A.B.D.2,6,7,31,79,123
,193,198,208,210,212
,216,223,225,226,240
.
Abdölmecit (Sultan)
237
açık toplum
55,124,233
Adivar,H.E. 237
Ahilik 40
aile 27,39,40-
42,58,78,116,129-
138,175,176,230
alan teorisi 167,169
alış-veriş teorisi
66,169,170
allokasyon 8,88
Almanya (Federal)
81,98,99,99,197,204,
208,210,222,224-
226,233
alt költür 30
alt yapı 67
Anadolu 122,232
anlamli hareket teorisi
66
anomi 8,116
antizipatorik
sosyalleşme 37
antropoloji
27,28,165,170,180
Apel, K.-O. 165
Arapeşler 28
Argyle, M. 169
Aristoteles 16,25
Arnold, W. 222
Atatürk 113,231
Atina Şehir Devleti
193
Avrupa
6,14,124,179,193,198
,203,204, 206-
210,212, 213,215-
217,219,221,224,231,
236
Avusturya-Macaristan
216
ayna benlik 49,80
Aytaç, K. 203,221
Baldwin, J. 26,66
Baltacıoğlu, tH. 237

Ball D.W. 171
Bandura, A.
66,171,174
Bany, M.A. 178
Bargel, T. 46
başarı
45,46,117,133,225
başarı toplumu
44,82,117,172
ben
21,22,24,25,49,52,61,
75,168
benlik dengesi teorisi
169,177
Bertram, H. 46
Bernstein, B.
45,137,222
Bierstadt, R. 188
bilgi sosyolojisi 8-10
bilimsel determinizm
76
bireysel sosyal
hareketlilik 100.
bk.sosyal hareketlilik
birincil sosyalleşme
37,39,56 bak
sosyalleşme
birlik okulu
210,211,223,224 biz
21,24,25,52
biyoloji
22,24,26,28,85
Blau, P.M. 66,187,188
blue-collar (mavi
yakalılar)98
Blüher, H. 20
Bollte, K.M. 98
Borneau, C.A. 167
Bowlby, J. 31
Brezinka, W. 177
Bronfenbrenner, U. 44
Brophy, J.E. 143
Brown, F. 11
Burgess, E. 21
Büyük İskender 232
cemaat-cemiyet
4,186,190
Cengiz Han 232
Child,I.L. 56,72
Chomsky,N. 166
Claessens,D.

41,60,61
Coleman, J. 105
Comte, A. 9,217,234
Condorcet, M.J.A. 17
Cooley, C.H. 6,49,80
çalışma sektörleri 95-96
Çambuli kabilesi 28
çatal model 206-211,219
çatışma
111,144,182,231,232
çevre psikolojisi 166
Çiçero 16
Çin (devrimi)
233,240,255
Dahrendorf,
R.26,110,150,151
Danimarka 215
Darwin, C. 217
davranış 131,166,167
demokrasi çeşitleri
124,197
demokratik okul 117
demokratik toplum
113,117,121,122,123,
208-210,212,233
denge teorisi 66
ders planı 180-181
Derter, R. 134
desocialization 74
devlet 118-121
Dewey, J. 16
diferansiyel psikoloji
171
differentiation 8
dil
42,45,137,165,166,22
2
Dilthey, w. 14,15,25
din 114-119,202,231
din sosyolojisi 5
dikey hareketlilik
(vertical mobility) bk.
sosyal hareketlilik
dikey okul kuruluş
sistemi
Draghicesso 25
Dubois, C. 30
Durkheim, E. 3-
5,9,15,25,26,
Durkheim ekolü 5
düşünme 25,25,29

educational sociology
2
eğitim
1,2,6,14,35,52,53,57,
58,150,156,164,175,2
39, 240, 241,242
eğitim eşitliği 124 bk.
Şans eşitliği
eğitim politikası 94
eğitim sosyolojisi 1-
3,6,-14,41,94,129,130
"Eğitim Sosyolojisi
Dergisi" 3
eğitsel sosyoloji 2,6
eğitim toplumu 181
ekonomi
92,169,170,214
Eisenstadt, S. 43
Ellis, H. 20
Ellwood, C. 10,11
emanzipation 17
"Emile veya Eğitim
üzerine" 16
empati 38
Enderun Mektebi 211
Erikson, E.E. 61-63
erkeklik 28
Erziehungssoziologie
2
etkileşim (sosyal)
141,187
etnososyoloji 55
Feldhoff, j. 139
Fend, H. 36,91
fenomenolojik
sosyoloji 9-10
feodalizm 113,193
Ferdinand, W. 222
ferdiyet 22,25,26
ferdiyetçilik çağı 22
fırsat eşitliği
218,219,222,224 bk.
şans eşitliği
Fichte, j.G. 15,16
Fischbein, M. 174
Floud, J.E. 150,151
fonksiyonalizm
8,55,76
fonksiyonalist teoriler
111,235,
Fouille, A. 21
Fransa
205,208,215,216,222,

226
Fransız İhtilali
206,215,216,218,230
French, J.R.P. 80
Freud, S.
17,20,66,81,174
Frey, H.-P. 74,75
Fröhlich, D. 46
Gandi, M. 231
Gehlen, A. 27,73
gelenek 112,229,230
gelişim 53, 229 v.d.
Gerard, H.B. 169
Gerth, H. 145
Ginsberg, M. 186
Goffman, E. 178
Goldfarb, W. 31
Good, T.L. 143
Goode, W.J. 10,39
Goslin, D.A. 56
Gökalp, Z. 237
Graumann, C.F. 173
Gumplowich, L. 25
Gurwitch, G. 9
Guthrie, E.R. 66
güç 170 bk. iktidar
Habermas, J. 17,165
hakimiyet tipleri 112-
116,187,188
Heider, F. 66
Henecka, H.P. 48
Henry, J. 180
Hentig, H. 94
Herder, J. G. 16
Hindistan
191,197,231,232
Hobbause, L. T. 190
Hofer, M. 144
Hollanda 215
Homans, C.G. 66,170
hospitalizm 31,41,134
Höhn, E. 143
Hull, C. 66
Humboldt, W.von 17
Hurrelmann, K. 57
Hylla, E. 222
Iben, G. 46
Inkeles, A. 78
İbn Haldun 234
iç okul reformları 225
içgüdü 20-23,27
içleştirme 35
ideoloji 112,119,231

ikinci doğum 85
ikincil sosyal etkileme
61
ikincil sosyalleşme
37,39,41, 56
iktidar ilişkileri
112,116,170, 181 bk.
hakimiyet
iletişim
24,29,45,55,59,133,1
34,135,140,185
ilgi genişliği 74
ilgi kişi ve grupları 79
İngiltere (İngiliz)
8,123,205,208,210,21
5,222,224,226,
232
innovation 173
integration 2
interaksiyon
25,31,65,73,132,143,
144,164-
167,169,170,173-183
internalization 8,35
işbölümü 179,180
işçi aileleri 82-83
işçi sınıfı 97 bk. alt
tabaka
İspanya 215.
İsveç
205,208,210,215,222,
226
İtalya 233
Jackson, Ph. W. 180
Jacobson, L. 143
Janowitz, M. 98
Japonya 238
Jencks, C. 150,151
Johnson, L. V. 178
Jones, E.E. 169
kadınlık 28
Kamala ve Amala 31
Kamboçya 233
Kant, I. 17.
kapitalizm (kapitalist
toplum)
111,114,190,194,197
Kaplan, B. 30
Kardiner, A. 30
kast sistemi 191,231
kendini gerçekleştirme
165,166,177
Kelley, H.H. 66,169

kısmi sosyalleşme 37
Kinneman II
Kleining, G. 98
Koffka, K. 66
Kohn, M.L. 82
kognitif yapı
129,143,144,166,167-
170,172,174
König, R. 39,40
Krappmann, L. 165
kurumlar sosyolojisi
139
kurt çocuklar 31
kültür 15,27-
30,86,96,172;173,235
kültürel geri kalma 14
kültürleme(enculturati
on) 41,59,60
Küba 240
Lantermann, KD. 173
Lenin, V.I. 231
Levy-Bruhl, L. 9
Levy-Strauss, C. 66
Lewin, K.
46,66,167,169
libido 20
Linton, R. 30,55,189
Locke, J. 16
Lorenz, K. 72
Lorenzer, A. 65
Mannheim, K. 9,188
Marcuse, H. 17
Marshall, M. 151
Mayer, K.V. 149
Mayntz, R. 39
Marx, K.
17,97,192,231,235,24
0
marksist görüş
27,67,77,111,113,114
,181,182,190,194
McKinley, D.G. 137
Mead, G.H. 6,65,174
Mead, M. 28
medrese
114,115,210,211
memur aileleri 82,83
merdiven modeli 208-
211
Merton, R.K.
7,8,55,56,173,190,23
6 o
meslek 95,101,148-

162,213,214
meslek yapısı
151,156,16°1
mesleki eğitim 152-
161
mesleki hareketlilik
100-
102,151,152,153,199,
213,214 bk.sosyal
hareketlilik
metodlu/metodsuz
sosyalleşme 35
Mischel, W. 171, 174
Mills, C.W. 7,145
moda 23
modal şahsiyet 30
Mollenhauer, K.
164,168
Moore, H. 98 .
Moore, W.E. 234
Morgan, L.H. 217,234
Mundugumor kabilesi
28
Murdock, G.P. 55
Müller, K.von 222
Müller, W. 149
Napoleon 16,113
Neidhardt, F.
39,40,134
nesiller arası
hareketlilik
100,101,199
Neymark, M. 221
Nirun, N. 172
Nisbet, R. 234
Nohl, H. 175
notlar 141,143,148
Oevermann, U.
46,137
Offe, C. 150
Ogburn, W.F. 14,40
okul 8,11,57-
59,78,79,83-
85,94,123,129
v.d.,176-183, 202-
226,241,242
okul başarısı
82,83,102,103,105,13
6,137,143,144
okul interaksyonu
175-183
okul korkusu 130,136
okul kuruluş sistemleri

202-226
okul politikası 89,90
okul şoku 130
okul organizasyonu
139,140,156,180
okulun görevleri 88-
92,94,108,109,112,11
4,117,145,211
orta tabaka 84,98 bk.
tabaka
Osmanlı
114,115,122,210,211,
216,232,236,237
otomasyon 95,160
otorite 187
öğrenme 28
öğrenme teorileri
66,81,82
öğretimin içten
farklılaştırılması
210,223,224,225
öğretmen 138-
148,178,179
örgün eğitim 57-59
ÖSYM 211
padedagogische
Soziologie 2
paralel hatlar sistemi
203-205,219,258
Pareto, W. 21
Park, R. 21
Parkhurst, H. 255
Parsons, T. 6-
8,26,36,55,56,65,88,1
10,116,130,131,132,1
87,188,189,235
Pavlov, L 21,66
Payne, G. 3,11
pedagojik ilgi 175
personalizasyon 61
Peters, R.s. 11
Petersen, P. 225
Piaget, J.
66,81,168,174
Plake, K. 130
Platon 16,193
Plessner, H. 73
politik kültür 122
politik sistem
111,112,114,121,122,
215
Popper, K. 124,126
Portmann, A. 27,73

Poseidonius 16
pratik şoku 130,147
primary socialization
56
problem çözme
modeli 77-78
proleterya 97 bk. işçi
sınıfı
Prusya 216
psikoloji
20,21,25,80,81,166,1
67,170,174
psikolojizm 4
Radcliffe-Brown, A.R.
185
Ratzenhofer, G. 6,21
Raven, B.H., 80
Reich, W. 17
reproduction 180
Robbin-Report 102
Roberty, E. de 25 .
rol beklentileri
72,74,75 bk.sosyal
roller
rol çatışmaları 144-
146,190
rol dağılımı 13 5
rol farklılaşması
77,132
rol grubu 190
Rollf, H.-G. 82
Roma 203,215,232
Rosenthal, R. 143
Rousseau, J.-J. 16,17
Rus devrimi (Ekim
devrimi) 230,233
Sabahattin, M.(Prens)
236
sanayi devrimi
95,97,160,202,206,21
3,214,216
sanayi toplumu
108,109,194,197,207,
213,214,233
Sarason, S.B. 136
Satı' Bey 5
Scheler, M. 9
Schelsky, H.
89,150,151
Schütz, A. 9
secondary
socialization 56
seçme-eleme

88,97,102,143,210,22
1-223
Selim (Üçüncü) 237
Sewel, W.H. 102
sınıfsal toplumlar 206-
208
Sieber, S.O. 11
Simmel, G. 25
siyasi sosyalleşme 37
Skinner, B.F. 66,166
Small, A.W. 6,21
Smith, M.P. 11
sociology of education
2
Sorokin, P.A.
21,172,173,235
sosyal bütünleşme bk.
toplumsal bütünleşme
sosyal Darwinizm 217
sosyal değerler 172
sosyal devlet 192
sosyal farklılaşma 185
sosyal güç 80
sosyal gruplar 35,36
sosyal hayat 22-24
sosyal hareketlilik
90,97,100,149,151,19
4-200,213
sosyal kalıtım 84-86
sosyal kontrol 4,84
sosyal kurumlar 3-5,7
sosyal-kültürel
şahsiyet 29,35,53,54
sosyal menşee
15g,153,154,155
sosyal normlar
172,173,186,188,189
sosyal öğrenme
66,174
sosyal politika 39,97
sosyal roller
34,36,37,43,64,65,72,
110,116,141,144-146,
178,189
sosyal sınıflar 38,42-
44,98,99,191-194
sosyal sistem
36,37,65
sosyal statü
103,150,189
sosyal tabakalaşma
98,99,194,v.d. ,223
sosyalist toplum 192

sosyalleşme
2,5,8,11,34,35,38,39,
41-49, 52-60, 64-67,
71-
79,88,134,168,179,18
0
sosyalleşme çeşitleri
37
sosyalleşme yerleri 37
v.d.,73,78,79
sosyoloji
2,20,25,26,110,164
sosyolojizm 4
Sovyetler Birliği
210,216,223,240
Sparta Şehir Devleti
193
Spencer, H.
6,190,234
Spengler, O. 235
Spitz, R. 31
subkültür 30
şahsiyet
29,30,57,61,62,63,14
6,170,172
şahsiyet modeli 79
şans eşitliği
90,97,100,102,104,10
5,117,123,149,150,15
4,156,216,218,219,22
2
tabaka (alt) 4,45
,47,192,198.219
tabaka (orta)
45,47.192.198
tabaka (yüksek) 219
tabiata geri dönme 17
taklit 21,23
Tarde, G. 4,6,21,23
Tarde ekölü 5
tarihi sosyalleşme 37
Taush, A. 164
Tausch, R. 164
temel şahsiyet 30
Thibaut, J.W. 66,169
Thomas, W.I. 20,21
Thorndike, E.L. 66
Toffler, H.H. 241
toplum
185,186,202,232 v.d.
toplumsal bk. sosyal
toplumsal bütünleşme
90,110,111,117

toplumsal değişme
120,229-235
toplumsal yapı
7,30,89,98,99,116,15
5,185-
192,213,223,233 .
tortu (residus) 21
Toynbee, A. 235
Tönnies, F. 4,190
Turhan, M. 238
Türk eğitimi
93,102,210-
212,236,237
Türkiye
115,120,121,179,211,
225,231,236-239
Ulich, D. 174,175,182,
UNESCO 216
uyum (dikey, yatay)
181 bk. kognitif
(uyum)
Üç Hal Kanunu 9
üretim sektörü 92
üst yapı 27
vahşi çocuklar 30,31
vaziyetalış
147,148,171
Vietnam 233.240
Wallace, A.F.C.
30,241
Walters, R.H. 66
Ward, L.F. 10, 21
Warner, W.L. 241
Washburn, C.W. 225
Watson, J.B. 66,166
Weber, M,
5,6,66,112,116.187.1
89,217,2;31,240
Weiss, W.W. 47
Wellendorf, F.
144.169,178
Werner, H. 168
White, L. 240
white-collar (beyaz
yakalılar7,98,152
Wilder, D.E. 11
Winch, RF. 39
Winiarski, L. 26
Yahudiler 191
yapısalcılık teorisi 66
yapısal-
fonksiyonculuk 7,182
yatay hareketlilik

(horizontal mobility)
195-197,199,200
yatay okul kuruluşu
220,223
yetenek 217,218,220-
222
yıllık sınıflar sistemi
225
Young, M.F.D. 9,10
Zeleny, L. II
Zigler, E. 56,72
Znaniecki, F. 9
zümresel toplumlar
190,191,193,195,197,
198,203,204,
206,208,213,219